

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Baş Editör

Doç. Dr. Ekrem Erdoğan

Editörler

Prof. Dr. Yılmaz Özkan
Doç. Dr. Mustafa Çağlar Özdemir
Doç. Dr. Fatih Bozkurt
Doç. Dr. Saim Özdemir
Doç. Dr. Veli Yılandı
Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker Bulunur
Dr. Öğr. Üyesi Onur Metin
Dr. Abdulkadir Altınsoy
Arş. Gör. Abdullah Özçelik
Arş. Gör. Cihan Durmuşkaya

Sekreteryaya ve Redaktör

Arş. Gör. Meryem Kaytan

JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Sakarya University

Institute of Social Sciences

Owner of the Journal

Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Editor in Chief

Assoc. Prof. Ekrem Erdoğan

Editors

Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Assoc. Prof. Mustafa Çağlar Özdemir

Assoc. Prof. Fatih Bozkurt

Assoc. Prof. Saim Özdemir

Assoc. Prof. Veli Yılandı

Dr. Kerim İlker Bulunur

Dr. Onur Metin

Dr. Abdulkadir Altınsoy

Res. Assist. Abdullah Özçelik

Res. Assist. Cihan Durmuşkaya

Secretariat and Reductor

Res. Assist. Meryem Kaytan

Taranan İndeksler

ULAKBİM TR Dizin
DOAJ (Directory of Open Access Journals)
Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)
Scientific Indexing Services
Akademik Araştırmalar İndeksi (acarindex)
ProQuest
International Institute of Organized Research (I2OR)
Crossref
ResearchBib
Academic Keys
Bielefeld Academic Search Engine (BASE)
Root Society for Indexing and Impact Factor Service
(Rootindexing)
Directory of Research Journals Indexing (DRJI)
European Reference Index for the Humanities and Social
Sciences (ERIH PLUS)
İdeal Online
CiteFactor
Information Matrix for the Analysis of Journals (MIAR)
EBSCO

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof.Dr. Adem Uğur (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Füsün Çağlayan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Asutay (Durham Üniversitesi)
Prof.Dr. Melih Zafer Arıcan (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Özdemir (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel Uyanık (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Türker Topalhan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Emin Aydın (UWE Bristol Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board

Prof.Dr. Abdulvahit İmamoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Bostancı (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet ESKİCUMALI (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Bayram Ali Kaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Berch Berberoğlu (Nevada Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent Uçar (Osnabrück Üniversitesi)
Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Savaşan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Vergil (İstanbul Üniversitesi)
Prof.Dr. Hilal Yıldız (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Coşkun (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi)
Prof.Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Ken Light (University of California)
Prof.Dr. Levent Öztürk (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfi Şeyban (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig (National Dong-Hwa Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Yaşar Ertuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet Zafer Danış (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Metin Işık (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael Kimmel (Stonybrook University)
Prof.Dr. Mustafa alışır (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Paul Martin Lester (University of Texas)
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch (St. Andrew Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai Coşkun (Bakırçay Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi Altunışık (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Süleyman Akkuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Temel Gürdal (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. William Velez (Wisconsin-Milwaykee Üniversitesi)
Doç. Buket Acartürk Akyurtlaklı (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Cemal Karabaşoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ela Taş (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin Ersoy (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem Cenk Yılmaz (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Mesude Hlyla Doğru (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan (Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Tufan tोक (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Zerrin Karakuzulu (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Uğur (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tülay elik (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Sezgin (Syracuse Üniversitesi)

Not: Akademik İncelemeler Dergisi (AID) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Nisan ve Ekim olmak üzere yılda 2 kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Akademik bir dergi olan AİD, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayınlarak sosyal bilimler alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergimize gönderilecek makaleler DergiPark üzerinden açılan kullanıcı hesabı ile iletilmelidir. Dergimizde yayımlanan makaleler için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Dergiye gönderilen makaleler çift taraflı kör hakemlik uygulamasına tabi tutulur. Ayrıca intihale mahal vermemek adına tüm gönderiler iThenticate programı ile intihal taramasından geçirilmektedir. Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. AİD Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. AİD bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

Note: The Journal of Academic Inquiries (AID) is a peer-reviewed journal published twice a year by the Institute of Social Sciences of Sakarya University in April and October. AID is an academic journal that aims to contribute to the accumulation of knowledge in the field of social sciences by publishing scientific studies at national and international level. The publication language of the journal is Turkish and English. The articles to be sent to our journal should be submitted with the user account opened through the Dergipark. There is no fee for the published articles in our journal. Articles submitted to the journal are subject to double-blind peer-review process. Besides, in order to avoid plagiarism, all articles are passed through a plagiarism scan with the iThenticate program. The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors. AID is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. AID provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge.

İletişim/Contact:

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn: 0264 295 37 78

e-mail: academicinquiries@sakarya.edu.tr

Web: www.dergipark.gov.tr/akademikincelemeler

e-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2019

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

İktisat ve Finans

Türkiye’de Gelir Dağılımı ile Eğitim Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi ile Analizi 1

Mahmut BİLEN- Mustafa ÇALIŞIR

Kurumlar ve Evrim: Veblen’den Hodgson’a Evrimci İktisat Metodolojisi..... 31

Adem LEVENT

Borsa İstanbul ve Alt Endekslerinde Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Analizi: Fourier Yaklaşımı..... 59

Çisem BEKTUR- Mehmet AYDIN

Uluslararası İlişkiler

Beyond Sectarian Identity Politics within the Middle East: The Case of Rivalry between Iran and Saudi Arabia 77

Yıldırım TURAN- Lan Nguyen Hoang

Sosyoloji

Kasıtsız Hakaret (Microaggressions) ve Türkiye’de Sık Görülen Örnekleri.....121

İsmail GÜLEÇ- Erkan ÖZDEN

İlahiyat

Cizvit Tarikatının Liselerde Verdiği Eğitim ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler: Avusturya Örneği 163

Gülşen İSTEK

Gazâlî’de Haberî Sıfat ve Te’vil Metodolojisi 199

Osman ORAL

Hukuk

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar
..... 239

Ömür AYDIN

Sanat Tarihi

Örme Giysi Tasarımında Postmodern Sanata Yönelik Eğilimler... 277

Nazan OSKAY

Kentleşme

*Kentsel İklim Yönetişim Kapasitesinin Değerlendirmesi: Türkiye
Büyükşehir Belediyeler Örneği* 299

Korkmaz YILDIRIM

Kitap Değerlendirmeleri/Book Reviews

*Erman, Tahire ve Özaloğlu, Serpil. (2017). Bir Varmış Bir Yokmuş
Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar. İstanbul:
KÜY Yayınları, 334.sf* 339

Sercan EKLEMEZLER

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI İLE EĞİTİM ARASINDAKİ İLİŞKİ: ARDL SINIR TESTİ İLE ANALİZİ*

Mahmut BİLEN**
Mustafa ÇALIŞIR***

Öz

Gelir dağılımı sorunu halen ülkelerin önemli bir sorunu olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin dahil olmaya çalıştığı AB üyeleri ile kıyaslandığında gelir dağılımı daha ciddi bir sorun özelliği arz etmektedir. Türkiye'nin bu sorunun etkilerini azaltmak için çeşitli ekonomi politikalara başvurduğu bilinmektedir. Ekonomide toplumsal adaleti sağlamak için yeniden dağıtım politikalarına başvurmak ilk akla gelen çözüm iken, bunun ekonomik büyüme üzerinde sebep olduğu olumsuz etkisi nedeni ile uygulama seçeneği sınırlı kalmaktadır. Ekonomik büyümeden fazla bir ödün vermeden bu amaç için en etkili seçeneklerden biri eğitimi bütün düzeylerde geliştirmektir. Bu makalede özellikle gelir dağılımının yıllar içerisinde gösterdiği seyir ve bu seyrin oluşmasında etkili olan ekonomi politik analiz edilecektir. Özellikle 1977-2014 döneminde ilköğretim, orta öğretim ve üniversite mezun sayısındaki artışın gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgu; bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin katsayısının tahmin edilen sonucu, eğitim endeksinde meydana gelen bir artışın gini katsayısını düşürücü yani gelir dağılımını iyileştirici etkiler göstermekte olduğu şeklindedir. Türkiye'de eğitime yönelik yapılan yatırımların literatürde bulguları destekler şekilde gelir dağılımının düzelmesine önemli düzeyde katkı yaptığı ortaya konulmuştur. Son olarak, eğitimin ekonomide daha etkin hale gelmesi için bazı politika seçenekleri önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Beşeri Sermaye, ARDL Sınır Testi

---

*Bu makale, Second Mediterranean International Social Sciences Congress (MECAS II), Ohrid, MACEDONIA/October 10-13, 2017'de sunulmuş bildirinin geliştirilmiş halidir.

**Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi SBF, İktisat Bölümü, bilen@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8512-5528

***Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi SBF, İktisat Bölümü, calisir@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5988-9508

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.414075

Geliş T./Received D.: 10.04.2018

Kabul T./Accepted D.: 17.09.2019

Relationship between Income Distribution and Education Level in Turkey: ARDL Boundary Approach and Analysis

Abstract

Income distribution continues to be a major problem of the countries. Turkey is one of the countries that are in the high Gini Coefficient if we compare it with the EU members. It is known that Turkey has applied various economic policies to solve this problem. In order to ensure social justice, the application of redistribution policies is the first solution that comes in mind. However, its implementation option is limited due to its negative effect on economic growth. The most effective option to ensure social justice is to give importance to the education sector without compromising on the economic growth. In this study we will discuss, firstly, income distribution movements over the years and analyze its impact on the political economy. Especially in the time period of 1977-2014, the effects of an increase in the economic growth due to an increase in the number of primary, secondary and university graduates will be investigated by using the ARDL boundary test approach. The obtained finding of the long term relationship of these variables and the contribution of their relationship on the estimated result of an increase in the education index caused by a decrease in the Gini Coefficient that is shown in the form of improvement effects of income distribution. According to the findings in the literature the investments made for education in Turkey have made a significant contribution to the improvement of income distribution. Lastly, in order to increase the influence of education on economy some policy recommendations have been discussed in the study.

Keywords: Income Distribution, Human Capital, ARDL Boundary Test

1. Giriş

Üretim sürecine katılan üretim girdilerin gelirden aldıkları payın ne tür faktörlerden etkilendiği uzun zamandır üzerinde tartışılan konulardan biridir. Emegın gelirden aldığı payı etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır ancak bunlardan en etkili faktörlerden birinin eğitim düzeyi olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyindeki artış, sadece çalışma hayatındaki geliri değil aynı zamanda emeklilik sonrası gelirin de daha yüksek olmasına neden

olur. Psacharopoulos’un ABD verilerinden yararlanarak bu alanda yapmış olduğu araştırmalara göre, eğitim kazanç arasındaki ilişkinin eğitim düzeylerine göre değişmekle birlikte ortalama olarak %77 nispetinde olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyindeki artış sadece kendi gelirini arttırma konusunda etkili olmamakta, aynı zamanda gelecek nesillerin daha iyi eğitim ve daha yüksek gelir düzeylerine ulaşmalarına yol açmaktadır (Ünal, 2018, 118), (Woodhall, 1987, 210-212). Dolayısıyla emeğin nitelik kazanma süreci ile üretime katılma aşaması beşeri sermaye olarak bilinmektedir. Beşeri sermaye literatürüne bakıldığında eğitimin bunun önemli bir bileşenini oluşturduğu bilinmektedir.

Emeğe yapılan yatırımların diğer yatırımlarından farklı olarak, sağladığı pozitif dışsallıklar nedeni ile toplumsal ve bireysel getirisi yüksek olmaktadır. Bu bağlamda eğitimin çok boyutlu etkileri olması nedeni ile kamu temel eğitimi zorunlu tutmaktadır. Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerine yapılmış çalışmalar (Krueger & Lindahl, 2001) geniş bir literatür oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerinin ekonomik büyümelerinde artan verimlilik artışı ve teknolojik gelişmede eğitimin önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin görece yüksek düzeydeki genç nüfusunun iyi eğitim ile önemli bir büyüme hamlesine yol açabileceğine dikkat çekilmektedir. Eğitimin, ekonomik büyüme üzerinde etkisi dışında, Kuznets gelir dağılımı adaletsizliğinin azalması üzerindeki etkisine dikkat çekilmektedir (Carnoy, 1992, 352). Nitekim eğitimin bireylere sağladığı getirinin dışında toplumda sosyal statüler arası geçişlerin sağlanmasında da önemli rolünün olduğu görülmektedir. Nitekim geleneksel emek kesimi içinde ayrı bir statü olarak ifade edilen beyaz yakalılar olarak anılan kesimin büyük ölçüde oluşumunda eğitimin önemli bir rolünün olduğu bilinmektedir. Eğitimin toplumlarda daha istikrarlı ekonomik ve sosyal yapıların oluşmasına ve demokratik mekanizmaların daha etkin işlemesine ve suç oranlarının daha düşük düzeyde olmasına ve

böylece sosyal güvenlik maliyetlerinin daha düşük olması gibi çok yönlü etkileri olduğu literatürde ortaya konulmuştur. Bireylerin bilgi, beceri ve diğer niteliklerinde meydana gelen her tür gelişme beşeri sermaye (Yumuşak & Bilen, 2000) kavramı içinde değerlendirilmektedir (OECD, 1998, 8). İfade edilen bu niteliklerin artışı için yapılan her tür girişim ise beşeri sermaye yatırımı olarak ifade edilebilir.

Gelir dağılımı konusu sadece iktisatçıların değil sosyal bilimler alanında araştırma yapan geniş bir kesimin de ilgi alanına giren bir konudur. Gelir dağılımını etkileyen çok sayıda faktör ve gelir dağılımının yapısının toplumda çok fazla sonuçları olması nedeni ile bu konuya yönelik ilginin oldukça fazla olması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim eğitimin, ekonomiye ilişkin etkileri ilk bakışta daha az akla gelmesine rağmen ekonominin önemli bir göstergesi olan gelir dağılımı üzerindeki etkisi daha belirgindir ve bu yüzden bu araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Gelir dağılımı, ülkede üretilen refahın toplumundaki bireyler veya sosyal kesimler arasında nasıl dağıldığını konu almasına karşın, yine toplumda yer alan bireylerin aldıkları eğitim düzeylerine göre elde edecekleri gelir, bir başka ifade ile topluma yansıyan gelirden alacakları payın nasıl şekilleneceği ayrıca incelenmeyi hak eden bir husustur. Gelir dağılımı, hem etkileyen hem de etkilenen niteliği itibarıyla iktisatçıları üzerinde çok araştırma yapmaya sevk etmektedir. Öte yandan gelir dağılımındaki eşitsizliğin toplumsal kesimler arasındaki mücadeleyi arttıran etkileri nedeni ile ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri olduğu da vurgulanması gereken bir diğer husustur (Weede, 1997).

Emek piyasasında eğitim düzeyi yüksek kalifiye emeğe olan talep, niteliksiz emek sahiplerine göre daha hızlı artmaktadır. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında pek çok şey etkilidir. Bunların başında artan teknolojik gelişmeler, hizmet ve sanayi sektörünün ekonomideki nispetinin daha hızlı artması ve küresel rekabetin daha

kalifiye emeğin mahsulü olan ürünlere tercihi yönlendiriyor olması ilk aşamada akla gelen faktörlerdir. Emek piyasasında nitelikli emeğe yönelik talep, ekonomilerde emeğe daha fazla yatırım yapılması ve toplumda eğitim düzeyinin yükseltilmesine imkân sağlayan kaynak tahsisine zemin hazırlamaktadır (Snower, 1998, 78-80). Beşeri sermaye düzeyindeki artış, birey, aile ve firma gelirlerinin artışına olan etkisi yanında makroekonomik etkileri açısından ekonomik büyümeye ve gelir dağılımının iyileşmesine olumlu etkileri olmaktadır. Literatürde nitelikli emeğin beşeri sermaye olarak ifade edildiği dikkate alındığında, yapılan araştırmalarda ekonomilerdeki beşeri sermaye düzeyi yükseldikçe gelir dağılımı üzerinde olumlu etki ederek gelir dağılımının iyileştiğine ilişkin kanıtları daha da belirgin hale getirdiği görülmektedir (Aktan & Vural, 2002).

2. Gelir Dağılımı ve Eğitim İlişkisine Ait Literatür

Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir çalışma, eğitim ile gelir arasındaki ilişkiyi analiz eden çok sayıda araştırma yapıldığını ve emek piyasasında bireysel gelir düzeyleri arasındaki farkın %25’lik kısmının bireylerin aldıkları eğitim farkından kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Worldbank, 1993, 3). OECD ülkeleri üzerine yapılmış bir başka çalışmada, ülkelerin yaptığı eğitim harcamalarındaki artışların zaman içinde hem gelir adaletini sağlamaya hem de beşeri sermaye artışına neden olduğu için, ekonomik büyümeyi arttıran gelişmelere yol açtığını ortaya koymaktadır (Sylwester, 2002).

Kasliwal (1995), Pakistan, Endonezya ve Güney Kore’nin eğitim harcamalarına ayırdığı pay, gelir dağılımı ve milli gelirin büyümesi arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmada, ifade edilen üç göstergenin her üç ülkede birbirine paralel gelişme gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Ekonomide eğitime ayrılan pay arttığında, hem gelir dağılımı adaleti hem de milli gelirdeki artışın büyümesinde olumlu yönde bir değişimin olduğu ortaya konulmaktadır. Ülkelerin eğitim

kademeleri piramiti ne kadar düzgün ise eğitimin, gelir dağılımı ve milli gelir artışı üzerindeki etkisinin o derecede yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Kasliwal, 1995, 51). Eğitimin gelir dağılımı üzerine etkisini analiz eden bir başka çalışmada, zorunlu eğitim bir yıl arttırılması halinde ülkedeki gelir eşitsizliğini dikkate değer düzeyde azaltacağı ortaya konulmaktadır. Nitekim İngiltere'de 1972 yılında zorunlu eğitimin bir yıl arttırılmasının kişisel gelir dağılımı eşitsizliğini, gelecekte %12 ile % 15 arasında düşürebileceği sonucuna varılmıştır (Psacharaopulos, 1992, 82). Bir başka çalışma ise uzun dönemde, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında genel ve mesleki eğitimin oldukça önemli rolünün olduğunu ortaya koymaktadır (Lindbeck, 1998, 331).

Gelişmiş ülkelerde toplumda artan eğitim düzeyi ile gelir dağılımının çalışanlar lehine değişimi özellikle konsensüs yılları olarak bilinen dönemde gelişme göstermiştir. Bu sürecin devamındaki dönemlerde eğitilmiş kişiler arasındaki gelir farklarında bu dönem artış gösterdiği tespit edilmektedir (Çiftçi & Kangallı, 2015; Lemieux, 2006, 195-199). 1980 sonrası artan küreselleşme ile birlikte gelişen teknoloji ile birlikte artan nitelikli emek talebi sonucu çalışanlar arasındaki ücret farkı dramatik şekilde artmıştır. Örneğin 2016 yılında ABD'nin S&P 500 kapsamındaki CEO'ların ücretleri ile ortalama ücretli birinin kazancı arasındaki farkın 347 kat olduğu tespit edilmektedir. Bu farkın yıllar içinde artarak bu düzeye ulaştığı görülmektedir. Nitekim 1980 yılında bu değer 43 kat¹ düzeyinde olduğu görülmektedir (Sarah & Pizzigati, February, 2019).

Literatürde eğitimin emeğin niteliğine yaptığı katkı sonucu ortaya doğal olarak emeğin gelir düzeyinde bir artışa yol açtığına dair bir kabul oluşmuştur. Böylece eğitim neden olduğu gelir düzeyindeki

---

¹ İlginç bir şekilde Türkiye'de bu konuda yapılan bir haberde ücret farklarının ABD'nin 1980'li yıllardaki düzeylerde olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ceo-lar-alttakiler-den-33-kat-fazla-kazaniyor-15001716>

bu değişme üzerine çok sayıda araştırma (Çiftçi & Kangallı, 2015; Blau & Kahn, 1996; Johnson, 1997; Schultz, 1998) bulunmaktadır. Araştırmaların hem mikro hem de makro ekonometrik yöntemlerle yapılanlarında ulaşılan sonuç, eğitimin gelir düzeyinin önemli bir belirleyici faktörü olduğunu ortaya koymaktadır. İfade edilen bu nedenlerden dolayı, gelir düzeyini yükseltmek, gelir dağılımını iyileştirmek, yoksullukla mücadele etmek için eğitimi arttırmak önemli bir kamu politikası unsuru haline gelmiştir. Dünya bankası araştırmalarında yoksulluğun azaltılması için bir strateji olarak yoksul fertlerin eğitim fırsatlarının arttırılmasının önemine dikkat çekilmektedir (Sarı, 2002).

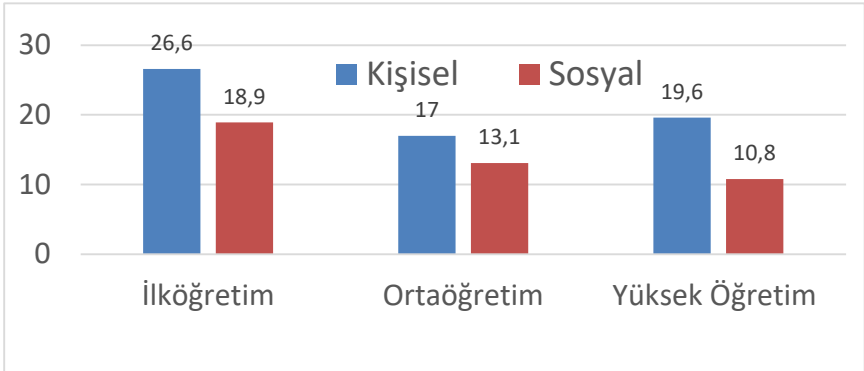
Bireylerin alacakları eğitimin düzeyini ve kalitesini belirleyen çok farklı unsur bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla etkili olan faktörlerden birinin ebeveynlerin eğitim düzeyi olduğu görülmektedir (Acemoglu & Pischke, 2001). Nitekim, Kenya’da yapılmış bir araştırmanın bulgusu; yükseköğretim almış babaların çocuklarının yükseköğrenim görme ihtimali, bir çiftçi ailenin oğlunun yükseköğrenim görme ihtimalinin bin katı olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer bir örnek Fildişi Sahili’nde verilmektedir. Fildişi Sahili’nde modern sektörde istihdam edilen bir ebeveynin çocuğunun orta öğretim/derecede öğrenim görme şansı, bir işçinin çocuğunun aynı eğitimi görme şansınının 24 katı olarak tahmin edilmektedir (Çiftlikçi, 1995, 161; Yumuşak & Bilen, 2000, 83). Düşük gelir düzeyi nedeni ile çocuklarının eğitim olanağından mahrum olmaları fakirliğin nesiller arasında sürekli hale gelmesine yol açmaktadır (Glomm & Ravikumar, 2003).

Eğitim ile gelir arasındaki ilişki üzerine yaptığı özgün çalışmaları ile literatürde bilinen Psacharopoulos- Patrinos (2002)’de 83 ülke için eğitim kademelerine göre eğitimin kişisel ve sosyal getiri düzeylerini hesaplayan çalışmalar yapmıştır. Kişisel ve sosyal getiriye ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyleri için

hesaplamıştır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi tüm kademelerde eğitimin kişisel getirisinin sosyal getirisinden yüksek olduğu görülmektedir. Tüm bunlar, bireylerin elde ettiği getirilerin küçümsenmeyecek kısmının eğitim tarafından tayin edildiğini gösteren özgün çalışmalardır. Yükseköğretime doğru gidildiğinde kişisel getiri ile sosyal getiri arasındaki farkın daha belirgin hale geldiği görülmekte ve bu nedenle yükseköğretimin beşeri sermaye niteliğinin daha yüksek olduğu yine literatürde ifade edilmektedir. Bu nedenle ilk ve orta öğretim kamu tarafından finanse edilirken yükseköğretimin finansmanının önemli bir kısmının eğitimi alandan finanse edilmesine gidilmektedir. Eğitim kademelerinin cinsiyete göre getiri düzeylerine bakıldığında ilköğretim aşamasında erkeklerin getiri düzeyinin kadınlardan yüksek olduğu, ancak ortaöğretim düzeyinde ise kadınların getirisinin erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Yükseköğretim düzeyinde ise arasında dikkate değer bir fark olmadığı hesaplanmıştır.

Grafik 1. Eğitimin Kişisel ve Sosyal Getirisi

Kaynak: Psacharopoulos, George- H. Antony Patrinos, (2002). "Returns to Investment in Education: A Further Update," World Bank Policy Research Working Paper, No: 2881, September, s.15.

Eğitim ile gelir arasındaki ilişki hakkında Türkiye üzerine yapılan çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Bir başka yapılmış bir araştırmada (Tansel & Bircan-Bodur, 2012) kentsel ücretlilerin gelir düzeyi ile eğitim düzeyleri arasındaki ilişki analiz edilmiş, eğitim seviyesindeki artışa bağlı olarak gelirin arttığı ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Dayıoğlu & Kasnakoğlu (1997) tarafından yapılmış olan araştırmada ise eğitimin gelirin önemli bir belirleyicisi olduğu ve özellikle kadınların eğitim getirisinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özcan & diğerleri (2003) tarafından yapılmış olan bir araştırmada ücretliler ve kendi adına çalışanların eğitim düzeyleri ile gelir ilişkisi incelenmiştir. Özellikle kendi adına çalışanların eğitim düzeyi ile gelir arasındaki ilişkinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İller düzeyinde yine Üçdoğruk, Özcan & Özcan (2000) tarafından yapılan çalışmada, ‘gelişmişlik endeksi’ne göre seçilen İstanbul, Malatya, Adana ve Diyarbakır illerinde eğitimin getirisinin gelişmişlik farkına bağlı olarak %6 ile %8 arasında değiştiği ortaya konulmuştur (Çiftçi & Kangallı, 2015). Genel olarak, az gelişmiş illerde kadının eğitime bağlı gelirin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Yumuşak, 2009) (Sarı, 2002, 396).

3. Türkiye’de Eğitim ile Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki

Türkiye’de akademik ve sosyal alanda günlük tartışmalarda üzerinde en çok konuşulan meselelerden biri de eğitimidir.

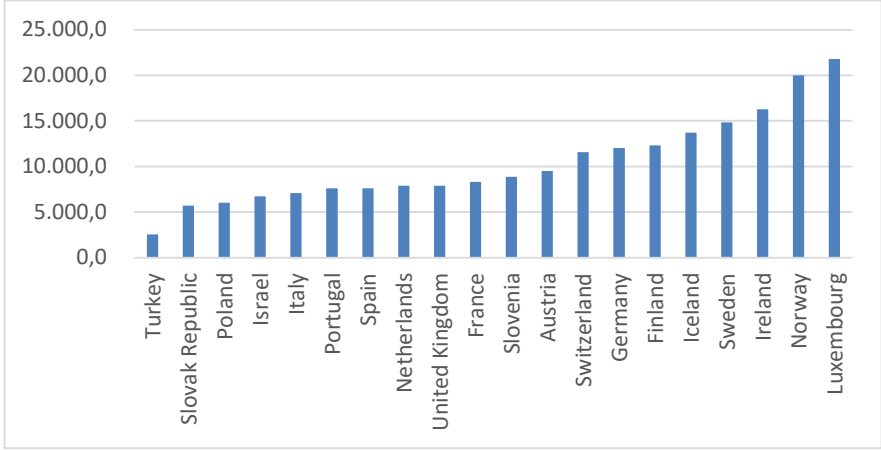
Ancak Türkiye’de eğitime ulaşım ve eğitimin önündeki engelleri aşma çabaları çok ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Bu çerçevede eğitim üzerindeki bu tartışmalar diğer ülkelerden farklı olarak ideolojik kaygılar saikiyle ya doğrudan veya dolaylı manipüle edilmek istenen bir araç görüntüsü arz etmiştir. Buna en bariz kanıt, 1990’lı yılların sonuna kadar ülkedeki dindar kesimin eğitim hassasiyetlerini karşılama nedeniyle tercih ettiği imam hatip liselerinin dönemsel olarak bazen açık bazen de örtük biçimde

yaşadığı mağduriyetlerdir. Hatta özellikle 1990 lı yılların sonunda, eğitimi ideolojik amaçla manipülasyon eğilimleri yüksek öğrenim haklarını tümüyle kısıtlayan uygulamalara evrilmiştir. Eğitimi ideolojik yönde araçsallaştırma uygulamaları geri planındaki bu ideolojik niyeti kamufle edebileceği düşünülerek, büyük ölçüde orta gelir düzeyindeki kesimlerin tercihini oluşturan tüm meslek liselerine de teşmil edilmiş, özellikle yüksek öğrenimin, en azından o dönemde, sadece belli bir kesimin hakkı ve imkanı olarak kalmasına zemin oluşturmuştur (Bilen, 2018).

Öte yandan eğitimdeki bu kısıtlamalardan kaçış ve çözüm arayışları, eğitimin ya yurt dışına kaymasına ya da özel okul görünümlü ancak büyük ölçüde güdümlü organizasyon niteliği sonradan fark edilen kurumlara yönelimi beraberinde getirmiştir. Böylece örneği daha önce hiç görülememiş bir başka manipülasyonun aracı haline geldiği sezilerek bu kurumlar kamulaştırılmış ve buralarda eğitim toplumun tüm kesimleri için ulaşılabilir hale getirilmiştir.

Son yıllarda bütün kesimlerde eğitime ulaşımın mümkün olmasına karşın bu kez de eğitimin niteliği üzerindeki tartışmalar ve üniversite mezunlarının istihdamı sorunları gündemi yoğun şekilde meşgul etmektedir. Türkiye’de eğitime tahsis edilen kaynağın diğer OECD ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim 2015 yılında OECD ülkelerinde öğrenci başına yıllık tahsis edilen kaynak 20 bin \$ ile 8 bin \$ arasında dağılırken, Türkiye’de yaklaşık olarak 2500 \$ düzeyinde kaldığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bu durumun verilen eğitimin niteliği üzerinde belirleyici rolü bulunmaktadır.

Grafik 2: OECD Ülkelerinde Öğrenci Başına Yıllık Kamunun Harcama Tutarı, 2015 (\$)

Kaynak: OECD, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId>

Türkiye’de özellikle son yıllarda eğitim göstergelerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Okullaşma oranında %90’nın üzerindeki düzeylere ulaşıldı. Yükseköğretimde üniversite sayısı hızla artarak 206’ya ulaştı. Üniversiteye yerleşme oranı yine oldukça yüksek düzeylere ulaştı. Yüksek öğretimde toplam 7.5 milyon öğrenci sayısına karşın eğitimin niteliği hakkında ciddi araştırmalar ve raporlar hazırlanmaktadır (Erdoğan, 2019). Türkiye’de hanelerin eğitime ayırdığı payların 2002’de %1,3 iken 2017 yılına gelindiğinde tedricen artan bir seyir içinde %2,3 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Eğitimin önemli ölçüde kamu tarafından finanse edilmesinden dolayı düşük gelirli olan kesimlerin aile bütçesindeki payı %1’den düşük iken en üst gelir dilimi olan 5. %20’lik yüksek gelirli olanların gelirlerinden eğitime ayırdıkları payın %3-4 düzeylerine kadar yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2018). Yüksek gelirli olanların çocuklarına sunacakları daha iyi eğitim fırsatları ile yoksulların bu tür olanaklardan mahrum olmalarının nesiller arasında gelir ve fırsat eşitsizliğine neden olacağını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Çelebi & Gökmen, 2015).

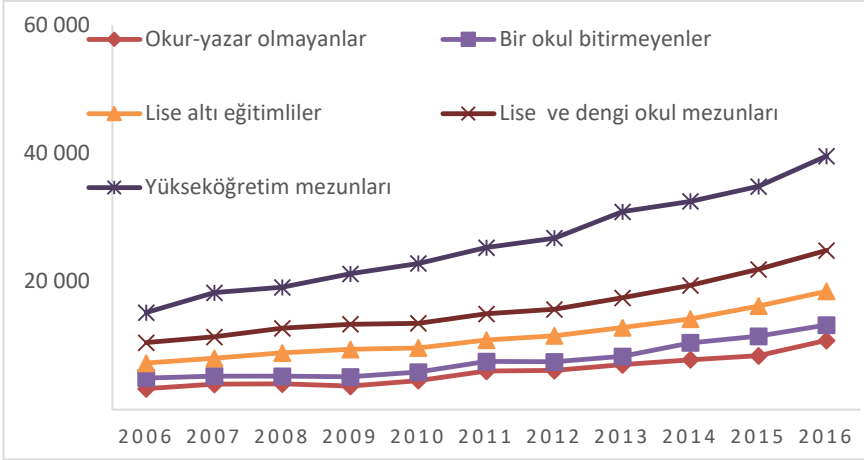
Türkiye ekonomisine ilişkin son dönemlerde belki de en çok ifade edilen hususlardan biri, orta gelir tuzağı denilen eşiği aşamamasıdır. Ekonomik büyümenin bir aşamaya geldikten sonra, bu eşiğe takılıp kalmasını ifade eden bu sorunun diğer bir cephesi ise gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunudur. Ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında gelir dağılımının ekonomik büyüme için bir tür fedakârlıkta bulunarak göz ardı edilmesi gerektiği (Kuznets, 1955) ters U hipotezi ekseninde ifade edilmekte idi. Türkiye’de artan gelir düzeyine karşın gelir dağılımı son yüz yılın önemli bir sorunu olmaya devam etti. Uygulamaya konulan farklı ekonomi politikalarına rağmen bu sorunun giderilmesinde başarılı olunduğu söylenemez. Ekonomik büyüme için belli bir dönem boyunca göz ardı edilen gelir eşitsizliği birçok toplumsal gerilimin giderek kaynağı haline gelmeye başladı. Doğal olarak daha fazla ekonomik büyümeye feda edilmemesi gereken bir unsur olarak gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik politikalara yönelik taleplerin daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Hem eğitim, hem sağlık ve sosyal yardımlarda devletin daha fazla rol alarak geniş toplum kesimlerinin sosyal ve ekonomik yarar sağladığı sosyal hizmetlere, politikacıların talepleri artmaya başladı.

Gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında piyasa adaleti (vergi ve transferlerden önceki Gini Katsayısı) ile vergi ve sosyal transfer sonrası gelir dağılımı arasında Türkiye’de ciddi bir fark bulunmamaktadır. Nitekim Türkiye’nin vergi ve transferlerden önceki Gini Katsayısı 0,429 iken vergi ve transferlerden sonraki Gini Katsayısı 0,404 düzeyine ancak düşmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu iki veri arasındaki fark %30’un üzerinde değer alırken, Türkiye’de bunun % 6 düzeyinde kalmasının (OECD, 2019) en önemli nedeni; kayıt dışı ekonomi, toplanan vergilerin % 60’dan fazlasının dolaylı olarak toplanması ve uygulanan sosyal politikaların gelir dağılımını iyileştirme olanağının sınırlı kalmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kamu tarafından yapılan en önemli sosyal hizmetlerden birinin eğitim olduğu dikkate alındığında, Türkiye’de yıllar içinde eğitime ayrılan bütçenin son yıllarda savunma harcamalarını geçtiği vurgusu ile giderek arttığı ifade edilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi kamunun eğitime yaptığı harcamalar bir yandan sahip olduğu pozitif dışsallıklar nedeni ile kamu yararını gözetirken aynı zamanda kişisel gelir üzerinde de yüksek düzeyde gelir artışlarına zemin hazırlamaktadır.

Türkiye’de son yıllarda eğitim düzeylerinde önemli bir artış olduğu eğitim istatistikleri incelendiğinde görülecektir. Literatürde Türkiye’de eğitim düzeyindeki artış ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalarda genel olarak pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmektedir (Duman, 2008; Tansel & Bircan-Bodur, 2012). Türkiye’nin Denizli ve Bolu illerini içeren ve benzer yöntemlerle yapılan incelemelerde eğitim ile gelir arasındaki ilişkinin yine pozitif yönlü olduğunu ortaya koyan çalışmalara rastlanmaktadır (Çiftçi & Kangallı, 2015; Sarı, 2002). Bolu ilinde elde edilen bulgu, eğitim ve yerleşim yeri değişkenlerinin gelirin %24’lük kısmını açıklamakta, hatta bireylerin eğitim için harcadıkları her senenin getirisinin %12,1 olduğu tahmin edilmektedir. Üçdoğruk, Özcan ve Özcan (2000) tarafından yapılan bir araştırmada, DPT tarafından tanımlanan “gelişmişlik endeksi” ile seçilen İstanbul, Malatya, Adana ve Diyarbakır illerinde eğitimin getirisi tespit edilmek istenmiştir. İller arasındaki gelişmişlik farkına bağlı olarak eğitimin getirisinin %6 ile %8 arasında değişen bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Sarı, 2002).

Grafik 3: Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Gelirleri (2006-2016)

Kaynak: (TÜİK, 2017)

Yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere 2006 ile 2017 tarihleri arasında yapılan hanehalkı bütçe araştırması verileri (TÜİK, 2017) de eğitim düzeyi ile gelir arasında doğrusal bir ilişki olduğunu teyit edecek özellik arz etmektedir. Hanehalkı bireylerinin yıllık ortalama gelirleri ile eğitim düzeyleri arasında doğrudan güçlü bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Eğitim düzeyleri yükseldikçe eğitimin getirisi arasındaki farkında ifade edilen dönemler boyunca arttığı dikkat çekmektedir. Ancak son yıllarda yükseköğretim mezunlarının elde ettiği getiri ile diğer eğitilmiş kesimler arasındaki farkın oldukça açıldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri, 2017

Eğitim düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	28 299	29 742	24 003
Okur-yazar olmayanlar	11 581	13 423	9 936
Bir okul bitirmeyenler	15 306	16 792	11 173
Lise altı eğitilmişler	21 388	23 049	13 756
Lise ve dengi okul mezunları	28 260	29 814	22 794
Yükseköğretim mezunları	43 821	48 811	35 836

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2017

Türkiye’de eğitim düzeylerinin arasındaki gelir farkının yanında, cinsiyete göre durum analiz edildiğinde bütün eğitim kademelerinde kadınların nerede ise üçte bir oranda erkeklerden daha düşük bir gelir elde ettikleri görülmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının azalmasına en çok yardım eden seçeneklerden birinin eğitim olduğu dikkate alındığında, buna rağmen bütün eğitim kademeleri için bu farkın halen önemini koruduğu görülmektedir.

Tablo 2: Eğitim Düzeylerine Göre Yoksulluk Oranları, 2017

Yoksulluk riski	Bir Okul Bitirmeyenler		Lise Altı Eğitilmişler		Lise ve Dengi Okul Mezunları		Yükseköğretim Mezunları		
	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
%50	25,4	24,1	21,7	12,5	11,7	6,2	5,5	1,7	1,5
%60	35,1	33,5	30,9	19,6	18,5	10,4	9,6	3,2	3,3

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2017

TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasında bireylerin eğitim düzeylerine göre yoksulluk düzeyi yukarıda tabloda görülmektedir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si ve %60’ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırlarına göre, fark edileceği gibi eğitim düzeyi yükseldikçe yoksulluk riskinin dikkate değer düzeyde azaldığı

görülmektedir. Bu veriden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de eğitim düzeyinin yükselmesi yoksulluğu azaltırken gelir dağılımının iyileştirilmesinde önemli katkısının olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Eğitim Düzeylerine Göre İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Oranı, 2018

Eğitim durumu	İşgücüne Katılma Oranı			İstihdam Oranı			İşsizlik Oranı		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	53,0	72,4	34,1	46,5	64,3	29,1	12,3	11,2	14,7
Okur-Yazar Olmayanlar	18,2	32,1	15,5	17,1	28,4	14,9	5,9	11,6	3,7
Lise Altı Eğitimliler	48,6	68,8	27,7	42,8	60,6	24,4	11,9	12,0	11,7
Lise	54,2	71,6	33,5	46,7	64,1	26,0	13,9	10,5	22,6
Mesleki veya Teknik Lise	66,1	80,7	43,6	57,4	72,2	34,6	13,1	10,5	20,6
Yükseköğretim	80,2	86,4	72,9	69,7	77,8	60,2	13,1	9,9	17,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Kasım 2018 (TÜİK, 2018)

Geçmiş yıllarda eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranı dikkate değer düzeyde azalmaktaydı. Nitekim, 1995 yılında Türkiye’deki işsizlerin % 49,2’si ilkokul mezunu, % 14,5’i ortaokul ve dengi okullardan mezun olanlar, % 25’i lise ve dengi okullardan mezunlar ve son olarak % 4,5’e yüksekokul, fakülte veya daha üst eğitim kurumlarından mezunlardı (DİE, 1995). Anlaşılacağı gibi geçmiş yıllarda eğitim düzeyi ile işsizlik arasında dikkate değer düzeyde negatif bir ilişki bulunmaktaydı. Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne katılım düzeyi eskiden olduğu gibi artmasına karşın son yıllarda işsizlik düzeyinin de yükseldiği görülmektedir. Cinsiyete göre bakıldığında kadınların işgücüne katılım oranı daha düşük, bununla paralel olarak işsizlik oranı da erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde seyretmektedir.

Bunun en önemli nedeni Türkiye’de son yıllarda hızla artan üniversite sayısı ve üniversite mezun sayısının hızlı şekilde artması olarak ifade edilebilir.

Genel olarak ifade etmek gerekir ise, eğitim seviyesinin yükselmesi, işgücü veriminin yükselmesine ve doğal olarak getirisinin yükselmesine yol açacaktır. Türkiye’de son yıllarda artan eğitim düzeyi ile birlikte kırsaldan kentsel alanlara geçişleri hızlandıran bir hareketlilik yaşanmaktadır. Böylece gelirin emek lehine olacak şekilde artmasına neden olmuştur. Nitekim gelirin fonksiyonel dağılımında emeğin gelirden aldığı pay yıllar içinde artarak %50 düzeylerine ulaşmıştır. Eğitim düzeyindeki artış sonucu emeğin niteliği ve dolayısıyla verimliliğindeki artış sonucu gelirden aldığı payın ve genel olarak ekonomide gelir dağılımının iyileşmesine neden olacak bir etkinin yaşandığına dikkat çekilmektedir (Altınışık & Peker, 2008).

4. Ekonometrik Model ve Ampirik Bulgular

Dünya ve Türkiye’de eğitim ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz eden literatür büyük ölçüde eğitimin gelir dağılımı üzerinde olumlu yönde etkide bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak, Mikroekonometrik araştırmalar büyük ölçüde bu istikamette bulguları teyit ederken bazı makroekonometrik araştırmalarda bunu doğrulayacak sonuçlar vermemektedir. Bir araştırmada makroekonometrik yöntemle başvurularak, Türkiye’de eğitim ile gelir dağılımı arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Gelir dağılımı Gini Katsayısı ve eğitim göstergesi olarak ise ilk, orta ve üniversite düzeyinde mezun olan öğrenci sayılarının bir endekse dönüştürülmesi sureti ile modelde kullanılmıştır. Bu çerçevede bu araştırma için dikkate alınan değişkenler; Gini Katsayısı (GINI) ve eğitim verilerinden eğitim endeksi (EDU) oluşturulmuştur. Eğitim verilerinden oluşturulan bu endeks, beşeri sermaye literatüründe başvurulan bir yöntemdir. Lucas ve Rosen eğitim seviyesindeki

artışın işgücü verimindeki etkisine dikkat çekmekte, Tallman ve Wang tarafından geliştirilen bu yöntem (Çakmak & Gümüş, 2005) Türkiye'nin beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılmaktadır.

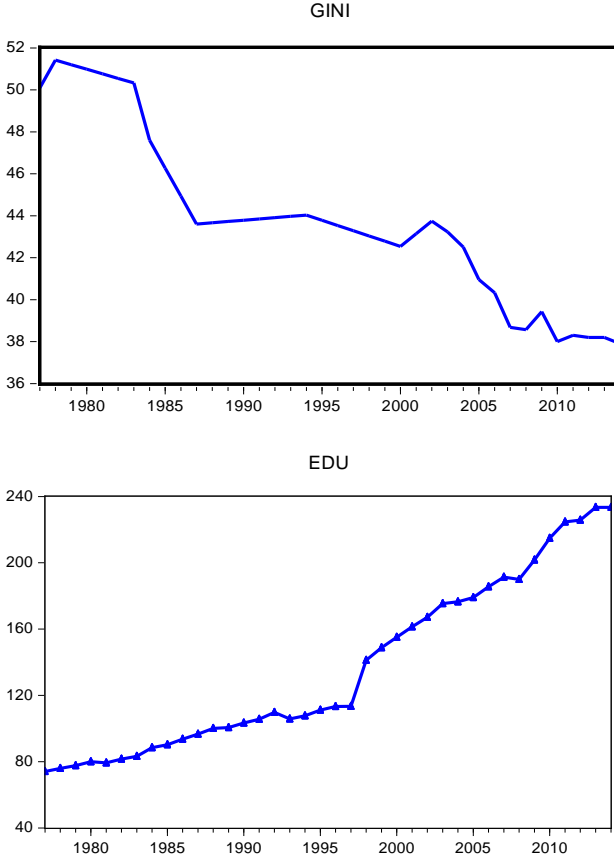
Bu araştırma için de yukarıda ifade edilen çalışmalar takip edilerek aynı yöntem uygulanmıştır. Başvurulan yöntem ilk, orta ve yükseköğretim olmak üzere eğitim üç kademedeki dikkate alınmıştır. Her üç verinin mezun sayıları ilköğretimi 1 ile orta öğretimi 2 ile ve yükseköğretim mezun sayısını 4 ile çarpılmak sureti ile hazırlanmış ve bu şekilde bir beşeri sermaye endeksi oluşturulmuştur. Eğitim düzeyindeki artış hem işgücü verimini hem de çalışanların gelir düzeylerini arttırmaktadır. Toplumun geniş kesimine eğitim düzeyindeki artış yansıdıkça, eğitimde fırsat eşitliği sağlandıkça eğitimin getirisi de toplumdaki fertler arasında daha eşit dağılmasına neden olacaktır. Dolayısıyla artan eğitim düzeyleri için artan gelir düzeyi ekonomide gelir dağılımını iyileştirici bir etki göstermesi beklenmektedir. Bu çalışmamızda kullanılan değişkenlerden Gini Katsayısı, (Sold, 2009)'dan ve eğitim verileri ise TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011 veri setinden derlenmiştir (TÜİK, 2015).

Bu çalışmada eğitim verilerinden hazırlanan eğitim endeksi (EDU) ile gelir dağılımı göstergesi olan Gini (GINI) arasındaki ilişkiyi incelemek üzere aşağıda yer alan model kullanılacaktır:

$$GINI_t = \alpha_0 + \alpha_1 EDU_t + e_t \quad (1)$$

Bütün değişkenler 1977 ile 2015 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Değişkenlerin zaman serileri aşağıdaki grafiklerde genel olarak görülmektedir.

Grafik 4: Gelir Dağılımı (GINI) ve Eğitim (EDU) Serilerinin Görünümü

Zaman serisi analizlerinde durağanlık çok önemli olduğundan durağanlığın tespiti analizimizin ilk adımını oluşturmuştur. Bir zaman serisinin ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır (Gujarati, 1999, 713). Grange ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serileri çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilirliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle bu araştırmada kullanılacak değişkenlerin durağanlık

durumları aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde her iki serinin de birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 4: The Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
GINI	-1.5702 [0.4871]	-3.5972 [0.0117]	-0.8120 [0.8039]	-4.9311 [0.0003]
EDU	1.4308 [0.9988]	-5.2902 [0.0001]	1.4308 [0.9988]	-5.2955 [0.0001]

Not: Kritik değerler %1, 5 ve 10 düzeyinde sırasıyla, -3.6394, -2.9511 ve -2.6143 şeklindedir

ARDL Yaklaşımı

Eşbütünleşme testleri için, ön koşul olarak serilerin aynı seviyede durağan olması beklenirken, (Pesaran & Pesaran, 1997) ve (Pesaran & diğ., 2001) tarafından geliştirilen yeni yaklaşım, eşbütünleşme analizine sınır testi yaklaşımı ile bu ön koşul aranmayacak hale kavuşmuştur. Ayrıca sınır testi yaklaşımı, hem istatistiksel özellikler açısından daha iyi olması hem de küçük örneklerde Johansen ve Engle-Granger testlerine göre ARDL yaklaşımı kısıtsız hata düzeltme modeli kullanıldığı için daha güvenilir sonuçlar verdiği ifade edilmektedir (Narayan, 2005). Bu modelde kullanılan her iki seri de birinci farkında I(1) durağan oldukları görülmektedir.

Bu aşamada bu iki seri arasında uzun dönem ilişkinin yapısı analiz edilecektir. Bunun için ARDL sınır testi yöntemine başvurulacaktır. Bu araştırma için aşağıdaki kısıtsız hata düzeltme modelinden yararlanılacaktır.

$$\Delta GINI_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta GINI_{t-1} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta EDU_{t-i} + \alpha_3 GINI_{t-1} + \alpha_4 EDU_{t-1} + e_t \quad (2)$$

Maksimum gecikme uzunluğu olarak 4 kullanılmış ve Akaike bilgi kriteriyle uygun model ARDL (2,0) olarak tespit edilmiştir. ARDL sınır testinin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

K	F İstatistiği	%10 Anlamlılık Düzeyindeki Kritik Değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
1	3.56	3.02	3.51

Not: Kritik değerler Peseran vd. (2001: 300)’deki tablodan alınmıştır.

F test istatistiği %10 seviyesindeki üst sınırdan daha büyük olduğu için iki seri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Tablo 6’da değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gösteren hata düzeltme modeli görülmektedir. Sonuçlar incelendiğinde hata düzeltme teriminin anlamlı olduğu ve değerinin 0 ile -1 arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuç, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını, kısa dönemde denge değerinden meydana gelen sapmaların uzun dönemde yine dengeye geldiğini göstermektedir. Öte yandan kısa dönemde EDU serisinin GİNİ serisi üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı da görülmektedir.

Tablo 6: Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t- İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
D(GINI(-1))	0.310894	2.290989	0.0287
D(EDU)	-0.011483	-0.670699	0.5072
CointEq(-1)/ ETC(-1)	-0.129792	-2.986213	0.0054

Uzun dönem katsayıları ise Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	t- İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Sabit	49.7957	16.6790	0.0000
EDU	-0.0572	-3.3238	0.0022

Uzun dönem modeli incelendiğinde, EDU serisinin anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, EDU endeks serisinde meydana gelecek 1 puanlık artışın, GINI serisinin ortalama 0.05 birim azalma yaratacağına işaret etmektedir. Anlaşılacağı gibi Türkiye’de eğitim düzeyinde meydana gelen artışın gelir dağılımının düzelmesinde katkısı olduğu ifade edilmektedir. Gelir dağılımı literatürü genelde yeniden dağıtım mekanizmalarını önemli bir politika seçeneği olarak önerirken, eğitim düzeyindeki iyileşme ile gelir eşitsizliğini daha az bir trade-off problemine neden olmadan hem gelir dağılımının düzelmesine hem de ekonomik kalkınmaya önemli bir katkıda bulunacak ve iyileşme sağlayacaktır.

Türkiye’de nitekim son 20 yıl içinde eğitim düzeyinde önemli sayılabilecek bir artış sağlandı. Bu gelişmenin de benzer şekilde Gini katsayısında sınırlı da olsa bir düşmeye yol açarak 0,41 düzeyine inmesine neden olacak bir katkı sağladığı söylenebilir. Gelir dağılımında meydana gelen bu iyileşmeye hiç şüphesiz başkaca etki eden faktörler olduğu açıktır ancak bu model ile bunlardan birinin de eğitim sektöründe sağlanan olumlu gelişme olduğu ortaya konulmuştur. Elde edilen bu sonuç ile hem dünyada hem de Türkiye’de yapılmış olan çok sayıda benzer akademik araştırmalardan bu durumu teyit edecek bir sonuç elde edilmiştir. Politika yapıcıların eğitime yapacakları her bir yatırım sadece beşeri sermaye yatırımı yolu ile ekonomik büyümeye yol açmamakta, aynı zamanda Türkiye’de gelir dağılımının iyileştirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Gelişmiş ülkeler ile mukayese edildiğinde (gelişmiş ülkelerde Gini katsayısı 0,35 ile 0, 25 arasında

değişmektedir) Türkiye’de sağlanan ciddi bir ekonomik büyümeye karşın gelir dağılımında istenen bir başarı düzeyi sağlanamadığı (Gini katsayısının 0,41) ortadadır.

5. Sonuç

Son 50 yıllık ekonomi literatürü incelendiğinde, ekonomik büyümenin en önemli belirleyicileri en önemli bileşeni eğitim olan beşeri sermaye olduğu ekonomi literatüründe kabul görmüş bir gerçektir. Endüstri devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni üretim ve sınıf yapılarının yol açtığı en önemli sorunlardan birinin gelirin toplum kesimleri arasında oldukça adaletsiz dağılması sorunu oldu. Bu sorunu çözmek için geliştirilen mekanizmaların içinde gelirin yeniden dağıtım politikaları, sosyal refah politikaları ve insani gelişim göstergelerinin iyileştirilmesi en çok dikkat çekenlerindendi. Yeniden dağıtım politikaları ve sosyal refah politikalarının ekonomik büyümeye ayrılacak kaynakları sınırlayacak bir gelişmeye neden olması en çok iktisatçılar arasında tartışılan bir sorunu oluşturuyordu. Refah devletinin gelirin yeniden dağıtım politikalarının ekonomilerde neden olduğu maliyeti ve ekonomik büyüme ile sosyal adalet arasındaki trade-off (ödünleşme) sorununu azaltan faktörün eğitim olduğu iktisatçılar arasında gideren itibar görmeye başladı. Bu makalede ortaya konulan literatür bunu hem tarihi süreç içinde hem de farklı ülke deneyimleri için doğrular niteliktedir. Ülkelerin beşeri sermaye stokunu büyütme yönelik çabaların hem ekonomik büyümeyi hem de gelir dağılımını iyileştirmeye dair önemli kazanımlar sağladığı çeşitli çalışmalar ile ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Türkiye’de gelir dağılımı ile eğitim arasındaki ilişkinin mahiyeti öncelikle ortaya konulmuş ve çeşitli veriler ekseninde ortaya konulan bulguların eğitim hem yoksulluğun azaltılmasında hem de eğitim alan kişilerin gelir düzeyinin artışında önemli rolünün olduğunu ortaya konulmuştur. Bu araştırmada eğitim

ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz etmek üzere tasarlanan ekonometrik model çerçevesinde ARDL yöntemi kullanılarak bir analiz yapılmıştır. Bu çerçevede elde edilen sonuç; eğitimde sağlanan her bir olumlu gelişmenin gelir dağılımının iyileştirilmesine yol açacağı kanıtlanmıştır. Türkiye’de eğitim endeksinde bir artışın gelir dağılımını ortalama olarak 0.05 birim iyileşmesine yol açmaktadır.

Üyesi olmaya çabaladığımız AB üyesi ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’nin en önemli sorunlarından birinin gelir dağılımı adaletsizliği olduğu görülmektedir. Türkiye’nin son yıllarda kat ettiği ekonomik büyüme başarısı ile mukayese edildiğinde gelir dağılımını iyileştirilmesinde aynı başarıyı gösterdiği söylenemez. Bu alanda Türkiye’nin gelir adaletsizliğini azaltmaya yönelik olarak kat etmesi gereken önemli bir aşamanın gerekliliği açıktır. Bu çerçevede Türkiye’de eğitimi daha etkin bir seçenek olarak kullanılması hem ekonomik büyümeyi riske etmeden gelir dağılımı iyileştirilmesi mümkün olacaktır. Türkiye’nin son işgücü verileri incelendiğinde yüksek öğretim düzeyindeki işsizlik oranının daha düşük eğitim düzeylerine kıyasla yüksek olmasının nedeni endüstrinin ihtiyaç duyduğu ara eleman ihtiyacının yüksek nitelikli insan gücü ihtiyacından fazla olduğu çeşitle araştırmalarla ifade edilmektedir. Türkiye dünya ülkelerinin ekonomik büyüklük sıralamasında bakıldığında ilk 20 içinde olmasına karşın dünyanın en iyi 500 üniversite sıralamasında birkaç tane Türkiye’nin üniversitesinin bulunuyor olması yüksek eğitim açısında içinde bulunduğu manzarayı açık etmektedir. Eğitim kurumlarının niteliğinin artırılması, eğitim düzeyini arttırılmasından daha az önemli değildir. Bu çerçevede mümkün olduğunca Türkiye’nin hem orta öğretimde PISA test sıralamasındaki konumu başarılı ülkeler arasında yer almamaktadır. Eğitim düzeyindeki gelişmenin gelir dağılımını iyileştirdiği dikkate alındığında son yıllarda hem orta hem de yüksek öğretimde eğitim göstergelerinin çok ciddi düzeyde gelişme göstermesine karşın gelir dağılımında istenen başarının sağlanamamasının nedeni olarak eğitim niceliği kadar niteliğindeki

iyileşmenin önemini göstermektedir. Türkiye’nin tartışma gündeminin önemli bir başlığını oluşturan eğitimin her yönüyle iyileştirilmesinin ekonomide çok yönlü olumlu sonuçları da beraberinde getiren bir çözüm aracı olacağı dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Pischke, J. “Changes in The Wage Structure, Family Income, and Children’s Education. *European Economic Review*, Cilt 45, (2001), 890-904.
- Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. “Gelir Dağılımında Adalet(Siz)Lik Ve Gelir Eşit(Siz)Liği: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri”. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* Coşkun Can Aktan (ed.). Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002.
- Altınışık, İ. & Peker, H. S. “Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”. *KMU İİBF Dergisi*, 10(15), (2008), 101-118.
- Aydın, M. “Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımının Sosyo-Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri”. *Çalışma ve Toplum*, 166(1), (2012), 147-166.
- Bilen, M. “28 Şubat’ın Ekonomi Politikası. Sosyal Bilimlerle Çağı Yorumlamak”. İstanbul: Mahya Yayınları, (2018), 303-321.
- Blau, F. D. & Kahn, L. M. “International Differences in Male Wage Inequality: Institutions versus Market Forces”. *The Journal of Political Economy*, 104(4), (1996), 791-837.
- Çakmak, E. & Gümüş, S. “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), (2005), 59-72.

- Carnoy, M. "Education and Economic Development: The First Generation". *The Economic Value of Education: Studies in The Economics of Education*, in Blaug, Mark (Ed), Cambridge: Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- Çelebi, N. & Gökmen, B. "Gelir Dağılımı Ve Eğitim Harcamaları", *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(14), (2015), 151-181.
- Çiftçi, C. & Kangallı, S. G. "Gelir ve Eğitim". *Ege Akademik Bakış*, 15 (1), (2015), 141-152.
- Çiftlikçi, M., Mehmet, *Sosyal Barış Açısından Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı*. Bakü: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını. 1995.
- DİE. "Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları". Erişim 1995. www.die.gov.tr
- Duman, A. "Education and Income Inequality in Turkey: Does Schooling Matter?" *Financial Theory and Practice*, 32(3), (2008), 369-385.
- Erdoğan, N. *Geleceğin Türkiyesinde Yükseköğretim*. İstanbul: İLKE, 2019.
- Glomm, G. & Ravikumar, B. "Public Education and Income Inequality". *European Journal of Political Economy*, Cilt 19, (2003), 289-300.
- Granger C. W. J. & P. Newbold. "Forecasting Transformed Series", *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 38, 2, (2018), 189-203.
- Gujarati, D. N. & Poter, D. C. *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1999.

Hürriyet Gazetesi. “ceo-lar-alttakiler-den-33-kat-fazla-kazaniyor”.
Erişim 10 Mayıs 2019.
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ceo-lar-alttakiler-den-33-kat-fazla-kazaniyor-15001716>

Johnson, G. E. “Changes in Earnings Inequality: The Role of Demand Shifts”. *The Journal of Economic Perspectives*, 11(2), (1997), 41-54.

Kasliwal, P. *Development Economics*. Ohio: S. Western Collage Publishing, 1995.

Krueger, A. B. & Lindahl, M. “Education for Growth: Why and For Whom?” *Journal of Economic Literature*, Cilt 39, (2001), 1101-1136.

Kuznets, S., “Economic Growth and Income Inequality”. *American Economic Review*, (1955), 1-28.

Lemieux, T. “Post-secondary Education and Increasing Wage Inequality”. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 96(2), (2006), 195-199.

Lindbeck, A. “How Can Economic Policy Strike a Balance Between Economic Efficiency and Income Equality”. *Wyoming, Federal Reserve Bank of Kansas City*, (1998), 331-??

Narayan, P. K. & N. S. “Are Exports and Imports Cointegrated? Evidence from 22 least Developed Countries”, *Applied Economics Letters*, Cilt 12, (2005), 375-378.

OECD, *Human Capital Investment*, Paris: CERI Publishing, 1998.

OECD. “OECD” Erişim 2019.
<https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId>

- Pesaran, M. H. & Pesaran, B. *Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y. - Smith, J. R. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), (2001), 289-326.
- Psacharaopoulos, G. "The Contribution of Education to Economic Growth: International Comparisons". *The Economic Value of Education: Studies in the Economics of Education*. Cambridge: Edward Elgar Publishing Limited, (1992), 482-??
- Sarah, A. & Pizzigati, S., February. *The CEO-Worker Pay Gap*. Washington D.C.: Policy Brief, 2019.
- Sarı, R. "Kazançlar ve Eğitim İlişkisi: İl Bazında Yeni Veri Tabanı ile Kanıt". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(3-4), (2002), 367-380.
- Schultz, T. "Inequality in the Distribution of Personal Income in the World: How It Is Changing and Why". *Journal of Population Economics*, 11(3), (1998), 307-344.
- Snower, J. D., *Monetary Policy and the Well-Being of the Poor*. Wyoming, 1998.
- Sold, F. "Standardizing the World Income Inequality Database". *Social Science Quarterly*, 90(2), (2009), 231-242.
- Sylwester, K. "Can Education Expenditures Reduce Income Inequality?" *Economics of Education Review*, Cilt 21, (2002), 43-52.
- Tansel, A. & Bircan-Bodur, F. "Wage Inequality and Returns to Education in Turkey: A Quantile Regression Analysis". *Review of Development Economics*, 16(1), (2012), 107-121.

- TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”. Erişim 2017.
<http://www.tuik.gov.tr/>
- TÜİK. “Hanehalkı Bütçe Araştırması”. Erişim 2017.
<http://www.tuik.gov.tr/>
- TÜİK. *İşgücü İstatistikleri*, Ankara: TÜİK, 2018.
- TÜİK. *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, TÜİK yayın no: 3890, Ankara, 2015.
- Ünal, L. I. “Eğitim ile Gelir İlişkisi”, *Ankara*: 2018.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/503/6039.pdf>.
- Weede, E. “Income inequality, Democracy and Growth Reconsidered”. *European Journal of Political Economy*, Cilt 13, (1997), 751-764.
- Weede, E. “Income inequality, Democracy and Growth Reconsidered”. *European Journal of Political Economy*, Cilt 13, (1997), 751-764.
- Woodhall, M., “Earnings and Education”. *Economics of Education: Research and Studies*, Ed. G. Psacharopoulos. 209-217. Oxford: Pergamon Press, 1987.
- Worldbank. *Poverty and Income Distribution in Latin America*. WORLD BANK, dü. Human Resources Development and Operations Policy. basım yeri bilinmiyor, 1993.
:http://www.worldbank.org/html/extdr/hnp/hddflash/hcnote/hrn003.html Number 3, March 29.
- Yumuşak, İ. G. & Bilen, M. “Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), (2000), 77-96.

Yumuşak, İ. G. & diğ. "Eğitim Düzeyi-Ücret İlişkisi ve Türkiye'de Adalet ve Eğitim Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme". *Sosyal Siyaset Konferansları*, Cilt 57. Kitap, (2009), 327-356.

KURUMLAR VE EVRİM: VEBLEN'DEN HODGSON'A EVİRİMCİ İKTİSAT METODOLOJİSİ

Adem LEVENT*

Öz

1980 sonrası dönemde evrimci iktisat yükselişe geçmiş ve ana akım iktisadi değiştirme gücü vurgulanmıştır. Fakat evrimci iktisadın ne olduğuna yönelik disiplin içinde bir anlaşmazlık ve karışıklık mevcuttur. Bu karışıklığa bağlı olarak evrimci iktisat disiplinde altı farklı yaklaşımla ifade edilmektedir. Bu çalışma ise Veblen'e atıfla gelişen ve 1980'lerden günümüze Hodgson tarafından güçlü bir şekilde sürdürülen evrimci-kurumsal iktisatla ilgilidir. Hodgson, iktisadın etkin bir sosyal bilim olabilmesi için Veblen'in düşüncelerini ve Veblen'le bağlantılı Darwinizmi benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu öneri Veblen'in post-Darwinist iktisat önerisini genelleştirilmiş Darwinizm olarak sunmaktadır. Hodgson'un Veblen'e yaslanarak geliştirdiği genelleştirilmiş Darwinizm önerisi, fizik özelinde başlayan iktisattaki bitmeyen doğa bilimi arayışının heterodoks iktisatta da güçlü bir şekilde karşılık bulunduğunu göstermektedir. Burada yapılan veya yapılmak istenen doğacılık temelinde bir sosyal teori inşasıdır. 19. yüzyıl düşünsel kodlarına bir dönüş çağırısıdır. Özelde evrimci düşünce ve genelde de doğacılık düşüncesi 19. yüzyıl düşünsel koşullarına gömülüdür. Dolayısıyla günümüzde evrimci iktisadın yükselişi, bir taraftan 19. yüzyıldakine benzer şekilde hem doğa biliminde hem de sosyal bilim de tek geçerli bilim metodolojisi ve hatta metodoloji olmanın ötesinde ontoloji teklifini içerirken diğer taraftan Batı düşüncesinin doğalcılık ve bilimcilik şeklinde tekrar örgütlendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, Evrimci İktisat, Birikimli Nedensellik, Genelleştirilmiş Darwinizm, Sosyal Evrim

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Mail: a.levent@alparslan.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-1683-6107

Institutions and Evolution: Evolutionary Economics Methodology from Veblen to Hodgson

Abstract

In the post-1980 period, evolutionary economics started to rise and its power to change the mainstream economics was emphasized. However, there is a disagreement and confusion on the discipline toward what evolutionary economics is. Due to this confusion, evolutionary economics is expressed in six different approaches in discipline. This study is about evolutionary-institutional economics, which developed in reference to Veblen and which has been strongly maintained by Hodgson since the 1980s. Hodgson emphasizes that for economics to be an effective social science, it must adopt Veblen's ideas and Darwinism related to Veblen. This proposal presents Veblen's post-Darwinist economics proposal as generalized Darwinism. Generalized Darwinian proposal developed by Hodgson leaning on Veblen, shows that the nonfinite quest for natural science in economics which started particularly in physics begins with a strong response to heterodox economics. What is done or intended to be done is to construct a social theory on the basis of naturalism. It is a call for return to the 19th century intellectual codes. Evolutionary thought in particular and the ideas of naturalism in general are embedded in 19th century intellectual conditions. Therefore, the rise of evolutionary economics today, is the only valid science methodology, even the ontology in natural science and social science as in the 19th century as well as showing that Western thought is reorganized as naturalism and science.

Keywords: Institutional Economics, Evolutionary Economics, Cumulative Causality, Generalized Darwinism, Social Evolution.

1. Giriş: İktisatta Evrimci Yaklaşımlar

1980 sonrası dönemde iktisat disiplini birbiriyle bağlantılı iki gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Birincisi, neoklasik teorinin kurumların önemini kabul edip kurumsal iktisatla yakınlaşarak yeni kurumsal iktisat¹ olarak örgütlenmesi ve kurum kavramını disiplinin

---

¹ Kurumsal iktisat içerisinde eski (orijinal/asıl) ve yeni olmak üzere iki gelenek bulunmaktadır. Eski/orijinal kurumsal iktisat, 20. yüzyılın başlarında Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bu gelenek, Thorstein Veblen, Wesley Mitchell, John R. Commons, Clarence Ayres gibi düşünürlerin yazılılarıyla beraber ortaya çıksa da son yıllarda *Journal of Economic Issues* mecrasında yazan Allan Gruchy, Wendell Gordon, Marc

dışına ihraç ederek sosyal bilimlerin temel disiplinlerinde yaygınlaştırması, diğeri ise ilk gelişmeyle bağlantılı yeni araştırma programlarından biri olarak evrimci iktisadın yükselişidir. Kurumsal iktisat ve evrimci iktisadın paralel yükselişi, tarihsel beraberliklerine dayanarak iki yaklaşım arasında yakın ilişkiler kurulmasına neden olmuş, hatta iki yaklaşım eş anlamlı kullanılmış ve ana akım iktisadın, bu iki gelişmeyi bünyesine katarak yenilenme çabasında olmasını zorunlu kılmıştır. Bu iki gelişme öncesi, marjinalist devrimle başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük oranda kurumsallaşmasını tamamlayan neoklasik iktisat, disiplinde ana akım olarak yer almaktadır. Ana akım olarak neoklasik teorinin üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; denge, rasyonalite ve kişisel çıkarıya dayalı bireysel davranış “kutsal” üçlüsüdür (Colander vd., 2004, 485). Ancak 1980 sonrası yeni araştırma programlarının disipline dâhil olmasıyla beraber ana akım iktisat olarak neoklasik teorinin yüzü değişmeye başlamış ve söz konusu üç özellik büyük oranda önemini azaltırken disiplin içinde çoğulculuk tartışmaları baş göstermiştir.² Yeni araştırma programları ise nöroiktisat, deneysel iktisat, davranışsal iktisat, oyun teorisi, evrimci iktisat, kompleksite iktisadı ve yapabilirlik yaklaşımı olarak görülmektedir (Davis, 2006; 2008; 2019).

İktisat ve sosyal teoride, 1980 sonrası dönemde, evrimci

Tool ve benzeri birçok iktisatçının çizgisini de ifade eder. İkinci gelenek olan yeni kurumsal iktisat ise, klasik, neoklasik ve Avusturya iktisadında kurumsalçı temaların bulunmasıyla 1970 sonrasında ortaya çıkmıştır. Yeni kurumsal iktisat, mülkiyet hakları, işlem maliyetleri, organizasyon teorisi ve hukuk yaklaşımlarını içermektedir. Ronald Coase, Oliver Williamson, Douglass North, Richard Posner öne çıkan önemli yeni kurumsal iktisatçılardır (Rutherford, 1994, 1-2). Eski/orijinal kurumsal iktisatta bireylerin kurumsal ve kültürel çevreden etkilendiği kabul edilirken yeni kurumsal iktisatta bireyler, evrensel bir şekilde davranan ve faydasını maksimize eden verili ajanlar olarak görülür. Bu, iki geleneği birbirinden ayıran en önemli farktır (Hodgson, 2000, 318). Bu nedenle eski/orijinal kurumsal iktisat heterodoks iktisat içerisinde kabul edilirken yeni kurumsal iktisat heterodoks iktisada dâhil edilmez (Hodgson, 2019a, 25; 2019b).

² Neoklasik teorinin yüzünün değiştiği ve hatta değişmekle kalmayıp öldüğüne ilişkin bkz. Colander (2000); Davis (2017; 2019).

gelişmelerin önem kazanması nedeniyle söz konusu yeni araştırma programları arasında evrimci iktisat öne çıkmış ve evrimci iktisadın ana akım iktisadı değiştirme gücü vurgulanmıştır.³ Öyle ki evrimci iktisadın disiplin içindeki konumu hızla yükselişe geçmiş ve hatta evrimci iktisadın yeni ana akım iktisat olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiştir (Hodgson, 2007a). Ancak ilgili popüleriteye rağmen evrimci iktisadın ne olduğuna yönelik disiplin içinde aynı oranda bir anlaşmazlık ve karışıklık mevcuttur (Witt, 2008, 548; Hodgson, 2013a). Bu karışıklığa bağlı olarak disiplinde evrimci iktisadın altı farklı yaklaşımla tanımlandığı görülmektedir.⁴ Son yıllarda bunlar arasında yakınsamalar da söz konusudur. Birincisi, Thorstein B. Veblen'in 1898 yılında tartıştığı "evrimci" ve "post-Darwinist" iktisattır. Veblen ve John Commons'a dayandırılan kurumsal iktisat geleneğinde "kurumsal" ve "evrimci" terimleri sıklıkla aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Amerika'daki kurumsal iktisatçılar birliği olan *Evrimeci İktisat Derneği (Association for Evolutionary Economics)* ve bu derneğin Avrupa'daki akraba topluluğu *Avrupalı Evrimci Politik İktisat Derneği (European Association for Evolutionary*

---

³ Ancak yeni araştırma programlarının ana akım iktisadı bütünüyle değiştirme ihtimali tartışmalıdır. Ana akımın bu çeşitlenmesi görünüşte bir çeşitlenmedir. Çünkü ana akım ile yeni araştırma programları aynı ontolojik zemine oturmaktadır. Kompleksite, evrim, çok boyutluluk, nöroiktisat, davranışçılık vb. gibi eğilimler formalistik modelleme çerçevesine dayanmaktadırlar. Her biri matematiksel modellemede ısrarcıdırlar. Bu yeni yönelimler metodolojik bireyciliği daha radikal bir boyuta da taşımaktadırlar, çünkü bireyin toplumsal etkileşim içerisinde aidiyet kazanması fikrine, toplumsallık fikrine tamamen yabancı bir maddi beden olarak kavrandığı bir evreye varılmış olmaktadır. Bedenin inceleme nesnesine dönüşmesi, iktisadi olanın toplumsallık içerisinde kavranabilmesinin imkanını bütünüyle ortadan kaldırırken, ana akımın halen kullanmakta olduğu matematik dille her şeye rağmen metaforik kalan doğa bilimi taklidi giderek taklit olmanın ötesinde bir doğa bilimi olmaya doğru disiplini götürmektedir (Yılmaz, 2012, 6-7).

⁴ İktisatta evrimci düşüncenin en az altı farklı yaklaşımla sınıflandırılması Geoffrey M. Hodgson'a (1996) aittir. Elbette söz konusu sınıflandırmanın bir keyfilik veya toptancılık taşıma ihtimali bulunmaktadır. Olanaksız şeylerin bir araya getirilmesi, Michel Foucault'nun (2001, 11-13) Jorge Luis Borges'in Çin ansiklopedisinde hayvanların tasnifine dayanarak dediği gibi hayali ve keyfidir. Sınıflandırma düşünceye hem sınır çizer hem de düşünceyi alışılmamış buluşmalara doğru götürür.

Political Economy) buna örnektir. İkincisi, Joseph Schumpeter'in kapitalist gelişmeyi evrimci bir süreç olarak tanımlamasıdır. *Evrimci Ekonomi Dergisi (Journal of Evolutionary Economics)* Schumpeter'den etkilenerek oluşan *Uluslararası Joseph Schumpeter Derneği'nin (International Joseph Schumpeter Association)* yayın organıdır. Üçüncüsü, Avusturya iktisat okulunun yaklaşımı sıklıkla "evrimci" olarak kabul edilir. Okulun kurucusu Carl Menger'in paranın ve diğer kurumların evrimini tasvir etmesi ve ayrıca Friedrich A. Hayek'in *kendiliğinden (spontaneous)* düzen kavramı ile evrim metaforunu ilişkilendirmesi evrimci iktisat olarak görülmektedir. Dördüncüsü, Adam Smith, Karl Marx ve Alfred Marshall gibi aynı kategoride buluşması zor olan muhtelif yazarların düşüncelerinin doğası gereği "evrimci" olarak tanımlanmasıdır. Beşincisi, teorik biyolojideki matematiksel çalışmalardan esinlenen ve matematiksel iktisatta gelişen evrimci oyun teorisinin önem kazanmasıdır. Sonuncusu ise, Amerika'daki Santa Fe Enstitüsü'nde gelişen ve bazen "evrimci" olarak görülen "kompleksite/karmaşıklık teorisi"dir. Bu yaklaşım, kaos teorisi, çoğaltıcı dinamik, genetik algoritma, genetik programlama ve çeşitli bilgisayar simülasyonlarını kapsamaktadır (Hodgson, 1996, 697).

Elinizdeki çalışma konuyu sınırlandırmak için söz konusu altı evrimci yaklaşım içinden sadece birincisi ile ilgilenerek iktisattaki evrimci gelişmeleri analiz etmeyi hedeflemektedir. Veblen'e atıfla gelişen evrimci iktisat yaklaşımı 1980'lerden günümüze eski/orijinal kurumsal iktisatçı Geoffrey M. Hodgson tarafından güçlü bir şekilde sürdürülmektedir. Hodgson, iktisadın etkin bir sosyal bilim olabilmesi için Veblen'in düşüncelerini ve Veblen'le bağlantılı Darwinizmi benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır. 21. yüzyılda etkili bir kurumsal iktisat yaklaşımı geliştirmenin yolu, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Veblenci/Darwinci kurumsalcılığa dönüşten geçmektedir. Bu nedenle Hodgson için düşünceler tarihi, sadece akademik tutku mekânı değildir. Bugünü kuran düşünce mekânlarıdır (Hodgson, 2004a, 8). Kurumsal evrimci teori inşası,

sadece ekonomik büyüme ve gelişmede kültür ve teknolojinin rolünü çözümlenecektir. Aynı zamanda bireysel aktörlerin yanında kurumların evrimini kapsayacak bir sosyo-ekonomik evrimin gelişimini sağlayacaktır (Hodgson, 2007b, 336-337; Hodgson, 2015).

Veblen'den Hodgson'a evrimci iktisadın izini sürmek bir taraftan evrimci iktisadın ana akım iktisat eleştirilerini içerirken diğer taraftan hem kurumsal iktisadın temel yönelimleri hem de kurumsal iktisat ve sosyal teori ilişkileri hakkında bilgiler sunacaktır. Ayrıca çalışma boyunca evrimci iktisadın doğrudan tanımını vermek yerine ele alınan yaklaşımlarla kendiliğinden bir tanımın ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sınırları gereği disiplin içindeki diğer evrimci yaklaşımlara değinilmeyecektir. Bu bakımdan öncelikle Veblen'in kurumsal/evrimci iktisat temelinde düşüncelerine ve neoklasik iktisat eleştirilerine yer verilecektir. Daha sonra Darwin, Veblen ve Hodgson arasındaki düşünsel bağlantı açıklanacak ve bunun günümüzdeki disiplinler imaları analiz edilecektir. Bu bağlantı bir taraftan evrimci metodoloji temelinde 19. yüzyıla atıf yaparak yeni bir sosyal teori inşasını ifade ederken diğer yandan Batı düşüncesinin de temel yönelimlerini ortaya koymaktadır. İlgili sosyal teori inşası, örtük de olsa, modern Batı düşüncesinin doğacılık şeklinde örgütlendiğini içermektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel iddialarından biri, kurumsal iktisat özelinde yürütülen evrimcilik tartışmasına dayanarak ister egemen isterse muhalif olsun bütün Batı düşüncesinin güçlü bir şekilde doğacı düşünceden kaynaklanan yönler taşıdığını vurgulamaktır.

2. Veblen, Post-Darwinist İktisat Önerisi ve Kurumlar

Kurumsal iktisadın yükseliş ve düşüşü ile evrimci iktisadın yükselişi ve düşüşü arasında sıkı bir ilişki vardır. İki savaş arası dönemde kurumsal iktisat Amerika'da baskın konumdayken İkinci Dünya Savaşı sonrasında gücü zayıflamış ve disiplinin çeperine itilmiştir. Ancak 1970 ve 1980'lerden sonra, neoklasik teoriyle yeni

kurumsal iktisat yeni bir sentez gerçekleştirerek sosyal bilimlerde kurumsalcılık tekrar güçlenmiştir. Aynı durum aşağı yukarı evrimci iktisat için de geçerlidir. Yüzyıl dönümünden 1980'li yıllara kadar varlık gösteremeyen evrimci iktisat, 1980 sonrasında yeni araştırma programlarından biri olarak gelişmiş ve disiplin içinde güç kazanmıştır. Hem iktisadı bir süreç olarak ele almaları hem neoklasik teori eleştirileri hem de tarihsel tecrübe benzerliği iki yaklaşımın eş anlamlı kullanılmasına neden olmuştur. Her iki yaklaşımın öncü ismi ise Thorstein B. Veblen'dir. Veblen (2011) için kurumlar, evrimsel süreç içinde gelişen düşünce alışkanlıklarıdır. Bu nedenle kurum ve evrim neredeyse eş anlamlı kavramlardır.

Kurumsal ve evrimci iktisadi düşünce, metodolojik olarak, Veblen'in 1898 yılında yazdığı "*İktisat niçin evrimci bir bilim değildir?*" (*Why economics is not an evolutionary science?*) makalesiyle başlatılmaktadır. Veblen, 1900 yılında yazdığı "*İktisat biliminin ön kabulleri III*" (*The Preconceptions of Economic Science III*) adlı çalışmasıyla da evrimci yaklaşımını genişletmiştir (Jennings - Waller, 1994, 1001). Veblen (2017), çağının iktisat teorisini *sınıflandırmaya (taxonomy)* dayandığı için eleştirmiştir. Ona göre iktisat, Darwinci bir bilim olmalıdır. Çünkü çağın bilimi Darwinizmdir. Darwinizm modern bilimdir, modernizmdir. Modern bilimler evrimsel bilimlerdir. İktisat bilimi çağının gerisinde kalmamak için Darwinizmi takip etmek zorundadır.

Bu bakımdan Veblen'in ana akım iktisada yönelttiği en önemli metodolojik eleştiri, ana akım iktisadın *Darwin öncesi (pre-Darwinian)* bir bilim olmasıdır. Veblen'e göre Darwincilik yalnızca bir biyolojik evrim teorisi değil, 19. yüzyıl sonunda çok sayıda disiplini etkilemiş olan genel bir "evrimci bilim" modelidir. Veblen, iktisadın evrimci bir bilim olamadığı için kendi zamanının gerisinde kaldığını iddia eder. İktisat eninde sonunda evrimci bir bilim olacaktır, henüz olmamış olması sadece bir zaman sorunudur. Fakat hâlihazırda Veblen için iktisat, sınıflandırmadan öteye geçememektedir.

Sınıflandırmacılık Darwin öncesi bilim kavrayışının tipik tarzıdır ve bu yaklaşım aynı zamanda *erekbilimseldir (teleological)*. Darwinci yaklaşım ise erekbilimsel olmayan bir değişimi esas alırken, *ayağı yere basan (matter of fact)* bilgiye ve *birikimli nedenselliğe (cumulative causation)* yaslanır. Neoklasik iktisadın kurgusal bir bireyden yola çıkarak oluşturduğu teori, iktisadi dünyanın değişimini Darwinci bir perspektiften toplumsal bir süreç olarak ele alacak bir donanımına sahip değildir. Oysa bireyler geçmiş tecrübelerin, geleneğin ve maddi süreçlerin ürünüdürler. İzole edilmiş bir birey kavramlaştırması ile toplumsal üretim ve tüketim tarzının değişimini anlamak mümkün değildir (Yılmaz, 2018, 227).

Veblen'e göre klasik iktisat ve Alman tarihçi okulu sınıflandırmacı bakış açısına sahiptir. Modern bilimin evrimsel olarak tanımladığı yollardan ziyade Darwin öncesi gelişme spekülasyonlarını takip etmişlerdir. Diğer taraftan Avusturya iktisat okulundan Menger de marjinal fayda ve subjektif değeri olguların genetik incelemesi olarak ele almamıştır ve iktisadı sınıflandırmacı olarak kabul eden klasik geleneğin dışına çıkamamıştır.⁵ İktisat teorisinin geçerli tüm formülasyonlarında, İngiliz ya da Kıta Avrupa iktisatçılarına ait olup olmadığı fark etmeksizin, araştırmaya konu olan insan malzemesi hedonist terimlerle tasarlanır. Veri kabul edilen insan doğası, pasif ve esas itibarıyla durağan ve değiştirilemezdir. Hedonist kavrayışa göre insan, bir haz ve elem hesaplayıcısıdır, faaliyet alanında uyarıcı itki homojen mutluluk arzudur. Ancak daha sonraki antropolojik araştırmalar insan doğasına dair farklı bir kavrayış sunar. İnsan basitçe çevre kuvvetlerin yörüngesinde yer alarak tatmin edilen bir arzular yığını

---

⁵ Peter Boettke, Veblen'in Menger'i hedonizm üzerinden eleştirmesine karşın, Avusturya iktisat okulu ve kurumsal iktisat arasında evrimci düşünce konusunda bir mutabakat olduğunu düşünmektedir. Belirsizlik ve sınırlı bilgi dünyasında yaşamın kabulü ile ekonomik sürecin statik denge modelleriyle açıklanmaması iki okulun ortak noktasıdır. Hem kurumsalcılara hem de Avusturya iktisat okulu mensuplarına göre ekonomik süreç dinamiktir. Kurumsal değişim ve ekonomik süreç her iki okulun ortak vurgusudur (Boettke, 1989, 78).

değildir, daha ziyade gözler önüne serilen etkinlikte dışa vurulan ve gerçekleştirilmeye çalışılan eğilim ve alışkanlıkların tutarlı bir ürünüdür. Bireylerin iktisadi yaşam tarihi, araçların amaçlara birikimli bir şekilde adaptasyonu sürecidir (Veblen, 2017, 84-85).

Böylece Veblen'in evrimci yaklaşımı, neoklasik teorinin faydacı ve hedonist insan davranışı izahını içermez. Neoklasik teori, iktisadi insan yaklaşımından ötürü insanları bencil varlıklar olarak görür ve bu bencilliğin tercihler sonucunda oluştuğunu anlatır. Ancak Veblen bu açıklamayı kabul etmez. Veblen'in sosyo-ekonomik evrimi, bireysel aktörlerin yanında kurumların ve yapıların da evrimini içerir. Sosyal süreç teorisi, aynı zamanda yaşamın gelişmesidir. Sosyo-ekonomik evrim de bireylerden ziyade kurumlar seleksiyonun objeleridir (Hodgson, 1998, 419). Bu yaklaşımla Veblen, metodolojik bireycilik ve metodolojik holizm arasındaki ikiliğe kapılmadan evrimci sürecin sonucu olarak aktör ve yapı ilişkisini çözümlenmeye çalışmıştır. Veblen'e göre Darwinizm bu ikilikten çıkış yoludur. Darwinci nedensel açıklama çerçevesi kurumların gelişimini açıkladığından ötürü insan eyleminin nedensel sürecini açıklar (Hodgson, 1998, 426). Veblen, birey-yapı ikiliğini aşmak amacıyla teleolojiden ayrı bir şekilde Darwinci metodoloji hattı geliştirmek istemiştir. Veblen bireylerin amaçlı aktörler olduğunu reddetmez ancak kurumsal ve kültürel evrimin, nedensel süreçlerin amaçlanmamış sonuçları olarak görülmesi gerektiğini iddia eder (Rutherford, 1998, 465).⁶

Veblen, Darwinci evrim sürecinin üç ilkeyi kapsadığını belirtir. Birincisi, nüfus ve türler arasında uzun süreli varyasyon/değişim zorunluluğu vardır. Varyasyonlar/değişimler, kökeninde amaçlı veya rastgele olabilir ama doğal seleksiyon onlar olmadan işlemez. İkincisi, kalıtım veya süreklilik mekanizması, yavruların ebeveynlerine

---

⁶ İnsan dizaynının değil ancak insan eyleminin niyetlenmemiş sonuçları, Veblen ile Hayek'in evrimci yaklaşımlarının ortak noktası olduğuna ilişkin bkz. Boettke (1989).

benzemesi için gereklidir. Yani kalıtım mekanizması yoluyla bireysel karakterler diğer kuşaklara aktarılır. Üçüncüsü ise, doğal seleksiyon işlemektedir. En iyiye uyarlanmış organizma hayatta kalır. Var olma mücadelesinin sonucunda bu güç ona verilmiştir. Bu üç özellik Veblen'in sosyo-ekonomik çalışmalarına yansımıştır (Hodgson, 2004b, 353; Hodgson, 2008).

Darwinci mutasyon, kalıtım ve varyasyon/değişim ilkeleri Veblen'in çalışmalarında içgüdü ve kurumlar bağlamında kullanılmıştır. Veblen'e göre Darwinci bilim, değişken büyümenin şartlarını belirtmek zorundadır. Darwinci düşünce ekonomide, kurumların kökenini, gelişimini, sürekliliğini ve değişimini belirtmelidir. Seleksiyon talancı ve barışçı değişim arasındadır. Kültürel değişim birikimlidir. Alışkanlıkların birikimi sonucu kültürel büyüme gerçekleşir. Her yeni hareket yeni bir durum yaratır ve bu da ileri bir değişime neden olur. Alışkanlıkları ve kurumları görelî istikrar ve devamlılığın birliği olarak gören Veblen, kalıtım kavramını bir dönemden bir sonrakine geçen özellikler olarak alışkanlıkların ve kurumların aktarımına uygulamıştır. Kurumlar geçmiş sürecin ürünleridir. İçgüdüler kalıtsal özelliklerdir. Buna göre kurumların ve alışkanlıkların görelî istikrarı ve devamlılığı, onları sosyo-ekonomik alandaki evrimci seleksiyonun anahtar nesnelere yapar. Sosyal evrimde kurumların doğal seleksiyonu vardır. Doğal seleksiyon yasaları, insani kurumlara uygulanabilir. Bu nedenle Veblen'in Darwinci terminoloji kullanması, metaforla sınırlanamaz. Sosyo-ekonomik sistemlerin evrimi, Darwinci varyasyon/değişim, kalıtım ve doğal seleksiyonla uyumludur. Veblen, Darwinci teorinin doğayla sınırlanmasına inanmaz (Hodgson, 2008, 402-403; Rutherford, 1998, 466). Aynı zamanda Veblen' göre Darwinizm, kapitalist toplumdaki teknolojik değişimi anlamak için evrimci metafor olarak da hayati konumdadır. Veblen kapitalist toplumdaki teknolojik değişimi anlamayı, döneminin meslektaşları gibi fizikten alınan statik denge yaklaşımıyla değil, dinamik süreç kavramıyla yapar (Hodgson, 1992, 286; Hodgson, 2013a).

Kurumları merkeze alan evrimci bir iktisat bilimi geliştirme çabasındaki Veblen bunu *The Aylak Sınıfın Teorisi (Theory of Leisure Class, 1899)*, *İş Girişimi Teorisi (The Theory of Business Enterprise, 1904)*, *Uсталık İçgüdüğü (The Instinct of Workmanship, 1914)* ve *Mühendisler ve Fiyat Sistemi (The Engineers and the Price System, 1921)* kitaplarıyla ortaya koyar. Veblen'in kurumsal iktisadının temel kavramları olan içgüdü, alışkanlıklar, kurumlar ve bütün bunlardan hareketle geliştirdiği parasal güçlerle üretici güçler arasındaki gerilimli dinamiğin izahı bu metinlerde ayrıntılı olarak ortaya konur. Veblen, biyolojik temelli içgüdü kavramından yola çıkarak sosyolojik bir kavram olan kuruma ulaşır. Kurumu da pragmatist düşüncenin önemli kavramı düşünce alışkanlıkları ile açıklar. İçgüdüler, alışkanlıkların ve kurumların kümülatif evrimi için yalnızca bir başlangıç noktası oluştururlar (Yılmaz, 2018, 229).

Kurumsal iktisat Veblen'le başlatılmasına karşın kurumsal iktisatçılar arasında Veblen'in Darwinizme dair düşünceleri ihmal edilmiştir (Hodgson, 2004a). Ancak 1980 sonrasında canlanan yeni kurumsal iktisat, oyun teorisi ve evrimcilikle beraber hem Veblen'e hem de Darwinizme ilgi artmıştır (Hodgson, 2007b). Örneğin, Jennings & Waller (1994, 1000), Mirowski'nin (1987) kurumsal iktisadı hermenotik sistemle ele aldığı tarzda, Veblen'in kültürel evrimciliğinin hermenotik sisteme oturtularak ele alınması gerektiğini vurgularlar. Hermenotik sistem, kapalılıktan ziyade açık uçluluğa, kültürel esnekliğe, insani niyetlilik ile sağduyuya ve problem çözmeye izin verir. Hermenotik sistemin bu imkânları, eleştirel aklın gelişimi, kültürler arası iletişim ve çoklu bakış açısı ile kültürel yeniden yorumlamayı ilişkilendirir. Şayet evrimcilik hermenotik sistemle beraber ele alınmaz ise, Veblen'in şiddetle karşı çıktığı "doğal yasalar", "ekonomik sınıflandırmacılık" ve zihnin "animistik" alışkanlıkları açıklanamaz. Veblen'in evrimci ekonomisinde evrimci ve kültürel süreçler ayrılamaz. Bireysel teleolojik eylem ve seleksiyon mekanizması kültürel hermenotikle açıklanabilir. Genellikle evrim teorisi Anglosakson düşünce geleneği

içinde ilerler ancak buradaki algılama bunu değiştirme gayretindedir.

1980 sonrası dönemde Nelson & Winter (1982), evrimci düşünceyi ekonomide tekrar canlandırmalarına karşın yine de Veblen'i ihmal etmektedirler. İlgili yazarlar yenilik ve değişim kavramları üzerinden Schumpeter'i önelemektedirler. Schumpeter'in evrimci düşüncesi ise Darwinizme dayanmamaktadır. Hodgson'a göre Schumpeter'in döneminde sosyal bilimlerde biyolojik analogiler popüler değildir. Bu nedenle Schumpeter evrimi, yazılarını güçlendiren metafor olarak kullanmıştır, biyolojik analogilerden kaçınmıştır. Ancak yine de Schumpeter, 20. yüzyılın en büyük ekonomistlerinden biridir ve aynı zamanda evrimcidir (Hodgson, 1997).

Hodgson ve birçok evrimci iktisatçıya göre Veblen evrimci iktisadi geliştirmesine karşın teorisini olgun bir forma kavuşturamamıştır. Metodolojisini kurumsal değişim teorisine uygulamakta başarısız olmuştur. Bu nedenle Post-Darwinist iktisat önerisi tamamlanmış ve mükemmel bir teori olmadığından ancak başlangıç düzeyi sunmaktadır. Kültürel değişimin ön teorisidir. Kendi öğrencileri için temel yaklaşımlar geliştirmiştir. Fakat sistematik bir teori kuramamıştır. Bu durum Darwinizmin Veblen'in döneminde de tam olarak anlaşılammış olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Hodgson, 2004b, 357; Hodgson, 2008, 399; Rutherford, 1998, 464). Hodgson'a (2013a) göre sosyo-ekonomik evrimi, işletme stratejisini ve organizasyonel ekolojiyi anlamak için Veblen'in başlangıç teorisini, biyolojideki gelişmeleri de hesaba katarak *genelleştirilmiş Darwinizmle* mümkün olabilir.

3. Hodgson ve Genelleştirilmiş Darwinizm: İktisatta Bitmeyen Arayış Olarak Bilimcilik

Genel olarak Veblen, Marshall, Schumpeter ve Hayek ile ana hatları çizilen evrimci iktisat düşüncesinin günümüzdeki en güçlü temsilcilerinden biri Geoffrey M. Hodgson'dır. Veblen ve Darwin'in düşüncelerine yaslanarak orijinal kurumsal/evrimci bir iktisat düşüncesi geliştiren ve bunu tüm sosyal teorisine yediren Hodgson, aynı zamanda bu düşüncesinin yeni ana akım iktisat olduğu/olması gerektiği görüşündedir (Hodgson, 2007a; Hodgson, 2007b). Ancak Hodgson'a göre Darwinizmin etrafındaki bazı yanlış anlamalar buna engel olmaktadır. Örneğin, Darwinizm, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, ulusalcılığın ve emperyalizmin bir biçimi değildir. En güçlü olanın hayatta kalmasını meşrulaştırmaz. Militan çatışmanın kaçınılmazlığını veya arzu edilebilir olmasını içermez. İşbirliği veya alturizmi dışlamaz. Evrim, genel olarak optimizasyon veya ilerlemeyi içermez. Sosyal fenomenler sadece biyolojik terimlerle açıklanamaz. Organizmalar da sadece kendi kalıtlarıyla açıklanamaz. İnsanın amacı önemsiz değildir veya insan etkinliği mekanik değildir. Darwin, evrimi asla amacı olmayan kör bir süreç olarak tanımlamamıştır (Hodgson, 2004a, 8; Hodgson, 2013a, 975). Bu yanlış anlamalar 20. yüzyılın büyük bir bölümünde hem Veblenci kurumsal iktisadın hem de Darwinizmin popüleritesini yitirmesine neden olmuştur.

Hatta Hodgson'a göre söz konusu yanlış anlamalardan ötürü, evrimci iktisatçıları da kapsayan bazı sosyal bilimciler, biyolojik analogilerin ve Darwinizmin sosyo-ekonomik evrime uygulanmasını kuşkuyla karşılamışlardır. Darwinci olmayan bu evrimcilere göre *kendiliğinden örgütlenme (self-organisation)* ve *yapay seleksiyon (artificial selection)*, biyolojik analogilere ve Darwinizme alternatiftir (Hodgson, 2002). Hodgson'a göre (2004b; 2007b; 2008) kurumsal iktisatçılar da Veblen'den esinlenmelerine karşın Veblen'in Darwinizme ait düşüncelerini ihmal etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında sosyal bilimciler tarafından Darwinizm, evrimcilik ve

biyolojik düşüncelere çok sayıda tepki gelmiştir. Bu tepkiler içgüdü- alışkanlık psikolojisinin reddi ve davranışçılığın benimsenmesiyle birleşince kurumsal iktisat Darwinizmi terk etmiştir. Wesley Mitchell, kurumsalcılığın temelindeki içgüdü-alışkanlık psikolojisine ve Darwinizme güvenini zamanla yitirmiştir. Mitchell'e göre Darwinci bakış açısı insan zihnini geçersiz kılmaya çalışmıştır. John Commons, Darwinizmin sosyo-ekonomik evrimi anlamak için uygun olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Commons'a göre ekonomik fenomen yapay seleksiyonun ürünüdür, doğal seleksiyonun değil. Yapay seleksiyon, doğal seleksiyondan önce gelir. Darwinizm, *niyetliliği (intentionality)* dışlamaktadır. Veblen sonrası önemli kurumsal iktisatçılardan Clarence E. Ayres de Darwinizmi reddetmiştir. Ayres'e göre de Darwinizm modası geçmiş bir düşüncedir ve Darwin'in doğal seleksiyon mekanizması geçersizdir. Ayres kendi pozisyonunu evrimci olarak ifade etse de bu evrimcilik, biyolojiye referans vermeyen Schumpeter tarzı bir evrimciliktir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsalcılığa olumsuz bakılması nedeniyle Ayres ve takipçileri "evrimci" sıfatını uygun görmüşler ve böylece Veblenci Darwinist gelenekten ayrıldıklarını belirterek evrimciliği "değişim" kavramı içinde yorumlamışlardır. Veblen sonrasında kurumsal iktisatçılar post-Darwinci iktisadı büyük oranda terk etmişlerdir. Ancak kurumsal iktisat geleneğinde David Hamilton, süreç ve değişim kavramları üzerinden Darwinizmi canlandırmaya çalışmıştır (Hodgson, 2003, 91-93).

Söz konusu itirazlara karşın Hodgson'a göre, en güçlü olanın hayatta kalması fikri, Darwin'e değil, Spencer'e aittir. Spencer Lamarckçıdır. Lamarckçılık, karakterlerin evrimsel süreçlerdeki bireysel organizmalar tarafından kalıtım yoluyla oluştuğunu kabul eden bir doktrindir. Evrimsel süreç için kalıtım önemlidir. Bu nedenle Lamarckçılığa dayanan Spencer biyolojik indirgemecidir. Sosyal evrim, insanoğlundaki organik değişiminin oranına bağlıdır. İnsan organizmasının evrimi, sosyo-ekonomik gelişmeyi içerir. Lamarck-Spencer tarzı evrimci yaklaşımın iktisattaki karşılığı Marshall'da

bulunur (Hodgson, 2013b, 964). Hodgson için Lamarckçı/Spencerci bu kalıtımın biyolojik indirgemecilikten kurtulması için Darwinizmin doğal seleksiyon mekanizmasına ihtiyacı vardır (Hodgson & Knudsen, 2006, 13; Hodgson, 2013a). Veblen ise, evrimi bu şekilde ele almaz. Veblen, biyolojik indirgemeci değildir (Hodgson, 1998, 416). İçgüdüler kalıtım yoluyla geçer ancak bunlar sadece başlangıçtır. İnsanın sosyal gelişim aşamasında içgüdüler doğrudan davranışları etkilemez. İçgüdülerin verilmesi ve çevre zaman içinde grupların davranışlarını belirler. Alışkanlıkların ve kurumların birikimli gelişim süreçleri, içgüdüleri zamanla geri plana iter ve böylece Veblen'in Darwinci düşüncesi biyolojik indirgemecilikten kurtulur (Rutherford, 1998, 466-467).

Hodgson, hem kendi yaklaşımını hem de Veblenci kurumsal iktisadı, Richard Dawkins ve Daniel Dennett'in önerdiği *evrensel Darwinizme* yakın bir şekilde *genelleştirilmiş Darwinizm* olarak sunar (Poirot, 2007, 155). Hodgson için evrensel Darwinizm genelleştirilmiş Darwinizm olduğu müddetçe metafor olmanın ötesinde bir ontoloji ve ontolojiyi de içine alan meta teoridir. Darwinizmin varyasyon/değişim, kalıtım ve doğal seleksiyon ilkeleri, sadece biyolojiye uygulanmaz. Zihinsel, epistemolojik, moral, sosyal ve hatta kozmik evrime uygulanacak geniş bir meta teori içerir. Darwinizm bütün kompleks ve açık sistemlere uygulanacak genel/üst teoridir. İlgili meta teori biyolojik indirgemecilik veya "biyolojik emperyalizm"⁷ değildir. Evrensel Darwinizm, bütün özel/spesifik bilimsel alana yardımcı olacak açıklamalar seti olduğu takdirde önem kazanmaktadır (Hodgson, 2002, 269-270). Darwinci ilkeler her şeyi açıklamaz. Bu nedenle bu ilkelerin biyolojiden sosyal evrime aktarılması benzer değildir. Biyoloji ve sosyal alan birbirinden

---

⁷ Hodgson burada neoklasik iktisadın metodolojik emperyalizm kavramına gönderme yapmaktadır. Metodolojik emperyalizmden neoklasik iktisadın rasyonel seçim teorisini sosyoloji ve politik bilim gibi komşu disiplinlere yayarak bütün insan davranışlarını açıklama iddiası kastedilmektedir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Lazear (2000). Ancak Hodgson (2002, 271), Darwinizmi meta teori şeklinde ele alarak bu sorunun üstesinden gelme gayretindedir.

farklıdır. Darwinizmin meta teorik çerçevesi, biyoloji ve toplumdaki evrimci mekanizma farklılıklarını gözden kaçırmaz. Darwinci ilkeler sosyal alanı açıklamak için yeterli değildir ama gereklidir. Darwinizmin genel ilkeleri, çok katmanlı bir biçimde oluşan karmaşık nüfus sistemlerini teorileştirmek için ipuçları sunar. Kompleks sistemlerdeki evrimi anlamaya çalışan özel ve detaylı meta teoridir. Darwinizmin sosyal evrime genelleştirilmesi, gelenek, kurallar, alışkanlıklar ve kurumlar gibi toplumsal entitelerin popülasyonlarını ele almak içindir. Hatta kapitalizmin tarihsel gelişimini anlamak için de önemlidir (Hodgson & Knudsen, 2006, 15-16; Hodgson, 2015). Örneğin, insan nüfusunun karmaşıklığı son birkaç binyılda çarpıcı bir şekilde artış gösterirken doğadaki karmaşık organizmaların ortaya çıkması milyonlarca yılı almıştır. Evrimci iktisat bunu nasıl açıklayabilir? Genelleştirilmiş Darwinizmin çerçevesi bu soruya verimli bir sorgulama hattı sunar. İlk önce nüfus sistemlerindeki genel karmaşıklık potansiyelinin nasıl geliştiği sorusuna cevap verir. Önemli bir sonuç, karmaşıklık potansiyelinin genişlemesi için bilgilerin kopyalanması gereklidir (Hodgson & Knudsen, 2012, 335).

Darwinizmi eleştirenler genelleştirme ve analogi arasındaki ayrıma dikkat etmemektedirler. Oysa genelleştirilmiş Darwinizm, biyoloji ve sosyal bilimler arasında gerçekleşen bir analogi olarak değerlendirilmemelidir. Analogide bir alandaki fenomen ve süreçler bir başka alanı araştırmak için referans noktası alınır. Farklılıklar *benzeşmezlikler (dis-analogies)* olarak kabul edilir. Bu nedenle sosyal evrim, tekrarlama mekanizması ve farklı entitelerden ötürü, biyolojik evrime benzemez. Bilimdeki genelleştirme ise kasıtlı bir şekilde herhangi birine öncelik vermeden farklı fenomenler ve süreçleri sıralar. Mümkün olduğunca bilim adamları paylaşılan ilkeleri kanıt getirerek verili entiteler ve süreçleri farklı görürler. Ancak genelleştirilmiş Darwinizmde bu entitelerin ve süreçlerin ortak ilkeleri son derece soyut olarak ele alınmalı ve herhangi birine özgü ayrıntılı mekanizmaları yansıtacak belirli bir alan olmamalıdır. Örneğin, fizikteki hareket yasaları, aralarında büyük şekil ve

kompozisyon farkları olmasına karşın gezegenler, roketler ve bilardo toplarına eşit şekilde uygulanabilir. Özellikler arasında büyük farklar olmasına rağmen, soyut seviyede, aynı ilkeler bütün fenomenlere uygulanabilir ve bu alanlar genelleştirilebilir. Biyoloji ve sosyal bilimlerde fenomenler çok komplekstirler ancak bilim adamları bu kompleks fenomenleri açıklayacak tamamlayıcı ve yardımcı genel ilkeler getirirler (Aldrich vd., 2008, 579-580; Hodgson, 2013a, 978).

Ayrıca Hodgson için Darwinizme dayanan kurumsalcılık, ahlak meselesini de açıklar. Çünkü evrimsel ve kültürel güdülerimizin kökenleri bizi ahlak meselesine yönlendirir. Ahlaki güdüler evrimsel kökene sahiptir ve başkalarıyla etkileşimle sürdürülürler. Ahlak bireysel bir fenomen olduğu kadar sosyal bir fenomendir de. İnsanların ahlaki kapasiteleri vardır. Ancak aynı zamanda insanlar bencildir de. Evrim, sosyo-kültürel ortamlarda bize ahlaki gelişimimize uygun içgüdüler sağlamakla beraber bencilliği teşvik edebilecek açlık ve şehvet gibi temel içgüdüleri sağlamıştır. Sosyalleşmemiz sayesinde tipik bir şekilde biyolojik olarak kalıtsal dürtülerin farklı derecelerde ve farklı şekillerde uzatıldığı veya kısıtlandığı karmaşık kişiliklere dönüşürüz (Hodgson, 2014, 102).

Görüldüğü üzere Hodgson, birçok çalışmasında Darwinizm etrafındaki yanlış anlamaları bertaraf etmeye çalışarak Darwinizm savunusu yapmaktadır. Hodgson için genelleştirilmiş Darwinizm kompleks nüfus sistemlerini açıklayan temel yaklaşımlar sunar. Nüfustaki çeşitliliğin yenilenmesi ve kaynakları; bilgilerin nüfus içerisinde bir entiteden bir diğerine nasıl geçtiği; neden bazı entitelerin hayatta kalmada başarılı oldukları Darwinizmin değişim, kalıtım ve doğal seleksiyon ilkeleriyle açıklanabilir. Bu nedenle Darwinizm biyolojik alanla sınırlanamaz, genelleştirilmesi gerekir. Ancak Hodgson, bunu önerirken biyolojik indirgemecilikten kaçınmanın gerekliliğini de vurgulamaktadır. Genelleştirilmiş Darwinizmin ilkelerini önemsemek sosyal evrimi büyük ölçüde veya tamamen biyolojik terimlerle açıklamak anlamına gelmez. Darwinci

ilkeler, önemli genetik bir değişim olmasa bile, sosyal evrime uygulanabilir. Organizasyonlar ve bunların bileşenleri olan gelenek ve rutinleri kapsayan sosyo-ekonomik birimlerin yerine Darwinci ilkeler uygulanır. Genelleştirilmiş Darwinizm, biyolojik analogilerle ilgili değildir. Bunun yerine ontolojik ortaklık üzerinde durur. Ontolojik ortaklığa örnek olarak genel olasılık kuramıdır. Bu kuramın prensipleri genişçe paylaşılan özellikleriyle farklı fenomenlerin çeşitliliğine uygulanabilir (Hodgson & Knudsen, 2012, 328-329; Hodgson, 2013a). Hodgson'ın önerdiği genelleştirilmiş Darwinizmin ontolojik ortaklık mı veya meta teorik bir çerçeve mi olduğu tam olarak net değildir. Hodgson tarafından genelleştirilmiş Darwinizm bazen hemen hemen her şeyi açıklayan bir meta teori olarak ele alınırken bazen de insan varlığına ilişkin ontolojik bir yaklaşım olarak sunulur. Literatürde böylesine bir karmaşıklık bulunmaktadır. Ancak kesin olan Hodgson'ın ister meta teorik bir çerçeve olarak isterse de ontolojik ortaklık olarak Darwinizmden bütün kariyeri boyunca vaz geçmediğidir.

Hodgson, muhtelif çalışmalarında biyolojinin ve evrimci bakış açısının doğa ya da sosyal bilimler söz konusu olduğunda ontolojik zemini teşkil edebileceğini savunur. Bir akıl yürütme yordamı olarak biyolojik benzetilere yakınlık sergiler. Üstelik bunun biyolojik bir indirgemecilik anlamına da gelmeyeceğini dile getirir. Hodgson'ın biyolojiyi neredeyse bütün bilimsel faaliyetin temeline yerleştirme gayreti ve bunu biyolojideki çağdaş gelişmelerle desteklemesi, bir imkân olarak sunulmasına karşın, aynı zamanda analizinin zaafını oluşturmaktadır. Çabasını indirgemecilikten kaçırma gayretine rağmen Hodgson'ın bu iddiası, kurumsal iktisat gibi iktisat ile sosyolojinin kavşağında varlığını sürdürmüş, ana akım iktisadi fizik bilimini taklitle itham etmiş, toplumsal yapı ve alışkanlıklara vurgu yapmış bir heterodoks iktisat okulunu bir tür doğa bilimine davet etmek anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2007, 135; Yılmaz, 2018, 239).

Bu nedenle Hodgson'ın Veblen'in Darwinizme dair

düşüncelerini derinleştirmesi sonucu oluşan yeni evrimci iktisat teklifinin ana akım iktisadı değiştirecek düzeyde bir teorik atılım olduğu söylenemez. Çünkü bu atılım iktisadın eskiden beri sürdürdüğü doğa bilimi olma çabasına karşılık gelmektedir. Ana akım iktisat özelde fiziği genelde de doğa bilimlerini takip ve taklit ederek bilimsellik iddialarını sürdürmektedir. Bu takip ve taklitle iktisat, bir tür doğa bilimi olmak istemektedir. 19. yüzyılın ortalarında başlayan doğa bilimi olma gayretleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında doruğa çıkmıştır (Mirowski, 1984; Mirowski, 2002).⁸ Bu durum da ana akım iktisada güçlü bir teorik bütünlük yanında mekanik bir karakter kazandırırken ana akım iktisadı heterodoks iktisat okullarının eleştirisine konu yapmaktadır. Hodgson'ın Veblen'e yaslanarak geliştirdiği genelleştirilmiş Darwinizm önerisi, fizik özelinde başlayan iktisattaki bitmeyen doğa bilimi arayışının heterodoks bir iktisat okulu olan kurumsal iktisatta da güçlü bir şekilde karşılık bulduğunu göstermektedir. Burada yapılan veya yapılmak istenen doğacılık temelinde bir sosyal teori inşasıdır. Dolayısıyla 19. yüzyıl düşünsel kodlarına bir dönüş çağrısıdır. Özelde evrimci düşünce genelde de doğacılık düşüncesi 19. yüzyıl düşünsel koşullarına gömülüdür.⁹

⁸ Philip Mirowski (1984, 363-364), neoklasik iktisadın, 1870 ve 1880'li yıllarda fizik bilimini benimseyerek ortaya çıktığını iddia etmektedir. Hatta neoklasik iktisadın fizik taklidi, bir metafor olmanın ötesinde, S. Jevons ve L. Walras tarafından bilim olmanın koşulu olarak sunulmuştur. 19. yüzyıl fiziğinin benimsenmesi, iktisadın bilim olma çabalarının kaçınılmaz sonucudur.

⁹ Schumpeter'e göre (2006, 412-419), evrimcilik terimi, 19. yüzyılın temel düşünüş biçimlerinden biridir. Bu bakımdan beş farklı biçimde kendini gösterir. İlk evrimcilik biçimi, filozofların evrimciliğidir. Özellikle Hegel felsefesi buna örnektir; bütüncül bir metafizik varlığın (ruh gibi) teleolojik nitelikteki değişimini dikkate alır. İkinci tür evrimcilik, Marksist evrimciliktir ve sosyal evrimi dikkate almaktadır. Üçüncü biçim, daha genel olan ve sosyal aşamaları dikkate alan tarihçilerin evrimciliğidir. Buna benzer ama ayrı tutulması gereken dördüncü yaklaşım, Condorcet ve Comte gibi düşünürlerle eşleştirilen entelektüel evrimciliktir ve Aydınlanma ile aklı uygunluk düşünceleriyle nitelenen evrimci görüştür. Son evrimci yaklaşım ise, Darwin evrimciliğidir. Darwin ve Lamarck ile eşleştirilen biyolojik evrim anlayışıdır. Bütün bu evrimci anlayışlar birbiriyle ilişkili olsalar da, aslında hepsi birbirinden bağımsız gelişmiştir. Dolayısıyla, genellikle hepsinin de Aydınlanma düşüncesiyle eşleşen değişme, ilerleme, gelişme, evrim ve

19. yüzyılda altın çağını yaşayan evrimcilik düşüncesi, 20. yüzyılda karanlık çağını yaşamış ve itibardan düşmüştür. Hatta entelektüel itibar için yazarlar açısından kullanımı “sorunlu” görülmüştür. Evrimcilik terimi 1914’ten 1980’e kadar iktisatta başlık veya alt başlık şeklinde sadece 17 defa kullanılmıştır. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru evrimci teoriye özelden iktisadın genelde ise sosyal teorinin ilgisi tekrar artmıştır. Bunda Amerika ve Avrupa’da kurumsal, Avusturyan ve Schumpeterci yaklaşımların yaygınlaşmasının payı büyüktür (Hodgson, 1996, 698). Rekabetin dinamik bir süreç olarak ele alınması, yenilik düşüncesinin yaygınlaşması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası mikro iktisadı domine eden denge yaklaşımının zayıflaması sonucu evrimci yaklaşım yükselişe geçmiştir (Nelson & Winter, 2002, 24). Ayrıca 1982 yılında yayınlanan Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter’in *Ekonomik Değişimin Evrimci Teorisi (An Evolutionary Theory of Economic Change)* adlı çalışmanın da payı vardır (Dosi & Nelson, 1994, 153). Söz konusu çalışma sonrası evrimci iktisatla ilgili yayınlarda müthiş derece bir artış gözlemlenmiştir. İktisatla beraber işletme, yenilik, organizasyon ve yönetim araştırmalarında da evrim ve evrimcilik terimleri çokça kullanılmıştır. Bu kadar çeşitli araştırmalarda kullanılmasının nedeni, evrimciliğin meta-teorik bir karakter taşımasıdır (Hodgson & Lamberg, 2018, 168).

Evrimci ve nörobiyolojik yaklaşımların yükselişine paralel olarak gelişen doğal belirlenimcilik karşısında Habermas, 2000’li yıllarda din ve doğacılık konusunda yazarken kendisi bir anlamda 19. yüzyıla geri dönmüş gibi hissettiğini belirtmiştir. Habermas’a (2009, 145-147) göre görüntüleme teknikleriyle desteklenen beyin araştırmalarından elde edilen sonuçlar, eski bir felsefi tartışmaya güncellik kazandırmıştır. Belirlenimci bir doğa biliminin yükselişinin seçim özgürlüğünü ortadan kaldıracağı şeklindeki tartışmayı

---

mükemmelleşme kavramlarıyla akıl yürütmenin, 19. yüzyılın karakteristik düşünce biçimi olduğu söylenebilir. Evrim, 19. yüzyılın temel düşünüş biçimidir (Güzel & Özel, 2011, 3-4; Özel, 2011, 138).

alevlendirmiştir. Bu bağlamda günümüz entelektüel iklimi doğacı dünya görüşünün yaygınlaşması ve dini taassupların siyasi etkisinin artışı arasında seyretmektedir. Habermas'ın ilgili tartışmadaki tercihi ise bilimci olmayan veya “yumuşak” bir doğalcılıktan yanadır.

4. Sonuç

1980'den günümüze ana akım iktisat, yeni araştırma programlarının ve evrimci iktisadın meydan okumasıyla karşılaşmıştır. Söz konusu meydan okuma karşısında ana akım iktisat evrimci iktisadı bünyesine katarak tepki vermiştir. Bu nedenle, evrimci iktisat, Hodgson tarafından yeni ana akım iktisat olarak sunulmuştur. Ancak Hodgson'ın ilgili sunumunun veya önerisinin yeni ana akım iktisat olarak görülmesi zordur. Çünkü bu öneri iktisadın ve bütün sosyal bilimlerin biyoloji etrafında gelişmesini içermektedir. Genelleştirilmiş Darwinizm, biyolojik indirgemecilik olmasa da, bir şekilde bütün sosyal teorinin doğa bilimi temelinde örgütlenmesini ifade etmektedir. Zaten ana akım iktisat olarak neoklasik teori, fizik özelinde yaklaşık iki yüzyıldır bunu “başarılı” bir şekilde gerçekleştirdiğinden, biyoloji etrafında yeniden böyle bir çabanın olması, “başarılı” bir tarihin reddi manasına gelmektedir. Ana akım neoklasik iktisadın doğa bilimlerini “başarılı” taklit tarihi, rasyonel seçim metodolojisi ve yeni araştırma programlarını bünyesine katma gücü, neoklasik iktisada yeterli esneklik sağlamaktadır. Evrimci iktisat, bu esnekliğe dâhil olarak ana akımın yeni metotlarından biri şeklinde varlığını devam ettirebilir, ancak yeni ana akım iktisat olarak var olması zor görünmektedir.

Yine de yeni araştırma programlarından biri olarak tekrar yaygınlaşan evrimci iktisadın gücünün, bilimsel bir metodoloji olduğu kadar, 19. yüzyıldan devraldığı ontolojik mirası taşımasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla günümüzde evrimci iktisadın yükselişi, bir taraftan 19. yüzyıldakine benzer şekilde hem doğa biliminde hem de sosyal bilim de tek geçerli bilim metodolojisi ve

hatta metodoloji olmanın ötesinde ontoloji teklifini içerirken diğer taraftan Batı düşüncesinin doğalcılık ve bilimcilik şeklinde tekrar örgütlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda Habermas (2009, 175), Kant'ı Darwin ile barıştırmaya çalışarak “yumuşak” doğacılık ile felsefi düşünceyi sentezleyerek bir çıkış yolu aramaktadır. Bu durumu lehine çevirmek isteyen ana akım iktisat ise, evrimci iktisadın bazı yönlerini de bünyesine katarak yenilenme çabasıdır. Ancak söz konusu durum sadece iktisat disiplini ile ilgilendirmemektedir. İktisat özelinde başlayan ve bir yönüyle metodolojik çoğulculuk ve bilimsel zenginleşme olarak görünen ama diğer yönüyle düşünsel bir tıkanıklığı/krizi ifade eden söz konusu tartışma, aynı zamanda bilimler yoluyla örgütlenen ve kendini ifade eden Batı düşüncesinin de krizidir. Evrim ve iktisat özelindeki tartışma, bütün yönleriyle Batı düşüncesini ilgilendirmektedir. Evrimcilik düşüncesi, benimseyen düşünürler arasında farklılık olsa da, 19. yüzyılda entelektüel işbölümüyle kendini ifade eden bütün Batı düşüncesini baştan sona kat eden bir yaklaşımdır. Deyim yerindeyse ilgili tartışma bağlamındaki sorun Batı düşüncesinin temel sorunudur. Çünkü doğacı düşünceden kaynaklanan doğal yasalar Batı düşüncesinin kültürel matrisine derinden yerleşmiştir (Mirowski, 1987, 1024). Bu nedenle evrim ve iktisat temelinde devam eden tartışma, bilimler yoluyla örgütlenen Batı düşüncesinin doğasına yönelik bir sorguyu da içermelidir. Aksi halde ilgili tartışmanın kısır bir metodolojik tartışmaya dönüşme ihtimali vardır.

Kaynakça

Aldrich, Howard. E. vd. “In Defence of Generalized Darwinism”. *J Evol Econ* 18 (2008), 577-596.

Boettke, Peter J. “Evolution and Economics: Austrians as Institutionalists”. *Research in the History of Economic Thought and Methodology* 6 (1989), 73-89.

- Colander, David. "The Death of Neoclasical Economics". *Journal of the History of Economic Thought* 22/2 (2000), 127-143.
- Colander, David vd. "The Changing Face of Mainstream Economics". *Review of Political Economy* 16/4 (2004), 485-499.
- Davis, John B. "The Turn in Economics: Neoclassical Dominance to Mainstream Pluralism?". *Journal of Institutional Economics* 2/1 (2006), 1-20.
- Davis, John B. "The Turn in Recent Economics and Return of Ortodoxy". *Cambridge Journal of Economics* 32 (2008), 359-366.
- Davis, John B. "Is Mainstream Economics a Science Bubble?". *Review of Political Economy* 29/4 (2017), 523-538.
- Davis, John B. "Economics and Economic Methodology in A Core-Periphery Economic World". *Brazilian Journal of Political Economy* 39/3 (2019), 408-426.
- Dosi, Giovanni & Nelson, Richard R. "An Introduction to Evolutionary Theories in Economics". *J. Evol. Econ.* 4 (1994), 153-172.
- Foucault, Michel. *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Güzel, Cemal & Özel, Hüseyin. "İktisat ve Sosyal Teoride Evrim Düşüncesi". *Amme İdaresi Dergisi* 44/3 (2011), 1-26.
- Habermas, Jürgen. *Doğacılık ve Din Arasında Felsefi Denemeler*. çev. Ali Nalbant. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

- Hayek, Friedrich A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. London: Routledge, 1992.
- Hayek, Friedrich A. *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen 1. Cilt*. çev. Atilla Yayla. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Thorstein Veblen and post-Darwinian Economics". *Cambridge Journal of Economics* 16/3 (1992), 285-301.
- Hodgson, Geoffrey. M. "The Challenge of Evolutionary Economics". *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 152/4 (1996), 697-706.
- Hodgson, Geoffrey. M. "The Evolutionary and non-Darwinian Economics of Joseph Schumpeter". *J. Evol. Econ.* 7 (1997), 131-145.
- Hodgson, Geoffrey. M. "On the Evolution of Thorstein Veblen's Evolutionary Economics". *Cambridge Journal of Economics* 22 (1998), 415-431.
- Hodgson, Geoffrey. M. "What is the Essence of Institutional Economics?". *Journal of Economic Issues* 34/2 (2000), 317-329.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Darwinism in Economics: from Analogy to Ontology". *J. Evol. Econ.* 12 (2002), 259-281.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Darwinism and Institutional Economics". *Journal of Economic Issues* 37/1 (2003), 85-9
- Hodgson, Geoffrey. M. *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*. London: Routledge, 2004a.

- Hodgson, Geoffrey. M. "Veblen and Darwinism". *International Review of Sociology* 14/3 (2004b), 343-361.
- Hodgson, Geoffrey. M. & Knudsen, Thorbjørn. "Why We Need a Generalized Darwinism, and Why Generalized Darwinism is Not Enough". *Journal of Economic Behavior & Organization* 61 (2006), 1-19.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream?". *Evol. Inst. Econ. Rev.* 4/1 (2007a), 7-25.
- Hodgson, Geoffrey. M. "The Revival of Veblenian Institutional Economics". *Journal of Economic Issues* 41/2 (2007b), 325-340.
- Hodgson, Geoffrey. M. "How Veblen Generalized Darwinism". *Journal of Economic Issues*, 42/2 (2008), 399-405.
- Hodgson, Geoffrey. M. & Knudsen, Thorbjørn. "Generalized Darwinism and Evolutionary Economics: From Ontology to Theory". *Biol Theory* 6 (2012), 326-337.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Understanding Organizational Evolution: Toward A Research Agenda Using Generalized Darwinism". *Organization Studies* 34/7 (2013a), 973-992.
- Hodgson, Geoffrey. M. "Come Back Marshall, All Is Forgiven? Complexity, Evolution, Mathematics and Marshallian Exceptionalism". *Euro J. History of Economic Thought* 20/6 (2013b), 957-981.
- Hodgson, Geoffrey. M. "The Evolution of Morality and the End of Economic Man". *J Evol Econ* 24 (2014), 83-106.

- Hodgson, Geoffrey. M. "Conceptualizing Capitalism: A Summary". *Competition & Change* 20/1 (2015), 37-52.
- Hodgson, Geoffrey. M. - Lamberg, Juha-Antti. "The Past and Future of Evolutionary Economics: Some Reflections Based on New Bibliometric Evidence". *Evolut Ins Econ Rev* 15 (2018), 167-187.
- Hodgson, Geoffrey. M. "The Meaning and Future of Heterodox Economics: A Response to Lynne Chester". *Economic Thought* 8/1 (2019a), 22-29.
- Hodgson, Geoffrey. M. *Is There A Future for Heterodox Economics? Institutions, Ideology, and A Scientific Community*. Cheltenham: Edward Elgar, 2019b.
- Jennings, Ann & William Waller. "Evolutionary Economics and Cultural Hermeneutics: Veblen, Cultural Relativism, and Blind Drift". *Journal of Economic Issues* 28/4 (1994), 997-1030.
- Lazear, Edward P. "Economic Imperialism". *The Quarterly Journal of Economics* 115/1 (2000), 99-146.
- Mirowski, Philip. "Physics and the 'Marginalist Revolution'". *Cambridge Journal of Economics* 8 (1984), 361-379.
- Mirowski, Philip. "The Philosophical Bases of Institutional Economics". *Journal of Economic Issues* 21/3 (1987), 1001-1038.
- Mirowski, Philip. *Machine Dreams Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Nelson, Richard R. & Winter, Sidney G. *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: The Belknap Press, 1982.

- Nelson, Richard R. & Winter, Sidney G. "Evolutionary Theorizing in Economics". *Journal of Economic Perspectives* 16/2 (2002): 23-46.
- Özel, Hüseyin. "Evrimsel İktisat: Yöntem Bilgisi İlkeleri". İktisatta Yeni Yaklaşımlar. Haz. Ercan Eren - Metin Sarfati. 135-162. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Poirot, Clifford. "How Can Institutional Economics be an Evolutionary Science?". *Journal of Economic Issues* 41/1 (2007), 155-179.
- Rutherford, Malcolm. *Institutions in Economics: The Old and the New Institutionism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Rutherford, Malcolm. "Veblen's Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled". *Cambridge Journal of Economics* 22 (1998), 463-477.
- Schumpeter, Joseph A. *History of Economic Analysis*. Great Britain: Taylor & Francis, 2006 [1954].
- Veblen, Thorstein B. "The Evolution of the Scientific Point of View". *Essential Writings of Thorstein Veblen*. Haz. Charles Camic - Geoffrey M. Hodgson. 478-492. London: Routledge, 2011 [1908].
- Veblen, Thorstein B. "İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir?". *Seçilmiş Makaleler*. Haz. Eren Kırmızıaltın. 71-93. Ankara: Heretik Yayınları, 2017 [1898].
- Witt, Ulrich. "What is Specific about Evolutionary Economics?". *J Evol Econ*. 18 (2008), 547-575.

Yılmaz, Feridun. "Avrupa'da Kurumsal İktisat: G.M. Hodgson Örneği". Kurumsal İktisat. Haz. Eyüp Özveren. 93-142. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Yılmaz, Feridun. "İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi". *Sosyoloji Konferansları* 45 (2012-1), 1-17.

Yılmaz, Feridun. "Kurumsal İktisat: İktisat ile Sosyolojinin Sınırlarında Bir Tarih". İktisat Sosyolojisi. Haz. A. Arif Eren-Eren Kırmızıaltın. 223-251. Ankara: Heretik Yayınları, 2018.

BORSA İSTANBUL VE ALT ENDEKSLERİNDE ZAYIF FORMDA PİYASA ETKİNLİĞİNİN ANALİZİ: FOURIER YAKLAŞIMI

Çisem BEKTUR *
Mehmet AYDIN**

Öz

Bu çalışmanın amacı, BİST 100(Getiri) ve alt endekslerinde 30.06.2000-29.12.2017 dönemlerinde etkin piyasa hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla zayıf formda piyasanın etkinliği birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. Bu aşamada geleneksel doğrusal birim kök testlerinden ve trigonometrik terimler yardımıyla yumuşak geçişlere izin veren Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testinin Fourier uyarlamasından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, incelenen dönemde serilerin birim köklü olduğu saptanmıştır. Bu da ele alınan piyasalarda zayıf formda etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Birim Kök Testi, Fourier, BİST, Zayıf Formda Etkinlik.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ekonometri Bölümü, cisembektur@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9220-5932

**Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgi Fakültesi Ekonometri Bölümü, mehmetaydin@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0780-1663

Analysis of Market Efficiency in Weak Form in Istanbul Stock Exchange and Sub-Indices: Fourier Approach

Abstract

The aim of this study is to investigate whether the effective market hypothesis is valid in ISE 100 index and sub-indices between 30.06.2000-29.12.2017. For this purpose, the effectiveness of the market in weak form has been examined via unit root tests. At this stage, conventional linear unit root tests and the Fourier adaptation of the Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) test which permits smooth transitions with trigonometric terms were used. The results indicate that the series have a unit root in the related period. This implies that the efficient market hypothesis in weak form in the markets is valid.

Keywords: Efficient Market Hypothesis, Unit Root Test, Fourier, ISE, Weak-form Efficiency

1. Giriş

Finansal piyasalar, tasarrufları yatırıma dönüştürme, ayrıca likidite sağlama, fiyat belirleme ve asimetrik bilgi farkını önleme açısından oldukça önemlidir. Hisse senedi piyasalarının etkinleşmesi ve derinleşmesi yoluyla oluşturulacak etkin pazarların hem yatırımcılar, hem şirketler hem de finansal araçlar açısından yaratacağı pozitif etki ekonominin etkinlik düzeyinin arttırılmasına, ayrıca müstakbel yatırımcılar ve diğer piyasa oyuncuları açısından ideal pazar düzeninin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, ideal pazar olarak ifade edilen ve asimetrik bilgi farkının ortadan kalktığı, rassal olarak fiyatların belirlenebildiği bir pazar düzeni oluşacaktır. Söz konusu pazarda yatırımcılar her türlü bilgiye kolayca ve maliyetsiz bir şekilde ulaşabilecek, dolayısıyla tam etkin pazar düzeni kurulmuş olacaktır.

Etkin piyasa hipotezi, hisse senedi fiyatlarının rassal yürüyüş modelini izlemesi gerektiğini savunan Samuelson (1965) tarafından

yayınlanan finansal ekonomideki geleneksel hipotezlerden biridir. Yani hisse senedi getirilerinin, yatırımcıların arbitraj hareketleri nedeniyle tamamen öngörülememesi durumu söz konusudur. Rassal Yürüyüş Hipotezi, piyasadaki fiyat değişikliklerinin rassal olduğunu ve önceden tahmin edilebilir olmadığını ileri sürmektedir. Bu teorinin başlangıç noktası ise akıllı yatırımcıların sürekli olarak herkesten önce en yeni bilgilere ulaşma çabaları ve piyasadaki yoğun rekabettir. Eğer piyasadaki fiyatlar akılcı bir nedene dayanıyorsa, yeni bilgi fiyatları değiştirecektir. Bu sebeple fiyatlar daima o andaki bilgilere dayalı olacaktır. Bu da demek oluyor ki bilgilerin herkese açık ve ücretsiz olması piyasa rekabeti yoğunluğu ile birleşince fiyatların önceden tahmin edilmesi imkânsız hale gelecektir. Rassal yürüyüş hipotezi, hisse senedi fiyat değişimleri ile geçmişteki fiyat değişimleri arasında ilişki olmadığını savunmaktadır (Karan, 2013, 280).

Bir piyasadaki fiyatlar tüm mevcut bilgileri yansıtıyorsa söz konusu bu piyasa etkin bir piyasadır. Fama, piyasadaki var olan bilginin türlerine göre etkin piyasaları zayıf formda etkinlik, yarı-güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik olmak üzere üç ayrı gruba ayırmıştır (Fama, 1970).

Fama'ya (1970) göre, zayıf formda etkinliğe sahip bir piyasada, geçmişteki fiyatların incelenerek, hisse senetlerinin gelecekteki fiyatlarına ulaşılamadığı durum söz konusudur. Geçmişteki bütün bilgiler mevcut fiyatlara yansımaktadır. Burada geçmişteki veriler kullanılarak gelecek için tahminde bulunmanın mümkün olmadığı savunulmaktadır. Yarı-güçlü etkinliğe sahip bir piyasada, mevcut bütün bilginin hisse senedinin fiyatının içinde olduğu ve halka sunulan ek bilgilerin de bu fiyatlara yansıtacağı düşüncesi savunulmaktadır. Bu piyasada yatırımcı temel veya teknik analiz kullanarak piyasa üzeri getiri elde etmesi mümkün değildir. Güçlü formda etkinliğe sahip bir piyasa zayıf formda ve yarı-güçlü formda

piyasaları kapsamakta olup, hisse senetlerine dair tüm bilgilerin herkes tarafından kolayca ve aynı sürede ulaşılabildiğine dayandığını savunmaktadır. Sadece hisse senedi fiyatları kamuya açık olan tüm bilgileri değil aynı zamanda firmaların içinden elde edilen bilgileri de yansıtmaktadır. Bu piyasada yatırımcı piyasa ortalamasının üzerinde getiri elde edemeyecektir. Bu durum ancak şans dâhilinde gerçekleştirilebilir.

Günümüzde ise bu tür piyasaların varlık göstermeleri oldukça güç olmakla birlikte, yatırımcıların piyasa hakkındaki tüm bilgilere ulaşma imkânlarının olmadığını ve hatta yatırım kararları doğrultusunda belirli bir işlem maliyetine katlanmaları gerektiğini söyleyebiliriz.

Piyasadaki bilgilerin zamanla değişmesi ve bu bilgilerin hepsinin karar verme sürecinde dâhil edilmesinin mümkün olmaması sebebiyle, geçmişteki bilgileri kullanan ve Etkin Piyasa Hipotezi olarak bilinen zayıf formda piyasa etkinliği oldukça dikkat çeken bir konudur. Hisse senedi piyasaları göz önüne alındığında, bu piyasaların etkin olması rassal yürüyüş modelini sergilemesi anlamına gelmektedir. Piyasaların etkin olması halinde yatırımcılar yatırımlarından fazla getiri elde edemezler.

Bu çalışmanın amacı, 30.06.2000-29.12.2017 dönemindeki BİST 100 (Getiri) endeksi ve alt endekslerinin kapanış fiyatları baz alınarak piyasanın etkinliğinin incelenmesidir. Bu kapsamda birim kök testlerinden yararlanarak etkin piyasa hipotezinin geçerliliği incelenmiştir. Çalışmanın literatüre katkısı, etkin piyasa hipotezinin geleneksel birim kök testlerinin yanı sıra dönemler arasında yumuşak geçişlere izin veren FKSS testi ile incelenmesi ve bir karşılaştırma olanağı sunmasıdır. Yazarın en iyi bilgisine göre daha önce Türkiye için etkin piyasa hipotezini bu yöntemle ele alan başka bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde etkin piyasa hipotezinin önemi üzerinde durulmuş ve literatürde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, piyasanın etkinliğini ölçmek için uygulanacak yöntemler açıklanmıştır. Sonraki bölümde veri seti ve uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak elde edilen bulgular yorumlanarak sonuç bölümünde açıklanmıştır.

2. Literatür

Borsalardaki işlem hacimlerinin artması finansal piyasa etkinliği konusunu daha da önemli hale getirmiş olup, bu konuya dair birçok test geliştirilmiştir. Etkin piyasa hipotezine dair literatürde yer alan belli başlı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Vaidyanathan & Gali (1994), Hindistan piyasa etkinliğini Bombay Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 10 hisse senedinin günlük kapanış fiyatları üzerinden serisel korelasyon ve koşu testleri aracılığıyla zayıf formda test etmişlerdir. Bulgular, rassal yürüyüş modeli doğrultusunda zayıf formda etkin piyasa hipotezini desteklemektedir.

Çelik & Taş (2007), çalışmalarında Nisan 1998-Nisan 2007 dönemleri arasında gelişmekte olan 12 ülkenin hisse senedi piyasalarının zayıf formda etkinliğini dizilim, birim kök ve varyans oran testleri ile incelemiştir. Kullanılan Geliştirilmiş Dickey Fuller (GDF), Philips Perron (PP) ve KPSS birim kök testleri ayrıca Nisan 2002-Nisan 2007 alt dönemi için de uygulanmış olup, analiz sonuçları çoğu ülkede zayıf formda etkinliğin varlığını ortaya koymuştur. Ülkelerden Çek Cumhuriyeti'nin 1998-2007 döneminde ve Arjantin'in 2002-2007 döneminde zayıf formda etkin olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. 1998-2007 yılları arasında Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Kore, Hindistan, İsrail, Türkiye ve Meksika, 2002-2007 yılları arasında ise Arjantin dışındaki diğer ülkeler varyans oran testine göre zayıf formda etkin olarak bulunmuştur.

Özdemir (2008) çalışmasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 100 fiyat endeksinin piyasa etkinliğini Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi, Lumsdaine Papel (LP) iki kırılmalı birim kök testi, koşu testi ve varyans oran testi yardımıyla incelemiştir. Ocak 1990-Haziran 2005 dönemi için sonuçların zayıf formda etkin piyasa hipotezini destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Etkin piyasa hipotezini destekleyen bir diğer çalışma ise Atan vd. (2009) tarafından ortaya konulmuştur. 03.01.2003-30.12.2005 tarihleri arasındaki 15 dakikalık ve seanslık frekansta veri, ADF ve KPSS birim kök testleri ve Exact Local Whittle (ELW) kesirli bütünleşme tahmin edici yöntemleri kullanılarak, İMKB'nin etkinlik düzeyi incelenmiş olup, İMKB'nin zayıf formda etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Demireli vd. (2010) tarafından 02.01.1991 ve 19.01.2010 yılları arasında S&P 500 endeksinin etkinlik düzeyi haftalık kapanış fiyatları üzerinden Dickey Fuller Testi, korelogram ve ARMA testleri yardımıyla analiz edilmiş ve S&P 500 endeksinin zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani, S&P 500 endeksindeki hisse senedi fiyatlarının, bu hisse senetlerindeki bütün bilgileri yansıttığı ortaya çıkmıştır. Zhang vd. (2012), Afrika'da bulunan 5 ülkenin (Mısır, Tunus, Fas, Güney Afrika ve Kenya) hisse senedi fiyatlarını Ocak 2000-Nisan 2011 aralığında SURKSS yöntemi aracılığı ile incelemiş olup, Tunus, Güney Afrika ve Kenya'da piyasa etkinliğinin zayıf formda olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Zeren & diğ. (2013), Türk hisse senedi piyasasının etkinliğini 01.11.1987-30.11.2012 dönemleri arasında İMKB 100 endeksini ele alarak incelemişlerdir. Burada rassal yürüyüş modeli ile yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmış ve sonuç olarak İMKB 100 endeksinin durağan olmadığı yani ulusal hisse senedi piyasasının etkin olduğu görülmüştür. Doğan (2017), Ocak 2011-Aralık 2015 döneminde Borsa İstanbul'da yer alan 11 finans şirketi üzerinde Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi uygulayarak finans

sektöründeki yatırımcının sürpriz kara anormal tepki vermediğini ve etkin piyasa hipotezinin BİST hisse senetlerinde varlığını davranışsal finans açısından inceleyerek ortaya koymuştur.

Yukarıda özetlenen çalışmalar Etkin Piyasa Hipotezinin varlığını desteklemektedir. Literatürde piyasaların zayıf formda bile etkin olmadığını gösteren çalışmaların da mevcut olduğu görülmüş ve bunlardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Çevik (2012) çalışmasında etkin piyasa hipotezinin geçerliliğini İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki (İMKB) 10 sektör endeksini ele alarak, parametrik ve yarı parametrik yöntemler yardımıyla incelemiştir. Bulgular, sektörlerle ait oynaklık serilerinin uzun hafıza özelliği sergilediğini yani başka bir ifadeyle İMKB'nin etkin bir piyasa olmadığını ortaya koymuştur. Coşkun & Seven (2016) tarafından 1993-2015, 1993-2002 ve 2003-2015 olmak üzere üç ayrı dönem için BIST 100 Endeksi'ne ait ay sonu ikinci seans kapanış verileri ile piyasa etkinliği zayıf formda araştırılmıştır. Araştırmada ADF ve KPSS birim kök testleri, iki yapısal kırılmalı Lee ve Strazicich (LS) ve Narayan ve Popp (NP) testleri kullanılarak BIST'in zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Malcıoğlu & Aydın (2016) etkin piyasa hipotezini, BİST 100 Endeks getirisini ve alt endeksleri olan Sınai, Teknoloji, Mali ve Hizmet Endekslerinin getiri serileri yardımıyla 03.07.2000-22.09.2015 dönemi verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre getirilerde aşırılıklar söz konusu olduğundan geçmiş bilgilerin kullanılmasının bu piyasalarda aşırı getiri elde edilmesine neden olacağı söylenmektedir. Etkin piyasa hipotezi Kılıç & Buğan (2016) tarafından BİST 30, BİST 50, BİST 100 ve Borsa Bileşik Endeksleri birim kök testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Harvey vd. (2008) doğrusallık testi doğrusal olmayan bir davranış sergilerken, Kapetanios vd. (2003) testi tüm endeksler için etkin piyasa hipotezinin varlığını kabul ederken, Kruse (2011) testi piyasaların

etkinliğini reddetmektedir.

Kaderli & diğ. (2017), Kamu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yer alan ve yeni iş bağlantılarını veren duyuruların hisse senedi üzerindeki kısa vadeli etkisini 2016 yılı için olay etüdü yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Yapılan incelemeler sonucunda Türk Sermaye piyasasının etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışma ise dokuz gelişmiş borsanın zayıf formda etkinliği 03.01.2012-30.12.2016 dönemi için Koyuncu & Aslan (2017) tarafından zaman serisi ve panel veri analizi yöntemleri yardımıyla incelenmiş olup, hiçbir borsanın etkin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Sülkü & Ürkmez (2018), 02.01.1997-30.12.2016 tarihleri arasında Borsa İstanbul Hizmet Endeksi, Borsa İstanbul Sınai Endeksi, Borsa İstanbul Teknoloji Endeksi ve Borsa İstanbul Mali Endeksi günlük kapanış verilerini kullanarak piyasa etkinliğini ölçmeyi hedeflemişlerdir. Söz konusu endeks getirilerindeki doğrusal olmayan dinamiklerin varlığı, serilerin uzun dönem bağımlılık sahipliği ve getirilerdeki kaotik yapının varlığı sırasıyla Brock, Dechert and Scheinkman (BDS) testi, Dönüştürülmüş Genişlik analizi ve korelasyon boyutu analizi yardımıyla incelenmiş olup, Borsa İstanbul ana sektör endekslerinin etkin piyasa hipotezine uymadığı sonucuna varılmıştır.

3. Ekonometrik Analiz

3.1 Veri ve Yöntem

Bu çalışmada 30.06.2000-29.12.2017 günlük verileri kullanılarak, etkin piyasa hipotezinin geçerliliği BİST 100 (Getiri) endeksi ve alt endeksleri hizmet, mali, sınai ve teknoloji endeksleri kapanış fiyatları baz alınarak incelenmiştir. Endekslere ait veriler TCMB veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Etkin Piyasa Hipotezinin geçerliliği incelenirken zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik olmak üzere üç farklı kavram üzerinde durulmaktadır. Borsa İstanbul üzerinden yapılan etkinlik testleri bu üç kavramdan zayıf formda etkinliğin varsayımları ile bağdaşmakta ve bu nedenle piyasanın etkinliği genellikle zayıf formda etkinliğin test edilmesiyle incelenmektedir. Zayıf formda etkinliğin test edilmesi aşamasında ise literatürde genellikle birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada da zayıf formda etkin piyasa hipotezinin geçerliliği birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır. Bu aşamada, piyasa etkinliği öncelikle geleneksel birim kök testlerinden ADF (Dickey & Fuller, 1979), DF-GLS (Elliott vd. 1996) KPSS (Kwiatkowski vd. 1992) ve PP (Phillips & Perron, 1988) testleri ile incelenmiştir. Ancak bu testler incelenen dönemlerde meydana gelebilecek yapısal değişimleri dikkate almamaktadır. Uygulamalı analizlerde ise çalışılan örneklem dönemi uzadıkça ekonomik krizler, politika değişiklikleri, teknolojik ve siyasi gelişmeler gibi birçok faktörden dolayı değişkenler arasındaki ilişkiler yapısal değişikliğe uğrayabilmektedir (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2010, 397). Bu nedenle, piyasa etkinliği yapısal kırılmaları da dikkate alan Becker vd. (2006) tarafından önerilen KPSS testinin Fourier uyarlaması ile ayrıca incelenmiştir. Bu aşamada yapısal kırılmalara izin veren birçok test bulunmasına karşın Fourier uyarlamasının tercih edilmesinde, herhangi bir kırılma tarihi, kırılma sayısı veya kırılma formunun testin gücünü etkilememesi ve dönemler arası yumuşak geçişlere izin verilmesi gibi yöntemin diğer testlere karşı üstünlükleri etkili olmuştur.

Fourier fonksiyonları periyodik serisinin trigonometrik değerlerinin toplamını ifade etmekte ve Becker vd. (2006) tarafından veri yaratma süreci aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$y_t = X_t'\beta + Z_t'\delta + s_t + v_t \quad (1)$$

$$s_t = s_{t-1} + u_t$$

Burada, v_t durağan hata terimini, u_t sabit varyansla bağımsız, özdeş dağılan hata terimini ve $Z_t = [\sin(2\pi kt / T), \cos(2\pi kt / T)]$ trigonometrik terimleri içeren vektörü göstermektedir.

y_t 'nin düzeyde durağanlığının sınanması için $X_t = [1]$, trend-durağan sürece sahip olup olmadığının testi için ise $X_t = [1, t]$ şeklinde tanımlanmaktadır.

Durağanlık için temel hipotez ($H_0 : \sigma_u^2 = 0$) şeklinde kurulmakta ve gerekli test istatistiğinin hesaplanabilmesi amacıyla aşağıdaki ekonometrik model tahmin edilmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \beta_t + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (2)$$

Eşitlikte, k kalıntı kareleri toplamını minimum yapan optimal frekans sayısını, $\pi = 3.1416$, T gözlem sayısını ve t trend terimini göstermektedir. β_t terimi modelin trend içermesi durumunda eşitlikte yer almakta ve trend-durağan sürecin test edilmesi aşamasında ele alınan modelde kullanılmaktadır.

Durağanlık için test istatistiği;

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \bar{P}_t(k)^2}{\bar{\sigma}^2} \text{ şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

Burada, $\bar{P}_t(k) = \sum_{j=1}^t \bar{e}_j$ olmak üzere $\bar{e}_j$, (2) numaralı eşitlikten elde edilen kalıntıları göstermektedir.

σ 'nın parametrik olmayan tahmini, l gecikme parametresi olmak üzere $w_j, j=1,2,\dots,l$ ağırlık dizisinde l gecikme parametresinin seçilmesiyle aşağıdaki şekilde elde edilmektedir.

$$\sigma^2 = \bar{\alpha}_0 + 2 \sum_{j=1}^l w_j \bar{\alpha}_j \quad (3)$$

Eşitlikte, $\bar{\alpha}_j$ 2 numaralı eşitlikten elde edilen kalıntıların j . örneklem otokovaryansını ifade etmektedir. k 'nın optimal değerinin seçilmesi aşamasında, minimum kalıntı kareler toplamını veren değer eşitlik (2) üzerinden $k=1,2,\dots,5$ seçilmektedir.

Modelde yer alan trigonometrik terimlerin anlamlılığı ise (4) numaralı eşitlikte yer alan F- testi yardımıyla incelenmektedir.

$$F(k) = \frac{(KKT_0 - KKT_1(k)) / 2}{KKT_1(k) / (T - q)} \quad (4)$$

Burada, q değişken, T gözlem sayısı olmak üzere, $KKT_0(k)$ trigonometrik terimlerin bulunmadığı modelden elde edilen minimum kalıntı kareler toplamını ve $KKT_1(k)$, (2) numaralı eşitlikten elde edilen minimum kalıntı kareler toplamını ifade etmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığının sınanması amacıyla gerekli olan kritik değerler Becker vd. (2006) makalesinde yer almaktadır.

3.2 Analiz ve Sonuçlar

Rassal yürüyüş modelinin test edildiği çalışmalarda, fiyatların yalın hallerinin kullanılmasının yanında logaritmik fiyatlar,

logaritmik fiyat farkları veya logaritmik getiriler kullanılabilir. (Kıyılar, 1997, 28). Bu çalışmada analizlerde getiri endekslerinin logaritmik formları tercih edilmiştir.

Uygulamada etkin piyasa hipotezinin geçerliliği öncelikle doğrusal birim kök testleri ADF, KPSS, PP ve DF-GLS ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Geleneksel Doğrusal Birim Kök Test Sonuçları

Endeks	ADF	KPSS	PP	DF-GLS
BİST100 Bileşik	-2.329208(30)	1.028729(52)	-2.594414(2)	-2.160688(30)
BİST100 Hizmet	-2.950062(28)	1.105408(52)	-3.490341(1)**	-1.360080(28)
BİST100 Teknoloji	-2.637976(30)	1.158032(52)	-2.270489(10)	-0.952174(30)
BİST100 Sınai	-2.569623(30)	0.723747(52)	-2.840891(11)	-2.369732(30)
BİST100 Mali	-2.295806(28)	1.107343(52)	-2.312718(1)	-2.269098(28)

Not: Parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu genelden özele yaklaşımı ile belirlenmiştir. Ele alınan testlerde sabit+eğim modelleri kullanılmıştır.

Not: *,**,*** sırasıyla 10%, 5% ve 1% düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 1’de verilen sonuçlar değerlendirildiğinde yalnızca BİST100 Hizmet endeksinde PP testi için temel hipotez reddedilmiş yani seri durağan bulunmuştur. Diğer endeksler için uygulanan tüm testlerde seriler birim köklü olarak elde edilmiştir. KPSS testinde hipotezler diğer testlerden farklı olarak ters şekilde kurulduğundan dolayı tüm anlamlılık düzeylerinde tüm endeksler için temel hipotez reddedilmiştir. Bu da bu test sonuçlarına göre bütün serilerin birim köklü olduğu anlamına gelmektedir.

Etkin Piyasa Hipotezinin geçerliliği, doğrusal birim kök testleri ile incelenmesinin ardından KPSS testinin trigonometrik terimlerle genişletilmiş uyarlaması olan Fourier KPSS testi ile incelenmiştir. Fourier KPSS test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Fourier KPSS Test Sonuçları

Endeks	Min.KKT	k	FKPSS	F(k)
BİST100 Bileşik	1371.067	1	2.726922(52)***	2857.900***
BİST100 Hizmet	1198.619	1	2.846523(52)***	472.0202***
BİST100 Teknoloji	1481.507	1	2.327859(52)***	290.4516***
BİST100 Sınai	1822.347	1	2.863910 (52)***	2574.991***
BİST100 Mali	1318.705	1	2.561241(52)***	2822.353***

Not: k= Min. KKT prensibine göre seçilen uygun frekans değerini ve *, **, *** sırasıyla 10%, 5% ve 1% düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. FKPSS için k=1 ve gözlem sayısı 500 için kritik değerler $\alpha_{0.01} = 0.270$, $\alpha_{0.05} = 0.170$, $\alpha_{0.10} = 0.129$ ve F testi için kritik değerler $\alpha_{0.01} = 6.281$, $\alpha_{0.05} = 4.651$, $\alpha_{0.10} = 3.935$ şeklindedir. Parantez içerisindeki değerler Newey-West yöntemiyle elde edilmiş olan bant genişliğini göstermektedir.

FKPSS testinde, ilk olarak kalıntı kareleri toplamını minimum yapan uygun frekans değerinin belirlenmesi amacıyla eşitlik (2), k=1,2,..5 için ayrı ayrı tahmin edilmiş ve kalıntı karelerini minimum yapan uygun frekans değeri tüm seriler için k=1' de elde edilmiştir. Daha sonra uygun frekans değeri ile tahmin edilen model üzerinden, trigonometrik terimlerinin anlamlılığı ve serilerin durağanlığı incelenmiştir.

Tablo 2' de verilen sonuçlar değerlendirildiğinde, F(k) istatistik değerlerinin tüm anlamlılık düzeylerinde ele alınan tüm endeksler için tablo değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durum KPSS testine uyarlanan Fourier trigonometrik terimlerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yani, bu çalışmada kullanılan Fourier-KPSS uyarlamasının anlamlı olduğu söylenebilmektedir.

Trigonometrik terimlerin anlamlı bulunmasının ardından FKPSS test sonuçları incelendiğinde, çalışmada kullanılan tüm endekslere ait FKPSS test istatistiklerinin tüm anlamlılık düzeylerinde tablo değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu

durum, ele alınan serilerin birim kök içerdiği anlamına gelmekte ve serilerin ortalamaya dönme eğiliminde olmadıklarını göstermektedir. Bu da bu endeksler için zayıf formda etkinliğin geçerli olduğu anlamına gelmektedir.

4. Sonuç

Etkin piyasa hipotezi, piyasaya gelen bir bilginin yatırımcılar tarafından elde edildiği, hepsine aynı anda ulaştığı ve bu durumda da hisse senedi fiyatlarının geçmişteki hareketlerinden yola çıkarak tahmin edilemediği varsayımlarına dayanmaktadır. Fiyat oluşumları rassaldır ve değişimleri birbirinden bağımsızdır. Bu rassal yürüyüş durumu ise piyasaların zayıf formda etkinliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı BIST 100 endeksi ve alt endekslerindeki piyasa etkinliğini ortaya koymaktır. Bu amaçla ilgili seriler, öncelikle geleneksel birim kök testlerinden ADF (Dickey & Fuller, 1979), DF-GLS (Elliott vd. 1996) KPSS (Kwiatkowski vd. 1992) ve PP (Phillips & Perron, 1988) testleri ile incelenmiştir. Bu doğrusal birim kök testleri incelendikleri dönemdeki oluşabilecek yapısal değişimleri dikkate almamaktadır. Bu nedenle piyasa etkinliği, yapısal kırılmaları da dikkate alan KPSS testinin Fourier uyarlaması ile de incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen dönemde serilerin ortalamaya dönme eğiliminde olmadıkları saptanmıştır. Bu da ele alınan piyasalarda rassal yürüyüş özelliği sergilediğini yani zayıf formda etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum, BIST 100 endeksi ve bahsi geçen alt endekslerine ait hisse senedi fiyatlarının bu hisse senedi fiyatlarına ait olan bütün bilgileri yansıttığı anlamına gelmektedir.

Etkin piyasa hipotezine dair yapılan birçok çalışmada biryanda piyasanın etkin olduğunu kabul eden çalışmalar varken diğer yanda piyasa etkinliğini reddeden çalışmaların da varlığı mevcuttur. Bu durum yapılan çalışmalarda incelenen dönemlerin birbirlerinden farklılık göstermesiyle açıklanabilir.

Kaynakça

- Atan, S. D. vd. "Hisse Senedi Piyasasında Zayıf Formda Etkinlik: İmkb Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), (2009), 33-48
- Aydın, M. "Examination of The Validity of Purchasing Power Parity (PPP) With Fractured Fourier Unit Root Tests: The Case of Fragile Five Countries", *Journal of Applied Research In Finance and Economics*, 3(4), (2017), 18-28.
- Becker, R. vd. "A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks". *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), (2006), 381-409.
- Celik, T. T., & Taş, O. "Etkin Piyasa Hipotezi Ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları", *İTÜDERGİSİ/B*, 4(2), (2009), 11-22
- Cevik, E. I. "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Etkin Piyasa Hipotezinin Uzun Hafıza Modelleri İle Analizi: Sektörel Bazda Bir İnceleme", *Journal of Yaşar University*, 7(26), (2012), 4437-4454.
- Coşkun, Y. & Seven, U. "Efficiency of Financial Markets (In Financial Markets and Institutions: Theory and Practice in Turkey)", Ed: Aysel Gündoğdu, 289-319, Seckin Publication, 2016.
- Demireli, E. vd. "Finansal Piyasa Etkinliği: S&P 500 Üzerine Bir Uygulama", *CÜ İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), (2010), 53-67.
- Dickey, D.A. & W.A. Fuller. "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root", *Journal of the American Statistical Association*, 74, (1979), 427-431.

- Doğan, H. H. *Finans Sektöründe Sürpriz Kara Yatırımcı Tepkisi: Türkiye'den Bir Uygulama* (Master's Thesis), Doğuş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Elliot, G. vd. "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root", *Econometrica*, 64, (1996), 813-836
- Enders, W., & Lee, J. "The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests", *Economics Letters*, 117(1), (2012), 196-199.
- Enders W. & Lee J. "A Unit Root Test Using a Fourier Series To approximate Smooth Breaks". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74, 4, (2012).
- Fama, E. F. "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work", *The Journal of Finance*, 25(2), (1970), 383-417.
- Gümüş, F. B., & Zeren, F. "Analyzing The Efficient Market Hypothesis with The Fourier Unit Root Tests: Evidence from G-20 Countries", *Ekonomski Horizonti* 16(3), (2015), 225-237.
- Harvey, D. I. vd. "A Powerful Test for Linearity When the Order of Integration Is Unknown". *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3), (2008).
- Kaderli, Y., Doganer, M., & Baskaya, H. "Borsa Istanbul'da İşlem Gören Firmaların Yeni İş ilişkisi Duyurularının Hisse Senetleri Getirileri Üzerindeki Kısa Vadeli Etkisinin Olay Etüdü İle İncelenmesi/An Assessment of Short-Term Effects of New Business Association Announcements of Companies in Borsa Istanbul On Stock Prices Through Event Study", *Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 9(33), (2017), 429.

- Kapetanios, G. vd. "Testing for A Unit Root in The Nonlinear STAR Framework", *Journal of Econometrics*, 112(2), (2003), 359-379.
- Karan, M. B. *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*, Ankara: Gazi Yayınları, 4. Baskı, 2013.
- Kıyılar, M. *Etkin Pazar Kuramı ve Etkin Pazar Kuramının IMKB'de İrdelenmesi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 86. 1997.
- Kılıç, Y., & Buğan, M. F. The Efficient Market Hypothesis: Evidence from Turkey, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(10), 2(2016), 62-272.
- Koyuncu, T., & Aslan, A. "Etkin Piyasa Hipotezi Ve Gelişmiş Borsalar Üzerine Bir Uygulama: Panel Veri Analizi". *Kapadokya Akademik Bakış (Kab)*, 17. (2017).
- Kruse, R. "A New Unit Root Test Against ESTAR Based On a Class of Modified Statistics", *Statistical Papers*, 52(1), (2011), 71-85.
- Kwiatkowski, D. vd. "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root", *Journal of Econometrics*, 54, (1992), 159-178.
- Malcıoğlu, G. & Aydın, M. "Borsa İstanbul'da Piyasa Etkinliğinin Analizi: Harvey Doğrusallık Testi", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(1), (2016), 112-123.
- Özdemir, Z. A. "Efficient Market Hypothesis: Evidence from A Small Open-Economy", *Applied Economics*, 40(5), (2008), 633-641.
- Phillips, P.C.B. & P. Perron. "Testing for Unit Roots in Time Series Regression", *Biometrika*, 75, (1988), 335-346.

- Samuelson, P. A. "Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly, IMR"; *Industrial Management Review* (Pre-1986), 6(2), (1965), 41.
- Sülkü, S. N., & Ürkmez, E. "Hisse Senedi Getirilerinde Doğrusal Olmayan Dinamikler: Türkiye'den Kanıtlar", *1. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (2018), 473-484.
- Vaidyanathan, R., & Gali, K. K. "Efficiency of The Indian Capital Market", *Indian Journal of Finance and Research*, 5(2), (1994), 35-38.
- Zeren, F., Kara, H., & Arı, A. "Piyasa Etkinliği Hipotezi: İMKB İçin Ampirik Bir Analiz", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, (2013), 141-148.
- Zhang, D. vd. "Revisiting The Efficient Market Hypothesis for African Countries: Panel Surkss Test with A Fourier Function", *South African Journal of Economics*, 80(3), (2012), 287-300.

Beyond Sectarian Identity Politics within the Middle East: the Case of Rivalry between Iran and Saudi Arabia

Yıldırım TURAN *
Lan Nguyen Hoang **

Abstract

Iran – Saudi Arabia’s rivalry is the main reason behind the conflicts and instabilities in the region. However, the political nature of this rivalry is often oversimplified by mainstream media outlets. Similarly, a significant part of literature on identity politics on rivalry between Iran – Saudi Arabia, has mainly provided a comprehensive and descriptive account of their history as well as current conditions with ethnic and sectarian identities as roots and origins of regional instabilities; or focused mainly on the politicization and manipulation of Sunni and Shia Islam by actors in their struggles for power. Synthesizing the theories on identity politics already in existence, namely Primordialism, instrumentalism, and social constructivism, this research constructed an integrated theoretical model. In this model, sectarian identity - one essence intrinsic to Middle Eastern societies and been built alongside regional history – is not only measured by its tremendous influences on political processes; but also compared in the usage of political actors of all levels in political practices.

Keywords: Sectarianism, Identity Politics, Iran, Saudi Arabia, Middle East

---

*Assist. Prof., Sakarya University, Middle East Institute,
yildirimturan@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7440-9237

**MA, Sakarya University, Department of International Relations,
hglann.ng@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1710-9478

Ortadoğu'da Mezhepsel Kimlik Politikalarının Ötesinde: İran-Suudi Arabistan'ın Rekabeti Örneği

Öz

Ortadoğu bölgesindeki çatışma ve istikrarsızlık ortamının ardında İran - Suudi Arabistan rekabeti bulunmaktadır. Bununla birlikte bu rekabetin politik doğası, çoğunlukla ana akım medya tarafından aşırı derecede basitleştirilmiştir. Benzer biçimde İran - Suudi Arabistan rekabetinin içindeki kimlik politikaları üzerine yazılmış literatürün büyük bir kısmı bölgesel istikrarsızlıkların kökeni ve kaynağını ağırlıklı olarak tarihlerinin genel ve betimleyici bir hesabını sunmuş veya oyuncuların iktidar mücadeleleri içerisinde Sünni ve Şii İslam'ın politikleşmesine ve manipülasyonuna odaklanmıştır. Bu araştırmanın teorik modelini halen mevcut olan Primordialism, araçsalcılık ve sosyal inşacılık gibi kimlik politikaları teorilerinin bir sentezi oluşturmaktadır. Bu modelde, mezhepsel kimlik - Orta Doğu toplumlarına özgü ve bölgesel tarihle birlikte inşa edilen bir öz olarak - yalnızca siyasi süreçler üzerindeki etkileriyle değil, aynı zamanda siyasal aktörlerin tüm seviyedeki siyasal uygulama pratikleri ile ölçülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mezhepçilik, Kimlik Siyaseti, İran, Suudi Arabistan

1. Introduction

The rivalry between Saudi Arabia and Iran is the regional manifestation of the dispute between Sunni and Shi'a, which has become the primary focus of many recent debates on sectarian schism. Both of them are regarded as the leading players in the fight to declare themselves as the actual Islamic State and their policies. Besides, their communities embody fundamental Islamic ideals, and their systems are divine law and Sharia rule. Several executions took place in Saudi Arabia at the start of 2016. Once news broke about the execution of Shia cleric Sheik Nimr al-Nimr, a group of protesters rallied at the Saudi embassy in Iran's capital, to which Saudi Arabia responded by severing diplomatic ties with Iran, worsening already hostile relations between the two countries (Hubbard, 2016). In September 2016, two countries exchanged a war of words when Iran suspended its hajj

pilgrimage to Saudi Arabia, accusing the “puny Satins” of Saudi Arabia of deliberately murdering more than 2,400 people in a stampede in 2015¹. In response, Saudi Arabia’s top cleric said that Iran’s leaders “are not Muslims” (Hubbard 2016a). The trials are two of the most recent in some Sunni-Shia schism examples and signs in the Middle East. Then there were debates in which many described the case and many others as examples of the battle fought for centuries as the position of Islam as one of the critical elements of diplomacy, firmly rooted in its Middle East history and culture. Other developments have been brought about by sectarianism, ranging from the Iranian nuclear agreement to Saudis ‘intervention in Yemen to two countries’ ties with the US. In his declaration on “all options, including the acquisitions of nuclear weapons, to face whatever eventuality might come from Iran.” Saudi Arabia expressed its disappointment at the U.S. and Iranian nuclear deal (Gauette, 2016). This statement can be seen as a sign of sectarian conflict between the Iranians and the Saudis, but the other recent account of a potential alliance with Israel by Saudi Arabia (Staff, 2016) indicated that the calculations against the nuclear threat were based on a series of tectonic shifts in power politics in the area rather than on sectarian rivalry or differences.

Furthermore, the regional dimension of the rivalry has created enormous and even direct impacts on other countries that are connected to these two ostensibly by sectarian similarities. The religious diversity weaved in artificial borders of Middle Eastern states that were created by imperialists has become a useful source for conflicts where Saudi Arabia and Iran exert their influences, and their sectarian rivalry exacerbates the situation.

Nevertheless, percent of the truth is represented in this view that is dominating the media and the literature of international relations and politics analysis today? Is it true that the endemic sectarian

---

¹ Among which there was 472 Iranians.

conflicts provide the best framework to understand Saudi Arabia – Iran’s Cold War that has created and accelerated instability in the Middle East today? Do sectarianism and the ancient divisions that were deeply rooted in the inception of religious groups and have been nurtured for hundreds of years explain the rivalry and the struggle for power of the two regional leaders?

As much as sectarian identity has always been intimately and uniquely intertwined in Middle Eastern politics; weak and corrupted regimes, human rights violations, civil suppression, social and economic inequalities, terrorism, mass killings, struggles over sectarian differences alongside conflicts over control of oil-rich regions are also the features of the region. This reality calls into question the assertion that Saudi Arabia’s rivalry with the related conflicts in their “spheres of influence” is sectarian-based and religious-driven. This fact sheds more light on Saudi Arabia-Iran rivalry, where their political interests are thoroughly calculated and artfully pursued under the influence of the inherent sectarianism of the Middle East. If this tension dates back to the sixth century when Islam took root, and if it represents the resurrection of the old sectarian struggle to determine the form of Islam which can rightfully dominate the Middle East, then why has it been rekindled now in the twenty-first century rather than any other time? The Saudis got along well with the secular Shah ruler of Iran in the mid-20th century, then does that mean Saudi Arabia would see no threat from secularization in a regional power state where 90 percent of the population is Muslim, especially after the Arab Spring? While understanding sectarianism as an essential aspect of the rivalry, focusing only on the religious side is to fall in the trap of the oversimplification while ignoring the complex struggles for influence, control, and power of regional and global forces that are manipulating sectarian identities for political gains.

This paper tries to examine aspects of Iran and Saudi Arabia's rivalry, from its sources, its manifestations, its expressions, the dynamics and factors entangled in this regional Cold War to retrieve the true nature of political processes involved and the actual – versus the exaggerated - influence or usage of sectarian identity. It aims to address these questions mentioned above based on a thesis that the view of Iran – Saudi Arabia's rivalry as sectarianism-driven competition is a simple approach while sectarian identity politics provides a better framework in understanding this game of politics under the influences and manipulation of religious differences.

2. A theoretical framework for Sectarian Identity Politics in the rivalry between Iran & Saudi Arabia

There are three approaches to sectarian identity in the literature on identity policy in general and Middle East Sectarian Conflicts in specific.

Primordialism asserts that religious identity is deeply rooted and virtually unchangeable. As this intrinsic quality of identity makes sectarian boundaries fixed and immutable, sectarian conflicts “based on ancient hatreds among groups” of different religious demarcations seem nearly irreconcilable (Geertz, 1973, 259). Nevertheless, this strategy “disregards the multifaceted tensions, relationships and conflicting ideologies between so-called Sunni and Shiite groups” (Malming, 2015, 34), thus portraying Iran and Saudi Arabia's confrontation with the over-simple elements of the sectarian schism.

Instrumentalism, noticing the use of sectarian identities as a strategic method to gain advantages and resources, states that sectarianism is a superficial political construct that is open and susceptible to manipulation and exploitation by political actors to acquire power domestically or gain allies for their game of power balance regionally and globally (Malming, 2015,34). As far as Saudi

Arabia and Iran are concerned, instrumentalists perceive that the current upsurge in Shia and Sunni sectarianism is the product of a power game between two powers played on the battleground of other weak Arab states and non-state actors, which not only serve their geopolitical rivalry through promoting their clients in domestic struggles and thus enhancing regional influence but also dampen local opposition in both.

Nevertheless, if sectarianism is just as a tool cynically used by political actors, the prominence and effectiveness of sectarianism in the Middle East's contemporary politics cannot be explained. Besides, with insufficient attention to identity formation and the meaning behind the sectarian claims and commitments to religious affiliation, instrumentalists omit to assess the case in which religious option is symbolic, non-rational, nonmaterial-driven, and psychologically satisfactory in sentiments of personal fulfillment and social attachment (Yang, 2000, 47).

The third approach, as its name - "social constructivism," indicates -focuses on the social construction in sectarianism formation and highlights the historical and structural forces that create and sustain sectarian identity. Constructivists state that sectarian identity is originated from customs constructed by myriad "invented traditions," or "Myth-symbol complex" (Haddad, 2011) defining the group's past and the requirements for determining whom a member is; recognizing heroes and enemies; and glorifying the signs of the sectarian identity of the group. The weakness of this approach lies at its insufficient consideration of inherited nature of identities as well as the political and economic interests in the construction of identity, which renders its presumption that sectarian identity is passive and open to the utilization of political actors.

As three current strands on sectarian identity have revealed both the validity and limitations in their arguments, and integrated

approach which collects valuable insights from each would provide a better theoretical framework for sectarian identity: The first thesis contends that sectarian identity is partly ascribed as it is ancestral and cultural inheritance and customs of people in certain groups. However, it is not immune to change, acquisition, and transformation. The second point of the approach acknowledges that self-interest reasonably determines limited options because the rational or non-rational costs and benefits of denominational affiliation and the calculation of material or non-material gains and losses pay a pivotal role in people's decision and practice to choose or avoid an association with a sectarian group. Therefore, identities are not only of primordial origins but also constructed along social lines, as the mass of the population can decide the maintenance and sustenance of integrity through their selection. In return, participants of an Identity community must accept the influence of the specific status. This thesis is the interconnection that joins the first and the third. However, if the anatomical map of Identity were illustrated in the form of a tree, this part is only the trunk of which half lying in the roots and half belonging to the foliage. The third thesis of this approach is framed on the utilization in practice of sectarian identities via political players in power pursuit to achieve their political interests. In this case, identities are either skilfully selected or promoted according to its effectiveness in realizing political goals or directly manipulated in various political processes (including, notably, mass mobilization or the implementation of "divide and rule" tactic, alliance and rivalry formation in calculations over balance of power, etc.) according to their influences on specific political communities where political actors wish to gain control. In short, sectarian identity is not a fixed phenomenon in Middle East's politics, or it has a particular impact on its own in the conflict between Iran and Saudi Arabia, but it also adapts to the changes of societies and political environments, and political actors may use it for their purposes, for "good or evil".

Tablo 1: Integrated Approach on Identity

1 st thesis	Primordialism	Identity $\rightleftharpoons$ People (object)	Identity: ancestral & cultural inheritance → partly ascribed
2 nd thesis	Instrumentalism	Identity $\leftarrow$ People (object)	Identity: an instrument for political elites → used for political objectives
3 rd thesis	Social constructivism	Identity $\Leftrightarrow$ People (object) (object)	Identity: constructed along with society → people choose or avoid association with an identity + identity community requires the acceptance of identity influence

Applying this approach to the broader Middle East image, where sectarian identity is regarded as the state identity of both Iran and Saudis, and the battlefields for this rivalry are the nations of the Middle East, where sectarianism plays a significant role in politics, and then what is the position of sectarian identity in protection and conflicts of states?

The philosophy of Identity in groups' nature, perception, and actions as well as in relations among groups and states which has widely and consistently been attached to the conceptualization of "us-others" binary in social and the attempts of Western European governments in the 18th century to foster internal stability and growth through foreign conflicts have given birth to political science. Theory from Emmanuel Kant that needs to defend from the threatening "others" was the foundation of a state (Kant, 1991, 41-53). Friedrich Hegel considered conflicts among states as developments of self-knowledge and self-recognition of each nation (Hegel, 1999). Alexander Wendt builds on Hobbes, Locke and Kant's theoretical

views, and names three communities of world politics which have explicit reference to their fundamental assumption about the existence of other States: war, competition, and cooperation, which are respectively or Hobbesian, Lockean and Kantian respectively (Went, 1999). One of the most notable works in scholarly studies in the 20th century of Identity Politics is Samuel Huntington's, in which he assessed that "global policies have begun to be reconfigured along cultural lines", namely identities (Huntington, 1996, 19). However, researches in comparative politics, as well as facts in international relations and politics, raise severe doubts on the validity of these arguments. There is another strand of thought which reasonably suggests that the formation and development of Identity were not based on and did not require hostility towards the "others." As Richard Lebow points out, we have as "many historical examples of the stereotypy and exclusion of others as a means of solidifying national identities [...] at least as many examples of the success of identity formation and consolidation in its absence" (Lebow, 2008, 486). Karl Deutsch finds that although the shared symbols and history of a nation may be constructed on the resistance to "other," it is not a prerequisite (Deutsch, 1966, 165). Sherif Muzafer even theorized that "transcendent" identities might diminish hostility because they provide the base for collective identity and empathy among groups (Sherif & Sherif, 1953, 44).

Then in what way these identity politics become pathological? According to Richard Parker's, there are three paths to the end of sectarian identity politics where it is utilized to "stifle and smother" democratic politics: First is the tendency of "essentialism", with respect to sectarian rivalries in the Middle East, is not only reflected in the tendency to categorize political groups under the over simple umbrella terms of Sunni and Shia with biased stereotypes for each; but also embedded in practice where political actors represent themselves as "spoke men" or "advocates for" the religious group they belong

while pursuing other political goals and distorting the more complicated truth in their favor. Second is the tendency for “demonization,” in which proper grievance against “others” turns to take the blame and then to embrace discrimination. The third pathology is the “victimhood syndrome,” which first arises when blame and prejudice against wrongdoers become a central part of a group’s identity but becomes extreme when the tendency of “victim talk” undermines self-responsibility and manipulates support (Parker, 2005, 53-54). One example is the sectarian identity politics of the “minorities” in small states under the influence of Iran and Saudi Arabia, where the victimization of the minority and the demonization of the majority can become the sources and the tool for either mobilization or suppression. These political processes, as well as their extreme ends, can be witnessed in the interactions between actors of all levels – sub-state, state, intra-state, supra-state through Iran – Saudi Arabia’s bilateral relations, their influence or intervention in proxy wars and sectarian conflicts, their domestic and international calculations with the involvement of world powers in regional affairs.

3. Historical and Theological Origins of Iran – Saudi Arabia’s Sunni-Shia schism: Identity Politics vs. Political Power

Regarding this primordial viewpoint of Iran – Saudi Arabia’s rivalry, the origin of the sectarian strife that has been dictating this contention dates back to the death of Muhammad ibn abd Allah in 632 who had received revelations and founded the religion of Islam in Arabia. Descendants of the Prophet Muhammad’s daughter Fatima and her husband Ali – the Shias - argue that he and their sons were unfairly deprived of the prophet’s mantle in favor of a rival family, the Umayyads in Damascus and later the Abbasids in Baghdad, who succeeded Ali as the fourth caliph (Hiltermann, 2007, 797). The victimhood over the killing of Hussein in Karbala in 680, the grandson of Prophet Muhammad, left antagonism and resentment as identity symbols in the Shia community, and thus exclusion, injustice, and

martyrdom as leitmotifs of Shia Islam. However, the Shia community is not unified as differences arose over the proper line of succession: mainstream Shias claim that twelve Imams are present when Zaydi Shias, located in Yemen mainly, recognized only the first five Imams, Ismaili Shias – the second-largest - Shia sect broke off in the eighth century at the seventh, and Alawite Shias – broke off at the twelfth (Corbin, 2006, 30-31). Clashes between Sunnis and Shias in the early time translated into the rivalry between the Ottoman and Safavid Empire, and it has been widely believed that the hatred was also injected in the population of about 1.3 billion Sunnis and roughly 200 million are Shias out of 1.6 billion Muslims in the world nowadays.²

Thus, it has been generally argued that religion promotes sincere devotion and dedication as opposed to other identities. For instance, in the most extreme case, religious warriors perceive that “terrorism assumes a transcendental dimension, and its perpetrators are thereby unconstrained by the political, moral, or practical constraints that seem to affect other terrorists” (Horman, 1993). Furthermore, Islam – the religion that encompasses various ethnic and racial groups - in a particular case. Religion, perception of political power, and ruling right as well as Identity Politics has always been closely entwined.

However, when political power is stripped away from the narrative, people of two sectarian groups have largely coexisted in peace throughout history: they have shared not only geographically

---

² Some Sunnis have referred to Shias as *al rafidha* - which means rejectionists , or infidels, while some Shias have called Sunnis *takfiris*- which means apostates; and the hatred has been transferred into violence in cases where Sunni insurgent groups kill Shias or Shia militias murder Sunnis, both with the charge of heresy and apostasy See more: Pew Reasearch Center, “Mapping the Global Muslim Population (2009)”, Pew Forum on Religion, Access: (22 October 2017), <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>; Ashraf al-Khalidi – Victor Tanner, *Sectarian Violence: Radical groups Drive Internal Displacement in Iraq* (University of Bern Project on Internal Displacement, the Brookings Institution, 2006).

overlapped provinces struggles against common enemies, but also inter-friendship, the praying together at the same mosques, and even intermarriage (Hartman, 2012). As mentioned early, the Sunnis and Shias came into conflict first when their ideas concerning the political authority of the leader first contradicted: Sunnis supported the Status quo and new bodies, Shias believed that rightful successor of the Prophet, the Religious translator, and defender of his esoteric knowledge, should also have the political rights of ruling (Nasr, 2013, 144).

Similarly, the sources of the rivalry that it is in the core of the sectarian tensions and conflicts in the Middle East come from distinctly different and broad interpretations by two regional powers of the modes and laws of Islamic governance. Thus the fissure in Iran – Saudi Arabia’s relations are based on this different conveyance of Islam in the same race for political power. Wahabbism, for example, which reflects the marriage of Saudi influence and Wahhabi teaching – the strict interpretation of Sunni Islam, first in 1744 and again in 1902, was the means of overthrowing the Arab tradition and convention, the path of seizing power, and basis of the monarchical rule of Saudi Arabia. Islam was used to aligning rival tribes and peoples politically divided under a single unified authority (Cleveland & Bunton, 2009, 231). Understanding that the identifying culture and traditions of the region requested the newly incorporated tribes to be loyal to their ruler, Ibn Saud created religious establishment, constructed mosques for the communities, sent the ulama – the learned of Islam - to spread the Wahhabi code to them, at the same time provided material supplies and infrastructures, and thus generated the sense of commitment to the ruling authority and the expansion of their belief and faith in the puritanical Wahhabi doctrine. On the other hand, the Safavid dynasty adopted Shia as the state religion not only for it had an intimate connection with the Persian population but also because it was willing to promote Shia through armed means in order to create a nation independent from the

Ottomans.

In our metaphorical expression, this massive gap between these interpretations represents the instrumental branches that received the nutrition from the primordial roots. However, this process can only be established through the instructive social aspects of sectarianism. Along the process, all the catalysts of “essentialism,” “demonization,” and “victim syndrome” have played their role in shaping sectarian identity politics.

Today, in the rivalry of Saudi Arabia and Iran originated from the competition of both dynasties, two states want to compete as regional contending power while monitoring the other’s sectarian ideology and its implications in the practice of Islam (Ramazani, 1972,24). Sectarianism plays the role of the institutional collection of arrangements that decide familial, local, regional, or also loyalties and affiliations worldwide, and the sectarian identity politics is inherently associated with inter-sectarian, and intra-sectarian violence in the region's battle for political power has increased rapidly.

4. The Iranian Revolution

The 1979 Iranian Revolution is considered to be a historical moment when sectarianism was first revitalized in the region because Middle Eastern states started to get out of the iron-fist of the Ottoman or Imperialism that had held the region with all its simmering sectarian conflicts for centuries. It was nurtured since the Iranian population grew increasingly discontent with the Shah when it made efforts to modernize and westernize Iran in the 1970s when the vast community distrusted the West and severely marginalized Iran’s Shia clergy in the process. Moreover, the economic downturn in 1977 made Iranian citizens seriously doubted the Shah’s ability while suffering more political repression. The ensuing enlistment of the masses towards revolution with Ayatollah Khomeini playing a central role

overthrew the government of Mohammad Shah Pahlavi and signified a great transition in Iran.

Religion has played a significant role in mobilizing this movement as Khomeini's conception of "real Islam" in which the eventual transformation of Islam into a pure Islamic state from the corrupt regime of Shah, lies at the center of the success that the revolution achieved, equipped the State with religious doctrines as well as common consent (Hunter, 1998,160). They claimed that the freedom of Iran from Western hegemony and imperialism of culture, as well as the Islamic political and economic system that prevailed over secular influences, would be the elixir for all the problems of Iran. The Shah's overthrow was not just a rare occasion where Islamists have been succeeded in the transition from challenging to taking over the constituted political authority but also represented a rare case in the Muslim world where Shia Islamists had only a quiet political stance against the government, for a long time (Euban, 2009,155). Khomeini advocated for a direct clerical rule, the rule by supreme Islamic jurisprudence – an entirely new concept, politically empowered the ulama, imposed his theocratic doctrine, the legal and religious authority of the Shia mujahidin has been restored and wanted to reinforce the traditional Islam.

The establishment of the first Islamic Republic and the popularization of Islamic fundamentalism presented significant challenges to Sunni sensitivities and Saudi leadership, thereby directly affected the Kingdom. It brought to power in Iran "a man who had explicitly argued that Islam and hereditary kingship were incompatible, a threatening message to say the least, in Riyadh" (Fisher, 2016; Quant, 1981,39).

Iranian Revolution was hard for Saudi Arabia to accept as Islam is an essential foundation for its entire political systems and the legitimacy of its ruling elite. As a result, Saudi goals have been to

spread Wahhabism across the Muslim world. As the “Custodian of the two holy sites” of Islam, the host of the annual Muslim pilgrimage, and equally if not more important, the owner of tremendous oil and wealth from oil, it has enormous influence in the region. To promote Wahhabism, it funded the construction and operation of religious and educational institutions that sermonize Wahhabism as well as the training of imams, and provided financial resources for the teaching and propagating Wahhabism abroad (Lewis, 2004,126). This situation also solidified its role in regional identity politics in its pursuit to consolidate authority and power in the region.

Behind the scene of the Iran-Saudi rivalry marked by this revolution is an unhappy US – who had supported the Shahs in Iran and made sure the oil wealth would be in constant exchange to buy advanced American weapons while the US and Israel advised the regime - to finally see the Shah overthrown. The Shah regime, similar to the Saudis – the traditional ally of US in the region, was the result of US method of “propping up repressive elites that support the West’s business and military interests” after the World War II when the US took over the place of Britain to dominate the Middle East. It could bring about two benefits: First, it extinguished the prospects for the emergence of more widespread and democratic governments; secondly, it helped “to fan the flames of religious extremism that is often the only alternative available to those being repressed” (Curtis, 2003,253-257). These outcomes can be witnessed in the Middle East’s problems nowadays. In Iran, Iran had nurtured a secular political opposition, which paved the way for an independent Iran - until the US-backed Shah regime removed the actual political debate, which left a void that was filled by the religious factions in the country. After the Islamic Revolution in 1979 that replaced the Western-backed Shah, Shia militias also emerged, including Hezbollah. This approach to the Middle East by the US also accounted for not only the success of the Taliban fundamentalists, nurtured in the madrasas of Pakistan with

CIA training (Mufti, 2012, 33) and Wahhabism ideology of the Saudis (Alikuzai, 2013, 558), who drove the Soviet army out of Afghanistan and then went on to take over the country, offering a base to Islamic militants from across the region (Taylor, 2014); but also the rise of the Sunni jihadi movements labelled as al-Qaeda, and other jihadist groups who have expressed a destructive longing for Islamic self-sufficiency, unity and revolt against Western interference in the region.

On the consequences of the Iran Revolution, it should be noted that even with the salience of political Islam in its height after the Iranian Revolution and the presence of sectarian identities in the region, Arab governments did not fall through some faced crisis and upheaval. It was because the regimes had stronger political institutions that were better able to control and repress their population, which also were not intervened by foreign forces. In weak states, Iran and Saudi Arabia have tried to position themselves as the patrons of their respective religious clans to assert influence, and they have sustained the sentiments of sectarianism to promote fear of the other side or to mobilize for their side (Fisher, 2016). Sectarian identity has become a useful instrument in creating violence and an umbrella under which Middle Eastern militias and political parties are mobilized and forged into alliances.

5. The Politics of Alliances under the Rivalry between Iran and Saudi Arabia

In the sectarian rivalry, Saudi Arabia has not only exported Wahhabism but also pursued reciprocal containment through the forging of alliances and the effort to counter Iran's ideological and geopolitical interests in the region by any means. Iran-Iraq war instigated by Saddam's Ba'athist regime was a battle to contain Iran's ideological and geopolitical role in the region (Tirman and Maleki, 2014, 92). The ostensible issues seem to be sectarian rivalry in which

Shia militias under the influence of Iran was the reason Saudi Arabia and its allies provided highly advanced weaponry to the Ba'athist regime and drew in conservative Arab countries including Kuwait, Qatar, Egypt, and Jordan who considered Khomeini, his involvement, and his Shia ideal as anathema (Cleveland & Bunton, 2009,417). The alliance against Iran's religious identity resulted in the formation of organizations and coalitions including the Gulf Cooperation Council (GCC) which aside from curbing Iran's role in the region's politics also served as a dominant instrument for US influence – the world power that lost its share in Iran's oil when the Islamic Revolution overthrew the Shah regime (Herath, 2012,21). By coordinating military and security arrangements in the region, Saudi Arabia and other GCC members received large advanced weapon deals and the protection from the defensive nuclear umbrella and joined the West in their actions against Iran, including coercive economic sanctions campaigns for political condemnation. This effort, albeit a rather slow process, includes Saudi Arabia - proposed integrated command structure for the 100,000-troop GCC military forces that is similar to NATO in 2013 and a followed collective naval force in 2014. In 2015, Saudi Arabia initiated the creation of the anti-terrorism "Joint Arab Force" with 40,000 troops under the umbrella of the League of the Arab States, which was met with enthusiastic declarations and the seemingly all-time high unity of purpose, but has been put on hold since summer 2015.

Supported by Kuwait and Bahrain, howbeit, the Saudis allegedly have not been in harmony with Egypt on strategic priorities. For example, while Egypt, like Russia, wants to see the IS defeated, but Syrian President Bashar Assad's army remains in control, Saudi insists on Syria's regime change. On the side note, while sectarianism is the central theme in the anti-Iran alliance of Saudi, it cannot explain the attitude of Egypt in this issue. Considering other allies, although relations between Saudi Arabia and Qatar have been improved since

the 2014 fallout, Gulf cohesion remains feeble with Oman rejecting the proposed Gulf Union in 2013 and declining to support Saudi Arabia in its Yemen intervention in 2015. In any way, the efforts of Saudi Arabia to forge sectarian alliance in the region, which has been materialized most recently under the form of the Islamic Alliance, primarily serve three purposes: to counterbalance Iranian influence, to restore Saudi's Muslim reputation that has somehow been tarnished, and to create military synergies between signatories (Gaub, 2016,1-4).

Similar to Saudi Arabia, Iran has also made an effort to create an alliance gathered around the Islamic Republic of Iran. Its limited partnership with Syria's Assad regime dates back to the Iran-Iraq war as Iraq had long been Syria's competitor for supremacy in the Arab world while claiming the Alawites as a branch of the Shia. However, at its essence, it is the political relations as Syrian and Iran's shared perception of anti-imperialism and anti-Zionism, as well as the apparent geopolitical interests of each state and the calculations of opportunity that and this alliance provided them to promote their influence in the region.

Additionally, for Iran, Syria represented the access to the Shia community and the chance to both increase its impact in the region by exporting its revolution through Lebanon – the state which was suffering from civil war and targeting attacks against Israel. After the foundation of Hezbollah in Lebanon's civil war and Hamas in the aftermath of the Israeli invasion of 1982, Iran has supported both. If Shia sectarianism were to be the prerequisite for Iran's more than a 30-years alliance with Hezbollah, it does not explain the case of Sunni Hamas. In the early 2000s, Saudi Arabia and Iran supported it, before Hamas shifted to Tehran, which Saudis vocally opposed. While the alliances of Iran with Hezbollah and Hamas are widely depicted as the alliances based on Shia solidarity, it can be said with more significant evidence that they have shared interests in countering what they perceive as US-Israeli plan to reshape the region. This is a consequence

of why it supports Hamas, the Palestinian wing of the Muslim Brotherhood, and a patently Sunni movement. Hezbollah's leader also has downplayed his movement's Shia origins by emphasizing the Arab nationalist character of its fight against Israel: "Here was a national resistance movement holding out against a colonial and predatory occupying power" (Hiltermann, 2007,805).

In general, with the conclusion of the nuclear agreement, with the prospect of the release of impounded funds as part of sanction relief, Iran's commitments with its allies - proxies which it is actively supporting in major contemporary conflicts in Syria, Iraq, Yemen, Lebanon, and the Palestinian territories - would be more bolstered.

6. The "Spheres of Influence" in the Battlegrounds of Sectarian Conflicts

With the invasion of Iraq in 2003 played the role of catalyst in conflicts that have drawn deep in sectarian divisions, the Middle East is currently suffering from the widespread instability and violence as well as the collapse of state authority. The Arab Uprisings starting in 2011 that brought down regimes in the Arab world, from Tunisia, Egypt, Libya to Yemen, and created the domino effects in many other countries ranging from Morocco, Algeria to the Palestinian territories, Jordan, Lebanon, Syria, Bahrain, Qatar, Kuwait, the United State Emirates and Saudi Arabia, further exacerbated the situation and caused more instability in the region through the toppling and transformation of existing power structures (Shkolnik, 2012). Violence and conflicts in Syria, Iraq, and Yemen – where both Iran and Iraq have influence and interests – run along the sectarian lines; while in others – Lebanon and Bahrain, the perilous sectarian unrest threatens to shatter the fragile peace at any availability.

These events have had their impact on Iran-Saudi Arabia's rivalry and brought a new reality into the political calculations of their

struggle for regional hegemony (Gelvin, 2012, 4-6). While the Uprisings brought Saudi Arabia acute worries, Iran viewed the events as a spread of its revolutionary ideology of Islamic liberation and Islamic awakening coming to fruition (Naysan, 2012, 49-50). As such, the Arab Uprisings create new dynamics for the struggle of political influence in Iran – Saudi Arabia’s rivalry, with the use of Sectarian Identity Politics and the consequences of direct military interventions in their “spheres of influence”.

In Iraq, the civil war that broke out has created the favourable condition for Iran and Saudi Arabia to get involved, along the line or under the umbrella of their pursuit to promote their version of Islam, and then utilize Identity Politics for mobilization and gaining more influence in the race to hegemony. As Iraq was considered one of the big players in the region, the emergence of a new hostile regime in the country would not be in favour of both Iran and Saudi Arabia. For Iran, Iraq is not only a country of Shia majority but also home to the Askari Shrine and two holy cities of Shias - Najaf and Kerbala. Moreover, after the hard lesson from the protracted Iran-Iraq war, Iran, with outmoded conventional force, has come to understand that it needed to seize any opportunity available to influence a modern-equipped Iraq and thus avoid confrontation. For Saudi Arabia, it is worried that the Shia dominated governments in Iraq will allow Iran to form a political alliance for diplomatic propaganda or even subversion effort detrimental to the Saudis (Terrill, 2011, 45). In chief, under the label of the “spokesman for” the repressed Sunnis by the Shia government who wants stability in Iraq, the Saudis real aim is to limit Iran’s regional influence.

To realize its goals, Iran invested in Iraq on all diplomacy and economic fronts and made efforts to cultivate Iranian clients within the Iraqi political system. In the meantime, Saudi Arabia is critical of US policies in Iraq, claiming that it fought a war to keep Iran out of Iraq after Iraq was driven out of Kuwait to see the whole of Iraq handed

over to Iran, and severed ties with Iraq while exploiting sectarian identity politics to join hand with domestic actors. On the surface, people only see that although the Saudis reopened their embassy in Iraq in January 2016 (BBC News, 2016), relations between the two countries still stay strained due to the majority of Shias in the Iraqi government. Nevertheless, the fact that Saudi Arabia has not limited its alliances solely to fellow Sunnis, nor did it adopt every Sunni group as an ally, has revealed its other intention outside the limited scope. For example, it backed the Iraqiya party in the Iraqi elections of 2005 and 2010, although Allawi – leader of the party – is a thoroughly secular politician who is a Shia by birth, and the party included a sectarian cross-section of Iraq (Blanchard, 2010). In sum, Iraq remains divided, while sectarianism has become an instrument used by political entrepreneurs – Iran and Saudi Arabia regionally - looking to create constituencies and rally popular support to enhance their power.

In Syria, as the violence increased, the historical sectarian divisions have come to the front, and the battle lines have approached sectarian boundaries. As the country has hemorrhaged people, two regional powers have tried to get their share: Iran has backed the Assad regime while Saudi Arabia has supported the Sunni-dominated opposition. The relationship between Syria and Iran was forged immediately after the Iranian Revolution in 1979 and enhanced during the Iran-Iraq war of the 1980s when Syria supported Iran. Strategically, as Syria provides essential access for Iran to Hamas and Hezbollah, the removal of Assad from power threatens this gateway, and thus its fortress in the Levant (Abdo, 2011). Moreover, Syria's position as a potential transit route for Iran's vast natural gas reserves also carries immense economic weight. It can be noted that at the roots of Iran-Syria relationship are strategic calculations rather than sectarian similarities. Indeed, the socio-political systems of Syria and Iran are secular Ba'athist state and Islamic republic, respectively.

Therefore, “it may be fair to acknowledge a Syrian-Iranian axis, but it is patently incorrect to include the Sunni-majority country of Syria as part of an emerging Shia crescent from Iran to Lebanon” (Lesch, 2015, 305).

As the Syrian government is allied with Iran – the Saudis view it as a holder of an opposing sectarian identity card and the hostility towards Saudi Arabia, and thus, an enemy and the relations between two states have been considerably strained since the 1970s. After the Arab Uprisings in 2011, the Saudis and the other Sunni Gulf States armed and supported the Sunni hard-liner Syrian rebels, aiming to gain their loyalty and make them more hostile to Iran.

Despite the general biased media coverage of Syria’s conflict as a sectarian one, the opposition emerging in 2011 was peaceful, decentralized, and local movements with national goals in the sakes of “the people”, and “Syria” rather than any sectarian group, although Sunnis were present mainly in the protests (Salwa, 2011, 365). While in the beginning, many armed groups that gradually displaced the peaceful opposition adopted inclusive names regardless of sectarian identity, as Syria becomes more chaotic, it has drawn in actors with sectarian agendas (Phillips, 2015, 359). Taking advantage of the situation, the Saudis patronized the sectarian of the rebel groups, among which the Free Syrian Army (FSA) (Khalaf, 2012). It was intended to build and strengthen new Sunni militias and worked with other Sunni states to ensure the implementation of these objectives. The strategy of Identity Politics that use sectarianism in the game of balance of power was expressed in the statement that Arabs would continue to resist Iranian involvement in the Syrian civil war, that it “will be there to stop them wherever they are in Arab countries”, because it “cannot accept Revolutionary Guards running round Homs” (McElroy, 2013). However, with the involvement of Russia and the close ties between Russia and Iran, the Saudis are powerless to counter. In sum, this card of Sectarian Identity Politics has contributed

significantly to the slide of Syria towards chaos, and in turn, the battlefield for the clashes of geostrategic, political, and economic interests in the form of the clashes of sectarian identities.

In Yemen, the current civil war is widely viewed as a battleground of regional Sunni-Shia rivalry: while Saudi Arabia wants to maintain a high level of political influence with the monarchy, Iran seeks local Shia clients to create pressure on the government's political power. The Iranian leadership has aided and supported the Houthis – a minority with the sectarian identity of Zaydi Shia Islam – rhetorically to advocate religious solidarity and make them useful in anti-Saudi proxies, and Saudi Arabia backs President Abdrabbuh Mansour Hadi and his supporters while accusing Iran of supporting sectarian groups based on sectarian difference. Indeed, neither the Houthi rebels would have got so far without the support of the former president, Ali Saleh nor the Houthi advance would have aroused so much attention without the support of Iran.

On March 2015, immediately after the Houthis took over Aden and disposed of “pro-Saudi and pro-American president” Hadi, Saudi Arabia carried out an intervention under the name “Operation Decisive Storm” in Yemen, in a coalition of nine Arab states with the logistic support and weapons from the US, France, and Britain. The formal pretext of the invasion was the restoration of the deposed president, but the actual goal of the Saudis was to suppress the Houthis rebels. This political aim was realized by the deliberate extermination of Yemen's civilian population in Saudis' targets despite the condemnation of the violation of war crimes (MacAskill, 2016). The President returned to Aden in November 2015.

It should be mentioned that the Houthis initially called their social movement the “Change Revolution” and cooperated with Islah – a supported client of Saudi Arabia - in Yemen's popular uprising (Tayler, 2011). However, the transitional national unity government

brokered by the GCC and endorsed by the UN, while doing little to refer key anti-corruption and social demands by Houthi protesters, over-presented Islah and defined the Houthi conflict as the significant challenge country is facing. Another argument that should also be put on the table against the sectarian narrative of the war here acknowledges that the relationship between Iran and Yemen's Zaydi Shia is "more pragmatic than ideological", as Houthis itself is a schismatic Shia branch distinct from the Twelve Shia practiced in Iran (Khatip, 2015). The description of the opposition of Houthis, including large-scale, nonviolent mobilization of protesters, as a sectarian force rather than a political contest for power, was more likely a tactic of Sectarian Identity Politics. The media's political narrative on the crisis of Yemen as the battle where Shism fights to gain a foothold on the Sunni-dominated Arab peninsula led by Saudi Arabia has drafted a broad emphasis from the Arab states' vulnerabilities to Iran's volatile Arab world.

In Lebanon, Iran has its essential ally – the Hezbollah – which has become one of the most influential political organizations in Lebanese affairs and thus provided Iran with a superior ability to influence Lebanon's politics. For many, Hezbollah is considered a global terrorist threat and perilous to stability in the Middle East; for others, it manages a security and military apparatus as well as political and social service organization in Lebanon which serves not only as an extensive welfare and education network but also as a means to resist Israeli and Western involvement in the region. Hezbollah also ensures that if Israel attempted a strike against Iran's nuclear facility, it would be ready to retaliate (Byman, 2008). The founding manifesto of the organization vowed its loyalty to Iran's supreme leader, while other non-Hezbollah Shias are followers of Iraqi Ayatollah Ali al-Sistani (Qassem, 2005, 56). Saudi Arabia, on the other hand, has viewed Lebanon as its backyard. Based on religion and petrodollars, Saudi Arabia saw the civil war in Lebanon as a means to pursue its campaign to promote Wahhabism, Arabism, and the Islamicization process in the

country.

The sectarian confrontation between Saudi Arabia and Iran has had a considerable impact on the political deadlock in Lebanon. It has been almost two years since the country has been without a president, as Hezbollah and its allies have “boycotted the legislature’s sessions” for the parliament to elect (Trofimov, 2016), and politicians and factions backed alternatively by Iran and Saudi Arabia are at odds over the appointment of a new president (Williams & Carrion, 2015).

In Bahrain, the Shias constitute 70% of the population, but political power remains in the hands of the Sunni minority.³ This minority government has a close relationship with Saudi Arabia due to several reasons: The first is the shared borders with Saudi Arabia on eastern province and thus the deep connection with the eastern Saudi region, in addition to its heavy dependence on Saudi support - to the extent that some have referred to Bahrain as a “province of Saudi Arabia” (Kaplan, 2016). The second is the source of Bahrain’s primary oil revenue derived from Saudi Arabia because of the shared Abu Safa offshore field with the Saudis, creating an economy that is mainly dependent on Saudi Arabia. The third, concerning its security, is Bahrain’s membership to the GCC.

When Bahraini opposition movements in 2011 began calling for constitutional reforms, and other democratic rights, the Khalifa

---

³ Shias are far less likely than Sunnis to obtain jobs in the public sector, and those who hold government jobs fill lower ranking occupations on average compared to equally-qualified Sunnis. They are almost entirely disqualified from police and military service. In addition, Shia citizens are systematically underrepresented in Bahrain’s elected lower house of parliament due to rampant electoral gerrymandering. In the last fully-contested election in 2010, for example, the average Shia-majority district represented about 9,500 electors, the average Sunni district only about 6,000. See more: Justin Gengler, “How Bahrain’s crushed Uprising spawned the Middle East’s sectarianism”, in Project on Middle East Political Science, “Reflections Five Years After the Uprisings”, (2016, 45).

monarchy responded by violent repression to the Shia community under the divide and rule tactic with Saudi's support through direct military intervention under GCC security framework. While the US criticized the Saudi action without explicitly condemning its ally, the American Fifth Fleet in Bahrain has been considered as one factor in the sustenance of the Sunni autocracy in the country (Hashmi, 2014, 278). Saudis and Bahraini government, shying away from democratic demands, tried to emphasize the extreme sectarian rhetoric by accusing Iran of instigating a coup attempt- claims which Iran denied (Qaidaari, 2015). Instead, in accusation of Saudi's for the wreaking havoc in the region, the head of Iran's judicial system stated: "The Muslim world today is witnessing numerous crimes committed by Saudis in different regions and all instances of belligerency happening in Iraq, Syria, Lebanon, Yemen and Bahrain, Saudis' fingerprints and their support for terrorists are seen" (Black & Dehghan, 2016). Moreover, the possibility of Iran's intervention in the country is low as Bahraini Shia clergy maintains the quietest stance, and opposition groups in Bahrain rejected accusations of foreign ties. Some factions within Bahrain's Shia opposition groups spoke about the expectation of the Saudis, condemned the country's ruling family as well as Saudi Arabia, and some have even claimed to be followers of Ayatollah's doctrine (Mathiesen, 2013, 41).

7. Domestic Vulnerabilities

The tensions, which on the surface are the results of regional competition between opposing sectarian identities stem actually from a range of other issues, from regime security, domestic security, to oil policy, and relations with the West. The primordial sectarian lens provides a convenient and easy albeit incomprehensive prism to see the ongoing Saudi Iran rivalry, but the proliferation of the primordial and straightforward sectarianism itself has enhanced the use of Sectarian Identity Politics for political interests and power while distracting domestic populations from crises of governance.

As the ruling family of Saudi Arabia views the toppling of long-standing authoritarian regimes across the Middle East as an alarming development that threatens its ruling position and political interests domestically, it has expanded the policy of buying political loyalty through the increased financial funding, the propagating of Wahhabism, and the invoking of sectarian fissures throughout the Middle East to be able to stifle dissents and opposition movements, ensure its influence and power in regional and domestic affairs, and thereby sustain its social welfare for its security and stability. Saudi Arabia's behavior can be explained through the vulnerabilities which transformed from a regional level to the domestic level. The state's signature foreign policies - including the goals of blocking Shia Iran's nuclear deal, removing Assad's regime in Syria, and settling Yemen's war - have been widely seen as failures by not only other states but only by their citizens. In this context, regional Sectarian Identity Politics, which depicts the country as an unyielding fighter and advocate for Wahhabism and Sunnis helps Saudi Arabia to minimize its domestic challenges from criticism of its foreign policies to the ramifications of cheap oil and unprecedented budget deficits.

Saudi Arabia's practice in the Middle East's affairs to appease critics of domestic problems and vulnerabilities was seen by Iran's foreign ministry spokesman, Hossein Jaber Ansari as follows: "It seems that Saudi Arabia considers not only its interest, but also its survival in the continuation of tensions and conflicts and is trying to settle its domestic problems through blame games" (Black & Dehghan, 2016).

However, Iran also has its domestic problems ranging from the Green Movement protests erupted in the aftermath of the 2009 presidential elections, the high unemployment rates of 40 percent, social and political repression to the condemned violation of civil and human rights. Similar to it is rival's case, Identity Politics appears to be

useful in drawing attention away from domestic problems (Vakil, 2016). As a result, neither Saudi Arabia nor Iran is going to stop generating their regional influence or supporting proxies and allies in the regional battleground in the Middle East or cease to employ the useful and practical sectarian narratives to serve their political purposes.

8. Oil, Geopolitics, and the Role of International Powers

The world has witnessed the devastating slump in oil prices since mid-2014, partially because of the new supplies from Iraq and the expanding shale fields of the US. This has significantly affected the Middle East politics as the economic power, and political and social systems of significant countries here are heavily dependent on oil exports. In November 2014, the OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) meeting in Vienna, led by Saudi Arabia, failed to reach an agreement on production cuts or a freeze. The Iran – Saudi Arabia rivalry plays a primary role here, as the Saudis wanted to punish Iran and Russia for policies in Syria. After two years, however, the Saudis had faced low oil prices, the cut on domestic benefits of oil, which had significantly contributed to settle their “large and potentially restive population”, especially when the regime got entangled in the costly Yemeni war. This led to the expectation of more positive results in the Doha meeting in April 2016 (Klare, 2016). The draft document produced by preliminary negotiations among Russia, Venezuela, Qatar, and Saudi Arabia was considered by participants as mostly ready for signature, turned out to be a failure due to one factor: Iran. The recent deal to limit Iran’s nuclear program has resulted in the lifting of international economic sanctions on Iran, which led to Iran’s determination to raise its production (Mooney, 2016). Saudi Arabia wants Iran to do the same instead of obtaining added oil revenues from the agreed freeze. This is just the nearest event on the old rivalry of two oil-powers in the region in the battle for political power, in which Sectarian Identity today is a card.

Covered by Identity Politics in the webs of alliances of countries and international powers in the Middle East, there are economic and political dynamics that are hidden but could explain the chaos in totality. First of all, oil is vital for these two regional powers in their alliance with international powers. For example, control of oil has been one significant interest in US foreign policy since World War II. The US has long recognized that the Gulf's energy sources are "a stupendous source of strategic power and one of the greatest material prizes in world history." (Foreign Relations of the US, 1945, 45) In Iran, the Shahs, who signed the similar oil deal with European and Soviet companies, had ruled Iran for many years until a nationalist prime minister - Mohammed Mossadeq nationalized Iran's oil industry in 1951 and carried out a protracted power struggle to the extent that the Shahs ended into exile in 1953. The Shah was put back into power by the USA and the UK, which resulted in the new oil concession with an international consortium, led by American companies (Kinzer, 2008, 167-209).

Similarly, the ruling of the Saudis in Saudi Arabia in the assured Western backing also came with the expense of oil concession in the 1930s (Yergin, 2008, 385-386). The traditional alliance between Saudi Arabia and the US-based on oil cooperation, which survived the oil embargo in 1973, may explain America's "otherwise baffling decision" to ignore the Saudi citizenship status of 15 out of 19 men who hijacked the planes used in the September 11 attacks and focus on Saddam Hussein who had no known connection (Cook, 2008, 16). Despite differences in issues of Palestine-Israel conflict and the 2011 Arab protest movements and Saudi Arabia leaders' discontent with what they perceive as the retreating US in the face of a resurgent Iran, both sides understand the significance of the relationship and common interests in the region.

Oil is a critical factor in explaining the relationship between Russia and Iran. On the energy front, Russian oil companies may not possess state-of-the-art technology as their Western counterparts, but they can increase the productivity of the older Iranian fields, develop new ones, and help to facilitate Iran's gas export. Russia and Iran are estimated to hold almost 20 percent of global oil and 50 percent of the world's natural gas reserves. The cooperation of these two would create a giant twice as dominant in the international gas market as Saudi Arabia is in the global oil market (Leverett, 2006). There is also another possibility – the “axis of oil” in which, Russia plays the role of the primary producer, China represents a growing consumer with enormous demand, and Iran is the most notable among the nationalist oil-producing states. These collections would pose challenges to US hegemony on a wide range of issues globally beyond the oil front (Leverett & Noel, 2006, 68). National Iranian Oil Company's recent statement that Iran would charge oil in Euros instead of dollars “for political reasons” somehow reflects this tendency and a sign of an “uneasy truce” with the US despite the lift of its sanctions (Verma, 2016).

Another example that takes oil into analysis for a different angle of understanding might shed a different light on the sectarian divisions with international powers supporting different parties in the Syrian conflicts. In 2009, Assad's announcement of a “four seas strategy” - with the ambition of turning Syria into a regional hub for oil transportation between the Persian Gulf and the Black, Caspian and Mediterranean seas – was met with Qatar's proposal of a pipeline from the Persian Gulf via Saudi Arabia, Jordan, Syria and Turkey (Ahmed, 2013). However, Assad refused and agreed, in July 2011, on a 10 billion USD gas pipeline deal with Iraq and Iran that would transport gas from Iran's South Pars gas field, the world's biggest one, through Iraq to Syria, exporting directly to Europe out of the Eastern

Mediterranean Sea and the plan for construction is 2016.⁴ This sheds another light on alliances in the conflict that sectarianism failed to explain. The only option for Russia would be the Iran-Iraq-Syria pipeline or no pipeline at all to make sure of its control over gas supplies to Europe. This explains even the minor Egypt's attitude of supporting Assad at the expense of tension in its relations with the Saudis (Sievers, 2015). If this pipeline is ever built, it would not only solidify a Shia axis but would also create an "Anglo-American-independent alliance" on oil and gas resources and other ensuing political aspects.

The alliances with global power are relevant in regional Sectarian Identity Politics, as these powerful states – experienced in their expedition and conquer of others' land – have long learned that grasping the weakness in indigenous identities is the most effective strategy to bend the reality of these lands according to their wish. Sectarian Identity Politics is not the card only in the hands of regional actors. The mismanagement of international powers has contributed to identity divisions and wide-scale violence, and their policy of promoting the aspect of identity in conflicts has created a sectarian narrative in which their role of democracy evangelist is just a gloss over political calculations. Those "ancient" fissures, which quickly and widely turn into conflicts, have been integrated into their strategies towards the Middle East.⁵ When they take their sides in Middle East's

---

⁴ This idea of Syria as a regional oil transit hub is based on its situation between Europe and major producing areas in the Persian Gulf and Caspian Sea. Syria's pipe line also includes the Arab Gas Pipeline from Egypt to Tripoli in Lebanon and the old IPC oil line from Iraq, which has been offline since US invasion in 2003. See more: Pepe Escobar, "Blood for Oil: Syria is the Ultimate Pipelineistan War (2015)", Russian Insider, Access: (22 October 2017), <http://russia-insider.com/en/politics/blood-oil-syria-ultimate-pipelineistan-war/ri11709>.

⁵ For example, RAND Corporation has suggested several approaches to America's long war in the Middle East, in which the "Divide and Rule" proposes to exploit "fault lines between the various Salafi-jihadist groups to turn them against each other and dissipate their energy on internal conflicts", and the "Inside Out" strategy

conflicts, it may be true that their roles are not defined by sectarianism, but they surely are taking part in the game of Sectarian Identity Politics and conflicts in the region.

9. Conclusion

With powerful states seeking to gain an advantage, spread their influence and weaken that of their rivals, the Middle East is becoming fractious, while the fall of states has, in effect, broken the national identities and stimulated the growth of sectarian identity as a political variable in conflicts of all ranges and levels. When the regional order is collapsing, and regional states are falling, the two-oil productive powers in the Middle East, each of which claims to be the leader of the Islamic world and a leader of the Middle East, are drawn into the vacuum, where they try to wield control as much as are controlled by the broader forces. The Middle East – with a culture of extraordinary richness, a history of deep length and exceptional intricacy, a social map of byzantine complexity, and a present of tension, conflicts and wars – has become the source for the mainstream narratives of regional violence and instability along sectarian lines and under the Sunni – Shia rivalry led by two regional powers with international-scale impacts, without much regard and thorough considerations about what lies behind these sectarian forces and what dictates the formation of sectarianism.

What matters most in the Middle East sectarian identity conflicts as well as Iran – Saudi Arabia’s rivalry is the interplay between political actors and sectarian identity, not sectarianism per se or any identity on which conflicts are based. This perception of Sectarian Identity Politics also calls into question the legality and validity of not

---

recommends the use of “decisive conventional military force to change the regime in certain key Muslim countries and impose democracy in its place”. See more: Christopher G. Pernin, et al. “Unfolding the Future of the Long War”, *RAND Corporation* (2008).

only Iran and Saudi Arabia's foreign policies in regional states under sectarian umbrella, but also the direct and indirect intervention of international powers into the Middle East affairs under the labels of counter-terrorism, prevention of weapons of mass destruction, or humanitarian interventions. Isn't it the same tactic of Identity Politics, be it sectarian, ethnic, or ideological when all the labels are used for the same purposes of distracting people from the core issues of politics while getting an access to the rich land and obtain political interests, just like the brandings of the civilized and the uncivilized, the privileged and the unprivileged in imperial period? The Middle East's people cannot wait for history to answer this.

Bibliography

- Abdo, Geneive. "How Iran Keeps Assad in Power in Syria". *Foreign Affairs* (25 August 2011). Access: 22 October 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria>.
- Ahmed, Nafees. "Syrian Intervention Plan Fueled by oil interest not chemical Weapons". *The Guardian* (30 August 2013). Access: 22 October 2017. <http://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2013/aug/30/syria-chemical-attack-war-intervention-oil-gas-energy-pipelines>.
- Alikuzai, Hamid Wahed. *A concise History of Afghanistan in 25 Volumes: Volume 1*. Trafford Publishing, 2013.
- al-Khalidi, Ashraf & Tanner, Victor. *Sectarian Violence: Radical groups Drive Internal Displacement in Iraq*. University of Bern Project on Internal Displacement, the Brookings Institution, 2006.

- BBC News, "Saudi – Iran row: Iraq offers to mediate as tensions soar". Access: 22 October 2017. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35241398>.
- Black, Ian & Dehghan, Saeed Kamali. "Bahrain, Sudan and UAE follow Saudis in Diplomatic action against Iran". *The Guardian* (4 January 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/04/bahrain-cuts-diplomatic-ties-with-iran-in-row-over-saudi-execution-of-shia-cleric>.
- Blanchard, Christopher M. "Saudi Arabia: Background and US Relations". Congressional Research Service, 2010. <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a523583.pdf>.
- Byman, Daniel. "Understanding proto-insurgencies". *The Journal of Strategic Studies*. 31/2 (2008): pp.165-200.
- Cleveland, William L. & Bunton, Martin. *A history of the Modern Middle East*. Boulder: Westview Press, 2009.
- Cook, Jonathan. *Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East*. London: Pluto Press, 2008.
- Corbin, Henry. *History of Islamic Philosophy*. New York: Routledge, 2006.
- Curtis, Mark. *Web of Deceit: Britain's Real Role in the World*. London: Vintage, 2003.
- Deutsch, Karl. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Massachusetts: The M.I.T. Press, 1966.

- Escobar, Pepe. "Blood for Oil: Syria is the Ultimate Pipelineistan War". *Russia Insider* (18 December 2015). Access: 22 October 2017. <http://russia-insider.com/en/politics/blood-oil-syria-ultimate-pipelineistan-war/ri11709>.
- Euban, Roxanne L. & Zaman, Muhammad Qasim. *Princeton Readings in Islamist Thought: Texts and Contexts from Al-Bannato Bin Laden*. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- Fisher, Max. "The real roots of Sunni-Shia conflict: beyond the myth of "ancient religious hatreds", *VOX* (5 January 2016). Access 11 October 2018, <https://www.vox.com/2016/1/5/10718456/sunni-shia>
- Foreign Relations of the US. Washington: Government Printing Office 8, 1945: 45. cited in Sheldon L. Richman. "'Ancient History"; US conduct in the Middle East since WWII and the folly of intervention". *Cato Policy Analysis* 159 (16 August 1991).
- Gaub, Florence. "Saudi Arabia and the Islamic Alliance". *European Institute for Security Studies* (2016).
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- Gelvin, James. *The Arab Uprisings: What everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 2012.
- Gengler, Justin. "How Bahrain's crushed Uprising spawned the Middle East's sectarianism". in *Project on Middle East Political Science*. "Reflections Five Years After the Uprisings", (2016): pp.45-47.
- Haddad, Fanar. *Sectarianism in Iraq, Antagonistic Visions of Unity*. London: C.Hurts & Co., 2011.

Hartman, Leda. "Islamic Sectarianism: Can Sunni- Shiite hostilities be resolved?", SAGE Publications. Congressional Quarterly Inc. (7 August 2012). Access: 22 October 2017. <http://library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id=cqrglobal2012080700>.

Hashmi, Taj. *Global Jihad and America: The Hundred-Year War beyond Iraq and Afghanistan*. New Delhi: SAGE Publications, 2014.

Hegel, G. W. Friedrich. "The German Constitution". Political Writings. eds. Laurence Dickey and H.B. Nisbet. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Herath, R. B. *A new Beginning for Humankind: A Recipe for Lasting Peace on Earth*. Bloomington: iUniverse, Inc., 2012.

Hiltermann, Joost. "A new Sectarian Threat in the Middle East?". *International Review of the Red Cross* 89/868 (2007): pp. 795-808.

Hofman, Bruce. *Holy terror: The Implications of terrorism motivated by a religious imperative*. Virginia Beach: Worldwide Department of Defense Combating Terrorism Conference, 1993.

Hubbard, Ben. "Iranian Protesters Ransack Saudi Embassy After Execution of Shiite Cleric". *The New York Times* (3 January 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.nytimes.com/2016/01/03/world/middleeast/saudi-arabia-executes-47-sheikh-nimr-shiite-cleric.html>.

Hubbard, Ben. "Iran and Saudi Arabia Squabble as Millions of Muslims begin Pilgrimage". *The New York Times* (6 September 2016a). Access: 22 October 2017. <https://www.nytimes.com/2016/09/07/world/middleeast/h>

ajj-saudi-arabia-iran.html?_r=0.

Hunter, Shireen T. *The Future of Islam and the West: Clash of Civilization or Peaceful Coexistence?* Westport: Praeger Publishers, 1998.

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York: Simon & Schuster, 1996.

Ismail, Salwa. "The Syrian Uprising: Imagining and Performing the Nation". *Studies in Ethnicity and Nationalism* 11(3), 2011. https://www.researchgate.net/publication/264357895_The_Syrian_Uprising_Imagining_and_Performing_the_Nation

Kant, Immanuel. "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose". *Kant: Political Writings.* ed. Hans Reiss. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Kaplan, Micheal. "Could Saudi Iran Tensions Destabilize Bahrain? Unrest Sparks Protests in Sectarian – Divided Gulf State". *International Business Time* (4 January 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.ibtimes.com/could-saudi-iran-tensions-destabilize-bahrain-unrest-sparks-protests-sectarian-2248342>.

Khalaf, Roula. "Arms Deliveries to Syrian Rebels Delayed". *Financial Times* (11 July 2012). Access: 22 October 2017. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/36d84430-cb11e1-b896-00144feabdc0.html#axzz2xlJMaFMy>.

Khatib, Lina. "Saudi Arabia's Comeback Via Yemen", *Carnegie Middle East Center* (1 April 2015). Access: 22 October 2017. <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=59556>.

- Kinzer, Stephen. *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2008.
- Klare, Micheal T. "Debate at Doha: The Collapse of the Old Oil Order". (28 April 2016). Access: 22 October 2017. <https://truthout.org/articles/debate-at-doha-the-collapse-of-the-old-oil-order/>
- Lebow, Richard Ned. "Identity and International Relations". *International Relations* 22/473 (2008): 473-492.
- Lesch, David W. "Fight or Talk: US-Syria Relations since 2000". The Middle East and the United States. eds. David W. Lesch – Mark L. Haas. Philadelphia: Westview Press, 2015.
- Leverett, Flynt – Noel, Pierre. "The new Axis of Oil". *The National Interest* 84 (Summer 2006): 62-70.
- Leverett, Flynt. "The Race for Iran". *The New York Times* (20 June 2006). Access: 22 October 2017. <http://www.nytimes.com/2006/06/20/opinion/20leverett.html?pagewanted=all&r=0>.
- Lewis, Bernard. *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. New York: Modern Library, 2004.
- MacAskill, Ewen. "UN report into Saudi-led Strikes in Yemen raises questions over UK role". *The Guardian* (27 January 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/27/un-report-into-saudi-led-strikes-in-yemen-raises-questions-over-uk-role>.

Malming, Helle. "Coming in from the Cold: How we may take sectarian Identity Politics seriously in the Middle East without playing to the tunes of Regional Power Elites". POMEPS. "International Relations Theory and a Changing Middle East" (September 17, 2015): <https://pomeps.org/2015/08/19/coming-in-from-the-cold-how-we-may-take-sectarian-identity-politics-seriously-in-the-middle-east-without-playing-to-the-tunes-of-regional-power-elites/>.

Mathiesen, Toby. *Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring that wasn't*. Stanford: Stanford University Press, 2013.

Mcelroy, Damien. "Iran nuclear deal: Saudi Arabia warns it will strike out on its own". The Telegraph (25 November 2013). Access: 22 October 2017. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/10472538/Iran-nuclear-deal-Saudi-Arabia-warns-it-will-strike-out-on-its-own.html>.

Mooney, Chris. "Doha oil meeting ends without a deal to freeze production". The Washington Post (17 April 2016). Access: 22 October 2017. <https://www.washingtonpost.com/news/energy-environment/wp/2016/04/17/whats-so-important-about-the-oil-meeting-in-doha/>.

Mufti, Mariam. "Religion and Militancy in Pakistan and Afghanistan". A Report of the CSIS Program on Crisis, Conflicts and Cooperation. Center for Strategic & International studies (2012).

Nasr, Seyyed Hossein. *Ideals and Realities of Islam*. ABC International Group, Inc., 2013.

- Naysan, Rafati. "Iran and the Arab Spring", LSE Research online – London School of Economics and Political Science, 2012. http://eprints.lse.ac.uk/43466/1/After%20the%20Arab%20Spring_Iran%20and%20the%20Arab%20Spring%28lsero%29.pdf.
- Nicole, Gaouette. "Saudi Prince: Getting Nukes an Option if Iran Breaks deal". CNN (7 May 2016). Access: 22 October 2017. <http://edition.cnn.com/2016/05/06/politics/saudi-israel-officials-talk-nuclear-u-s-/>.
- Parker, Richard D. "Five theses on Identity Politics", Harvard Journal of Law & Public Policy 29/1 (2005): 53-59.
- Pernin, Christopher G. et al. "Unfolding the Future of the Long War". RAND Corporation 2008.
- Pew Research Center. "Mapping the Global Muslim Population". Pew Forum on Religion, 2009. <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>.
- Phillips, Christopher. "Sectarianism and Conflict in Syria". *Third World Quarterly*, 36/2 (2015): 357-376.
- Qaidaari, Abbas. "Does Iran have a Card to Play in Bahrain?". *Al-Monitor*, (17 March 2015). Access: 22 October 2017. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/03/iran-bahrain-saraya-mukhtar.html#>.
- Qassem, Naem. *Hizbullah: The Story from Within*. London: Saqi, 2005.
- Quandt, William B. *Saudi Arabia in the 1980s: Foreign Policy, Security, and Oil*. Washington D.C.: The Brookings Institution, 1981.

Ramazani, Rouhollah K. *The Persian Gulf: Iran's role*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1972.

Sherif, Muzafer & Sherif, Carolyn W. *Groups in Harmony and Tension: An Integration of Studies on Inter-Group Relations*. New York: Harper, 1953.

Shkolnik, Michael. "The Arab Uprisings and al-Qaeda's Peripheral Infiltration: A Tour d'Horizon". UNA-Canada Research Paper, 2012. <http://unac.org/wp-content/uploads/2013/02/Security-Concerns-and-the-Arab-Uprisings.pdf>

Sievers, Marc J. "Questions About Egypt's Syria Policy". The Washington Institute (12 January 2015). Access: 22 October 2017. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/questions-about-egypts-syria-policy>.

Taylor, Letta. "Yemen's Hijacked Revolution: New protests Pushed aside by Old Rivalries in Sanaa". Foreign Affairs (26 September 2011). Access: 22 October 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/persian-gulf/2011-09-26/yemens-hijacked-revolution>.

Taylor, Alan. "The Soviet War in Afghanistan, 1979-1989". The Atlantic (4 August 2014). Access: 22 October 2017. <http://www.theatlantic.com/photo/2014/08/the-soviet-war-in-afghanistan-1979-1989/100786/>.

Terrill, Andrew. "The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security". US Army War College Strategic Studies Institute, 2011. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a555137.pdf>.

Staff, Toi. "Time is right for Arab partnerships; Israeli minister tells Saudi-owned website". The Times of Israel (29 January 2016), Access: (10 October 2018), <http://www.timesofisrael.com/time-is-right-for-arab-partnerships-israeli-minister-tells-saudi-owned-website/>.

Tirman, John & Maleki, Abbas. *US-Iran Misperceptions: A Dialogue*. New York and London: Bloomsbury Academic, 2014.

Trofimov, Yaroslav. "Political Deadlock Leaves Lebanon to Unravel". The Wall Street Journal, (5 May 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.wsj.com/articles/political-deadlock-leaves-lebanon-to-unravel-1462440603>.

Vakil, Sanam. "The Saudi-Iran standoff is not really Sectarian". Middle East Eye, (11 January 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.middleeasteye.net/columns/saudi-iran-standoff-not-really-sectarian-706746842>.

Verma, Nidhi. "Exclusive: Iran wants Euro payment for New and Outstanding Oil Sales- Source". Reuters, (5 February 2016). Access: 22 October 2017. <http://www.reuters.com/article/us-oil-iran-exclusive-idUSKCN0VE21S>.

Went, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Williams, Micheal & Carrion, Doris. "The Perils of Lebanon's Deepening Sectarianism". Chatham House. The Royal Institute of International Affairs, (13 October 2015). Access: 22 October 2017. <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/perils-lebanons-deepening-sectarianism#>.

*Beyond Sectarian Identity Politics within the Middle East: the Case of Rivalry
between Iran and Saudi Arabia*

Yang, Philip Q. *Ethnic Studies: Issues and Approaches*. State University of New York Press, 2000.

Yergin, Daniel. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Free Press, 2008.

KASITSIZ HAKARET (MICROAGGRESSIONS) VE TÜRKİYE'DE SIK GÖRÜLEN ÖRNEKLERİ

İsmail GÜLEÇ*
Erkan ÖZDEN**

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki yabancı uyruklu bireylerin "mikroagresyonlar"a (microaggressions) ilişkin tecrübelerini ve sorunlarını ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda Türkiye'ye eğitim, daha iyi bir hayat için göç ya da savaştan kaçış gibi değişik sebeplerle gelen bu bireylerin mikroagresyonların değişik çeşitlerinden hangilerine ne sıklıkla maruz kaldıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma beş farklı ilde yapılan görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. İlkokuldan üniversiteye kadar eğitimin her kademesinden öğrenci, öğretmen, öğrenci velileri ve doktorlar ile görüşülmüştür. Verileri toplamak için katılımcılara "Türkiye'de sizin kültürünüze ve etnik farklılığınıza yönelik kasıtlı ya da kasıtsız kırıcı, incitici söz ve davranışlara maruz kalıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Çalışmanın sonuçları mikroagresyonların ülkemizde çok ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. Araştırmaya göre vatandaşlarımız yabancılara karşı çok anlayışlı değildir ve yabancı uyruklu kimselere kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi ve dışlanmış hissettirecek davranışlar çok yoğundur. Yabancılara olumsuz şeyler yakıştırılmakta, burada istenmedikleri sezdirilmekte hatta ülkemizdeki birçok sıkıntının nedeni olmakla itham edilmektedirler. Ayrıca araştırmanın bulguları yabancı uyruklu kişilerin kültürleri ile ilgili önyargılardan muzdarip oldukları ve özellikle ırkla ilgili açık, doğrudan hakaretlere de yoğunlukla hedef oldukları yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Yabancı Uyruklu, Göçmen, Mikroagresyon, Kasıtsız Hakaret

---

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ismail.gulec@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0174-148X

** Öğr. Gör., Sakarya Üniversitesi, eozden@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1837-5831

Unintentional Insult (Microaggressions) and Its Common Examples in Turkey

Abstract

This study aims to investigate the experiences and problems of foreign nationals in Turkey, concerning microaggressions. Thus, it was aimed to find out which types of microaggressions -and at what frequency- are experienced by people who come to Turkey for different reasons like education, pursuit of a better life or escaping from war. The study was conducted in five different cities of Turkey. Students from primary school to university, teachers, parents and doctors took part in the study. The participants were asked the single question “Do you ever experience deliberate or undeliberate insults, whether verbal or behavioral, targeting your ethnic identity and diversity in Turkey?” The results of the study show that microaggression is a very serious problem in Turkey. It can be gathered from the findings that Turkish people are not as tolerant to foreign people as they used to be. Behaviors that make people of foreign origin feel like second-class citizens and alienated take place quite often. Foreigners are usually connected with negative occurrences and they are reminded that they are not welcome in this country. These people are also accused of causing many misfortunes in the country. The study also exhibits that foreign nationals suffer greatly from prejudices about their cultures and they become the target of explicit and direct insults particularly regarding their race.

Keywords: Society, Foreign National, Immigrant, Microaggression, Unintentional Insult

1. Giriş

Son on yılda dünyadaki ve ülkemizdeki gelişmeler Türkiye’yi cazibe merkezi haline getirmiş ve bunun sonucunda farklı amaç ve nedenlerden dolayı yabancıların ülkemize geldikleri görülmeye başlanmıştır. Özellikle Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın (YTB) 2012 yılında başlattığı uygulama ile dünyanın dört bir tarafından yabancı öğrenciler ülkemize gelmeye başlamış, nüfusça küçük illerimizdeki üniversitelerimiz bile yabancı öğrencilerle tanışmaya başlamıştır. YTB her yıl ortalama 4000-5000

civarında yabancı öğrenciye Türkiye bursu vermektedir ancak başvuran sayısı bunun kat ve kat üzerindedir. Aşağıdaki tabloda YTB bursu için yapılan başvuruların yıllar içerisindeki artışı görülmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre YTB Bursuna Başvuran Yabancı Öğrenci Sayıları

Yıl	Başvuran öğrenci sayısı
2012	42000
2013	56000
2014	82000
2015	114000
2016	120000
2017	106550
2018	135000
2019	172000

Kaynak: YTB, 2019

YTB burslusu öğrencilerin ülkelerindeki olumlu tanıtımları diğer öğrencilerin de yüksek öğrenimde Türkiye’yi düşünmelerini sağlamıştır. Burslu olarak gelen yabancı öğrencilerin ardından üniversiteler yabancı öğrenci alabilmek için YÖS sınavları başlatmışlar ve yabancı öğrenci sayısını artırmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Geçtiğimiz beş eğitim-öğretim döneminde Türkiye’deki üniversitelerin toplam yabancı öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Yıllara Göre Türkiye’deki Yabancı Üniversite Öğrencisi Sayıları

Yıl	Yabancı Öğrenci Sayısı
2013-2014	41641
2014-2015	61181
2015-2016	74441
2016-2017	98639
2017-2018	114798

Kaynak: YÖK, 2019

Görüldüğü gibi Türkiye, memleketinin dışında eğitim görmek isteyenler arasında gittikçe daha popüler bir tercih olmaktadır. Üniversitelerimizde her yıl sayısı katlanarak artan yabancı öğrencilerimiz bunun en iyi göstergesidir. Farklı bir kültür ortamında eğitim gören bu öğrencilerin yaşadığı çok çeşitli sıkıntılar olması da kaçınılmazdır. Alan yazında bunlarla ilgili birçok çalışma vardır. Güleç & İnce'nin (2013) Sakarya Üniversitesi TÖMER'de eğitim gören yabancı öğrencilerin Türk kültürüne uyum sorunlarını inceledikleri; Garabayev'in (2000) Türk üniversitelerinde eğitim gören Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin uyum sorunlarını araştırdıkları, Kiroğlu vd. (2010) Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik sorunları üzerine yaptıkları araştırmalar konu ile ilgili yapılan çalışmalardan sadece birkaçıdır. Bu çalışmalara katılan öğrencilerde “maddi zorluklar, memleket hasreti, yemek kültürüne yabancılık” gibi bulgulara rastlanmıştır.

Yabancıların ülkemize gelmesinin tek sebebi eğitim değildir. Ülkemizin içinde bulunduğu coğrafyadaki siyasi istikrarsızlık ve iç savaşlar göçleri hızlandırmış, her yaştan ve her kesimden yabancıların ülkemize gelmelerine neden olmuştur. 2000'lerin başında Irak savaşı ile başlayan göçler, 2010'larda Suriye ile devam etmiş, daha sonraki yıllarda da Yemen ve Afganistan ile devam etmiştir.

Üçüncü bir grupta ise daha iyi yaşam sürmek ve ailesini geçindirmek için Ermenistan, Gürcistan gibi komşu ülkeler ile Afrika ülkelerinin vatandaşlarının gelmesiyle farklı bir göç dalgası oluşmuştur.

Hiç şüphesiz eğitim, savaştan kaçış ve daha iyi bir yaşam için bu kadar farklı ülkelere ve kültürlerden gelen yabancı insanı ağırlayan bir ülkede bu insanlara karşı kimi olumsuz tutum ve davranışların olması kaçınılmazdır. Örneğin yeni bir topluma dâhil olan bu insanlar kültürel uyumda ve işleyişi öğrenmekte zorlanmaktayken umdukları yardımı her zaman görememektedirler. Maalesef değişik biçimlerde

bu ülkede hoş karşılanmadıkları da hissettirilmektedir. Yöresel kıyafetlerini giyenler ya da ana dillerini konuşanlar rahatsız edici bakışlarla, hatta bazen sözlü olarak taciz edilebilmektedir. Rusya’dan gelenlerin hepsini Rus zannetmek, Arap kökenlilerin hepsinin ailesinde çok eşliliğin olduğunu ve elle yemek yediklerini düşünmek gibi önyargılar da yabancılara sorun çıkarabilmektedir.

Yabancılara karşı gösterilen düşmanca ve ırkçı tutum ve davranışların yanı sıra kimi insanlarda açık olmayan ama onları dışlayan ve aşağılayan davranışlar da görülmektedir.

2. “Microaggression” nedir? Kavram ve Muhteva

Yabancılara karşı doğrudan ırkçı ve dışlayıcı saldırıların yanı sıra muhatabına karşı bir taciz ve hakaret amacı gütmeksizin, farkında olmadan muhatabını üzen kimi davranışlar da gösterilmekte, çoğu kere davranış sahibi muhatabının incinmiş olabileceğini düşünmemekte ve farkına varamamaktadır. Merriam-Webster (2018) bu durumu “toplumun genelinden farklı bir grubun bireylerini genelde kasıtsız, farkında bile olmadan, önyargılı bir şekilde incitecek söz ya da davranışlara” ‘microaggressions’ denmektedir” şeklinde gayet net bir şekilde tarif etmektedir. Ancak kavramın sözlüğe girmesi çok eski yıllara dayanmamaktadır. Çokça başvurulan İngilizce sözlük Merriam-Webster kavramın sözlüğe ilk kez girişini 1970 olarak göstermektedir çünkü “aggression” terimi “micro” öneki ile ilk kez 1970 yılında *Universitas* isimli bir dergideki “Reports on Crimes of Aggression” başlıklı makalede kullanılmıştır. Çalışmanın sahibi W. Hallermann’dır (Merriam-Webster Online Dictionary, 2019).

Ancak “microaggression” kavramını aynı yıl içerisinde, birkaç ay sonra farklı bir çalışmada kullanan Dr. Chester Pierce kavramı literatüre kazandıran kişi olarak kabul görmüştür. Kendisi Harvard Medical School’a kabul edilen ilk Afro-Amerikan psikiyatrist olan Pierce’ın siyah ve psikiyatrist olmasının konu üzerine dikkatini çekmesinde katkısı olduğu düşünülebilir. Pierce’ın yaptığı

çalışmalarda amacı toplumda farklı ırklar arasındaki uzlaşma eksikliğine dikkat çekmekti (Wells, 2017). Beyaz insanlardan siyahilere yöneltilen küçük ve devamlı mikroagresyonlardan saldırı mekanizmaları (psikolojideki savunma mekanizmaları kavramının zıttı anlamında) olarak bahsetmiş ve bunların ırklar arası etkileşimin temel muhtevası olduğunun altını çizmiştir (Pierce, 1970). Mikroagresyonları “üstü kapalı (örtük) ve sersemletici saldırgan ifadeler” (Pierce, 1970, 266) olarak tanımlamış ve böyle tek bir ifadenin zararsız görünebileceğini ancak bunun devamlı yapılması durumunda muhatabında tahayyül edilemeyecek derecede ağır bir etki yapabileceğini belirtmiştir. Pierce’ın siyah-beyaz ilişkilerinden yola çıkarak ortaya koyduğu tanım daha sonra tüm farklı gruplar üzerinde uygulanacak ve aranacaktır.

Pierce’dan sonra bu konuyla en çok ilgilenen ve günümüzde de halen çalışmaları bulunan Sue vd. de birey üzerinde kötü bir etki bırakan bu tarz ifadelerin sadece etnik azınlık grupları arasında gerçekleşmediğini, aynı zamanda farklı cinsiyet ya da cinsel tercihe mensup veya engellilik özelliği taşıyan bireylere karşı da gerçekleşebildiğinin üzerinde durmuşlar (Sue vd., 2007, 284) ve ırkçı mikroagresyonları “ırka dayalı bir azınlık grubuna dâhil oldukları için farklı renge sahip insanlara yöneltilen ve aşağılayıcı mesaj içeren kısa, her gün rastlanabilen ifadeler (Sue vd., 2007, 273)” olarak tanımlamışlardır. Pierce’ın tanımı gibi ırk meselesine eğilmiş olmakla beraber bu tanım sadece siyahileri değil tüm etnik azınlıkları kapsamaya başlamıştır.

Sue ve arkadaşları araştırmaları sonucu ırkçı “mikroagresyonları (microaggressions)” üç alt başlık altında incelemişlerdir.

Microassault (mikro-saldırı): Sue ve ekibine göre bu “eski moda” ırkçılığa en çok benzeyen türdür ve genellikle kasıtlı olan, sözlü/sözlü olmayan saldırıları anlatmaktadır. İnsanları görmezden gelmek, lakap takmak, siyahi bireylerin de olduğu ortamlarda beyaz müşterilere önce hizmet vermek bunun örneklerindedir.

Microinsult (mikro-hakaret): Bunlar bir insanın ırkına ve kimliğine yönelik kaba ve duyarsız ifadelerdir. Genellikle bilinçsiz yapılmakla birlikte muhataplarını çok incitirler. Beyaz bir işverenin “Bence insanlar işe alınırken milliyetlerine değil yeteneklerine bakılmalı” demesi ya da beyaz bir amirin siyahi bir çalışanla konuşurken rahatsız bir tutum sergilemesi, gözünü kaçırması gibi davranışlar da bu gruba girer (Hinton, 2004’ten akt. Sue vd., 2007). Hepsinin ortak özelliği o kişiye kendini kıymetsiz hissettirmesidir.

Microinvalidation (mikro-değersizleştirme): Farklı milliyete sahip bireylerin düşünceleri, duyguları ve tecrübelerini yok sayan, geçersiz kılan her çeşit ifade bu türdedir. Örneğin Amerika’da doğup büyüdüğü halde Asya kökenli birisine İngilizcesinin çok iyi olduğunu söylemek onların Amerikan kimliğini reddetmektir. “Hepimiz insanız”, “Hepimiz kardeşiz” (Helms, 1992’den akt. Sue vd., 2007) ya da “Fazla abartıyorsun, alınganlık yapıyorsun” tarzı ifadeler de bu kapsamdadır.

Dr. Chester Pierce “mikroagresyonları” sadece siyah-beyaz çatışmasına dayandırdığı için belki de bu yüzden bugün hala mikroagresyonlar sadece bir ırk meselesi sanılabilir ve tanımındaki “toplumun genelinden farklı gruplar” ifadesinden sadece farklı milliyetler anlaşılabilir ancak özünde mikroagresyonlar milliyet, göçmenlik, cinsiyet, cinsel tercih, engellilik ve daha birçok açıdan kendini göstermektedir.

Yakın zamana gelindiğinde konuyla ilgili çalışmaların sayısının artmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Shenoy-Packer (2015)’ın Amerika’da çalışan göçmenler ile ilgili araştırması bu insanların her gün maruz kaldıkları mikroagresyonları gözler önüne sermektedir. Araştırmaya katılan bireyler etnik kökenlerinden kaynaklanan ve bazen sözlü bazen tutumsal mikroagresyonlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Değişik aksanlarını fark edenler “Nereden geldin?”, “Ne kadar zamandır buradasın?” diye sormaktadır. “Esmer değilsin, nasıl Meksikalısın?” ya da “Asyalısın, çok zeki olmalısın” gibi

basamaklıp temelli söylemlere de işyerlerinde sıkça rastlanmaktadır.

Bir diğer yabancı kaynaklı araştırma da 2018 yılında Bonifacio vd. tarafından yapılmıştır. *The Counseling Psychologist* isimli dergide yayınladıkları “Microaggressions and Ethnic Identity in the Career Development of Latina College Students (Latin Kökenli Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Gelişimlerinde Mikroagresyon ve Etnik Kimlik” başlıklı çalışmalarında 202 Latin kökenli öğrenci ile yaptıkları araştırmaya yer vermişlerdir. İlgili araştırmada etnik kimlik ve mikroagresyonlarla ilgili tecrübelerin bu öğrencilerin kariyer planlamaları açısından öz yeterliliklerini nasıl etkilediği incelenmiş ve mikroagresyonlara daha fazla maruz kalmış olan öğrencilerin kendileri ile ilgili kariyer beklentilerinin düştüğü belirlenmiştir.

Mikroagresyonlar hakkında yapılmış en yakın zamanlı ve kapsamlı araştırmalardan biri de Lilly vd. (2018) aittir. Lilly vd. yayınladıkları “The Influence of Racial Microaggressions and Social Rank on Risk for Depression among Minority Graduate and Professional Students (İrkçı Mikroagresyonların ve Sosyal Statünün Azınlık Üniversite Öğrencilerinde Depresyon Riski Üzerine Etkileri (Lilly vd., 2018)” isimli çalışmalarında 325 tane azınlık grubu üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdikleri geniş bir araştırmaya yer vermişlerdir. Bu öğrencilere hem mikroagresyonlara ne kadar maruz kaldıkları ile ilgili hem de depresyonla ilgili anket soruları yöneltilmiştir. Bu şekilde mikroagresyonlar ile azınlık durumundaki üniversite öğrencilerinde depresyon riski arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçlara bakıldığında ise öğrencilerin %98.8’inin yakın zamanda mikroagresyona maruz kaldığı ve ayrıca bu öğrencilerin depresyona girme riskinin 2.14 kat daha fazla olduğu görülmüştür.

Yerli kaynaklara bakıldığında ise konuyla ilgili çok fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Örneğin Çınarbaş vd. 2012’de yayınladıkları “Engelli mi Engellenen mi? Türkiye’de Engellilerin

Karşılaştıkları Ayrımcı Tavrı ve Davranışlar” isimli çalışmalarında Sue vd. (2007) mikroagresyonlar modelini temel alarak engelli bireylerin yaşadıkları sorunları araştırmışlardır. Her ne kadar araştırmada hedeflenen “ırka dayalı mikroagresyon” konusuyla tam örtüşme de mikroagresyon kavramıyla ilgili olduğu için burada bahsetmeye uygun görülmiştir. Çınarbaş vd. on iki engelli bireyle yürüttükleri çalışma sonucunda “kişiliğin yadsınması,” “deneyimlerin yadsınması,” “acizlik,” “bir konudaki engelin diğer alanlara da sirayet etmesi,” ve “ikinci sınıf vatandaş” gibi temalara ulaşmışlardır.

Türkçe kaynaklar içerisinde doğrudan ırkçı mikroagresyon ile ilgili ulaşılabilen sayılı araştırmalardan biri Mehmet Er (2018)’in “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Mikroagresyon” isimli çalışmasıdır. Er, Gazi Üniversitesi TÖMER’de 2017-2018 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören yabancı uyruklu on iki yüksek öğrenim öğrencisi ile gerçekleştirdiği araştırmasında Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde mikro agresif tutumların yani “örtük- incitici tavırlar”ın sebeplerini bulmaya çalışmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre:

- Öğrencilerin hiçbiri Türkiye’ye geldikten sonra ötekileştirici bir tavrıla karşılaşmamıştır.

- Öğrencilerin hiçbiri öğretmenleri tarafından da dışlanmamıştır.

- Yalnızca bir Suriyeli öğrenci (%8) ülkesi ile ilgili olarak ayrımcı bir tavra maruz kalmıştır.

- Öğrenciler devlet birimlerinde bazen olumsuz tavırlarla karşılaşmaktadırlar.

- Bunun dışında cinsiyet, yaş, ülke, eğitim durumu gibi demografik özelliklere bakılarak, verilen cevaplarda anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

İkinci bir çalışma Ünal (2018) tarafından yapılmıştır. “İrksal Temelli Ayrımcılığın Yeni Görünmez Yüzü: Kültürel Karşılaşmalar ve Mikro-Saldırganlıklar” başlıklı çalışmada Ünal “microaggression” kavramı ile ilgili başlıca yabancı kaynaklara başvurarak bu kavramı tanımlamış ve açıklamıştır. Eski tip ve açıktan yapılan ırkçılığın yerini daha üstü kapalı, ince saldırılara yani “mikro-saldırganlıklar”a bıraktığına dikkat çeken yazar bu çalışma ile daha sonra yapılabilecek başka çalışmalara teorik ve kavramsal bir şema sunmayı amaçlamıştır.

“Microaggression” ile ilgili ulaşılabilen bir diğer Türkçe çalışma da “Kültürlerin Temas Alanı Olarak Dil Öğretimi Süreçleri Ve Mikro Saldırganlıklar” (Durmuş, 2019) dır. Durmuş da bu çalışmada yabancı kaynaklara başvurarak “microaggression” konusunu özetlemiş, alana kazandırmaya çalışmıştır. Yazar kültürlerin karşılaşma alanlarının hepsinde olduğu gibi dil öğretim ortamlarında da mikro saldırıların sebep olabileceği potansiyel tehlikelere dikkat çekmiş ve çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Görüldüğü gibi Türkiye’de yayınlanan çalışmaların azlığı meselenin daha da derinlemesine incelenmesi gerekliliğini göstermektedir.

3. Örtük Saldırı mı? Kasıtsız Hakaret mi?

Çok yeni bir kavram olan mikroagresyonun Türkçeye ne şekilde aktarılacağı konusunda henüz üzerinde ittifak edilmiş bir kelime bulunmamaktadır. Webster’daki (2018) tanıma göre mikroagresyon olabilmesi için mutlaka farklı cins, kesim, inanç, milliyet veya farklı bir aidiyet grubuna mensup iki kişinin olması, bunlardan birinin yerleşik ve güçlü, diğerinin ise sonradan gelmiş ve zayıf olması durumu söz konusudur. Güçlü ve yerleşik olanın yeni ve zayıf olanı üzme ve hakaret etme kastı gütmeksizin incitici ve kırıcı sözler söylemesi ve davranışlar göstermesi gerekir. Pierce’nin “üstü kapalı, örtük saldırı ifade” olarak nitelediği bu kavramı Türkçede “kasıtsız hakaret” olarak ifade edebiliriz. Muhatabın hakaret ve kırıcı bulunduğu

söz ve davranışların sahibine bakıldığında yaptığının veya söylediğinin çok normal olduğunu, hakaret etmediğini bilakis övdüğünü söylediğine şahit olunmaktadır. Bu yüzden bizce mikroagresyonu karşılayan en uygun ifade “kasıtsız hakaret”tir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu ifade kullanılacaktır. Saldırı kelimesini şiddet ve kastı yoğun şekilde akla getirdiği için kullanmaktan sakındık. Çünkü saldırı sözlü ve fiili olarak olmakta ve söylenildiğinde fiili olanı da çağrıştırmaktadır. Oysa hakarete fiilden çok söz akla gelmektedir.

4. Araştırmalarda Verilen Kasıtsız Hakaret Örnekleri

Konunun daha açık ve net anlaşılması için yapılan çalışmalarda görülen birkaç çarpıcı örneği paylaşmak istiyoruz.

2010’lardan sonra bir gençlik hareketi olarak bir tepki doğmuş ve üniversite kampüsleri konu ile ilgili hareketlenmiştir. Amerika’da bir sergi açılmış ve öğrenciler başlarından geçenleri fotoğraflar ile anlatmaya çalışmışlardır. Bu sergide Afrikalı-Amerikalı bir üniversite öğrencisinin “Siyah derili bir kıza göre çok güzelsin.” pankartı (Nigatu, 2013). Bu cümle siyah derili kızların aslında güzel olmadıklarını ima etmektedir ve güzellik ölçüsünün tüm kızlar olmadığı, sadece siyahlar içinde değerlendirildiği görülmektedir. Kızın güzelliğini övdüğünü düşünen kişi aslında farkında olmadan kıza hakaret etmektedir.

Engelli bir bireye istemediği halde ısrarla yardım etmek. (Zukauskas, 2018) İyi niyetli olduğundan asla kuşku duyulmayan bu tür davranış engelli bireyin kendisini yetersiz hissetmesine neden olabileceği gibi karşısındakinin kendisini çok yetersiz ve acınacak bir durumda olarak algıladığını düşünmesine ve üzülmesine de yol açacaktır.

“Nerede doğdun?” sorusu çok masum görünmekle birlikte sorunun muhatabına “Aslında sen buraya ait değilsin” mesajını verebilir (Zukauskas, 2018). Bu soru her zaman kasıtsız hakaret olarak

değerlendirilmemeli, bazen tanışmak için de sorulduğu unutulmamalıdır.

Sokakta yürürken yaklaşan siyahi bir delikanlıyı karşıdan görür görmez çantanıza daha sıkı sarılmanız (McTernan, 2017). Muhatabının doğal suçlu olduğunu kabul eden bu davranış da önyargılı bir tutumdur.

Asya kökenli bir Amerikalıya çok iyi İngilizce konuştuğunu söylemek. (McTernan, 2017) Bu cümlenin altında aslında Asya kökenli biri güzel İngilizce konuşamaz önyargısı yatmaktadır.

Görüldüğü üzere kasıtsız hakaretler sadece ırkçı bir yaklaşımın ürünü değildir. Bu yüzden bu çalışmada görüşleri alınan bireylerin tecrübe ettikleri her türlü zorluk tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak katılımcıların farklı kültürden gelmiş olma ile ilgili maruz kaldıkları kasıtsız hakaretleri tespit etmeye yarayacak verilere ulaşabilmek özellikle amaçlanmıştır. Zira bu konuda önemli çalışmaları bulunan Derald Wing Sue ve arkadaşlarının yürüttükleri ortak çalışmalardan anlaşılmıştır ki “bireylerin devamlı olarak ırkçı kasıtsız hakaretlere maruz kalmaları özgüvenlerine alışlagelmiş ırkçılık çeşitlerinden daha fazla zarar vermektedir” (Sue vd., 2009; Sue vd., 2007’den akt. Bonifacio, 2018). Yani meselenin bu yönü ayrıca önem arz etmektedir.

Araştırmanın yöntem kısmına geçmeden önce Sue ve arkadaşlarının (2007) kasıtsız hakaretler ile ilgili yaptıkları araştırmalar sonucunda tespit ettikleri dokuz farklı ırkçı kasıtsız hakaret temasını örnekleri ve altlarında yatan gizli mesajları ile birlikte bir tabloda inceleyelim. Araştırmanın devamında kendi kasıtsız hakaret tanımımızın kapsamına giren örnekler üzerinden farklı bir tasnif tablosu yapılacaktır.

Tablo 3. Irkçı Kasıtsız Hakaretlere Örnekler

Tema	Örnek	Altındaki mesaj
Kendi	“Nerelisin?” “Nerede	Sen Amerikalı

ülkende yabancı	doğdun? “İngilizcen çok iyi.”	değilsin, yabancısın.
Zeki görme	“Sen ne kadar da başarılısın.”	Farklı renklerden olanlar başarılı olamazlar.
Renk ayırmazlık	“Hepimiz aslında tek milletiz.” “Amerika farklılıkların aynı potada eridiği bir yerdir.”	Senin farklılığını kabul etmiyoruz.
Potansiyel suçlu görme	Yolda Latin kökenli birisine rastlayan bir bayanın çantasını sakınması. Market sahibinin siyahi müşteriye reyonlar arasında daha sıkı takip etmesi.	Sen fakir, tehlikeli ve suça meyillisin.
İrkçı olduğunu inkar etme	“Ben ırkçı değilim.” “Bir sürü siyahi arkadaşım var.”	İrkçılığa karşı bağışıklığım var çünkü farklı renklerden arkadaşlarım var.
Hakkaniyetle ilgili söylentiler	“Bence en çok hak eden kimse o işe alınmalı.”	Renkli insanlar avantajlı durumdadır.
Kültürel değerleri aşağılama	Siyahi birisine "Neden hep bu kadar canlısın?" demek.	Kültürel altyapını geride bırak.
İkinci sınıf vatandaş muamelesi	Beyaz müşteriye hizmette öncelik vermek.	Beyazlar daha değerli müşterilerimizdir. Sizler ise değersizsiniz.
Ortamsal kasıtsız hakaretler	Televizyonda ağırlıklı olarak beyazların görünmesi, okul vb. yerlere beyaz devlet büyüklerinin isimlerinin verilmesi.	Siz buraya ait değilsiniz. Buradan daha öte başarılı olamazsınız.

5. Yöntem

Bu araştırmada ülkemizde bulunan göçmenlerin ve yabancı öğrencilerin maruz kaldıkları kasıtsız hakaretleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bunun için katılımcılara sadece *“Türkiye’de sizin kültürünüze ve etnik farklılığınıza yönelik kasıtlı ya da kasıtsız kırıcı, incitici söz ve davranışlara maruz kalıyor musunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Soru katılımcılara bireysel ve grup halinde sorulmuş, bireysel görüşmeler ses cihazıyla kaydedilirken grup görüşmelerinde üzerinde sorunun yazıldığı kâğıt katılımcılara dağıtılmıştır. Yazması yetersiz olan gruplarda ise cevaplar sözlü olarak alınmış ve not tutmak suretiyle derlenmiştir.

Görüşmeler İstanbul, Sakarya, Kocaeli, Urfa, Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Aralarında üniversite, lise, ortaokul ve ilkokul öğrencilerinin bulunduğu gruplar, öğrenci velileri, doktorlar ve öğretmenler gibi çeşitli meslek grubu mensupları ve ev hanımları ile görüşülerek karşılaştıkları kasıtsız hakaretleri anlatmaları istenmiştir. İlk ve ortaokul öğrencileriyle gruplar halinde görüşülürken diğer katılımcılarla bireysel görüşülmüştür. İlkokul, ortaokul ve üniversite öğrencilerinin tamamı Sakarya’da, geri kalan katılımcılar ise diğer şehirlerde ikamet etmektedir. Araştırmaya katılan ilk ve ortaokul öğrencilerinin tamamı Suriyeli ya da Iraklı, diğer katılımcılar ise değişik milletlere mensuptur.

Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler kısaca rapor edilmiş ve belli başlıklar altında özetlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

6. Bulgular ve Yorum

6.1. Yakıştıramama

En sık görülen kasıtsız hakaret bu tür yapılanlardır. Sadece sıradan vatandaşlara karşı değil doktor ve öğretmen gibi meslek sahibi olanlara da bu türden hakaretler yapılmaktadır. Doktor ve öğretmen olduğunu söyledikten sonra şaşırılması ve ısrarla sorulması çok rahatsız edici bulunmuştur.

Dr.1: Ben Türkiye'ye geldiğim ilk zamanlarda iş başvurumu yapmıştım ve olumsuz karşılandı. Oradaki görevli bana "Sen gerçekten doktor musun? Suriye'de tıp fakültesi var mı ki? " diye sorup yüzüme karşı gülümsedi. Kendimi o kadar kötü hissettim ki keşke savaşta ölseydim diye düşündüm.

Öğretmenlik yapan bir katılımcı kendisine iyi niyetle de olsa sorulan bu tür sorulardan rahatsız olduğunu ifade etmektedir.

Öğretmen 5 (Suriyeli/İstanbul): Okulda samimi oldukları bir Türk öğretmen arkadaşı ile kendisinin araba kullanmasından dolayı "Sen Suriye’de iken araba kullanıyor muydun? Yoksa ehliyeti buradan mı aldın?" ifadesine Suriye uyruklu öğretmen arkadaşımız "Biz sizlerle aynı imkanlara sahibiz. Sadece bizde son 5-6 yıldır bir savaş ortamı mevcut."

Öğrenciler arasında akranlarına göre iyi düzeyde İngilizce bilen öğrenciler de benzer durumla karşılaşmaktadırlar.

"Siz Suriye’de İngilizce eğitimi almış mıydınız?" "Suriye’de yabancı dil öğretimine bu kadar önem veriliyor mu?" gibi sorulara öğrenciler "Bizler aynı sizler gibi bir yaşama sahiptik hocam. Biz de savaş olmadan önce aynı sizin gibi yaşıyorduk."

Öğretmen olduğunu söyleyen bir katılımcının anlattıkları bu konu için çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Öğretmen 2 (Harran): Ben Türkiye'ye geldikten sonra beni Harran Kampına gönderdiler. Kampa yerleşmek için 3 gün dışarıda bekledik. Sıra bana geldiğinde memur bana birkaç soru sordu. Sorulardan biri şuydu: "Suriye’deyken mesleğiniz neydi?" Ben de "Öğretmenlik yapıyordum" dedim. Görevli gülerek "Hiç öğretmene benzemiyorsun." dedi. Ama oradaki görevli empati kursaydı benim haftalarca dışarıda kaldığımı, günlerce yemek yemediğimi, günlerce banyo

yapmadığımı ve en önemlisi savaştan kaçmış bir mağdur olduğumu anlayacaktı. İşte o an içimden şu geçti. Keşke savaşta ölseydim de bu lafları duymasaydım dedim. Umarım sizler Türkler bizim yaşadığımız durumu yaşamazsınız. Son olarak Türkiye devletine sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Bizler her zaman Türkiye'ye dua edeceğiz.

Katılımcıların kendilerini rahatsız eden davranışlardan biri de söylediklerine inanılmaması ve kendilerine güvenilmemesidir.

Öğretmen 1 (Harran): Ben Türkiye'ye yerleştikten sonra Harran Kampında camide bir anons duydum. "Okul hazır. Suriye'nin çocukları cahil kalmasın öğretmen olan gidip ilçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gidip müracaat etsin." Ben de hemen gidip müracaat etmek istedim. Oradaki memur "Siz ne öğretmenisiniz?" diye sordu. Ben de "Rehber öğretmenim" dedim. Bana bakıp "Yalan söyleme. Suriye'de Rehber öğretmeni var mı?" dedi. Sonra devam etti. "Benim bildiğim Suriye'de sadece sınıf öğretmenliği var." dedi. Ben de o anda dışarı çıkıp ağladım. Öğretmenliğe de kayıt yapmadım.

Gusun: Öğretmenim, benim Suriyeli olduğuma başta inanmıyorlar. Beyaz tenli olduğum için sen nasıl Arapsın diyorlar.

Benzer durum Shenoy-Packer (2015)'in çalışmasında bazı katılımcıların "Esmer değilsin, nasıl Meksikalısın?" sorularına muhatap oldukları şeklinde rapor edilmiştir.

6.2. Küçük Görülme

Katılımcıların en çok şikayetçi oldukları konulardan biri de kendilerinin sadece yabancı oldukları için beğenilmemesi ve küçük görülmeleridir.

Dr.2: Ben cerrahım. Ben hastanede çalışıyorum ama

bana "Sen ameliyat yapamazsın çünkü Türk doktor değilsin" diyorlar. Bunu her duyduğumda Suriyeli olmak suç mu diyorum ve çok üzülüyorum.

Dr. 4: Bir gün bir hastalık ve tedavisi üzerinde doktor arkadaşım ile İngilizce sohbet ediyorduk. O, Türk ben Suriyeliyim. Ben o konuda yeterince bilgiye sahip olduğum halde bana "Sen ne anlarsın" dedi. O an sustum sadece üzgün bir şekilde yüzüne baktım. Ertesi gün araştırmış ve benim söylediklerimde haklı olduğumu görmüş. Gelip özür diledi ama o anda hissettiğim ötekileştirilmişlik ve küçümsenmiş hissini uzun süre atamadım içimden.

Öğrenciler Türk arkadaşlarının verdiği cevaplara öğretmenlerinin bir şey söylememesi, aynı cevabı kendileri verdiğinde kendilerini kıracak ve üzecek cevapların verildiğini beyan etmektedirler.

Öğrenci 2: Ben Türkiye’ye yerleştikten bir süre sonra okula gitmeye başladım. Türkçe öğretmenimiz bize ödev vermişti. Ben o gün ödevimi yapamadım. Çünkü Suriye’den dayılarım geldi. Sabah okula gittim. Öğretmenimiz ödevleri kontrol etmeye başladı. Sıra bana gelince öğretmenim "Ben ödevimi yapamadım çünkü bize misafir geldi" dedim. Öğretmenin bana bakıp inanmayarak "Hadi ya size de misafir geliyor mu? Konteynır de yer var mı?" diye söyledi. Ben orada keşke yer yarılrsa da içine girsem dedim. O anda öğretmene biz de insanız bizim de akrabalarımız var. Biz de insanız demek istedim. Ama diyemedim.

Toplumda göçmenlerin aynı işi yapmalarına rağmen daha düşük ücretle çalışmaları gerektiğine dair bir kanaat oluştuğu görülmektedir.

Dr. 3: Bana biri aldığım maaşı sormuştu ve ben de söylemiştim. Bana "Bir Suriyeliye göre iyi maaş alıyorsun" demişti. Ben doktorum ve çok olmayan aldığım parayı sırf Suriyeliyim diye çok görmüştü. Bunu her hatırladığımda

kendimi çok dışlanmış ve hakarete uğramış hissetmişim.

Bazen şaka yoluyla da olsa kırıcı olabilecek cümleler söylenilebilmektedir.

Üniversite öğrencisi: Yemekhane sırasındaki üniversiteli Afrikalı öğrenci için “Afrikalı ya ondan zayıf” diye aralarında konuşması.

Yere düştüğü için alay edilmek de üzücü olmaktadır. Fakat bu durum göçmen olmasından daha çok yere düşmek ile de ilgili olabilir.

Haya: Hocam, serviste şoför ani fren yapınca yere düştüm ve bunun sonucunda bazı arkadaşlarım benimle alay ettiler.

6.3. İsimleriyle Hitap Edilmemesi

Katılımcıların rahatsız oldukları ve kendilerini dışlanmış hissettikleri konulardan biri kendilerine isimleriyle değil geldikleri memleket ile hitap edilmesi ve lakap olarak takılmasıdır.

Dr. 5: Ben bir doktor olarak hangi milletten olursa olsun hatta dilini bile bilmediğim insanları muayene etmek ve sağlıklarına kavuşturmak isterim. Fakat burada bu mümkün olmadı ve sadece Suriyeli hastalara bakmama izin veriliyor. Sürekli bana "Suriyeli doktor" denilmesi beni üzüyor. Tamam ben Suriyeliyim ama neden Türk doktorlara Türkiyeli doktor demiyorlar. Sadece sürekli kendimi yabancı hissediyorum bunu duyunca. Yoksa başka bir sakıncası yok.

Sadece doktorlara değil öğrenciler arasında da bu tür lakaplar takılmaktadır. Çalıştığı okulda Suriyeli öğrenciler de bulunan bir öğretmenin yaptığı görüşmelerde öğrencilerin kendilerine isimleri yerine “Suriyeli” diye hitap etmelerinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

19 yaşındaki Suriyeli üniversite öğrencisi: Eskiden çalıştığım iş yerinde insanlar bana “Arap” diye sesleniyorlardı. Çok üzülüyordum.

Aynı şekilde bu durumdan Afrikalı öğrencilerin de şikayetçi oldukları görülmektedir.

Yükseköğrenim için ülkemize gelen yabancı uyruklu öğrencilerde ülkemize geldiklerinde farklı söylemlerle karşı karşıya gelebilmektedir. Örneğin Afrika asıllı bir öğrenciyle yaptığımız bir konuşma esnasında Afrikalı öğrenciler için “renkli çocuklar” diye bir söylemde bulunduğumuzda öğrenci bize böyle bir ifade kullanmamamızın daha uygun olacağını ifade etti.

Okul: Türk çocukların siyahi bir çocuk gördüklerinde “Aaa bakın çikolata” dediklerine şahit oldum.

6.4. Olumsuzlukların Sebebi Görülmeleri

Özellikle resmî kurumlarda çalışanlar katılımcıların şikayetçi oldukları konuların başında gelmektedir.

Öğretmen 1: Ben Arapça öğretmeniyim. Türkiye’de öğretmen olarak çalışmaya başladığım ilk günlerde bir Türk öğretmen “Türkiye’de atanamayan o kadar çok öğretmen varken devlet sizi işe aldı. Kıymetini bilecek misiniz göreceğiz?” demişti. O an boğazım düğümlenmiş, kendimi dışlanmış ve küçümsenmiş hissetmişim. Günlerce atamadım bunun moral bozukluğunu.

Ülkemizde yaşanan ekonomik sıkıntıların yanı sıra güvenlik sorunlarının nedeni olarak da göçmenlerin görülmesi sık karşılaşılan durumların başında gelir.

Öğretmen 2: Bizim okulda müdürümüz bana “Size çok para harcadığı için devlet bizim faturaları yükseltiyor. Size

sürekli para harcıyoruz” demişti. O an kendimi Türkler için bir yükmüş gibi hissettim. Hem çok utandım hem mahçup oldum. Maaşımı çekmeye giderken bile bakıyorum eğer kimse yoksa gidip çekiyorum. Yoksa bekliyorum.

Benzer sıkıntılar YTB bursu ile ülkemizde öğrenim gören yabancı öğrenciler tarafından da aktarılmıştır.

Suriyeli ve Afganistanlı üç üniversite öğrencisi “Siz bizim ülkemizde bedava okuyorsunuz, biz ise para veriyoruz. Para size harcanıyor.” şeklinde mikro-saldırı içeren tepkiler aldıklarından artık Türkiye’de YTB bursu ile okuduklarını söylemeye çekinmektedir.

Bu öğrencilere devletimiz tarafından verilen maddi destek öfke konusuna dönüşmeye başlamıştır. Ülkemizin dönemsel olarak yaşadığı maddi zorlukların insanlarımızın böyle düşünmesine katkısı olabilir.

6.5. Dillerinin Anlaşılmasından Kaynaklanan Suçlama

Katılımcıların kendi aralarında veya tercüman vasıtasıyla yaptıkları konuşmaların muhatapları tarafından yanlış anlaşılması ve farklı anlamlar yüklenmesi karşılaşılan bir diğer sorunlu durumdur. Bir katılımcı iyi niyetle yaptığı açıklamaların tercümanı tarafından özetlenmesi üzerine kendisinin ayrıntılı konuştuğu için uyarılmasından çok rahatsız olduğunu ifade etmektedir.

Öğretmen 6 (İstanbul): Görev yaptığı kurumda müdür ile iletişimi sırasında Türkçe konuşmayı bilmediği için Türkçe ve Arapça dillerini bilen bir arkadaşı aracılığı ile anlaşmaya çalışmıştır. Bu iletişim sırasında Arapça cümleler kullanan arkadaşım tercümanın üç dört kelime ile ifadesinden sonra, kurum müdürünün şu sözleri ile karşılaşmıştır. “Sen bu kadar uzun sadece bunları mı anlattın?” Bu da yetmezmiş gibi kurum müdürü tercüman aracılığı ile “Bizle konuşurken isteğini uzun uzadıya

anlatmana gerek yok. Bir kelime söyleyecekken neredeyse o kelimenin tarihçesinden bahsediyorsunuz. Bizlerle tekrar iletişime geçerken isteğinizi kısa ve öz bir şekilde anlatın” sözlerini sarf etmiş, arkadaşımız bu durumdan dolayı bir üzgünlük yaşamıştır. “Halbuki ben kelimeleri uzatmadım derdimi uygun bir dille anlatmaya çalışmışım” sözleri ile bize serzenişte bulunmuştur.

Kendilerine güvenilmemesine bir diğer örnek aralarında yaptıkları konuşmalarının kendi aleyhlerinde yapılıyor olmalarına dair olan kanaattir.

Öğrencilere şaka mahiyetiyle söylenen “Siz acaba sürekli bize küfür mü ediyorsunuz?” cümlesi öğretmenin anlamamış olmasından dolayı öğrencilerin kendi arkadaş grubu ile aralarında konuştukları her Arapça ifadenin böyle algılanmasının nedenini kendilerini sürekli kötü işler yapan insanlar olarak düşündüklerini ifade ediyorlar.

6.6. Ayrımcılık ve Dışlama

Özellikle okul, çarşı ve toplu ulaşım araçları gibi yerlerde görülen ayrımcı ve dışlayıcı tavırlar kasıtsız hakareti aşılıp doğrudan ayrımcılık, doğrudan taciz ve düşmanlığa girmektedir.

Oto tamircisi (Türkmen) İstanbul: Mısır’dan gelen Arap arkadaşlarını ağırlamak için bir restorana gitmişler. Kendi aralarında Arapça konuştuklarından dolayı restorana yeni giren bir kişi “Aaa burada da mı Suriyeliler var?” diyerek arkadaşlarına dönmüş ve arkadaşlarına da bir başka yerde yemek yemeyi teklif etmiştir. Bu olayı yaşayan öğrenci velisi kendisinin bir Türkmen olduğunu ve hiçbir zaman ne Araplara karşı ne de yerleşik oldukları semtte bulunan diğer milletlerden olan insanlara bu şekilde davranmadığını ifade ederken “Biz Türkler özümüzü unutmuşuz ağabey. Bizler Suriye’de yerleşik halkın Irak’tan göçüp gelen insanlara karşı kötü davranmalarından dolayı bu haldeyiz. Eğer ki bizler de

böyle davranırsak sonumuz onlardan daha kötü olacaktır.” sözlerini söylemiştir.

7. sınıf öğrencisi Ayah: Hocam, kantinde boş sandalye olmasına rağmen bazı öğrenciler boş sandalyeyi dahi bana vermek istemiyor dolu diyorlar, yanıma bile oturmaktan kaçınıyorlar.

Mays: Öğretmenim annemle pazarda meyve seçerken pazarcının sert tavrıyla karşılaştık orda poşet alıp kendimiz meyve seçmek istedik pazarcı buna izin vermedi ve poşeti sert şekilde elimizden alarak “Siz bari yapmayın poşete koyduğumu alacaksınız” dedi. Biz de almadan ayrıldık.

7. sınıf öğrencisi Betül: Öğretmenim kardeşimle hafta sonu mahallemizdeki parka gittik. Kardeşimi salıncakta sallıyordum. Biraz sonra mahalleden arkadaşlarım geldi. Kardeşimi salıncaktan zorla kaldırdılar. Halbuki ben kardeşime bir hafta önceden parkta güzel vakit geçireceğiz diye söz vermiştim. Onlar öyle davranınca eve gitmek zorunda kaldık, kardeşim çok üzüldü.

Gusun: Hocam okuldan sonra annemle pazara gittik. Pazara giderken yolda okuldan arkadaşım ile karşılaştım selam vermek istedim. Arkadaşım gülererek anlamını bilmediğim bir şey söyledi ben o an bunu anlamadım gülümseyerek yanından ayrıldım sonra Türkçeyi öğrendikten sonra arkadaşımın bana söylediği şeyin aşağılayıcı küçük düşürücü bir söz olduğunu öğrendim, kendimi çok kötü hissettim. Sadece selam vermek istemiştim. Öğretmenim siz yolda gördüğünüz arkadaşınıza selam vermez misiniz? Bunlar bizim selamımızı bile almıyorlar.

Marya: Öğretmenim mahalledeki arkadaşlarım doğum günümü bildikleri halde doğum günümü kutlamadılar halbuki ben onların doğum gününe katılmışım.

Maria: Hocam, hafta sonu gondolda bütün herkes

eğlenip bağıırıyordu. Ben de bağıırdım. O kadar kişinin içinde bana kızdılar, “Madem korkuyorsun binmeyeceksin, kendi ülkenizde eğlenenize! Burada ne arıyorsunuz?” dediler.

Mecid: Bakkal alışverişini tamamladık, eve dönerken yolda kardeşim çikolata isteyince markete tekrar gittim ancak bakkal bana kızıp bağıırdı niye tek tek söylüyormuşum aynı anda almamışım. “Sizler hep böylesiniz zaten” gibi aşağılayıcı birkaç söz söyledi. Bu olaydan sonra bir daha o bakkaldan alışveriş yapmıyorum. Öğretmenim siz alacağınız bir şeyi unutup tekrar gittiğinizde niye yine geldin, siz hep böylesiniz diye tepki veriyorlar mı?

Mays: Öğretmenim, Avm’de dolaşırken insanların yüzümüze karşı “Bunların burada ne işi var? diye bize söylediler.

Nebi: Öğretmenim, okul servisinde oturduğum yerde bazı öğrenciler bana karışıyor ve burası bizim ülkemiz sen bir şey diyemezsin diyorlar.

Kadın. 24 yaşında. Ürdün vatandaşı üniversite öğrencisi: Oda arkadaşına göre Suriyeliler Kent Park’ta çekirdek yemekten başka bir şey yapmıyorlar.

Erkek. 25 yaşında. Afganistanlı üniversite öğrencisi: Yüzümüze karşı “Ben Afganları sevmem” diyen bile oluyor.

Yemen ve Afganistanlı üç üniversite öğrencisi Türkiye’de hoş karşılanmadıklarını hissettiren “Niye buraya geliyorsunuz?”, “Kendi ülkenizde okuyun”, “Siz burada savaş öğretiyorsunuz.”, “Neden başka bir yer değil de Türkiye’yi seçtin?” ve “Siz burada ne yapıyorsunuz?” ifadeleriyle karşılaşmıştır.

Orta Doğulu öğrencilerin bazıları Suriyeli olmasalar dahi Suriyeli zannedilip “Neden ülkedeki savaştan kaçtın?” şeklinde tenkitler aldıklarını dile getirmiştir.

Özellikle yetişkinlerin ilk geldiklerinde çektikleri sıkıntıların başında kendilerinden yüksek fiyat istenmesi gelmektedir.

Öğretmen. 4: Ben kiralık ev aramak için mahalle mahalle dolaşım. Şimdi oturduğum evi çok zor buldum. Kiralık ilan yazan birkaç eve gitmişim. Bana "Suriyelilere ev kiralamıyoruz çünkü onlara güvenmiyoruz" dediler. Biliyorum aramızda kötü insanlar da var ama hepimiz kötü değiliz. Niye bize böyle davranıyorsunuz?

Ev kiralamalarında karşılaştıkları fahiş fiyatlardan şikayetçiler. Türklerden istenenden daha fazla kira bedeli istendiğini dile getiriyorlar ve bunun nedenini sorduklarında Arap oldukları, evde çok kişi kaldıkları, evleri temiz bırakmadıkları gibi cevaplar almışlar. İşyerlerinin kendilerini daha ucuza çalıştırmak istemelerinden de şikayetçiler.

Hem bu çalışmanın hem de Er (2018)'in çalışmasının ortaya koyduğu bir gerçek de yabancı uyrukluların resmi kurumlarda zaman zaman anlayışsız tutumlarla karşılaştığı hatta resmi işleyişi bilmedikleri için azarlandıklarıdır.

Iraklı üniversite öğrencisi: Yabancı uyruklularla anlaşmak çok zor diyorlar bize.

Bir başka ülkeden geldiklerini söyledikleri halde kendilerine ayrıca yabancı denilmesi katılımcıları rahatsız etmektedir.

Öğretmen: Sınıfta öğrenci ve öğretmenleri tarafından sorulan "Nerelisin" sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar karşısında "Yabancıydın yani" cevabını almaları öğrencileri üzmektedir.

8. sınıf öğrencisi Merva: Öğretmenim başka bir

sınıftaki arkadaşımın kalem almak için sınıfa girmek istediğinde beni sınıfa almak istemiyorlar. “Yabancıların sınıfımızdan çık! İstemiyoruz seni” diye kapıyı yüzüme kapatıyorlar.

Ayrımcılık ve dışlama başlığı altında değerlendirilebilecek bir diğer durum da “ikinci sınıf vatandaş muamelesi” (Sue vd., 2007) yapılmasıdır. Bu bir tür mikro-hakarettir ve örneklerine araştırmamızda sıkça rastlanmıştır. Araştırmaya katılanlar “Yabancıyız diye bizden kaçıyorlar.”, “Suriyeli deyince çekiniyorlar.” şeklinde durumu dile getirmişlerdir.

Azeri bir üniversite öğrencisi “Bu ülkede kalmak için izin aldın mı?” sorusuna muhatap olmuştur.

Filistinli bir üniversite öğrencisi ise “Farklı milletlerden insanların bir arada olduğu ortamlarda batılılara daha fazla ilgi gösterilmesine artık alıştım” şeklinde sitem etmiştir.

Filistinli başka bir üniversite öğrencisi marketlerden alışveriş yaparken görevli personelin kendilerini göz hapsinde tuttuğundan şikâyet etmiştir. Bazı etnik grupları diğerlerine göre “suça daha meyilli görme” (Sue vd., 2007) yine mikro-hakaretlere dahildir.

Maalesef burada sıralanan durumların hepsi ülkemizdeki yabancı uyruklu şahıslara kendilerini ikinci sınıf bireyler olarak hissettirmekte ve onları dışlamaktadır.

6.7. Türklere veya Bir Başka Millete Benzediklerinin Söylenmesi

İnsanların muhataplarını övmek için söyledikleri sözlerin de kırıcı olabildiğine dair güzel örneklerden biri Türklere benzediğini söylemektedir. Dolaylı yoldan mensubu bulunduğu milletin beğenilmediğini çağrıştıran bu ifade katılımcıları çok rahatsız etmiştir.

Öğrenci 1: Ben Türkiye'ye ilk geldiğim zamanlarda Harran kampına yerleşmek için kayıt yapmamız lazımdı. Benim sıram geldiğinde oradaki görevli bana bakıp ismimi sordu. İsmimi sorduktan sonra bana bakıp "Sen Türklere benziyorsun" dedi. Ben orada Suriye'ye dönmek istedim. O zaman şunu düşündüm Arapların Türklerden farkı nedir diye düşündüm.

Bunun bir benzerini Almanya'da yaşayan bir Türk ifade etmiştir.

50 yaşında Almanya'da yaşayan Türk Ahsen: "Hiç Türk'e benzemiyorsun, modern görünüyorsun." cümlesine maruz kalmıştır. Aslında kişiyi övüyor gibi gözükken bu söylemden Türklerin modern olmadığı anlamı çıkıyor.

Özellikle ülkemizde siyah tenlinin Arap, her çekik gözlünün de Japon'a benzetildiği düşünülürken bu tür benzetmelerin sık yapıldığı düşünülebilir. Özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'dan gelenlerin Japon ve Çinli benzetilmesine maruz kaldıkları görülmektedir.

Öğretmen (Kazakistan): Bu tür ifadelerle çok sık karşılaştığını ifade etti. Yolda yürürken bile bazı insanların "Japon'a bak" türünden cümlelerini sık sık duyduğunu söylemiştir.

İranlı olduğu halde kendisine Arap denilmesinden rahatsız olan bir katılımcı kim olduğunu söylediği halde ısrarla devam edilmesinden şikayet etmektedir.

Amir Mohammad:(46 yaşında erkek) Amir'in en çok şikayetçi olduğu şey, çalıştığı yerde bazı kişilerin kendisine "Arap" diye hitap etmesi. Kendisine adıyla hitap edilmesini istediği halde bu kişilerin ısrarla "Arap" diye seslenmesi Amir'i üzüyor. Hiçbir ırkla sorunu olmayan Amir Fars kökenli, kendisinin Arap sanılmasını da anlıyor fakat bu kişilere durumunu anlattığı halde neden ısrarla kendisine

Arap denildiğine pek anlam veremiyor.

6.8. Türkçelerinin Yetersiz Olduğunu Söylemek

Katılımcıların kendileri ile ilgili söylenen ve rahatsız oldukları konulardan biri de Türkçelerinin yetersizliğidir. İyi niyetle ve korumak amacıyla da söylenmiş olsa rahatsız etmektedir.

Öğretmen (Harran): Türkçeye hâkim olan Suriye kökenli öğrencim derse katılırken duraksadığında arkadaşlarının sık sık “-o Türkçe bilmiyor” şeklinde iyi niyetli yardımcı olmaya yönelik ifadelerini örnek verebilirim.

Çocuklar oyunlarda “Sen Arap’sın” ya da “Sen Türkçe bilmiyorsun, bizimle oynama” diye söylemlere maruz kalmaktadır.

Sadece Suriyelilere değil, 12 yaşında annesi Rus babası Türk bir öğrenci de aynı durumla karşı karşıya kalabilmektedir:

Türkiye’ye yeni taşındığı için Türk kültürüne ve diline hakim olmayan Faruk, arkadaşlarının kantine giderken söyledikleri “Sen gelme, biz sana da alırız” cümlelerine maruz kalmakta.

Yardımsever gibi gözükken bu yaklaşım, bir yandan öğrencinin yabancı olduğuna, Türkçesinin yetersiz olduğuna vurgu yapmakta ve öğrenciyi üzmektedir.

Mecid: Öğretmenim mahallemizde top oynamak istiyorum çocuklarla. Çoğunlukla beni oyunlarına almak istemiyorlar. Nedenini sorduğumda sen bizi anlamıyorsun, açıklamamı yapalım oyun mu oynayalım diyerek cevap veriyorlar.

Emir: Öğretmenim, okula arkadaşlarımla oynamak için

top getiriyorum. Ancak getirdiğim topa rağmen beni oyunlarına dahil etmek istemiyorlar. Sen anlamazsın diyerek beni oyunlarına almıyorlar.

Amar: Öğretmenim arkadaşlarım yapabileceklerimi gerçekleştirme izin vermiyorlar. Mesela ben yazı yazmak istiyorum dur sana yardım edelim, sen yazamazsın diyerek önümden defterimi alarak yazmaya çalışıyorlar.

Maria: Hocam Türkiye'ye ilk geldiğimizde Hatay'da kaldık. Orada gittiğimiz ilkokulda dil bilmediğim için kendimi ifade edemiyordum ve arkadaşlarım da sınıfta ben yokmuşum gibi davranıyorlardı.

6.9. Merak Saikiyla Sorulan Sorular

İnsanların iyi niyetle ve tamamen merak amacıyla sordukları birtakım sorular da rahatsız edici olabilmektedir.

İsveçli bir arkadaşım ise farklı milletten insanların bazen ona takılmak için bazen de safça "Ülkenizde yolda giderken kutup ayısıyla karşılaşılıyor musunuz?" ya da "İglo eviniz var mı?" türünden sorular sorduklarını anlatmıştır.

Göçmenleri rahatsız eden sorulardan biri de kendilerine ne zaman döneceklerinin sorulması.

Öğretmen 3: Ben İngilizce öğretmeniyim. Türk arkadaşlarım da var. Bana çok iyi İngilizce konuştuğumu söylüyorlar. Mutlu oluyorum onlardan bunu duyunca. Fakat bana bazen "Suriye'ye ne zaman döneceksiniz?" diye soruyorlar. Tamam belki kötü bir niyet yok ama onlar da biliyor orada savaş var. Ben o anda bir evde çok kalmış misafir gibi hissediyorum, kendimi. Keşke savaş bitse ve daha fazla size yük olmasak.

Shenoy-Packer (2015)’ın Amerika’da çalışan göçmenler ile ilgili araştırmasında da göçmenlerin değişik aksanlarını fark edenlerin sıklıkla “Nereden geldin? Ne kadar zamandır buradasın?” sorularını yönelttiği ile ilgili bulguları bizim bulgularımızı desteklemektedir.

Bu soruların hepsi iyi niyetle soruluyor olsa bile aynı kişiye birden fazla kişinin farklı zamanlarda sorması rahatsız edici olabilmektedir.

6.10. Cinsiyet Ayrımı

Keihan Etemadi (İranlı 42 yaşında kadın): Keihan çalışan bir kadın ve işi gereği akşam geç saatlerde eve dönmekte. Eve dönüşlerde dolmuşu kullanan Keihan dolmuşlarda karşılaştıkları erkeklerden ne iş yaptığına ve neden bu saatte dışarıda olduğuna dair sorularla karşılaşmaktan şikayetçi. Kendi ülkesinde bu tür sorularla karşılaşmadığını ve bu durumdan çok rahatsız olduğunu dile getiren Keihan birçok kişiden geç saatte dışarıda olmanın güvenli olmadığını dair telkin almaktan sıkılmış durumda ve özel hayatının yakınları hariç kimseyi ilgilendirmemesi gerektiğini düşünüyor.

Mehrza Seif (İranlı 24 yaşında kadın): Mehrza başı açık bir bayan, yaşamış olduğu mahalledeki arkadaşlarının kendisine yönelttiği “İran’da başı açık geziliyor mu?” ya da “Orada kapalısın madem, neden burada başını açtın?” sorularından sıkılmış durumda. Türkiye’de yaşayan kadınların yıllardır giyimlerinde özgür oldukları halde neden hala böyle bir soruyla karşılaştığına pek bir anlam veremiyor Mehrza.

8. sınıf öğrencisi Zeynep: Öğretmenim peçe taktığım için arkadaşlarım kıyafetime gülüyorlar, benimle alay ediyorlar.

6.11. Yaygınlaşmış Kanaatlere Yahut Önyargılara Bağlı Sorular/Yorumlar

Ülkemizde birtakım ülke ve milletler için yerleşmiş kanaatler ve önyargılar bulunmaktadır. Bu yargı tarihin bir döneminde yaşanmış ve kalmış olsa bile halen devam etmekte ve zaman zaman kırıcı olabilmektedir.

Ürdünlü Sevsen 25 yaşında: “Sen elinle mi yemek yiyorsun?” diye soranlara içerlemiş, tüm Arapların aynı olmadığını kendisinin elle yemek yemediğini ifade etmiştir. “Siz nasıl yemekler yiyorsunuz?” sorusuna maruz kalmış. Sohbet “Sizin yemekleriniz çok baharatlı, kötü kokuyor, sana da kokmuyor mu?” şeklinde ilerlemiştir.

Ortadoğu’dan gelen öğrencilerin sıkça karşılaştığı diğer önyargılar da “Araplar çok eşlidirler, çölde yaşayan bedevilerdir” şeklindedir.

Halil Bilal (Kocaeli) Suriye Türkmen: Kendisi buraya ilk geldiğinde bir yemek esnasında “zeytine” el uzatmış ve zeytini eliyle yemiş. Yanındaki Türkiye Türkü bir vatandaş tarafından da uyarıldığını anlattı. Burada müdahale eden vatandaş zeytinin el ile değil de çatalla yenmesi gerektiğini söylemiş ve şöyle bir söylemde bulunmuş: “Aynı Araplar gibi elinle yemek yiyorsun.”

Azerbaycanlı bir üniversite öğrencisi “Azerbaycanlıları Azeri sanıyorlar. Halbuki Azeriler İran’da yaşayan Fars kökenli bir topluluktur. Biz ise Azerbaycan Türküyüz, Azerbaycanlıyız ama bunu burada anlatamıyoruz.” şeklinde yanlış bilgidен doğan ciddi bir önyargıya maruz kaldıklarını dile getirmiştir.

Rusya’da yaşayan Kafkas üniversite öğrencisi: Ruslarla ilgili ön yargılar hep bize mal ediliyor.

Filistinli bir üniversite öğrencisinin TÖMER’de yaşadığı olay eğitimcilerin bile önyargısız olmadıklarını ve durumun vahametini göstermektedir: "Dönem başında öğretmen hepimizle tanışırken, bize sıra gelince Filistinlileri zaten tanıdığını, bu yüzden ülkemizi ve kültürümüzü anlatmamıza gerek olmadığını söyledi. Bu bize ırkçılık gibi geldi ama öğretmen bunu fark etmedi."

Önyargılara maruz kalan bireyler muhataplarını ikna etmekte zorlanmaktadırlar:

24 yaşındaki Ürdünlü üniversite öğrencisi: Ben herkes öyle değil, göstermeye çalışıyorum.

19 yaşındaki Suriyeli üniversite öğrencisi: Umarım ki Türk halkı anlasın ki tüm Araplar öyle değil. Arabistan’da bilim adamları gibi çok değerli insanlar var. Sizin de muhakkak iyi ve kötüleriniz yok mu?

Bilgisizlikten doğmuş ve yine milliyet ile ilgili bir büyük ön yargı da "Türkiye’deki her Orta Doğulu Suriyeli’dir" şeklinde kendini göstermiştir. Irak, Afganistan ve Filistinli öğrenciler bu konuda mağdurdur. Burada tüm yabancılar içerisinde Suriyelilere karşı toplumumuzdaki olumsuz fikirlerin daha yoğun olması etkili olabilir. Er (2018)’in çalışmasına katılan 10 üniversite öğrencisinden sadece Suriyeli bir tanesinin ülkesi ile ilgili ayrımcı bir tutumla karşılaştığını beyan etmesi de bulgumuzu doğrular niteliktedir. Türk soylu öğrencilerin böyle bir yakınması yoktur. Orta Doğululara benzememelerinin buna neden olduğu düşünülebilir.

Bu öğrencilerin yaşadıkları durumların hepsi Sue ve arkadaşlarının kasıtsız hakaretler ile ilgili belirledikleri üç temel alt başlıktan mikro-hakarete (microinsult) girmektedir. Burada bireyin "kültürel kimliğini aşığılama" (Sue vd., 2007) söz konusudur.

6.12. Irkçı Olduğunu Inkâr Etmek

Göçmenlere karşı mesafeli davranışlardan biri de onlarla diyalog kurabildiğini gösteren cümleler kullanmaktır.

16 yaşındaki Suriyeli Farah: Kendisine için “Benim Suriyeli arkadaşlarım da var.” denmesinden incinmektedir.

Bu durum her ne kadar iyi niyetle söyleniyor olsa da “arkadaşlarım da” ifadesindeki “da” eki muhatabı rahatsız edebilmektedir.

Sue ve arkadaşlarının (2007) çalışmasında tespit edilen “Bir sürü siyahi arkadaşım var.” ifadesi aynı sıkıntının dünyanın farklı yerlerinde de yaşandığının kanıtıdır.

6.13. Karşılaştırma Yapmak

Katılımcıların rahatsız oldukları konulardan biri de kendilerinin diğer öğrencilerle karşılaştırılmasıdır.

17 yaşındaki Iraklı Tiba için çoktan seçmeli sınav yapan öğretmeni sınıfa dönerek “Görüyorsunuz ilk Tiba bitirdi, hadi acele edin!” demiştir.

5 yaşındaki İspanyol Nora: Kreşte deve cüce oyunu onarken oyuna adapte olmuştur. Öğretmen, Türk öğrencisi için “Nora bile senden daha iyi yapıyor.” demiştir.

Bu ve benzeri karşılaştırmaların öğrencilerin özgüvenlerine olumsuz etki yapması ve okul başarılarını da düşürmesi kuvvetle muhtemeldir. Bonifacio vd. (2018) çalışmasında görülmüştür ki kasıtsız hakaretlere daha fazla maruz kalan öğrencilerin gelecekle ilgili beklentileri küçülmektedir.

6.14. Özel Hayata Müdahale

En sık karşılaşılan durumlardan biri de kılık kıyafetle ilgili rahatsız edici konuşmalardır. Nereden alındığı bilinmeyen bir hak ve yetki ile insanların kıyafetleri hakkında yorumlar yapılmakta, bazen fiili müdahaleye kadar gidilmektedir. Yabancıların yöresel kıyafetleri ile ilgili yaşadıkları olumsuzlukların sıklığı çok üzücüdür.

Ürdün vatandaşı, aslen Filistinli kadın üniversite öğrencisi: Yöresel örtümüz olan “kufiye” taktığımda oda arkadaşım “Terörist gibi görünüyorsun, beni korkutuyorsun”.

Yemenli üniversite öğrencisi ülkesinde erkeklerin giydiği uzun bir kıyafet olan “mavaz” giydiğinde “Bu etek gibi şeyi mi giyiyorsun?” şeklinde bir tepki aldığı için artık özel günleri dışında bu kıyafeti giymeye çekinmektedir.

Iraklı bir öğrenci Irak’ta normal karşılanan kıyafetinin burada yadınrganmasına son derece üzüldüğünü söyledi. Kendisi arkadaşlarının giyimine yorum yapmayarak onlara saygı duyuyorsa aynı saygıyı onlardan da beklediğini ifade etti.

Ayrıca bir öğrencimiz Iraklı arkadaşının metroda “burka” giydiği için toplum içinde insanlar tarafından azarlandığını aktarmıştır.

Bu örneklerin Sue ve arkadaşlarının (Sue vd., 2007) kasıtsız hakaretler için belirledikleri en incitici tür olan mikro-saldırlara (microassault) dahil olduğunun altını çizmekte fayda görüyoruz. Ayrıca Lilly vd. (2018) çalışmasında kasıtsız hakareten muzdarip öğrencilerde depresyon riskinin diğer öğrencilerden 2.14 kat daha fazla olduğunun tespit edildiği de dikkate alındığında bu saldırıların verdiği zarar anlaşılmaktadır.

Yardıma ihtiyacı olmadığı halde yardım etmek.

Amar Suriye’de savaş sırasında bir ayağını kaybeden bir öğrenci. Öğrencilerin yapabileceği şeylerde de ona yardım etmeye çalışması örneğin eliyle ilgili sorun yok onun yerine yazmak istemeleri onu kızdırıyormuş.

Nataşa isminin olumsuz çağrışımlarından dolayı o ismi taşıyan herkese aynı şekilde davranılması veya şakalar yapılması da söz konusu olabilmektedir.

25 yaşında İngiliz Nataşa: Türklerin onun ismi için “Adın gerçekten Nataşa mı, neden Nataşa ismi?” gibi sorularına maruz kalmaktadır.

7. Sonuç

Yukarıda tablosu verilen bir araştırmada (Sue, vd., 2007) örneklerden yola çıkılarak temalar “kendi ülkende yabancı, zeki görme, renk ayırmazlık, potansiyel suçlu görme, ırkçı olduğunu inkâr etme, hakkaniyetle ilgili söylentiler, kültürel değerleri aşağılama, ikinci sınıf vatandaş muamelesi, ortamsal kasıtsız hakaretler” şeklinde belirlenmişti.

Bizim yaptığımız çalışmada ise karşılaştığımız örneklere bakarak temaları şu şekilde belirledik.

Tablo 4. Kasıtsız Hakaret Temaları

Temalar	Kendisine söylenen	Göçmenlerin düşündüğü
Yakıştıramama	"Sen gerçekten doktor musun?"	Doktorlar güzel giyinir, sen güzel giyinmiyorsun ve görünmüyorsun.
Küçük görme	Size misafir geliyor mu? Bir Suriyeliye göre ücretin iyi.	Sizin misafir kabul edecek kadar yeriniz yok, eviniz müsait değil. Aslında Suriyeliler çok ücreti hak edecek derecede değiller.
İsmiyle hitap edilmemesi, lakap takılması	Suriyeli doktor Renkli çocuklar Çikolata geldi	Doktor ama Suriyeli, bizden değil. Tek ayırıcı özelliği Siyah olması imiş sanki.
Olumsuzlukların sebebi görme	Atanamayan birçok öğretmen varken devlet sizi atadı. Devlet size çok para harcadığı için faturalar yükseliyor.	Hakkım ve layık olmadığım bir işi yapmıyorum. Bu benim tercihim değil. Yük olduğumu düşünmeye başladım.
Dillerinin anlaşılmasından kaynaklanan güvensizlik/ suçlama	Acaba anlamıyoruz diye bizimle ilgili kötü şeyler mi söylüyorsunuz?	Bizim her sözümüz kötülük içermez ya da sizinle ilgili değil.
Ayrımcılık ve dışlama	Değerinden yüksek kira istemek. Aa burada da Suriyeliler var.	Nasıl olsa mahkum ve mecburum, fırsat düşkünlüğü. Zaten zor durumdayız, bir da siz zorlaştırmasanız. Neyse onu verelim. Onlar ikinci sınıf insan, biz onlarla birlikte yiyemeyiz.

Başkalarına benzetme	Türlere benziyorsun.	Suriyeli olmak kötü bir şey mi?
Türkçelerinin yetersiz olduğunu söylemek	O Türkçe bilmiyor.	O halde ona sormayalım, onunla oynamayalım.
Merak edilip sorulan sorular	Ne zaman ülkenize döneceksiniz?	Ülkemde savaş var, böyle sorulduğunda kendimi misafir ve yabancı gibi hissediyorum ve üzülüyorum.
Cinsiyet ayrımı	Geç vakit karşılaşılan bir kadına: Ne iş yapıyorsun? İran'da başı açık geziyor mu?	Diğer insanların yaptığı gibi normal bir iş yapıyorum. Ülkemde geç vakitler sokaklarda olurdu ve bu tür sorularla karşılaşmazdım.
Önyargılara bağlı sorular/yorumlar	Siz elle mi yemek yiyorsunuz?	Bizde herkes elle yemek yemiyor.
İrkçi olduğunu inkar	Benim de Suriyeli arkadaşlarım var.	Aslında ben her şeye rağmen yabancılarla arkadaşlık yapabiliyorum, ben o kadar da ırkçı değilim.
Mukayese etmek	Nora bile senden iyi yapıyor.	Çünkü ben en kötüyüm.
Özel hayata müdahale	Kıyafetin çok ilginç.	Biz Irak'ta böyle giyiniyoruz, nesi ilginç anlamadım.

Yabancı bir ülkede çeşitli sebeplerden ötürü geçici ya da kalıcı olarak ikamet eden insanların çeşitli kültürel zorluklar yaşamaları kaçınılmazdır. Büyük bir kalabalığın içindeki diğer tüm azınlık grupları gibi onların da kasıtsız hakaretlerden muzdarip olmaları da muhtemeldir. İşte bu araştırma Türkiye'deki yabancıların bu çeşit kasıtsız hakaretlerin hangi türlerine ne oranda maruz kaldıklarının anlaşılması için yapılmıştır.

Genel itibariyle görülen odur ki ülkemizde özellikle Arap ve Afrika kökenli yabancılara tahammül umulan seviyede değildir. Farklı kültürler hakkındaki eksik ve yanlış bilgiler sebebiyle zaman içerisinde birçok önyargı türemiş ve bunlar o toplumların ülkemizdeki fertlerine yansıtılır olmuştur. Sadece yabancı uyruklu oldukları için bu kişilere güzel sıfatlar yakıştırılamamaktadır. Ayrıca bu tür olumsuz tepkileri yaşayanlar okulda, iş hayatında ve sosyal hayatın hemen her alanında küçük görülmekte, ayrımcılığa maruz bırakılmakta ve dışlanmaktadır. Hatta çok üzücüdür ki Sue ve ekibinin (2007) sınıflandırmasında en ağır, en yaralayıcı grubu teşkil eden doğrudan ve kasıtlı saldırıların sıklığı araştırmamızda da göz ardı edilemeyecek seviyede gözlenmiştir. Özünde müşfik ve misafirperver olan Türk halkının farklı milletlerden insanlara karşı bu kadar tahammülsüz hale gelmiş olması şaşırtıcıdır.

8. Öneriler

Araştırmamızın ortaya çıkardığı sonuçlar konunun ciddiyetini göstermektedir. Dolayısıyla bu konu daha da fazla araştırılmalıdır. Sadece beş ilde gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler ile ortaya çıkarılan çalışmamız bu hâliyle de anlamlı sonuçlar vermiş olmakla birlikte aynı konuda temsil yeteneği daha yüksek, daha kalabalık bir örnekleme yapılacak araştırmanın daha kapsamlı bilgiler vereceği aşikârdır.

Ülkemizde henüz çok yeni olan bu kavram ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu yüzden bu konudaki çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Hatta katılımcılar bölge bölge ve ülke ülke ayrılmalı ve kimlere ne tür kasıtsız hakaretler yapıldığı tespit edilmelidir.

Aşağılama, küçük görme, ikinci sınıf vatandaş muamelesi ve doğrudan sözlü ve kasıtlı yapılan saldırıların varlığı ve çeşitliliği çok endişe vericidir. Türk halkının yabancılara karşı neden ve nasıl bu kadar olumsuz duygular beslemeye başladığı psiko-sosyal açıdan

incelenmelidir.

Özellikle göçmenlerin muhatap oldukları resmî görevlilerin hatalı davranışları konusunda uyarılmaları ve doğru davranış şekilleri hususunda bilgilendirilmeleri gereklidir.

Sınıflarında ve okullarında göçmen çocuklar olan öğrenci ve öğretmenlere göçmenliğin ve zorluklarının anlatılması gereklidir. Bu çocukların belki de en çok beraber zaman geçirdikleri kişiler olan sınıf arkadaşları ve öğretmenlerinin onları anlamaya çalışmak konusunda daha gayretli olmaları, bu konuda bilgilendirilmeleri zaruridir.

Okullarda özellikle ilgili derslerin müfredatına mutlaka göçmenlik ile ilgili bir bölüm konulmalıdır.

İnsanların düşünce ve davranışlarında büyük etkisi olan sosyal medyanın ve basının maalesef bu konuda da halkımızı olumsuz etkilediği görülmektedir. Sosyal medyada cesaretlendirici paylaşımlara izin verilmemeli ve basın da ülkemizdeki yabancı uyrukluları hedef göstermesinin önüne geçilmelidir.

Kasıtsız hakaret konusunu incelerken bu tür tutum ve davranışların ülkemizde sadece göçmenlere karşı olmadığını da söylemeliyiz. Çok önemli olduğunu düşündüğümüz bir soru ile çalışmamızı bitirmek isteriz. Bu soruya verilecek cevap bizim eğitim sistemimizi şekillendirirken dikkat edeceğimiz hususları belirlemede önemli rol oynayacaktır.

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız davranış örnekleri ülkemizde azınlıklar, etnik gruplar, mezhepler, bölgeler, farklı sosyal statüye sahip insanlar arasında da yaşanmakta mıdır?

Kaynakça

- Bonifacio, Luisa vd. "Microaggressions and Ethnic Identity in the Career Development of Latina College Students". *The Counseling Psychologist*, 46/4 (2018): 505-529.
- Çınarbaş, D. C. vd. "Engelli mi Engellenen mi?: Türkiye’de Engellilerin Karşılaştıkları Ayrımcı Tavır ve Davranışlar". *17. Ulusal Psikoloji Kongresi* :108-109. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2012.
- Durmuş, Mustafa. "Kültürlerin Karşılaşma Alanı Olarak Dil Öğretimi Süreçleri ve Mikro Saldırganlıklar". *Milli Folklor*, 122 (2019): 50-63.
- Er, Mehmet. "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Mikroagresyon". *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 1/2 (2018): 92-99.
- Garabayev, B. "Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Uyum Sorunları ve Türkiye ve Türklere İlişkin Kalıp Yargılar". Niğde Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde: *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Güleç, İsmail & İnce, Bekir. "Türkçe Öğrenen Yabancıların Günlük Yaşama ilişkin Kültürel Algıları Üzerine Bir Araştırma". *Sakarya University Journal of Education*, 3/3 (2013): 95-106.
- Hinton, Eric L. "Microinequities: When small slights lead to huge problems in the workplace". *DiversityInc* (Mart 2004)
- Helms, Janet E. "A race is a nice thing to have: A guide to being a white person or understanding the white persons in your life. *Topeka KS: Content Communications*, (1992)

- Kıroğlu, Kasım vd. "Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Sorunları". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2010): 26-39.
- Lilly, Flavius R. vd. "The Influence of Racial Microaggressions and Social Rank on Risk for Depression Among Minority Graduate and Professional Students". *College Student Journal*, 52/1 (2018): 86-104.
- McTernan, Emily. "Microaggressions, Equality, and Social Practices". *Wiley Online Library*, (2007).
- Merriam-Webster Online Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/microaggression-words-were-watching> (24.01.2019)
- Merriam-Webster Sözlüğü, <https://www.merriam-webster.com/> (12.12.2018).
- Nigatu, H. Adane. 21 Racial Microaggressions You Hear on a Daily Basis (2013). www.buzzfeed.com. (12.12.2018)
- Pierce, Chester. "Offensive Mechanisms". *Black Seventees*. Haz. Floyd Barbour. 265-266, 1970.
- Shenoy-Packer, Suchitra. "Immigrant Professionals, Microaggressions, and Critical Sensemaking in the U.S. Workplace". *Management Communication Quarterly*, 29/2 (2015): 257–275.
- Sue, Derald Wing vd. "Racial Microaggressions in Everyday Life: Implications for Clinical Practice". *Teachers College*, 62/4 (2007):271-286.
- Ünal, Serdar. "İrksal Temelli Ayrımcılığın Yeni Görünmez Yüzü: Kültürel Karşılaşmalar ve Mikro-Saldırganlıklar". *Journal of*

Social and Humanities Sciences Research, 5/28 (2018): 3288-3308.

Wells, Catharina. "Microaggressions: What They Are and Why They Matter." *Texas Hispanic Journal of Law and Policy*, 24/61 (2017) : 61-79.

Yüksek Öğretim Kurumu, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (05.01.2019).

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/faaliyet-raporlari> (20.01.2019).

Zukauskas, R., Salem Press Encyclopedia, www.salempress.com (25.12.2018)

CİZVİT TARİKATININ LİSELERDE VERDİĞİ EĞİTİM VE BUNA KARŞI OLUŞAN TEPKİLER: AVUSTURYA ÖRNEĞİ

Gülşen İSTEK *

Öz

1534 yılında Ignacio de Loyala (Ignaz von Loyola) tarafından kurulan, aslında Kudüs merkezli bir teşkilat olması düşünülürken fiziki ve siyasi şartların el vermemesi nedeniyle Avrupa’da yayılan ve faaliyet alanlarını genellikle misyonerlik ve eğitim kurumları üzerinde yoğunlaştıran Cizvit Hristiyan tarikatı, kısaca “SJ” (Societas Jesu- İsa’nın topluluğu) olarak isimlendirilmiştir. 1551 yılından itibaren Avusturya’da da faaliyetlerine başlayan Cizvitler, kurdukları kolejler ve eğitim kurumları sayesinde oldukça popüler hale gelmiş ve birçok devlet adamı ve kralların çocuklarına öğretmenlik yaparak devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Ancak tarihi süreç içerisinde güç zehirlenmesi yaşayarak Papa ve Avrupalı idarecilerle ters düşmüşler ve bunun neticesinde de 1773 yılında haklarına sınırlama getirilerek eğitim kurumlarına ve mal varlıklarına el konulmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devletinin çağdaşı olan Habsburg İmparatorluğundaki Cizvitlerin faaliyetlerinden bahsedilmiş ve özellikle 1551-1773 yılları arasındaki lise eğitim sistemi ve bu sisteme karşı oluşan tepkiler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda çalışmada, Avusturya Cizvit liselerinde görülen din, tarih ve dil öğretiminin diğer ülkelerdeki Cizvit okulları ile yer yer karşılaştırılması yapılarak, farklılıkları ve benzer tarafları tespit edilmeye çalışılmış ve Avusturya örneği üzerinden Cizvitlerin Avrupa’daki faaliyetleri hakkında daha genel bir yargıya ulaşılarak Cizvit literatürüne katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışma, 18. ve 19. yüzyıllar arasında yazılan Almanca eserlerden istifade edilerek hazırlanmış ve bununla birlikte Türkçe bazı eserlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hristiyanlık, Cizvitler, Avusturya, Lise eğitimi

---

* Dr. Öğrt.üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, gulsenistek@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3064-1071

The Education Given by The Jesuit Sect in The High Schools and The Reactions Against Them: The Case of Austria

Abstract

The Jesuit Christian sect, which was thought to be a Jerusalem-based sect, but spread in Europe due to physical and political conditions, was briefly named as “SJ” (Societas Jesu - the community of Jesus) focusing its activities on missionary and educational institutions, was founded in 1534 by Ignacio de Loyala. The Jesuit sect, which began to spread in Austria since 1551, became very popular thanks to the colleges and educational institutions they established, and they had a say in the state administration by teaching many statesmen and kings' children. This sect, which also dominated the bureaucracy by placing its own graduates in important positions of the state, later contradicted the Pope and the European administrators by experiencing power poisoning, and in 1773 the rights of the sect were restricted and their educational institutions and assets were confiscated. Therefore, since the monitoring of the educational activities of this sect would also mean getting to know the political and religious history of Europe, Austria, the center of the Habsburg Empire, was chosen. However, in order to draw the lines of the study, only the high school education system of the Jesuits was emphasized and the reactions to this education were conveyed. These reactions were tried to be put forward with German works written between 18th and 19th centuries and between the 16th and 19th centuries were found to be appropriate as the time period of this study.

Keywords: Islamic History, Christianity, Jesuits, Austria, High School Education.

1. Giriş

1534 yılında Ignaz von Loyola¹ ve onun yedi arkadaşı ile birlikte Paris'in Montmartre bölgesinde "Yoksulluk ve Tanrı uğrunda bekârlık" yemini ile kurulan bu hareketin diğer bir amacı da beraber Kudüs'e gitmek ve hareketlerine manevi bir sıfat büründürmektir. Ancak buldukları bölgeden Kudüs'e gitmek çok da kolay olmadığından Ignaz ve arkadaşları Papa'ya gelerek, ona bağlılıklarını sunmuşlar ve 27 Eylül 1540 tarihinde "Gesellschaft Jesu" (İsa'nın Topluluğu) adıyla hareketlerine meşruiyet kazandırmışlardır. Papa III. Paul'un söz konusu hareketi onaylamasının sebebi, Katolik camiasında gerçekleşecek yeniliklerde onun hizmetinde olacaklarına dair Ignaz ve arkadaşlarının garanti vermeleridir. Kuruluşlarının ardından 1541 yılında Papa, Ignaz'ı söz konusu topluluğun en üst yetkilisi olarak atamıştır. Bu yetkilerden sonra tarikat daha ilk yıllarında inanılmaz bir destek bulmuş ve 1556 yılında Ignaz'ın ölümünde tarikat üyelerinin sayısı binlerle ifade edilmeye başlamış ve 1640'lı yıllarda ise bu sayı

---

¹ Ignaz von Loyola, Loyola ve Ogne şehirlerinin hâkimi Şövalye Bertram ve Mariana Saez de Licon'a'nın sekiz çocuğunun en küçüğü olarak Guipuzcoa bölgesinde bulunan Loyola sarayında dünyaya gelmiştir. Kral Ferdinand zamanında asilzade olarak Katolik eğitim kurumlarında eğitimini tamamlamıştır. Ancak o, zengin ve gelecek vadeden hayatını savaş sanatlarını öğrenmek ve bu hususta maceraya atılmak için çaba sarf ederek geçirmek istemiştir. Loyola, 1521 yılında Fransızların Navarra şehrinin başkenti olan Pamplona'yı kuşatması sırasında arkadaşlarına ve birçok asilzadeye ülkelerini düşmana kolaylıkla teslim etmemeleri çağrısında bulunmuş ve hatta kendisi de Fransızlara karşı mücadele ederek bacağından ağır yaralanmıştır. Yaralanma sonrasında uzun süre yatağa mahkûm kalan Ignaz, bu zaman zarfında kitap okuyarak ve Hristiyan dinine hizmet eden din adamları, şövalyeler ve idarecilerin biyografilerini tetkik ederek geçirmiş ve hastalığı sonrasında bir din adamında savaşçı bir ruhun olmasını da düşünerek hem kilisenin katılmış eğitim anlayışını hem de din adamlarının fiziksel pasifliğini ortadan kaldırmak amacıyla Cizvit tarikatını kurmuştur. (Bk. George E. Ganss, *Ignatius of Loyola: The Spiritual Exercises and Selected Works* (New York, 1991, 21). Ancak bu tarikatın onayını Papa III. Paul'den alırken Roma-Katolik kilisesi, Papa ve din adına kutsal sayılan her mevzu adına savaşmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Nitekim II. Viyana Kuşatması'nda Türklerle mücadele eden birçok Cizvit tarikatı mensubu bulunmaktadır. (Bk. Eduard Duller, *Die Jesuiten. Wie sie waren und wie sie sind* (Leipzig: Reprint-Verlag, Originalausgabe von 1845), 1-5).

15 000'i bulmuştur (Gesellschaft Jesu Weltweit, 2019).

Cizvitlerin sayılarının kısa sürede bu kadar artmasının sebebi, devletin eğitim hususundaki boşluğunu görmeleri, ücretsiz eğitim vererek fakir ve zeki çocukları, kolejler ve üniversiteler kurarak da zengin, soylu ya da devlet adamlarının çocuklarını kendi yanlarına çekmeleri olmuştur. Zira 1600'lü yıllarda yazılan bir eserde "Cizvitler, kolejleri sayesinde çocukları ailelerinin kucağından nasıl çaldı?" (Pasquier, 1603, 315-320) başlığıyla onların gerçek yüzü aktarılmaya çalışılmıştır.² Ayrıca Cizvitlerin savaş durumlarından beslendiğini, devlet ve askeri yöneticilerin savaş meseleleri ile meşgulken ülkedeki otorite boşluğundan yararlanarak istedikleri faaliyetleri gerçekleştirdiğini, maddi olanakları ve ülkeler arası nüfuzu nedeniyle diplomatik ilişkilerde ne denli etkili olduğundan bahseden eserler de olmuştur. Bahsedilen bu durum bir eserde şu şekilde anlatılmıştır:

"Cizvit tarikatı anavatan nedir bilmez, devlet, yasa nedir bilmez ve bunlara da itaat etmezler. Onlar sadece liderlerine ve kendi kurallarına karşı itaatkârdırlar ki, liderleri bir Tanrı edasıyla Roma'da ikamet eder ve bütün gücü elinde tutar. Her şey, en yukarıda ya da en aşağıda, en kutsal veya hiçbir kutsiyeti olmayacak şekilde savaşmak için bir araç olarak kullanılır. Çünkü Cizvit tarikatı, kendi üyelerinin içsel yaşamlarını ya da onlara gönülden inanan gönülleri koruyarak mutlu bir toplum oluşturma düşüncesinde değildir. Bu nedenle onların üyeleri askeri bir disiplinle organize edilmiş ve bu nedendir ki 'İsa'nın askerleri' olarak adlandırılmıştır. Onlar dünyanın her yerine dağılmış ve her zaman her türlü olaya hazır bir şekilde bekletilen bir ordu gibidir. Bu aşamada tarikat üyeleri, her türlü psikolojik ve fiziksel savaşa hazır olarak yerel ve merkezi liderlerin emrinde görünürler. 'Cizvitler, kendilerini savaşa adanmışlardır, çünkü savaş onlar için

---

² Cizvit teriminin tarikatın kuruluşundan önce de kullanıldığı dair iddialar vardır. Ölen bir insan için kullanılan "Jesuita" (bir başka İsa) kelimesi zamanla "sahte İsa" ya da ikiyüzlü İsa" şekline dönüşmüş ve Cizvitler muhalifleri tarafından bu sözlerle aşağılanmıştır (Geniş bilgi için bk. Ali İsa Güngör, *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler* (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004, 45).

bir çözüm, barış ise onların ölümüdür'. Onlar Tanrı'nın ve insanlar tarafından hazırlanan kurallara değil, liderlerin kurallarına itaat etmeyi öğretir. Ancak buna rağmen çalışmalarının amacını devlete, vatana ve ebeveynlere karşı saygı ve sevgiye kusur etmeyen bireyler yetiştirmek olduğunu iddia ederler" (Von einem Schulmanne, 1868, 10).

İlkokullarını 1548 yılında Sicilya'daki Messina bölgesinde açan Cizvitler, bu okulun kurallarını Katolik mezhebine göre düzenlemiş, ancak manastır hayatını hiçbir zaman uygulamamışlardır (Güngör, 2004, 27). Cizvitlerin eğitim kurumlarında sadece erkek öğrencilere ders verilmiş (Güngör, 2004, 55), bu eğitim kurumlarında kadınların olmasına sıcak bakılmamıştır.³ Ancak 1609 yılında Maria Ward tarafından "Institutum Beatae Mariane Virginis" adlı cemiyet, kız çocuklarına ve genç bayanlara dini bir eğitim vermek ve onları meslek sahibi edindirmek amacıyla kurulmuş ve kendilerine Cizvitleri örnek almışlardır.⁴ Alman coğrafyasında "Englische Fraeulein" olarak

---

³ Kadınların tarikata girilmesine sıcak bakılmadığı, Cizvit tarikatına girmek için mektup gönderen 29 kadının talebinin reddedilmesinden de anlaşılmaktadır. Ancak Avusturya Prensesi Juana için farklı bir uygulama yapılmış ve onun 1554'te "Mateo Sfinchez" kod adıyla kadın olduğu belirtilmeden gizli bir şekilde tarikata girmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca Ignatius kadınları tarikatına kabul etmemesine rağmen, özellikle dul, zengin ve soylu kadınlardan yüklü miktarda bağış toplamış ve onların servetlerini kendi eğitim kurumlarında kullanmıştır (Geniş bilgi için bk. Meliha Köse, "Cizvit Tarikatında Kadınların Statüsü ve Kızların Eğitimi", *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*, ed. Bahri Ata, (Ankara: Pegem Akademi, 2016, 73-105).

⁴ Mary Ward "Cizvitlerin annesi" olarak da isimlendirilmiştir. Viyana'da "Stoss im Himmel" denilen bölgedeki bir evi kendilerine merkez kabul eden "Institutum Beatae Mariae Virginis" adlı bu cemiyet, başlangıçta hastalara ziyaret ve keşişlerin özgürlüğü mottosu ile çalışmışlardır. Roma, Napoli ve Perugia'da kızlar için eğitim kurumları kurmak isteyen bu cemiyetin faaliyetlerine 1630 yılında Papa VIII. Urban tarafından son verilmiştir. Ancak 18. yüzyıl başlarında kendilerine yeni bir saha arayan Mary Ward taraftarları Alman coğrafyasına girerek 1700'lü yılların başında faaliyetlerine başlamışlardır. Nitekim I. Franz (1792-1806/ Kutsal Roma-Germen imparatoru, 1806-1835 Avusturya imparatoru) döneminde St. Pölten, Krems, Bamberg ve Altenötting şehirlerinde kurulan eğitim merkezleri haricinde Tirol bölgesinde de 3 adet enstitü açmışlardır. 1877 yılında ise Papa IX. Pius'un fermanıyla söz konusu cemiyetin faaliyetlerine sınırsız süreyle özgürlük tanımıştır. 1953 yılında "Lehrfraeulein" ve "Laienschwestern" adı verilen iki eğitimci kadın cemiyeti ile

bilinen bu cemiyet, Avusturya topraklarına ancak 1703 yılında girebilmiştir. 1706 yılında St. Pölten, 1717’de Bamberg, 1721’de Altenötting ve Tirol’de, 1727 yılında ise Krems şehirlerinde faaliyetlerine başlamışlardır (Klein, 1842, 104; Fritzer, 2005, 23; İstek, 2017, 42). Okullarında ve enstitülerinde genellikle üç sınıf açarak eğitim-öğretime başlamışlardır. Söz konusu eğitim kurumunda okuma-yazma, Fransızca⁵, ata binme ve dans dersleri haricinde kızlar için el becerileri gerektiren (örgü, dikiş) dersleri verilmiştir. Sınıflar arasında sosyal bir tabakalaşma olduğu görülmektedir.⁶ Zira birinci sınıfta soyluların kızlarına, ikinci sınıfta halkın çocuklarına ve diğer sınıfta ise kendi üyelerine ders vermişlerdir. Cizvitlerin yöntemlerinin alışılmıştan farklı olması, ders müfredatları ve öğretmenlerini kendi düşüncelerine göre eğitmelerinden dolayı Cizvitlere ve Cizvitleri örnek alan Englische Frauelein adlı cemiyete başlangıçta şüpheyle yaklaşmış ve bu nedenle yayılmalarını önlemek amacıyla sadece şehirlerde okul kurmalarına müsaade edilmiştir (İstek, 2017, 25). Böylelikle kırsal kesimde yaşayan fakir halkın çocukları, onların verdiği ücretsiz temel eğitimden çok da yararlanamamıştır (Helmut Engelbrecht, 1995, 25).

---

birleşmişler ve 2004 yılında sonra da adlarını “Congregatio Jesu” olarak değiştirmişlerdir. St. Pölten’deki Avusturya Kurulu’nun onayı ile hâlihazırda Aşağı Avusturya eyaletindeki şubelere ek olarak bir de Viyana’da bir enstitüleri bulunmaktadır (Geniş bilgi için bk. Anton Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark* (Wien, 1842), 4/105; Adolf Bäuerle, *Was verdankt Oesterreich der beglueckenden Regierung Sr. Majestaet Kaiser Franz des Ersten* (Wien, 1834, 418; Katholische Kirche Österreich, 9 Kasım 2019).

⁵ 19. yüzyıl sonunda Kudüs’te açılan Notre Dame de Sion okulunda Fransızca’nın haricinde Arapça, İngilizce, İtalyanca, Türkçe ve Almanca dersi de verilmiştir. Buradaki öğrenciler arasında Osmanlı Paşalarının kızları da bulunmaktadır (Bk. Köse, “Cizvit Tarikatında Kadınların Statüsü ve Kızların Eğitimi”, 93).

⁶ Benzer bir uygulama 1843’te Fransa’da, 1856’da ise Fransa’dakinin bir şubesi olarak İstanbul’da açılan Notre Dame de Sion adlı kız okulunda da bulunmaktadır. Bu okulda kız öğrenciler, yatılı ve yatılı olmayan şekilde eğitim almışlardır. Ayrıca zengin ve soylu ailelerin çocuklarının yanı sıra kimsesiz, yetim ya da fakir ailelerin çocuklarına da eğitim verilmiş, ancak bunların yatakhaneleri, üniformaları, ders saatleri arasında ciddi oranda bir farklılık yaşanmıştır (Geniş bilgi için bk. Köse, “Cizvit Tarikatında Kadınların Statüsü ve Kızların Eğitimi”, 73-105).

Cizvitler, eğitimcilerini görevlendirmeden önce, onlardan bekâr kalacaklarına ve tarikatın kuralları karşısında sorgusuz sualsiz itaat edeceklerine dair yemin etmelerini istemişlerdir (Jesuitenkirche, 2019). Eğitimciler tarafından hayata geçirilen Cizvit Pedagojisinin en önemli unsurlarından biri tiyatrodur. Ahlaki bir eğitimin ve eğlencenin karışımından ortaya çıkan bir oyunla, dini ve dünyevi meseleleri insanlara daha rahat anlatmışlar ve böylelikle geniş bir halk kitlesi tarafından hayranlık duyulan bir tarikat olmuşlardır. Ayrıca başta Teoloji olmak üzere tarih, sanat ve felsefe alanında çalışmalar yapan Cizvitler, bu alanlarda dünya genelinde şöhret olmakla kalmamış, eğitim kurumlarında da bu dersleri vermişlerdir (Güngör, 2004, 55).

Cizvit tarikatının diğer bir eğitim yöntemi ise bilinmeyen ülkeler ve kültürler hakkında bilgi sahibi olunarak insanlar ve yöneticiler nezdinde bir hayranlık uyandırılması ve Hristiyan misyonunu en uzak bölgelere kadar yaydıkları hususunda insanları inandırmalarıdır. 1540 yılında Franz-Xaver Cizvit bir misyoner olarak Avrupalıların kültürlerinden çok da fazla haberi olmayan Uzakdoğu ülkelerine bir yolculuk yapmış ve seyahatinin ilk rotası olarak Hindistan'ı tercih etmiştir. Sonrasında ise Molukken üzerinde Japonya'ya gitmiş ve 1546 yılında ise Çin yakınlarındaki küçük bir adada hayatını kaybetmiştir. Franz- Xaver'in bu yolculuğu ve yolculuk için gösterdiği cesareti, tarikata yabancı kültürleri tanıma ve dini misyonlarını bu bölgelere taşıma hususunda yeni bir eğitim-öğretim yöntemi olarak girmesine sebep olmuştur. Kısa bir süre sonra tarikat içinden kâşifler, coğrafyacılara ve dil bilimciler ortaya çıkmış ve bilimde olağanüstü bir zirveye ulaşmışlardır. Pater Jacques Marquette 1673 yılında altı arkadaşı ile birlikte Mississippi nehri üzerinden geçmeyi başarmış, bundan sonra da çalışmalarını Hindistan, Tibet ve Çin üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Pater'den sonra Portekizli Cizvit Antonio de Andrade Himalayalar'ı aşan ilk Avrupalı olarak tarihteki yerini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde Cizvitlerin faaliyetleri 1583 yılında Fransa'dan gönderilen beş Cizvit üyesi ile başlamış ve Cizvitler aynı yıl payitahtta St. Benoit Manastırı ve Kilisesi'ni açarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamışlardır. Fransa'ya verilen kapitülasyonlar, aynı zamanda ülkedeki Katolik mezhebinin idamesini sağladığından Cizvitlerin kısa bir süre içinde payitahtın haricinde İzmir, Adalar, Kudüs, Mısır, Suriye, Halep ve Filistin topraklarında da misyonerlik çalışmalarına müsaade edilmiştir (Eryılmaz, 1996, 70). Bu bağlamda İstanbul ve Suriye'yi merkez olarak kabul eden Cizvitler, hem Fransa'dan hem de Cenevizlilerden yardım almışlardır. Ancak veba salgını nedeniyle ilkokulun kurulmasından üç yıl sonra çalışmaları sekteye uğramış ve 1609 yılında elçi Salignac önderliğinde yeniden payitahta gelerek St. Sebastian Kilisesi'nde faaliyetlerine başlamışlar ve hatta Osmanlı geleneklerine uygun olarak sakal bırakmaya, şalvar giymeye, hastalara ve muhtaç durumdaki insanlara yardım ederek toplumla kaynaşmaya çalışmışlardır (Gözübüyük, 2018, 643). Cizvitlerin düşüncelerinin özellikle Rumlar ve Ermeniler arasında yayıldığı görülmektedir (Yiğitoğlu, 2012, 106; Birsnel, 2013, 104-107; Eryılmaz, 1996, 71). Nitekim Osmanlıdaki Millet anlayışı gereğince cizye vergisi vererek askerlik yapmayan ve ticaretle ilgilenen azınlıklar; Avrupalı tüccarlar, din adamları ve yöneticilerle ilişki içerisinde olmuşlar ve Fransa'ya verilen ticari ve dini imtiyazlar ile de kendilerine bir koruyucu bulmuşlardır. Cizvitlerin payitahtta kurulan okullar haricinde azınlıkların en fazla olduğu Erzurum-Trabzon hattı arasındaki bölgelerde misyonerler sayesinde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.⁷ Nitekim Osmanlı Devleti'nin fetih politikaları karşısında onlara karşı silahla mücadelede bulunamayacağını anlayan Papalık Kurumu, gezgin, kâşif ya da araştırmacı bir yapıya sahip olan seyyah rahipleri desteklemiştir. 18.

---

⁷ Cizvitlerin Osmanlı Devleti'nde rahat bir şekilde faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Nitekim Cizvit misyoner Emile Logrand, "Gönül isterdi ki, Katolikler Osmanlı Padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda'da rahat ve serbest olsunlar" diyerek Osmanlı'daki Cizvitlerin halini anlatmıştır (Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1983, 119); Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000, 68).

yüzyılda Osmanlı yönetimi tarafından Cizvitlerin çalışmalarına bazı sınırlandırmalar getirilmiş ve Hristiyan tebaanın şikâyeti üzerine Cizvitlerin mezhep değiştirmeyi teşvik eden söylemleri yasaklanmıştır. Bu durum, 1722, 1732, 1739, 1741 ve 1746 yıllarında bazı emirnamelerin yayınlanmasıyla resmîyet kazanmıştır (Eryılmaz, 1996, 71).

Cizvitlerin Uzakdoğu ülkeleri ya da Asya kıtasındaki yaptıkları araştırmalar sadece Hristiyan misyonunu yaymak için gerçekleşmemiş ve oradaki kültürün Avrupa'ya da transferini sağlamıştır. Zira Çin'den Cizvitler sayesinde Avrupa'ya getirilen ve asıl adı "Chinarinde" olan, ancak Cizvitler tarafından tanındığı için "Jesuitenrinde" olarak da isimlendirilen bir bitki, 250 yıldan daha fazla süre Avrupa'da sıtma hastalığının tedavisinde kullanılmıştır.⁸ Nitekim 1711 yılında Erzurum'da baş gösteren bir veba salgını sırasında Cizvitlerin Fransa'dan ilaçlar getirerek halkı tedavi etmeye çalışmaları ve bunun neticesinde de 3 yıl içinde 700 kişinin Katolik mezhebine girmesini sağlamaları (Birsell, 2013, 114), elde ettikleri kültürel birikim sayesinde gerçekleşebilmiştir. Avusturyalı Cizvitler de kendilerini birçok alanda geliştirmiş, hem kendi dönemlerinde hem de günümüze yansıyacak önemli çalışmalara imza atmışlardır.⁹

⁸ Hindistan ve Çin'den yararlanma sadece bununla sınırlı kalmamış, evrensel bir bilim adamı olan Cizvit Athanasius Kircher, günümüzdeki projeksiyon cihazının öncüsü olarak kabul edilen "Laterna magica" (sihirli lamba) icat etmiştir. Ayrıca hesaplama makinelerinden birini kurmuş ve sıcaklık ölçümlerinde de civa kullanmıştır. Matematikçi Cizvit Christoph Clavius ise ayın durumlarını göz önüne alarak Papa XIII. Gregor'un büyük takvim reformunda belirleyici bir rol oynamıştır. Cizvitler, söz konusu ülkelerden yapılan bilim transferi için Çince ve Sanskritçe öğrenmiş ve hatta diğer Cizvitlerin de öğrenmesi için ilk dil bilimi kitaplarını yazmış ve bu çalışmalarını Brezilya'da bütün Hint kabilelerinin anladığı ve telaffuzların dahi aktarıldığı bir sözlük ile taçlandırmışlardır (Geniş bilgi için bk. Jesuiten, 28 Mayıs 2019). Cizvitlerin özellikle Astronomi alanında Çinlileri dahi geçerek önemli çalışmalar yaptığı görülmüş ve günümüzde dahi Ay Coğrafyasında yer alan bazı terimlerin atlandırılmasında 32 Cizvit tarikat üyesinin ismi kullanılmıştır.

⁹ Avusturyalı teolog ve Cadı Teorisyenini Adam Tanner (1572- 1632), doktor, doğa araştırmacısı ve Cizvitlerin Filipin sorumlusu Georg Joseph Kamel (1661-1706), Doğa Bilimleri uzmanı Joseph Franz (1704-1776), Teolog, Gök Bilimci ve Bilirkişi

Bu çalışmada öncelikle Cizvitlerin Avusturya’da ortaya çıkışları, açtıkları eğitim kurumları, hangi şehirlerde faaliyet gösterdikleri, onları destekleyen imparatorlar ve hanedan üyeleri aktarılmış, sonrasında da bu eğitim kurumlarından biri olan liseler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sınırlandırılması amacıyla 1551-1773 yılları arasındaki lise eğitimi ve müfredatına değinilmiş ve bunun yanı sıra onların eğitim sistemlerine karşı olan söylemlere de yer verilmiştir. Çalışmada Avusturya temel alındığından genellikle 18. ve 19. yüzyılda kaleme alınmış Almanca eserler kullanılmış ve bazı Türkçe eserlerden de yararlanılarak çalışma zenginleştirilmiştir. Böylelikle Cizvitlerin eğitim faaliyetlerinin Avusturya coğrafyasındaki yansımaları, Almanca kaynaklardan aktarılarak Türkiye’deki Cizvit literatürüne farklı bir bakış açısı kazandırılması hususunda katkı sağlaması amaçlanmıştır.

2. Cizvitlerin Avusturya’da Eğitim-Öğretim Faaliyetlerine Başlaması ve Kurdukları Okullar

25 Nisan 1551 tarihinden itibaren 10 Avusturya’da yayılmaya başlayan bu tarikat, 1552 yılının Mart ayında Papa Petrus Canisius’a bağlı olduklarını bildirerek çalışmalarına başlamıştır (Klein, 1842, 134-137). Avusturya topraklarına girdikleri günden bu yana, 1773-1814 yılları hariç, eğitim alanında öncü olmuşlardır. 4 Mart 1552 tarihinde üniversitenin de onayıyla Viyana’da Dominikaner tarikatına ait olan bir manastırın onlara verilmesiyle ilk liselerini açmışlar ve 50 öğrenciden oluşan bir sınıfla eğitim-öğretim hayatına başlamışlardır.

Joseph Liesganig (1719-1799), Astronom Maximilian Hell (1721-1792), Botanikçi ve Mineralog Franz Xaver Freiherr von Wulfen (1728-1805), Nüvizmatik bilim dalının kurucusu olan Joseph Hilarius Eckhel (1737-1798), Astronom, Matematikçi, Filozof, Jeodezi uzmanı ve aynı zamanda ismi Ay’da bir krater ve bir oluğa verilen Francis Triesnecker (1745- 1817) bu isimlerden sadece bazılarıdır (Bk. A.P.R. Birotteau, *Die Jesuiten in Frankreich*, çev. J.B.F. (Pest: K.U. Hartleben’s Verlag, 1830), 207; “Liste bedeutender Jesuiten”, 28 Mayıs 2019).

¹⁰ Kayser Ferdinand, Cizvit tarikatının ülkesinde yayılmasına 1550 yılında müsaade etmiş ve 1551 yılında da 11 Cizvit Viyana topraklarına girmiştir. Gelenlerin ikisi Alman, diğerleri ise Belçika, İngiltere, İtalya ve İspanya vatandaşlığı olan kimselerdir. Geniş bilgi için bk. Matthias Koch, *Wien und die Wiener* (Karlsruhe: Verlag von C.Macklot, 1844, 83).

Eğitim dili olarak Latincenin belirlendiği bu okulun oldukça sistemli çalıştığı görülmektedir. Nitekim 1554 yılında söz konusu okulun öğrenci sayısını 300'e, sınıf sayısını ise 5'e çıkardığı görülmüştür. Öğrenci ve sınıf sayılarındaki bu artış nedeniyle kendilerine imparatorluk tarafından tahsis edilen "Am Hof" bölgesindeki Karmaliter manastırını kullanmaya başlamışlar ve böylelikle bu yer, 1773 yılına kadar "Yüce Cizvitlerin Yeri" olarak isimlendirilmiştir (Klein, 1842, 131). Cizvitler, ilk eğitim kurumlarında genellikle Din dersleri üzerinde yoğunlaşmışlar ve 1553 yılında bu derse farklılık getirerek tiyatral bir oyun şeklinde derslerini icra etmişlerdir (Koch, 1844, 83). Bir yıl sonra da farklı ülkelerden kendi tarikatlarına mensup kişileri getirerek çalışmalarını kaliteli hale getirmeye çalışmışlar ve bu düşünceye yönelik olarak da Belçikalı Andreas Rienbaum, Wilhelm Wachtelbein ve Johann Ranus Viyana'ya getirtilmiştir (Koch, 1844, 83). Kısa bir zaman sonra hukuk, matematik, botanik, tıp, yabancı dil (İbranice, Yunanca ve Arapça alanında) alanında Cizvit uzmanlar getirtilerek Viyana Üniversitesi'nde ders vermeleri istenmiş, böylelikle üniversite eğitimini lise sonrasında gerekli ve cazip hale getirmişlerdir.

Kayser Ferdinand (1521-1564) ile aralarını oldukça iyi tutan Cizvitler, Kayserin isteği üzerine Papa Canisius tarafından kaleme alınan "Hıristiyan öğretilerinin doktrinleri" adlı eseri¹¹, din derslerinde ders kitabı olarak kabul etmiş ve bütün Katolik ülkelerinde bu eserin yayılması, okunması ve hayata geçirilmesinde yoğun bir çaba sarf etmişlerdir (Niederösterreichisches Landesgymnasium, 1874, 10). Ayrıca Kayser'e yayılmaya başlayan

---

¹¹ Latince "Summa Doctrinae Christianae" adı verilen bu eser, Kayser Ferdinand'ın fermanıyla imparatorluğun bütün bölgelerinde okutulması emredilmiş ve 1556 yılında da Almancaya çevrilmiştir. Bir yıl içinde 400 baskısı yapılan bu çalışma, kısa bir süre sonra da imparatorluk genelinde konuşulan bütün dillere çevrilmiştir. Nitekim din dersleri, 1780'li yıllarda eğitim dilinin Almanca olması yönünde karar verilmesine rağmen, genellikle yerel halkın diliyle verilmiştir (Geniş bilgi için bk. Koch, *Wien und die Wiener*, 83).

Protestanlık inancına ve Türk kuşatmalarına karşı da yardımcı olmuşlardır. Bu itaatkâr davranışları karşılığında Kayser, onlara olan güvenini gösterebilmek için hükmettiği topraklar¹² üzerinde eğitim çalışmaları yapmaları hususunda müsaade vermiştir. Söz konusu imparatorluk fermanından sonra Cizvitler aşağıda tabloda belirtilen tarihlerde ve bölgelerde ilk kurumsal yapılarını açarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Buna göre Cizvitlerin nerede ve ne zaman eğitim çalışmalarına başladığı şu şekilde tablolaştırılmıştır:

Tablo 1. Cizvitlerin Avusturya’da Açtıkları İlk Okulların Zamanı ve Yeri

Tarih	Yer
1551	Viyana
1556	Prag ¹³
1561	Tyrnau (Slovakya)
1562	Innsbruck
1564	Braunsberg an der Ostsee (Polonya)
1565	Pultusk
1566	Olmütz (Çekoslovakya), Neuhaus, Kruman ve Glatz
1572	Graz
1608	Linç

Habsburg İmparatorluğuna bağlı olan Polonya ve Bohemya gibi ülkelerde de Cizvitlerin faaliyetlerinin yoğun olduğu görülmektedir. Ancak Polonya’daki çalışmalar 1574 yılında başlamışken, Bohemya’daki çalışmaları 1622 yılına kadar gecikmiştir.

¹² Avusturya toprakları 1806 yılına kadar “Habsburg İmparatorluğu”, bu tarihten sonra da “Avusturya imparatorluğu” olarak adlandırılmış ve ülke sınırları daralmıştır. Bu çalışmada ise sadece günümüz Avusturya toprakları ele alınmıştır.

¹³ 21 Nisan 1556 yılında Prag’a gelen 12 Cizvit mensubu Clement Manastırı’nda eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamış ve daha sonra kendilerine ait okullar kurmuşlardır. Geniş bilgi için bk. Theodor Wiedemann, *Oesterreichische Vierteljahrsschrift für katholische Theologie* (Wien: Alfred Hölder, 1874, 214).

Avusturya'daki Cizvit faaliyeti genellikle zengin ve asilzade çocukların eğitim aldığı kolejler üzerinden yürütülmüş (Klein, 1842, 134), fakir halkın çocukları ise kilise korolarında görev yapmak şartıyla temel eğitimden faydalanabilmişlerdir (İstek, 2017, 27). Koroda yer alan çocuklar aynı zamanda farklı ülkelere gönderilecek eğitimciler olduğundan onların eğitimleri üzerinde de durulmuş ve tarikata kabul edilmişlerdir (Klein, 1842, 134). Söz konusu çocuklar ayrıca üniversite tahsilleri döneminde de Cizvitlerden burs aldıklarından dolayı onlardan kopmamış ve böylelikle Cizvitler hem zenginlerden hem de fakirlerden oluşan bir eğitimci kadrosuna sahip olmuşlardır.

Cizvitlerin eğitim çalışmaları Avusturya'da özellikle idareciler tarafından desteklenmiş ve onlara maddi yardımın yanı sıra önlerini açacak çalışmalarda da bulunulmuştur. Arşidük Karl, Cizvit okullarındaki öğrenci sayısının azalmaması ve hatta artması için soyluların çocuklarını eğitim için başta Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerine göndermesini yasaklamış (İstek, 2017, 28) ve 1573 yılında Graz şehrinde Cizvitlerin Protestanlara karşı mücadele edebilmesi için bir kolej yapılmasına yardımcı olmuştur (Boehmer, 1907, 75). Onlara yaptığı yardımın giderek arttığı bu kolejin 1585 yılında üniversiteye çevrilmesinden anlaşılmaktadır (Huber, 1873, 28). Protestanlara karşı Cizvitlerden yardım alınması, Steiermark eyaletinde 1599-1604 yıllarında Protestanların dinden dönen, sapkın ve kâfirler suçlamasıyla (Ketzerei hadiseleri) cezalandırılması ve hatta öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (Huber, 1873, 28). Bu hadiselerden sonra Cizvitler, yönetimin gayri meşru çocuğu edasıyla siyasi hadiselerde söz sahibi olmaya ve Protestanlardan kalan gayrimenkullerin kendilerine devredilmesiyle de gündün güne zenginleşmeye başlamışlardır. Cizvitlere en fazla yardım eden imparator ise Kayser Ferdinand olmuştur. Ferdinand, Viyana'nın ikinci bölgesi ya da Am Hof adıyla anılan semtinde "Haus der Schrans" adlı bir binanın Cizvitlere bağışlanmasına onay vermekle kalmamış,

yıllık 1000 Florin para yardımının dışında ısınma malzemeleri ile şarap ve yiyecek yardımı yapmıştır (Niederösterreichisches Landesgymnasium, 1874, 10). Cizvitler için Am Hof semti bu hediyeyle sonra bir merkez haline gelmiş ve söz konusu binanın haricinde 17. yüzyılda bu bölgede başka okullar da açılmıştır. Özellikle “bei St. Anna deutsche Schulen” adlı okul, Cizvitler tarafından kurulmuş ve ilk yenileşme döneminde (1774-1824) yeni eğitim sisteminin uygulanabilmesi için pilot okul olarak tercih edilmiştir (Schubert, 1853, 3).

Cizvitlerin eğitim sisteminin yaygınlaşabilmesi için yapılan yardımlardan birisi de 1561 yılında eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmayan manastır ve kiliselerin başta Cizvit tarikatı olmak üzere ülkede faaliyet gösteren tarikatlara devredilmesidir. Nitekim söz konusu yılda yapılan sayımda Avusturya merkez eyaletleri olan Österreich, Krain, Steiermark, Görz ve Kaernten’de 132 manastır, kilise ve manastırlarda görev yapan 436 keşiş, 160 rahibe, 199 kilise hizmetlisi ve 443 öğrencinin bulunması (Niederösterreichisches Landesgymnasium, 1874, 11) ve bu sayının da büyük bir kısmının Cizvitlerden oluşması daha ülkeye giriş yıllarında ne denli kabullenilen bir tarikat olduğunu göstermektedir.

Cizvitlerin eğitim faaliyetlerinin zaman zaman aksadığı görülmüştür. Nitekim savaş ve veba hastalığı gibi salgın hastalıklar dönemlerinde öğrenci sayılarında ciddi düşüşler olmuş ve 1577 yılında söz konusu salgın hastalıktan dolayı eğitim-öğretime üç yıl ara verilmiştir. Veba hastalığı dönem dönem Avrupa’da yaşanan ve Hristiyanlarca “Tanrının gazabı” olarak adlandırılan bir hadisedir. 1611 yılında tekrardan ortaya çıkan bu hastalık Tirol eyaletinin yanı sıra Innsbruck ve Hall şehirlerini de etkileyerek okulların kapanmasını ve öğrencilerin evlerine dönmelerini mecburi kılmıştır (Lipowsky, 1822, 98). Bu dönemde bazı Cizvit din adamlarının veba hastalığına yakalanan insanlarla yakın ilişkiler kurduğu, onların bakımlarını üstlendiği, ölenlerin ise defnedilme işlemlerini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ancak hastalığın kişiden kişiye bulaşması nedeniyle

Profesör Albert Danner, Melchior Kestlau ve Georg Schrader gibi bazı Cizvit bilim adamları hayatlarını kaybetmiştir. 1703 yılında gerçekleşen Macar ihtilali de eğitim-öğretimi aksatan hususlardan biri olmuştur (Von einem Klosterzögling, 1870, 313). Ancak bütün yaşanan olumsuzluklara rağmen devletin söz konusu tarikata mecbur olduğu 17. yüzyılda onlara yapılan yardımın hız kesmeden devam etmesinden anlaşılabilir. Kayser II. Ferdinand'ın (1619-1637) oğlu Arşidük Leopold Wilhelm'in (1614-1662), Cizvit tarikatına gönül bağı ile bağlandığı söz konusu tarikat için yaptığı çalışmalarda görülmektedir. Öncelikle tarikat için bir vakıf kurmuş ve hatta ölümünden önce vakfiyesini dahi kendi yazmış ve ayrıca kendi şahsi kütüphanesini Cizvit tarikatına bırakmış, 50.000 Gulden nakdi yardımı da 1665 yılında Neustadt bölgesinde kurulacak olan Cizvit kolejine hibe etmiştir (Leopold der Heilige, 1835, 244).

Cizvitler sadece temel eğitim veren müesseseler kurmakla kalmamış, devlet üniversitelerinde görev yapan birçok akademisyenin yetişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Üniversite öğrencilerinin tarikata katılımını sağlamak ve kendilerine mensup bazı akademisyenlerin motivasyonunu yüksek tutmak ve bir aidiyet duygusu yaşatabilmek için Viyana Üniversitesi'nin hemen yanına yapımı 3 yıl süren (1628-1631) bir kilise yaptırmışlar ve adına da "Universitaetskirche" olarak adlandırmışlardır (Weiss, 1865, 89).

1683 yılında vuku bulan II. Viyana Kuşatmasında Cizvitlerin dini ve milli duyguları harekete geçirerek halkı galeyana getirdikleri ve Türkler karşısında Katolikliğin muhafazası için herkesin mücadele etmesi gerektiği söylemlerini yaydıkları görülmüştür (Weiss, 1872, 74). Ancak oluşturulmaya çalışılan bu mücadele ruhunun yüzde yüz başarılı olmadığı bir gerçektir. Nitekim Avrupa'daki Türk korkusu gerçeğinin Cizvit okullarına giden bazı öğrencilerde de mevcut olduğu Viyana'nın merkezindeki Cizvit okullarında okuyan öğrencilerin yarısının Wiener Neustadt kasabasına kaçmasından anlaşılmaktadır

(Weiss, 1872, 74).

1699 yılında Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında imzalanan Karlofça Antlaşması sonrasında Avusturya'daki Cizvit üye ve okul sayısı şu şekilde aktarılmıştır: St. Anna okulunun müdürü ve aynı zamanda baş mürit olan kişi, 1242 üye ve 12 din görevlisi, 28 kolej ve 23 kilise (ORF, 2019). 1711 yılında yeniden ortaya çıkan veba hastalığı, yine eğitim-öğretimi aksatmış ve Cizvit okullarının kapanmasına ve birçok öğrencinin ölümüne sebep olmuştur.

Kayser Leopold döneminden sonra da Cizvit kolejlerinin sayıları artmış ve yeni okullar kurulmuştur. Söz konusu tarikata yeni okulların açılması için yardım edenlerden birisi Budin Kuşatması sonrasında esir olan Türk asıllı Franz von Zeugenberg ya da Franz Freiherrn von Csonkabeg'dir (Böheim, 1830, 138). Zeugenberg, esaret döneminde canını kurtarmak için Katolikliğe geçmiş ve din geçişindeki samimiyetini göstermek için 1737-1745 yılları arasında Wienervorstadt'ta St. Leopold isimli bir kilisenin yanı sıra papazların kalması için konutlar inşa ettirmiş ve ayrıca 40.000 Gulden, bazı kaynaklarda ise 25.000 Gulden (Böheim, 1830, 138) para yardımı yaparak yeni bir Cizvit okulunun Neustadt'ta kurulmasını sağlamıştır (Hochleitner, 1835, 244; Sickingen, 1834, 148; Schweickhardt, 1834, 163).

Kendi aralarındaki bağın güçlenmesi ve motivasyonlarının artması için günlük ibadetlerini sesli ve beraberce icra eden Cizvit üyeleri, Latince dilini eğitim dili olarak kabul etmişler ve öğrencilerin kendi aralarında Latince konuşarak bu dili sık sık pratik etmeleri istenmiştir. Onların düşüncesine göre; *“Latince dili, kilisenin ve Hristiyan geleneğinin dili olduğundan, aynı zamanda insanlık biliminin ve tüm zamanların dilidir”* (Von einem Schulmanne, 1868, 15). Latince derslerinin yanı sıra ata binme, dans etme ve kılıç kullanma gibi uygulamalı derslerin verildiği üniversite ve yüksekokul arası “Şövalye Akademileri” de yine Cizvitlerin Avusturya eğitim sistemine kazandırdıkları yapılardan biri olmuştur. Böylelikle savaş ortamına

etki edebilecek generaller, üst düzey subaylar ve harp okulu öğrencileri bu tarikatın eğitim sisteminin süzgecinden geçerek tarikatın ordu içindeki temsilcileri olmuştur.

18.yüzyıl sonuna kadar eğitimci tutumlarını devam ettiren Cizvitler, bu dönemin başında gayrimenkul zengini bir kurum haline dönüşmüşlerdir (Schweickhardt, 1834, 163). Üniversitelerde, akademilerde ve liselerde ortaya çıkan bazı sorunların giderilmesinde ve yeni bir reform taslağının hazırlanmasında Kayser VI. Karl'ın (1711-1740) başvurduğu ilk dini kurum, Cizvit tarikatı olmuştur. Zira söz konusu dönemin pedagoji alanındaki uzmanlarının çoğu bu tarikatın üyesidir. 1740 yılında Avusturya tahtına oturan Maria Theresia (1740-1780) da Prusya ile yaptığı Veraset Savaşları ve diğer düşman devletlere karşı daima savunmada olabilmek için 1752 yılında kendisinin hamilik ettiği "İmparatorluk Askeri Akademisi" ni (k.k. Militaerakademie) kurarken Cizvitlerin yardımına ihtiyaç duymuştur. Bu okulun kuruluş yeri olarak Cizvitlerin oldukça yoğun olduğu ve hatta onların bölgesi olarak bilinen Wiener Neustadt bölgesinin seçilmesi tesadüfi değildir. Nitekim Theresia Cizvitlerin desteğini alarak hem askeri eğitime hız vermek hem de bu kadar varlıklı ve nüfuzlu bir tarikatın onun yanında olduğu göstererek kendisine karşı yükselen sesleri bastırmak istemiştir.

1773 yılına kadar eğitim sistemlerindeki yozlaşmayı bir şekilde bertaraf etmeyi başarabilen ve nüfuzunu Avrupa saraylarına yerleştirdiği diplomat, devlet adamı, akademisyen, mütercim ve bilim adamları sayesinde günden güne güçlendiren Cizvit tarikatı, bu tarihten sonra tarikata karşı hazırlanan olumsuz raporlar, menfaatperest insanların tarikatın nüfuzunu kullanarak önemli yerlere gelmesi ve devlet işlerine müdahale etmesinden dolayı Katoliklerin güvenini kaybetmiştir (Brühl, 1848, 18; Engelhardt, 1833, 441). Ayrıca tarikatın öğrencilere öğrettiği dini değerler, kilise tarafından çok da hoş karşılanmamıştır. Nitekim Cizvitlerin

Viyana'daki okullarında eğitim alan ve daha sonra Jena'da Felsefe kürsüsünde Profesörlük makamına kadar yükselen Karl Leonhard Reinhold, ailesine yazdığı bir mektupta onların gerçek yüzünü anlatmış ve onlarla ilgilenmemesinin sebebinin Cizvitlerin bir kuralı olduğundan, tarikatın din adamlarının Mesih İsa'dan ve Kutsal Meryem'den, evlerinin de cennetten daha üstün tutulduğundan bahsetmiştir (Schuselka, 1845, 168). Yayılan söylemlere politik ve ekonomik çıkarlar da eklenince Papa XIV. Clement bir bildiri hazırlayarak 1773 yılında bu tarikatın imtiyazlarına son vermiş, onlara ait mülklere devletin el koyabileceğini ve okullarının devredileceğini bildirmiştir. Haklarına sınırlama getirilmesinden sonra tarikat 1783 yılında kendi kendini feshetmiş ve tarikat üyelerinin bir kısmı kendi istekleri doğrultusunda münferit çalışmalarına devam ederken, bir kısmı da 1774 yılında gerçekleşen "Allgemeine Schulordnung" yasası gereğince devlet okullarında eğitimci olarak görevlendirilmişlerdir (Kastner, 1863, 205). Nitekim söz konusu yasa ile devlet eğitim meselesini üzerine almış, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin her çocuğun ilkokula gitmesini ve temel eğitim almasını mecburi kılmıştır (Felbiger, 1774, 3-10). Cizvitlerden kalan gayrimenkuller ise; manastır binaları kışlalara, kiliseler dans salonlarına, okullardan bazıları ise devlet okuluna dönüştürülmüştür (Schweickhardt, 1834, 163). Cizvitlerden Avusturya yönetimine kalan en değerli miras ise onların paha biçilmez devasa kütüphaneleri olmuştur.

Cizvitlerin Fransız İhtilalinden kısa bir süre sonra Avrupa'da yeniden güçlenmeye başladıkları görülmektedir. Nitekim 1803'de İngiltere'de, 1804'de İtalya'daki Napoli'de ve 1805 yılında da Amerika'da faaliyetlerine yeniden başlama imkânı verilmiş, ancak resmi izin 7 Ağustos 1814 tarihinde Roma'daki II. Gesu Kilisesi'nde ilan edilmiştir. Ancak yasak getirilmesinden sonra bazı Cizvitlerin tarikattan ayrıldıkları görülmektedir. Avusturya'da ise Cizvitler, haklarına sınırlama getirildikten sonra yavaş yavaş kendilerini pasifize etmeye çalışmış ve gizli çalışmalarını I. Franz dönemine kadar saklayabilmişlerdir. I. Franz, 1820 yılında Galiciya'nın Tarnopol

şehrinde Cizvitlere ait “Kollegium Societatis Jesu” adıyla bir kolej kurmalarına müsaade etmiştir (Maass, 1961, 80). Bu okulun kurucuları, 1820 yılında Rusya’da Cizvitlerin haklarına sınırlama getirilmesinden sonra Kafkasya sınırına yerleştirilen, ancak yeteri kadar üyeleri olmadığı için Galiçya’ya gelen Cizvit mensuplarıdır (Hartmann, 1830, 178). I. Franz, söz konusu okulun açılmasına izin verdikten sonra çıkardığı bir yasa ile onların eğitim faaliyetlerinde yeniden yer almalarını da sağlamıştır. Cizvitler Tarnopol’da Latince ve felsefe eğitimi veren 6 okul ve ayrıca orta- ve lise eğitimine başlayacak öğrenciler için bünyesinde bir de yurt bulunan bir kolej açmışlardır (*Jurende’s Mährischer Wanderer*, 1840, 411). Cizvitlere şehir yönetimi tarafından da bazı yerlerin tahsil edildiği görülmektedir. Nitekim günümüzde Polonya sınırları içinde yer alan, ancak 19. yüzyıl başında Avusturya imparatorluğuna ait bir bölge olan Tiniec’de Benediktiner tarikatına ait bir manastır, din dersleri verilmesi şartıyla Cizvitlere hibe edilmiştir (Birotteau, 1830, 205). Polonya’da onlara verilen diğer gayrimenkuller arasında Starawies’deki bir ev de yer almaktadır. Cizvitler bu evi, tarikata yeni girenler için kullanılacak bir mekâna dönüştürmüşlerdir.

19 Kasım 1827 tarihinde ise Cizvitlerin yayımlanan bir imparatorluk fermanı ile bir kez daha güçlendirildiği görülmektedir (Allgemeine Zeitung München, 1828, 576). Kayser fermanında; gençlerin eğitimi, dini meselelerin yürütülmesi, inançsızlığın ve ahlaki bozulmanın azalması, öğrencilerin iyi bir Hristiyan ve vatandaş olabilmesi, Avusturya kültürünün ve geleneklerinin sonraki nesillere aktarılabilmesi için Galiçya’da Cizvit tarikatına yetki verdiğini açıklamıştır (Birotteau, 1830, 205). Tarikatın “general” unvanıyla isimlendirilen üst yetkilisine, verilen hakların neler olduğu teferruatlı bir belge açıklanmıştır. Belgede, dini temel eğitimin 4 yıl sürmesi, eğitimde okuma ve yardımcı kitapların kullanılması ve bunların imparatorluk komisyonu tarafından denetlendikten sonra piyasaya sürülmesi, sınavların hükümetçe belirtilen yönetmeliğe uygun olarak

yapılması gerektiği de altı çizilerek belirtilmiştir (Birotteau, 1830, 205). Ayrıca Cizvitlerin yurt dışına çıkmasına müsaade edildiği gibi, yurt dışından gelenlere de ikamet etmeleri için izin verilmiştir.

22 Kasım 1828 tarihinde ilan edilen Kabine Kararı ile Cizvitlerin günümüz Avusturya sınırlarında yeniden çalışmalara başladığı görülmektedir. Steiermark eyaletinin Gleisdorf bölgesinde Cizvitlere eğitim faaliyetlerine başlayabilmeleri için daha önce Piaristen tarikatına ait olan bir kolej tahsis edilmiş ve buraya da eğitimci olarak Galiçya'dan Viyana'ya çağrılan ve ana dili Almanca olan 3 Cizvit eğitimci getirilmiştir (Birotteau, 1830, 205). Ancak Piaristlerin kendilerine ait olan kolej binasını tahsis etmek istememesi sonucunda, imparatorluk Cizvitlere kendisini borçlu hissettiğinden olacak ki, Graz şehrinin Lechvorstadt kasabasında Cizvitler için iki katlı yeni bir bina yaptırılmıştır. Söz konusu bina, Tanrı'nın rızasını kazanmak amacıyla Roman Zaengerle adı verilen bir vatandaş tarafından finanse edilmiştir (Die Gegenwart, 1849, 276).

Cizvitler, I. Franz dönemi ile birlikte, 1773 yılı öncesi kadar olmasa da Avusturya'da yeniden etkin olmayı başarmışlardır. Ancak Cizvit okullarında okutulan kitapların, sınav zamanlarının ve yönetmeliklerinin imparatorluk kurallarına göre hazırlanmasının istenmesi, hatta bir kanun ile emredilmesi onların hızlı yükselişini engellemiş ve çalışmalarını daha az ve kontrollü olmasına sebebiyet vermiştir.

Cizvitlerin yeniden tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte siyasi hadiseler müdahale etmesi liberal yönetimleri rahatsız etmiş ve 1847'de İsviçre'den ve 1848 yılında da Avusturya'dan sürgün edilmişlerdir (Güngör, 2004, 61). Ancak 19. yüzyıl ortalarında baş general adını verdikleri P. Philip Roothaan tarafından yeni bir düzenlemeye tabii tutulduğu ve tarikatın hızlı bir büyüme gösterdiği görülmektedir. Bilimsel alanda Skolastik ve Thomism'in yeniden canlandırılmasını savunan Cizvitler, Papa IX. Pius'a sadık kalmışlar ve 1871 yılında ilk Vatikan Konsili'nde Papalık Kurumunun Yanılmazlık

Doktrinini desteklemişlerdir. 20. yüzyılın ilk yarısında ise Cizvitler, özellikle Amerika ve İspanya’da büyük bir sıçrama yapmışlardır. 1964 yılında onların sayısının 36.000 olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde de birçok ünlü Teolog (Henri de Lubac, Karl Rahner gibi) yetiştiren Cizvitler, 1963-1965 yılları arasında gerçekleştirilen İkinci Vatikan Konsili’nin düzenlenmesinde kilit bir rol oynamışlardır (Güngör, 2004, 43). Ayrıca bu dönemde tarikatın faaliyetlerinin Avrupa’dan ziyade Latin Amerika ve Asya’da ağırlık kazandığı, “İnanç ve adalet” sloganı etrafında kişiler topladığı, ateizm ve Marksizm düşüncesi ile mücadele ettiği ve dinler arası diyalog çalışmaları yaptığı görülmektedir.

Sayıları azalsa da Cizvitler her dönem varlıklarını devam ettirmeye başarmışlardır. Günümüzde Avusturya’nın dört ayrı bölgesinde 1 Kasım 2017 tarihi verilerine göre yaklaşık 69 Cizvit bulunmaktadır. Avusturyalı Cizvitlerin bir kısmı yurtdışında yaşamakta ya da çalışmakta ve faaliyetlerini küçük çaplı olarak Viyana, Graz, Innsbruck ve Linz şehirlerinde yürütmektedirler.

3. Liselerde Verilen Eğitim ve Bu Eğitime Karşı Tepkiler

Cizvitler neredeyse her dönem idarecilerle oldukça iyi geçinmiş, bazen taltiflerle bazen de kendi okullarından mezun olan yüksek dereceli memurlar sayesinde kralların ve veliahtların dikkatini çekerek okul sayılarını arttırmışlardır. Eğitim faaliyetleri sayesinde insanlarla temas kuran bu tarikata genellikle gençler katılmış, ancak az da olsa okullarda yetişkin adamların olduğu da görülmüştür.

Cizvit liselerinde kayıt öncesinde okula başlamak isteyen bireylerle bir mülakat yapılmış ve neden bu topluluğa girmek istedikleri sorulmuştur (Kelle, 1873, 4). Öğrenci adayları, öncelikle kişisel ve finansal durumları hakkında bilgi vermek ve ayrıca üstlerinin verdikleri karara her daim uyacağına dair yemin etmek zorunda kalmıştır (Kelle, 1873, 4). Mülakatta ayrıca kişiye onlardan beklentileri sorulmuş ve adaylar arasında cevabı uygun görülenler

tekrardan bir sınava tabii tutulmuştur. Adayların tamamına yapılacak olan ilk sözlü sınavının 14 gün sürmesi planlanmışken, bazen tarikatın önde gelenlerinin istekleri doğrultusunda ya da adayların daha yakından tanınmaları amacıyla daha uzun sürdüğü de olmuştur. İkinci sınavdan sonra da kişi artık onların eğitim kurumlarına kabul edilmiştir (Kelle, 1873, 5).

Lise eğitiminin 1553 yılından itibaren başlangıçta 10 yıl sürmesi planlanmış ve ilk beş yıl “alt eğitim”, ikinci beş yıl ise “üst eğitim” şeklinde düşünülmüştür. İlk beş yıllık dönemin üç yıllık eğitim aşamasında (*studia inferiora*), Latince dersi ile birlikte Yunanca, dini eğitim, gramer ve okuma dersleri verilirken, sonraki 2 yılda ilk üç yılda verilen derslerin tekrarı yapılmış ve ayrıca *Rhetorik (Belagat)* ve *Poetik'e (Şiir) Giriş* dersleri verilmiştir (İstek, 2017, 23). Poetik dersinde Çiçero, Rufus, Horaz ve Aeneis, vb. gibi birçok şairin şiirleri okutulurken, Belagat sınıfında Çiçero'nun konuşmaları, Sallust ve Seneca'nın eserleri okutulmuştur (Brandhuber, 2013, 13). 5 yıllık üst eğitim döneminde ise “yedi özgür sanat” olarak bilinen eğitim dalları ile formasyon ve tarih dersleri¹⁴ verilmiştir (Aytaç, 2012, 131). Yedi özgür sanat adı verilen ve Latince “septem artes liberales” olarak adlandırılan bu bilim dalı kendi arasında üçlü ve dörtlü olmak üzere iki gruba ayrılmış, birinci grupta; Dil Bilgisi, Belagat ve Diyalektik dersleri mevcutken, diğer grupta; Aritmetik, Geometri, Müzik ve Gökbilim dersleri yer almıştır (Engels, 2010, 99).

Kayser I. Leopold (1658-1705) döneminde Wiener Neustadt bölgesinde 4 sınıflık bir lise açılmış (1666) ve tam bir yıl sonra “Poetik” derslerinin yoğun olarak verildiği 5. sınıf ile 1668'de Belagat

---

¹⁴ Avrupa'daki Cizvit okullarının ortaöğretim kısmında tarih dersi verilmemektedir (Bk. H.Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963, 1/270). Ancak Alman coğrafyasında durum farklıdır. Nitekim 1622 yılında tarih dersleri için alıştırma ödevlerinin verilmesi, bahsedilen hususu desteklemektedir. Bunun yanı sıra 18. yüzyıl boyunca Alman topraklarındaki Cizvit okullarında Max Dufrene'nin (1688-1768) *Rudimenta Historica* adlı eseri okutulmuştur (Geniş bilgi için bk. Bahri Ata, “Cizvitler ve Tarih Öğretimi”, *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*, ed. Bahri Ata, (Ankara: Pegem Akademi, 2016, 116-126).

eğitimlerin ağırlıklı olarak işlendiği “Rhetorik” isimli 6. sınıf açılmıştır. Bu düzenlemeden sonra da liseler, genellikle altı sınıftan oluşturulmuş, sınıflara öğrencilerin ilgi alanlarına göre yerleştirme yapılmıştır. Wiener Neustadt bölgesinde açılan lisede 163 öğrenci eğitim almış ve 1666 yılının Ekim ayının on sekizindeki “St. Lukastag” (Kutsal Lukas günü) gününde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır (Fischer, 1832, 41). Okulun masraflarını karşılamak için okul yöneticilerinin öğrencilere tiyatro gösterileri düzenlediği ve bu oyun sonrasında oldukça yüklü bağışlar toplandığı kaynaklarda geçen hususlar arasındadır (Fischer, 1832, 41). Ancak bütün maddi imkânlarına rağmen kendi öğrencilerine ait bir öğrenci yurdu olmayan Cizvit okulları, kırsal kesimden gelen orta halli çocukların kapıcılık, hizmetçilik ve özel ders öğretmenliği yaparak barınma ve yemek masraflarını karşılamalarını zorunlu kılmıştır.

Liselerde düşünülen müfredat¹⁵ kendi dönemine göre oldukça muazzam gözüke de, sonraki dönemlerde Protestan, Benediktiner, Piaristen ve Karmelit tarikatlarının da kendilerine ait okullar kurmaları nedeniyle eleştirilmeye başlanmış, ancak Cizvit okullarından mezun olanların büyük bir kısmının devletin önemli kademelerinde yer aldığı için bu eleştiriler karşılık bulamamıştır. Bu nedenle diğer tarikatların eğitim faaliyetleri 1773 yılına kadar Cizvitlerin gölgesinde kalmıştır.

Cizvit liselerinin eğitim dili Latince'dir ve bu dile verilen önem öğrencilerin sadece bu dili konuşmaları ile sınırlı değildir. Öğrenciler **Latince** metinleri okumak, bu dilde kompozisyon yazmak ve sunum yapmak şeklinde Latince dili üzerinde yoğunlaştırılmıştır (Kelle, 1873,

---

¹⁵ Cizvit eğitimine, “Ratio Studiorum” adı verilen yazılı bir müfredatla başlanmış ve Ignatius’un ölümünden sonra bu eser “Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu” adıyla ilaveler yapılarak tamamlanmıştır. Söz konusu eserde özellikle eğitimciler üzerinde durulmuş ve iyi bir eğitimin sağlam yetiştirilmiş bir eğitimci ile başarıya ulaşacağı belirtilmiştir (Geniş bilgi için bk. Güngör, *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler*, 89-90).

14). Derste Almanca konuşmak yasaklanmış, konuşanlar da mutlaka cezalandırılmıştır (İstek, 2017, 15). Öğretmen adayları hazırladıkları Latince yazı ya da sunumları senenin belirli günlerinde okullarının yemek salonunda diğer öğrencilere anlatmışlardır. 18. yüzyıl başlarında ise Latince dersinin müfredatının çağın gereksinimlerini karşılamadığı görülmektedir. Zira bu dönemde öğrenciler ne Latinceyi rahatlıkla konuşabilmekte ne de bu dilde kompozisyon yazabilmektedirler. Aktarılanlara göre öğrenciler, bazı biçim ve cümle teorilerini ezberlemekle yetinmekteydiler. Bu nedenle Cizvit tarikatı mensubu Emanuel Alvarus tarafından “Principia seu Rudimenta grammatices” adlı Latince bir eser kaleme alınmış ve böylelikle öğretmenlerin kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Bu kitabın bölümleri şunlardır yoğunlaştırılmıştır (Kelle, 1873, 16-17):

1. Bölüm: Kitabın ismi verildikten sonra liseye başlamak isteyen bir erkek öğrencinin eğitim öncesinde evinde neler öğrenmesi gerektiği hakkındadır.

2. ve 3. Bölüm: Parva ve Principie adı verilen alt sınıflarda hangi derslerin okutulacağı hakkındadır.

Yunanca da Cizvitlerin lise seviyesindeki okullarında verilen bir derstir (Tausche & Ebermeier, 2003, 101). Ancak Yunanca, Latince kadar üzerinde durulan bir ders olmamış, sadece gramer bilgileri verilmiş ve sonrasında da öğretilen gramer Yunan yazarların eserleri ile desteklenmeye çalışılmıştır (Jahn, 1827, 440). Şüphesiz ki Yunanca dil eğitimi o zamana değin Avusturya topraklarında verilen bir ders olmadığından, Cizvitlerin okuluna gitmek ve orada eğitim almak büyük bir prestij olarak görülmüştür.

Tarih dersi de liselerde önemle üzerinde durulan bir ders olmuştur. Cizvitlerin tarih dersi ve tarihten anladıkları husus ise hem kendi dönemlerinde hem de sonrasında tartışmalı bir mevzudur. Söz konusu derste Cizvit mensubu pedagoglar ve önemli bilginler aktarılmış ve onların insanlığa olan faydalarından bahsedilmiştir (Von

einem Schulmanne, 1868, 18). 17. yüzyıl ortalarından itibaren azizlerin hayatı Belçikalı Cizvit Rosweyde tarafından kaleme alınan Acta Sanctorum adlı bir eserden okunmaya başlanmış ve ayrıca kilise tarihi ile konsiller üzerinde de durulmuştur (Güngör, 2004, 56). Üst sınıflarda verilen bu dersin de Latince olması nedeniyle dil yeteneği iyi olmayan birçok öğrenci gerçek anlamda bir tarih dersi görememişlerdir. Nitekim bu durumun devam ettiği 19. yüzyıl başında bir okul yetkilisi tarafından şu sözlerle eleştirilerek aktarılmıştır: “*Bizi şuna inandırmak istediler: ‘Tarih dersi üst sınıflarda verilmeli ve bütün derslerde olduğu gibi bu ders de Latince olmalı’. İşte bu düşünmeden ötürü öğrenciler hiçbir şey bilmedikleri gibi, Latince verilen bir tarih dersinden de nefret ettiler*” (Von einem Schulmanne, 1868, 18). Tarih dersinin yanı sıra verilen **Felsefi Bilimler** dersi de Latince olarak öğretilmiştir.

Matematik dersi ise Cizvit okul müfredatına uygun olarak en üst sınıflarda (Rogge, 1872, 325) ve 4 temel işlem ve kesirli sayılardan öğretilmek suretiyle işlenmiş ve geometri dersine yer verilmemiştir (Von einem Schulmanne, 1868, 18). Matematik dersi, özellikle şehirde yaşayan ve ailesi tüccar olan çocuklar için önemli bir unsur görüldüğünden, ailelerin çocuklarını Cizvit lisesine göndermek için yeterli bir sebep olarak bildirilmiştir. Nitekim 1700 yılından önce Matematik ve Fizik alanında ders verebilecek öğretmenlerin sadece Cizvitlerden çıkması nedeniyle Feldkirchen gibi şehirlerde zengin ve tüccar aileler çocuklarını Cizvit liselerine göndermiştir (Löcher, 2008, 91).

Din dersi, hem uygulamalı hem de pratik olarak Cizvit okullarında verilmiştir. Uygulama hususunda öğrencilere öğretmenlerin örnek olması istenmiş ve onlara şu şekilde tavsiyelerde bulunulmuştur:

“Öğrencileri, Tanrı ve azizler için yapılan belirli ve kesin olan duaları düzenli yaparak alışmaları için tavsiyelerde bulunun. Onların bunlardan nefret etmemesi için bazen bir kitaptan, bazen de anılarınızdan örnekler vererek düşünmelerini sağlayın. Bunları yapmada başarısız olanları (bir ceza olarak) dua odasına gönderin, burada bir süre düşünmesini sağlayın veya bir kutlama gününde ikinci bir ayinde hazır bulunmasını ya da erkenden kiliseye gelerek hizmetleri yapmasını söyleyin” (Von einem Schulmanne, 1868, 21).

Cizvitlerin verdiği din eğitiminin yeterli olmadığı, insanı Tanrı'ya yaklaştırmadan ziyade dünyevi menfaatlere yaklaştırdığını aktaran bazı bilim adamları olmuştur. Teoloji alanında Profesör olan Melchior Ganus, Cizvitlerin bu sistemine karşı çıkmış, onların çalışmalarını *“insanların Cizvitlerin yaydığı sahte bir etkinin yansımına kapılarak farkında olmadan Tanrı'nın adını küçümsediğini, gençlerin baştan çıkarılarak yanlış prensiplerle zihinlerinin doldurulduğunu ve mevcut kurumlara karşı ayaklanmalarını sağladığını”* belirtirken Stephan Paskal onları *“hırslı, ancak kendisini süslü ve hürmet dolu öğretilerle badanalayarak dindar hali veren bir mezheptir”* şeklinde anlatmıştır (Schuselka, 1845, 163-164). Ayrıca verilen **Müzik** dersinin sadece ilahileri ezberlemek ve onları okumaktan ibaret olduğu da özellikle vurgulanmıştır. Çocukların dini öğretilerle ve Müzik dersinin mevcudiyeti ile kandırılması durumunu *“Avusturyalı çocuklar (onlar tarafından) emzirilip yetiştirildiler ve mezarda şarkı söylettirildiler”* şeklinde ağır ve hakaret dolu ithamlarla açıklayanlar olmuş ve bu durumun da Avusturyalıların dini inançlarında bir karartı meydana getirdiği belirtilmiştir (Schuselka, 1845, 187).

Avusturya Cizvit liselerinde görülen derslerin “Paris modeli” ne dayandırıldığı ve hatta bunun ilk kez Sicilya'daki Messina Koleji'nde uygulandığı bilinmektedir (Güngör, 2004, 93). Nitekim bu okulun müfredatı da Latince, belagat, tarih, şiir, Yunanca, felsefe, matematik, müzik ve din derslerinden oluşmakta, ayrıca Avusturya'daki kolejlerden farklı olarak İbranice dersleri de verilmektedir.

Liselerde sınavlar komisyon sınavı şeklinde yıl sonunda düzenlenmiş ve başarılı olanlar bir üst sınıfa geçerken, başarısız olanlar sınıf tekrarı yapmışlardır. Ayrıca başarı olan öğrenciler, Latince kitaplar hediye ederek ödüllendirilmiştir (Gaisberger, 1855, 23).

Lise eğitimini başarıyla tamamlayan gençlerin bir kısmı liselerde öğretmen olmak üzere yetiştirilirken diğer bir kısmı da üniversiteye devam etmişlerdir. Cizvitler, lise öğretmeni olacak adayda öncelikle iyi bir Latince bilmesi, temel eğitim olarak bilinen “Philosophischen Jahrgang” (Felsefe Yılı) dönemini bitirdikten sonra iki yıl Gymnasialpaedagogik (Lise pedagojisi) bölümünü bitirme şartı aramışlardır. Öğretmen olacak aday, bu iki yıllık eğitim hayatı boyunca her şeyi kapsamlı bir şekilde sunan, örneklerle açıklayabilen, öğretilen hesap derslerini aktarabilen ve okul çalışmalarının nasıl yapıldığı hakkında bilgi sahibi olan bir kimse olarak yetiştirilmiştir (Kelle, 1873, 12-13).

Okuldan mezun olmadan önce adayların kendi bilgilerini yoklamaları ve hangi alanda öğretmen olmak istiyorlarsa o alanda kişisel olarak özel bir çalışma içine girmeleri tavsiye edilmiştir. Başlangıçta öğretmenlerin atanması; öğretmen adaylarının bilgi ve çalışkanlık düzeylerine göre yapılırken, tarikatın haklarına sınırlama getirildiği 1773 yılına yakın dönemde Latince bilgisi yeterli düzeyde olmadığı halde tanınmış eğitimcilerle ya da devlet adamları ile arası iyi olanlar atanmaya başlamıştır (Kelle, 1873, 14).

İmparatoriçe Maria Theresia dönemi hem Cizvitlerin haklarına sınırlama getirilen hem de eğitim alanında birçok yeniliğin yapıldığı bir dönemdir. Onun tahta çıkışının ilk dönemlerinde Cizvitlerin oldukça aktif olduğu görülmektedir. Liseler ve dengi okullar olan Şövalye Akademileri, Latin Okulları aynı zamanda devlete personel istihdam eden kurumlar olmasından dolayı söz konusu eğitim müesseselerinde bazı yeniliklerin yapılması elzem olmuştur. Öncelikle

Latincenin öğrenciler tarafından çok da talep edilmemesi ve ayrıca siyasi şartlar gereği “tek dil” anlayışının oluşturulmak istenmesi nedeniyle imparatorluk bünyesindeki bütün okullarda Almancanın Latince karşısında daha üst seviyede olması için çalışmalara başlanmış (Vocelka, 2000, 243), ancak Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) nedeniyle bahsedilen reform gerçekleşmemiştir. Cizvitlerin oluşturulmak istenen yeni eğitim reformunda da öncü olmak istediği aşikârdır. Ancak dönemin Doğu Bilimleri Akademisi müdürü Johann Anton, devletin okul ve eğitim sistemini tekeline alması, okullara laik ve dindar laik öğretmenler ataması gerektiğini bildirmiştir (Engelbrecht, 1995, 68). Zira onun düşüncesine göre başta Cizvitler olmak üzere diğer Hristiyan tarikatlarına mensup olan öğretmenler devlete değil, kendi tarikatına ve kiliseye hizmet etmektedir. Ayrıca Gerard van Swieten gibi alanında uzman doktorlar da Viyana Tıp Üniversitesi’ni Cizvitlerin hâkimiyetinden kurtarmak için imparatoriçenin onayıyla çoktan çalışmalara başlamıştır. Swieten, çalışmaları esnasında Cizvitlerin batıl düşünceler, katı dini kurallar ve tarikat liderlerinin söylemlerine göre hastaların tedavi edildiğini görmüş, Cizvitler kontrolündeki üniversitenin bilime ve özgür düşünceye hizmet etmediğini Theresia’ya rapor halinde bildirmiştir (Wolf, 1855, 443).

Liseler ile ilgili düzenlemeye 1764 yılında Giovanni Battista de Gaspari önderliğinde başlanmış, alt sınıflarda derslerin Almanca olmasına, bütün sınıflarda Din, Yunanca, Coğrafya, Tarih ve Matematik derslerinin görülmesine, her sınıf için dönem sonunda farklı tarihlerde ayrı ayrı sınav yapılmasına, tatil ve okul zamanlarının yeniden belirlenmesine karar verilmiştir (İstek, 2017, 64). Ayrıca hem öncesinde hem de bu dönemde lise eğitiminden sadece erkekler ve bu erkeklerin de genellikle maddi durumları iyi olanlar faydalanabilmiştir.

Gaspari’nin öne sürdüğü eğitim modelinin de çok işe yaramadığı kendisinden sonra eğitim işlerine getirilen Karl Anton Martinis’in liselere ilave ders koyarak üniversitelere kaliteli öğrenci kazandırmak istemesinden anlaşılmaktadır. Martinis, Latince dersi ile birlikte Fizik,

Geometri, Poetik, Rhetorik, Tabiat Bilgisi ve Din derslerinin zorunlu ders olarak görülmesi gerektiğini savunmuş, ancak bu derslerin tarım, sanayi ve ticarete nasıl kullanılacağına bilinmemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Loos, 1908, 172-173). Bu nedenle sadece ticaret ile uğraşılan bir lisenin 1769 yılında Piaristen tarikatı tarafından kurulmasına müsaade edilirken, öğretmen yetiştiren bir lise de ilk kez 1771 yılında Viyana’da kurulmuştur. Bu okullar kısa bir zaman içinde oldukça artmış ve böylelikle Cizvitler tarafından kurulan liselerin önemi kaybolmuştur.

1773 yılı, Cizvitlerin bütün Avrupa ile birlikte Avusturya’da da eğitim sahasından el çektirildiği bir yıldır. Öncelikle 1770 yılında Theresia tarafından kurulan Okul Komisyonu’nun Cizvit üyeleri söz konusu komisyondan çıkartılmış, komisyon başkanlığına Johann Ignaz von Felbiger getirilmiş, birçok yerde liseler ve Latin okulları kapatılmış, Cizvitlere ait olan okullar devlet okullarına dönüştürülmüş ve diğer Hristiyan tarikatlarına devlet tarafından oluşturulan Komisyona bağlı olmak şartıyla devredilmiştir. 19. yüzyılda Cizvitlerin faaliyetlerine yeniden imkân tanınmasına rağmen onlar, eski şaşaalı günlerine dönememişler, zamanla yaşanan savaşlardan ve siyasi rejimlerden etkilenerek hem eğitim alanında hem de üye sayısında ciddi bir gerileme yaşamışlardır. Nitekim hâlihazırda Avusturya’da onlara ait bir eğitim kurumu olmaması bu hususu teyit etmektedir. Ancak tarihi süreç içerisinde onlara tevdi edilen binalar, günümüzde kamu eğitim kuruluşlarına dönüştürülerek kullanılmaktadır.

4. Sonuç

1534 yılında Ignaz von Loyola tarafından kurulan Cizvit tarikatı, 1541 yılında Papa III. Paul tarafından onaylandıktan sonra kilise kontrolünde öncelikle İtalya’ya, kısa bir süre sonra da bütün Avrupa’ya, Osmanlı Devletine, Çin, Japonya gibi Uzakdoğu ülkelerine, Hindistan başta olmak üzere bazı Asya ülkelerine ve Amerika kıtasına da yayılmıştır. 1551 yılında Avusturya topraklarına giren bu tarikat,

eğitim sistemindeki açıklıkları fark edip, tarikatın üyelerini eğitimci, dil bilimci ve din görevlisi başta olmak üzere çeşitli meslek dallarında uzman olmalarını sağlamıştır. Söz konusu bu bilginler sayesinde tarikat, özellikle devlet erkânı, yerel yöneticiler ve zengin vatandaşların dikkatini çekmiş, onlar da çocuklarını bu tarikatın eğitim kurumlarına emanet etmiştir. Cizvitler bu sayede merkezi yönetim üzerinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. Nitekim öğrencilerinin ailelerinin yüksek memuriyetlerde olması, onların bir ricasının emir olarak telakki edilmesine sebebiyet vermiş ve mezun olan öğrencilerinin devlet kurumlarında istihdam edilmesiyle de istekleri anında yerine getirilmiştir. Onların bu sistemi çağdaşı diğer Hristiyan tarikatı mensupları tarafından oldukça eleştirilmiş, Cizvitlerin dindar bir gençlik yerine kendilerine bağlı, anne- babasına ve devletine asi bir gençlik yetiştirdiklerini iddia etmişlerdir.

Cizvitler, Avusturya'da "kolej" adı verilen ve lise denginde olan okullarla eğitim çalışmalarına başlamış ve eğitim kurumlarına sadece erkek çocuklar kabul edilmiştir. Ancak Englische Fraeulein adı verilen bir kadın cemiyetinin Cizvitleri örnek alarak onların eğitim sistemini benimsedikleri ve hatta bu nedenle de kurucuları Mary Ward'e "Cizvitlerin annesi" unvanı verildiği görülmektedir. İlk ve orta seviye eğitimin orta halli ailelerin çocukları için kiliselerde, asilzade gençlere de kendi evlerinde özel hocalardan verilmesi nedeniyle, Cizvitler eğitim çalışmalarına lise düzeyinde başlamışlardır. Kendi dönemlerinde Latince dili ile birlikte Yunanca, Tarih, Din, Şiir, Belagat, Matematik ve Müzik derslerinin beraber verildiği bir okul olmadığından, 18. yüzyılın ortalarına kadar Cizvit okulları hem imparatorluk hem de halk tarafından destek görmüştür. Avrupa'nın diğer şehirlerindeki Cizvit okullarında da benzer müfredatın olduğu, ancak eğitim sürelerinin farklı uygulandığı görülmektedir. Cizvitler tarafından verilen derslerin müfredatı ise tartışma konusu olmuş, Latince ve Yunancanın öğretilmediği, Müzik dersinde sadece ilahiler okutulduğu, Şiir ve Belagat'ın Latincenin bir alt dalı olduğu ve ayrıca Tarih dersinin de Latince olması nedeniyle anlaşılmadığı, Matematik dersinde ise dört işlem ve kesir sayılarından başka bir şey

öğretilemediği bildirilmiştir. Sınavların ise yılda bir kez toplu yapılması ve hediye olarak da Latince kitaplar verilmesi, öğrenciler tarafından da hoş karşılanmamıştır.

Maria Theresia (1740-1780) döneminde liselerde bazı düzenlemelere gidilmiş, 10 yıl süren lise eğitimi 6 yıla indirilmiş, Geometri dersi müfredata eklenmiş, sınav zamanları hakkında bir düzenleme yapılmış, Latincenin yerine Almancanın derslerde ön plana çıkması istenmiştir. Ancak imparatorluğa bağlı devletlerde Polence, Macarca, İtalyanca ve Slavca konuşulmasından ve bu bölgelerde Almanca bilen öğretmen olmamasından dolayı hazırlanan reformlar çok da hayata geçirilememiştir. 1773 yılında Cizvitlerin haklarına sınırlama getirilmesiyle, Cizvitler başta Eğitim Komisyonu olmak üzere birçok eğitim kurumlarından çıkarılmış, onlara ait okullar, devlet okullarına dönüştürülmüş, liselerin çoğu kapatılmış ve alanına göre lise dengi meslek okulları açılmıştır. 1814 yılında yeniden eğitim çalışmalarına başlayan Cizvitler bu defa devlet kontrolünde faaliyetlerini yürütmüşler ve müfettişler tarafından da sık sık denetlenmişlerdir.

Kaynakça

Allgemeine Zeitung München. “Oestreich” (23 Mai 1828), 576.

Ata, Bahri. “Cizvitler ve Tarih Öğretimi”. *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*. ed. Bahri Ata. Ankara: Pegem Akademi, 2016.

Aytaç, Kemal. *Avrupa Eğitim Tarihi-Antik Çağ’dan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2012.

Bäuerle, Adolf. *Was verdankt Oesterreich der beglueckenden Regierung Sr. Majestaet Kaiser Franz des Ersten*. Wien, 1834.

Birotteau, A.P.R. *Die Jesuiten in Frankreich*. çev. J.B.F. Pest: K.U.

Hartleben's Verlag, 1830.

Birsel, Haktan. "Peder Monier'in Gözlemleri ile Fransız Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Çalışmaları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2013), 100-128.

Böheim, Ferdinand Carl. *Chronik von Wiener Neustadt*. 2. Cilt. Wien, 1830.

Brandhuber, Christoph. *Lateinische Barockschriften in Oberösterreich*. Salzburg: Universitaet Salzburg, Kultur- und Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultaet, Fachbereich Altertumswissenschaften, Doktora Tezi, 2013.

Brühl, Johann August Moritz. *Geheime Geschichte der Wahl Clemens XIV. und der Aufhebung des Jesuitenordens*. Aachen: J. Hensen und Comp. Verlag, 1848.

Die Gegenwart. "Die Jesuiten in Europa seit Auflösung des Ordens durch Clemens XIV." 2. Cilt. (1849), 276.

Duller, Eduard. *Die Jesuiten. Wie sie waren und wie sie sind*. Leipzig: Reprint-Verlag, Originalausgabe von 1845.

Engelbrecht, Helmut. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. 3. Cilt. Wien, 1995.

Engelhardt, Johann Georg Veit. *Handbuch der Kirchengeschichte*. 3. Cilt. Erlangen: Johann Jacob Palm und Ernst Enke Buchhandlung, 1833.

Engels, Johannes. *Die sieben Weisen: Leben. Lehren und Legenden*. München: Verlag Beck, 2010.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1996.

- Felbiger, Johann Ignaz von. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt-, und Trivialschulen*. Wien: k. k. Buchdruckerei, 1774.
- Fischer, Johann Anton. *Handbuch der Paedagogik*. München, 1832.
- Fritzer, Erika (ed.). *300 Jahre Englische Frauelein in Österreich. Wegbereiterinnen moderner Frauenbildung*. Wien, 2005.
- Gaisberger, Joseph. *Geschichte des k.k. akademischen Gymnasiums zu Linz*. Linz, 1855.
- Ganss, George E. *Ignatius of Loyola: The Spiritual Exercises and Selected Works*. New York, 1991.
- Gözübüyük, Sevil. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerin Rolü". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5/12, (2018), 635-654.
- Güngör, Ali İsa. *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler*. Ankara: Çağlar Yayınları, 2004.
- Hartmann, Karl Friedrich Alex. "Kritische Miszellen". *Hermes oder kritisches Jahrbuch der Literatur*. 34. Cilt. ed. Karl Ernst Schmid. 145-181. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1830.
- Hochleitner, J. *Leopold der Heilige. Schutzpatron von Oesterreich*. Wien, 1835.
- Huber, Johannes. *Die kirchlich-politische Wirksamkeit des Jesuiten-Ordens*. Berlin: C.G. Lüderitz'sche Verlagsbuchhandlung, 1873.
- İstek, Gülşen. *İlk Yenileşme Döneminde Avusturya'da Eğitim ve Osmanlı Sistemi ile Mukayesesi (1774-1824)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Jahn, M. Johann Christoph. *Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*. 2/2. Cilt. Leipzig: Verlag B. G. Teubner, 1827.

Jesuiten. "Zur Geschichte der Gesellschaft Jesu Weltweit". Erişim 28 Mayıs 2019. <https://jesuiten.at/geschichte/>

Jesuitenkirche. "Geschichte der Jesuiten in Innsbruck". Erişim 2 Haziran 2019. <http://www.jesuitenkirche-innsbruck.at/at/spirituelles/orden.php>.

Jurende's Mährischer Wanderer. "Die Jesuiten in Galizien". 1. Cilt. Brünn: Rudolph Rohrer's Verlag, 1840.

Kanad, H. Fikret. *Pedagoji Tarihi*. 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963.

Kastner, Dominik. *Beiträge zur Chronik der Stadtpfarre in Linz*. Linz: J. Feichtinger's Erben Verlag, 1863.

Katholische Kirche Österreich. "Congregatio Jesu". Erişim: 9 Kasım 2019. <https://www.katholisch.at/site/kirche/sr/orden/ordenimportrait/article/120443.html>.

Kelle, Johann. *Die Jesuiten-Gymnasien in Österreich: vom Anfange des vorigen Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*. Prag, 1873.

Klein, Anton. *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark*. 4. Cilt. Wien, 1842.

Koch, Matthias. *Wien und die Wiener*. Karlsruhe: Verlag von C. Macklot, 1844.

Köse, Meliha. "Cizvit Tarikatında Kadınların Statüsü ve Kızların Eğitimi". *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*. ed. Bahri Ata. 73-105. Ankara: Pegem Akademi, 2016.

- Leopold der Heilige. *Schutzpatron von Österreich*. Wien, 1835.
- Lipowsky, Felix Joseph. *Geschichte der Jesuiten in Tyrol*. München, 1822.
- Liste bedeutender Jesuiten. Erişim 28 Mayıs 2019. <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/855098>.
- Loos, Joseph. *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde*. 2. Cilt. Paderborn: Salzwasser Verlag, 1908.
- Löcher, Bernhard. *Das österreichische Feldkirch und seine Jesuitenkollegien "St. Nikolaus" und "Stella Matutina"*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2008.
- Maass, Ferdinand. *Der Josephinismus*. 5. Cilt. Wien: K.K. Hof und Staats-Druckerei, 1961.
- Niederösterreichisches Landesgymnasium*. Jahres-Bericht des Nieder-Österreichischen Landes-Gymnasiums zu Horn. Horn, 1874.
- ORF. "Jesuiten in Österreich feiern 450-Jahr-Jubiläum". Erişim 2 Haziran 2019. <http://religion.orf.at/stories/2585565>.
- Pasquier, Étienne. *Catechismus oder Gründlicher Bericht von der Lehr unnd Leben der Jesuiten*. Freistadt, 1603.
- Rogge, Walter. *Oesterreich von Vilagos bis zur Gegenwart*. 1.Cilt. Leipzig und Wien: F. A. Brockhaus, 1872.
- Schuselka, Franz. *Die Jesuitenkrieg gegen Österreich und Deutschland*. Leipzig: Weidmann'sche Buchhandlung, 1845.
- Sickingen, Franz Schweickhardt von. *Der Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens*. Darstellung der k.k Stadt Wiener Neustadt. Wien, 1834.

- Tausche, Gerhard & Ebermeier, Werner. *Geschichte Landshuts*. München: C.H. Beck Verlag, 2003.
- Turan, Kemal. *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara, 1983.
- Vocelka, Karl. *Geschichte Österreichs-Kultur- Gesellschaft- Politik*. Graz/Wien/Köln, 2000.
- Von einem Klosterzögling. *Geschichte der Jesuiten-mit Illustrationen*. Wien, 1870.
- Von einem Schulmanne. *Die Jesuiten Gymnasien und die österreichische Gesetzgebung*. Linz: Verlag Josef Wimmer, 1868.
- Weiss, Karl. *Alt- und Neu- Wien in seinen Bauwerken*. Wien, 1865.
- Weiss, Karl. *Geschichte der Stadt Wien*. 2. Cilt. Wien, 1872.
- Wiedemann, Theodor. *Oesterreichische Vierteljahrsschrift für katholische Theologie*. Wien: Alfred Hölder, 1874.
- Wolf, Adam. *Österreich unter Maria Theresia*. Wien. 1855.
- Yiğitoğlu, Mustafa. "Geçmişten Günümüze Anadolu'da Müslüman Hıristiyan Münasebetleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, (2012), 100-118.

GAZÂLÎ'DE HABERÎ SIFAT VE TE'VİL METODOLOJİSİ

Osman ORAL*

Öz

Gazâlî'nin (ö.505/1111) çözüm aradığı konulardan biri haberî sıfat ve te'vil problemidir. Allah'ın eli, yüzü ve parmağı gibi âyet ve hadislerde geçen ilahî niteliklere haberî sıfatlar denilir. Bunlara yönelik değişik açıklamalar olmuştur. "Tevakkuf" ve "Tefviz" yöntemi de denilen ilk dönem Selef âlimlerine göre bu müteşâbih sıfatlar te'vil edilmemelidir. Bu sıfatların anlaşılması, yanlışlık ve aşırılıklardan kaçınmak açısından gereklidir. Birçok problemlere sebep olan bu lafızları çözüme kavuşturmak için İslam âlimleri te'vil metoduna başvurmuşlardır. Gazâlî, tevil konusunda olmazsa olmaz birtakım metodlar ortaya koymuş, hangi metinlerin te'vil edilebileceği, te'vilin nasıl yapılacağı, kimlerin te'vil yapabileceği ile ilgili bir metodoloji sunmuştur. Ayrıca te'vil ve tekfirden aşırılığa son vermek ve nasslar çerçevesindeki belli esaslar dâhilinde kayıtlamak için çalışmalar yapmıştır. Bu makâlede haberî sıfat sorunu ve Gazâlî'nin te'vil metodolojisi incelenip değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazâli, Haberî Sıfat, Te'vil, Müteşâbih.

---

* Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilimdalı Emekli Öğretim Üyesi, osman-oral@hotmail.com.
ORCID: 0000-0002-6403-5144

The Informed Devine Attribute and Interpretation Methodology in Ghazalî

Abstract

Al-Ghazalî (d. 505/1111) one of the issues he is looking for solutions to is the news adjective and ta'wîl (interpreting according to one's own opinion) problem. The divine qualities mentioned in the verses and hadiths, such as the hand, face and finger of Allah, are referred to as known adjectives. There have been different explanations for these. According to Salaf scholars of the first period called "Tawaquf" and "Tafvîz" method, these attributes should not be interpreted. Understanding these adjectives is necessary in terms of avoiding inaccuracy and excesses. The Islamic scholars have applied the ta'wîl method to solve these problems. Ghazali has put indispensable methods about ta'wîl has introduced a methodology on which texts can be interpreted, how to make the interpretations, who can make them. Also he has made studies in order to end the extremism in ta'wîl and takfir and to record certain principles within the framework of the nass (the words or proofs that are not likely to be interpreted). In this article, the adjective problem and the ta'wîl methodology of Ghazali are examined and evaluated.

Keywords: Al-Ghazali, Informed Devine Attribute, Interpretation/ta'wîl, Mutashabih

1. Giriş

İslâm literâtüründe Allah'ı tanımanın yollarından olan ilâhî isim ve sıfatlar bazılarınca "zâtî, subûtî, fiilî, selbî/tenzihî ve haberî" gibi kısımlara ayrılarak incelenir. Tanrının tanınmasını sağlayan bu nitelikler onun zâtına nisbet edilen mâna ve mefhumlar olduğu dile getirilir (Fârâbî, 1931, 125; Gazâlî, 2004a, 185, 187, 201-4; Neseî, 2003, 1: 306, 372, 492; İzmirli, 1341, 1: 3). Haberî sıfatlar, nasslarda geçen Allah'ın yaratılmış varlıklara benzerliğini çağrıştıran; ayn, yed, vech, ayn, arş, istivâ, nüzûl ve sûret gibi Tanrı'ya nisbet edilen kavramlardır. Müteşâbihlerden sayılan ve İslâm'ın ilk döneminden itibaren pek çok problemlere sebep olan bu lafızların anlamlarını yaratıcıya nisbetle Müşebbihe (Tanrı'yı varlıklara benzetme/teşbih)

ve Mücessime (Tanrı’yı cisimleştirme/tecsim) anlayışları zuhûr etmiş, “haberî sıfatlar” denilen bu kelimeler İslâm inanç tarihinde birçok problem oluşturmuştur. İlk dönemlerde kullanılmayan haberî sıfat kelimesi sonraki dönemlere âit olmalıdır (Yurdağür, 1983, 251). Bunlar zâhirî mânası ile anlaşıldığında Allah’ı varlıklara benzetilmesine zemin hazırladığından İslâmın *tevhid* ve *tenzih* ilkesi temelinde te’vile gereksinim duyulur (Altıntaş, 2003, 217, 225). Müteşâbihleri Allah’ın zâtına uygun te’vilin, bu haberî sıfatların keyfiyetinin bilinemeyeceğini söylemekten daha mantıklı, yararlı ve İslâm’ın tevhid ilkesine daha uygun düştüğü söylenilebilir (Mâtürîdî, 2005b, 17; Cüveynî, 2010, 51-3; Gazâlî, el-2006, 1: 156-7). İlk devir İslâm âlimlerinin haberî sıfatlar hakkında kanaati, “*et-tefvîz maa’t-tenzîh*” yani Allah’ı şânına uygun olmayacak vasıflardan tenzih etmekle beraber, kendine sıfat olarak zikretmiş olduğu vasıfların hakikatini te’vile girişmemektir. “Tefvîz”, “bilâkeyf” veya “tevakkuf” metodu da denilen bu görüştekilere göre bunlara iman edip te’vîl etmemek esastır (Ebû Hanife, 1981, 51-55; Cüveynî, 1969, 316; Neseî, 2010, 46). Müteahhirûn denilen sonraki dönem âlimlerin genel anlayışları ise “*te’vil maa’t-tenzîh*” yani Allah’ı noksanlıklardan tenzih etmekle beraber sıfatları, O’nun yüceliğine uygun bir şekilde te’vil etmektir (Cüveynî, 1969, 316; Neseî, 2010, 46; Ebû Ya’la, 1407, 49; Wittingham, 2007, 4-5). İslâmî düşüncede müteşâbih haberî sıfatların te’vilinde iki çeşit bakış açısı özetlenebilir;

1- Haberî sıfatı te’vilsiz kabul; *Selefiyye, Haşviyye, İlk dönem Ehl-i Sünnet*.

2- Haberî sıfatı te’vil; *Mu’tezile, Felâsife, sonraki devir Eş’arilik ve Mâtürîdîlik* (Topaloğlu & Çelebi, 2010, 319). “*Selefin yani ilk dönem âlimlerin yöntemi selametli, halef yani sonraki dönem âlimlerin te’vil metod ve yöntemi ise daha kullanışlı ve sağlamdır*” denilir (Sâbûnî, 2005, 25; Oral, 2017a, 12).

Mücessime ve Haşviyye türü anlayışların te'vile karşı oluşunun müteşâbihlerin vazediliş hikmetine ters olduğu onların te'vilin gerekliliğini söyleyen Türk âlimi Mâtürîdî (ö.333/944), insan olarak elde edilen bilgilerin görülür ve duyulur âleme göre olduğunu ilâhî sıfatlarda ise insanî mahiyetlerin söz konusu olmadığını vurgular (Mâtürîdî, 2005a, 146). Sünnî geleneğin diğer bir önemli âlimi İmam Eş'arî (ö.324/935) ise haberî sıfatların te'vil edilmesine karşıdır. Daha sonra gelen Cüveynî (ö.478/1085), Gazâlî (ö.505/1111) ve Râzî (ö.606/1210) gibi Eş'arî ekole mensup âlimler ise Allah'ın zâtına lâayık teşbih ve tecsime düşülmemesi için müteşâbih haberî sıfatların te'vili kanaatindedirler (Eş'arî, 2008, 51; Cüveynî, 2010, 52; Râzî, 2013, 216). Gazâlî müteşâbih haberî sıfatların te'vilinde hocası Cüveynî'den de daha ileriye giderek te'vil ile ilgili yaptığı müstakil çalışmalarında konuyu inceler, belirli kaideler temelinde te'vilin gerekliliğini savunur, kendinden sonra Râzî gibi âlimlere te'vilin yolunu da açar (Gazâlî, 1984, 14-5; 2004a, 73-6, 87-95, 2013, 326; Griffel, 2015, 177; Oral, 2017b, 200).

Bu çalışmanın gâyesi, akıl ve vahiy bütünlüğünü sağlamada, inanç sorunlarının çözümünde büyük katkıları olması yönüyle Gazâlî'nin müteşâbih haberî sıfatlarda te'vil metodolojisini deskriptif bir yöntemle incelemektir. Onun seçilmesinin sebebi; müteşâbihlerin te'vilini müstakil eserlerde detaylıca incelemesi, haberî sıfat ve müteşâbihlerin te'villerinden kaynaklanan tekfir sorununun çözümünde Ehl-i Sünnet kelâmında ilk defa metodolojik çözümler sunmasındandır (İbn Hallikân, 1970, 4: 250; Oral, 2017b, 12). İslâm düşünce tarihinde önemli bir konu olan te'vil, Gazâlî'nin kafa yorduğu ve çözüm aradığı konulardan biridir. O, haberî sıfat ve müteşâbihlerin te'vili konusunda olmazsa olmaz bir takım yöntem ve metodlar ortaya koymuş, hangi metinlerin te'vil edilebileceği, nasıl yapılacağı, kimlerin te'vil yapabileceği ile ilgili bir metodoloji sunmuştur (Okumuş, 2017, 269). Elli üç senelik ömrüne önemli eserler sığdıran felsefe, mantık, kelâm, fıkıh, tasavvuf ve ahlâk gibi farklı ilimlerde de donanım ve yeterliliğe sahip Gazâlî, çok yönlü bir

âlim olduğu tarihî bir realitedir (Watt, 1989, 93-95; Çubukçu, 1970, 13-15; Wittingham, 2007, 4-5). Bu çalışmada Gazâlî’nin müteşâbih haberî sıfatlarda te’vil metodolojisi; “*Allah’ın isimleri ve sıfatları*”, “*Gazâlî’de te’vil metodolojisi*” ve “*Haberî sıfatların te’vilinde bazı örnekler*” üst başlıkları ile incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

2. Allah’ın İsimleri ve Sıfatları

Îlâhî isimler ve sıfatlar, aşkın varlık Allah’ın bilinmesi ve tanınmasını sağlayan niteliklerdir. İslâmî literâtürde Allah kelimesi dışında O’nun zâtına nisbet edilen diğer isimler ile O’nun yaratıklara benzeyip benzemediği (isim-müsemmâ) problemi tartışılır. Cehmiyye, Mu’tezile ve Şîf âlimleri ismin müsemmâdan ayrı şey olduğunu söylerken, Ehl-i Sünnet âlimleri bu ikisinin aynı olduğu kanaatini benimserler (Cürçânî, 2015, 3: 360; Çelebi, 1998, 103). Mu’tezile’yi böyle düşünmeye sevkeden, isimle müsemmânın aynı olması halinde Allah’a eş ve ortak koşmak anlamına “teaddüd-i kudemâ” yani kadîm varlığın çoğalma endişesidir (Abdülcebâr, 2013, 1: 468-469). Gazâlî’ye göre isim, mânaya delâlet eden lafız, müsemmânın alâmeti ve onu bildiren şeydir. İsimlerin çok olması da müsemmânın yani isim sahibi varlığın şanı ve şerefine delâlet eder. Her şeyin bir ismi var ama ismin kendisi, müsemmânın kendisi değildir. İsmi hareketleri ve diğer halleri, müsemmânın hallerini gösterirler. Belli mânalar taşıyan köklerden türemiş Allah’ın en güzel isimlerinin her biri, O’nun sıfatlarından birine delâlet eder. Gazâlî, Allah’ın sıfatları da O’nun isimlerinden alınır, kul Allah’ın isim ve sıfatlarını tanıyıp içselleştirdikçe onunla ahlâklanmaya, gönlünü tezkiyeye ve Rabbine yakınlaşmaya çalışır, der (Gazâlî, 2005a, 17, 45).

Gazâlî’de Allah’ın yedi tane zatî ve kadîm sıfatları vardır. Bu aslında Eş’arî ekolün geleneksel görüşüdür. Bu sıfatlardan türetilen isimleri de kadîmdirler. Buna göre Allah ezelden beri Hayy, Kadîr, Alîm, Basîr, Mürid, Semî ve Kelâm’dır. Zâtî sıfatlardan başka fiilî

sıfatlar da vardır. Bunlar; rızık vermek, hidayet etmek, korumak, mükafatlandırmak, cezalandırmak ve öldürmek gibi fiilî durumlara işaret ederler (Gazâlî, 2004a, 185). Gazâlî, dini metinlerde geçen Allah'ın eli, inmesi, yüzü, gelmesi ve gitmesi gibi fiilleri, teşbih ve tescim türü tasavvurlardan uzak dil kullanımlarına bağlı kalarak ama Allah'ın zâtına yaraşır şekilde te'vil yoluna gider. Gazâlî'de mecazî ifadeler idrâk için akıllara yaklaştırılır. Sözelimi "Hacerü'l-Esved, Allah'ın arzdaki sağ elidir" (Heysemî, 1407, 3: 242) rivâyetindeki sağ el, ziyaret esnasında tokalaşma, sevinç ve memnuniyet için el sıkışma ve saygı ifadesi olarak el öpme âdet olduğundan Kâbe'de bulunan Hacerü'l-Esved'i öpme, ona dokunma veya uzaktan ona el işareti yapma, Allah ile tokalaşmanın ve O'nun elini öpmenin yerine kullanılır. Kâbe'yi ziyaret etmenin ve Hacerü'l-Esved'i öpmenin büyük olan manevî sevap ve şerefının hayâl ve tasavvurda canlandırmak için bazı temsil ve benzetmeler yapılmıştır (Gazâlî, 1992, 162-164; 2004a, 85-86).

3. Gazâlî'de Te'vil Metodolojisi

3.1. Durak Problemi

Kur'ân'daki âyetlerin muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayrıldığını, "müteşâbihlerin gerçek te'vilini Allah bilir ve ilimde rusûh sahipleri de bilir, 'O'na inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' derler" (Al-i İmrân 3/7) ifadesi hakkında Gazâlî, kıyametin kopma zamanı gibi sadece Allah'ın bileceği müteşâbihler için "bunun te'vilini sadece Allah bilir" kısmında durmak uygun, eğer kastedilen kıyametin kopma zamanı değilse "Allah ve dinde rusûh sahibi olanlar bilir" şeklinde okunması daha doğrudur, der. Bu konuda te'vili reddeden Hanbelî-Selefi ekolünü de eleştirir (Gazâlî, 1984, 103; 2006, 1: 156-157). Hz. Peygamber'in İbn Abbas (ö.68/687) için "*Allahım! İbn Abbas'a Kitab'ın te'vilini öğret*" (Buhari, 1981, "Fedailu's-Sahabe" 24) diye duâ etmesi te'vilin câizliğinin delillerinden sayılabilir. Gazâlî, te'vilden uzak duran Eş'arî'nin bile amellerin tartılmasını te'vil

yaptığını, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) de "Mü'minin kalbi, Rahmân'ın iki parmağı arasındadır" (Tirmizî, 1981, "Daavat" 89) gibi müteşâbih rivâyetleri te'ville açıkladığını belirtir (Gazâlî, 1992, 157-158, 162; 2004a, 85-86). Gazâlî'nin verdiği bu örneklerle muhtemelen âyetin "Oysa onun gerçek te'vilini ancak Allah ile dinde rusûh sahibi yani derin bilgi sahibi olanlar da bilir" şeklinde okunmasının daha doğru olduğu tezini ispata yönelik olmalıdır.

3.2. Avam-Ârif Ayırımı

Te'vil bakımından insanları *avam* ve *ârif* diye ikiye ayıran Gazâlî'nin avam ile kastedtiği ma'rifetullah/Allah'ı, ilâhî fiilleri, hikmetleri idrâk denizinde yüzmesini bilmeyen yani te'vil hakkında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayanlardır. Ârif ise ilim ve irfan sahibi, ilmi içselleştirerek yaşayan basiret ehli, müteşâbih lafızlar hakkında geniş bilgi sahibi, müteşâbih lafızla ilgili konuyu etraflıca araştıran, uzman, rusûh sahibi nazar ve basiret ehlidir. Gazâlî'de hakikatı arayan ârif, marifetullah yolunda ömrünü harcayan, dünya, mal, mevki ve nefsi isteklerine gem vurup tezkiye eden, ilimde ve amelde ihlâslı, tâatli ve günahları terkde takvâ ilkesini gözeterek eylem yapan, Allah rızâsından başka her şeyi masıvayı kalbinden çıkararak, Allah'ın muhabbeti yanında dünyâyı, âhireti ve firdevsi bile bir tarafa atabilen marifet denizinde dalgıç gibi hakikatı arayan edib, nahivci, muhaddis, müfessir, fakih, kelâmcı kişidir. Kalplerini Allah'ın kendi zikriyle nurlandırdığı, dillerini kendi şükrüyle konuştuğu, vücut ve organlarını kendi hizmet ve ibadetiyle mamur ve zinde hale getirdiği kimseler olan âriflerin hayatında hiç bozulmayan, değişmeyen ve birbirini dengeleyen üç prensip; ilmin meyvesi korku, kuvvetli imânın meyvesi ümit ve marifetin meyvesi sevgidir (Gazâlî, 1984, 41; 2004c, 53-4; 2005b, 9). Âyette yalnız rusûh sahibi âlimlerin müteşâbihleri bilebileceği belirtilir (Âl-i İmrân 3/7). Rusûh sahibi; herhangi bir konuyu müzakere edip araştırmak ve incelemekle etraflıca, sağlam deliller ışığında bilgi sahibi olan zayıf ihtimalleri bırakıp güçlü bilgi elde edenlerdir (Mâtürîdî, 2005b, 2: 247; Râzî,

1981, 7: 166).

Gazâlî'de avamın denizi ile ârifin denizi farklıdır. Su denizi avamın, marifetullah denizi de ârifindir. Bu deniz su denizinden daha derin ve onda bulunanlar diğerine göre daha tehlikelidir. Su denizinde boğulan fâni hayatını, marifetullah denizinde boğulan ise ebedî hayatını kaybeder. Avam, müteşâbihleri duyduğunda *takdis, tasdik, aczini itiraf, sükût, imsak, keff ve marifet ehline teslim* gibi yedi aşamalı tavır sergilemelidir (Gazâlî, 1984, 12, 35; 2005, 9; Okumuş, 2017, 285, 290). Gazâlî, yüzme bilmeyenin denize girmesi, derinlere dalması tehlikeli ise avamın da müteşâbihleri te'vile kalkışması o kadar hatta ondan da tehlikeli olduğunu söyler. Kimilerinin denize ancak sahilden baktığını ve dalgaların görüntüsünden bile korkabileceğini, bazılarının da ancak ayaklarını denize sokabileceğini, kimilerinin de sadece boy hizası kadar bir derinlikte yüzebileceğini belirtir. Bazıları derin sularda kulaç atabilir, çok derin sularda yüzebilirken derin sulara dalıp dipteki değerli taşları bulup çıkaramazlar. Gazâlî, denizin en derin, en tehlikeli yerlerine dalanlar bütün cevherleri bulup çıkarmayı başarabilirler, der (Gazâlî, 1984, 34-35).

Müteşâbihlerin remizler olduğu iddiasıyla sözgelimi namaz, imama ve yardımcılara itaat etmek, oruç, imamın sırlarını korumak, zekât, mezhep mensuplarına ilim dağıtmak, hacc, imamı ziyaret etmek gibi Batınîlerin yaptığı kuralsız, aşırı te'villerin fikir ve toplumsal hayatta yaptığı tahribatı gören muhtemelen bu endişeyle ağır şartlar süren Gazâlî'nin te'vil yapabileceklerde aradığı bu nitelikler eleştirilebilir. O, bir yönden belki haksız da değildir. Herhangi bir mantikî ölçü ve kuralı bulunmayan, genellikle İslâm'ın itikadî esaslarını iptal veya şüphe sokma vesilesi olarak kullanılan te'villere dayanan batınî anlayışların insanları Kur'ân ve sünnetten uzaklaştırıp, âyet ve hadislerde geçenleri sınır ve kural tanımaksızın te'vile başvurmaları onu bu görüşlere itmiş olabilir. Delillerin şer'i hükümlere delâlet yönlerini, hükümlerin delillerden nasıl iktibas

edileceğini, kıyas, ictihad gibi konuların şartlarını, özelliklerini, lafız-mâna ilişkisini, hükümlerin delillerden nasıl çıkarılacağına bilinmesi olan usûl ilmine yani metodoloji, yöntem bilime vâkıf olmayanın yapacağı te'villerin hem dînî hem de psikososyal tehlikelerini dile getiren Gazâlî'de te'vilsizlik teşbih teccim türü tasavvurlara yol açtığı gibi aşırı te'vil de lafız-anlam ilişkisini bozar, dinin temelini de yıkar (Gazâlî, 1964, 55; 2015, 50; 2013, 138).

Gazâlî, konunun uzmanı olmayanların mümkün merteye müteşâbihlere dalmaktan kaçınmasını isterken, ilim ehlinin de müteşâbih lafızlara mâna verebilmek için kat'i burhan ile zâhirlerini terketmelerini, lafza hatalı delillerle mâna verenleri tekfir etmemeleri gerektiğini söyler. Burhan/aklî delil için ittifak ettikleri bir kanunu/ölçüsü olmaları gerekir ki herkesin kabul edebileceği Kur'ân'ın ölçüleri de teadülü ekber, teadülü evsat, teadülü asgar, teanüd ve telâzum olmak üzere beş tanedir. Mizân-ı teadül; adalet-müsavât ölçüsü de denilen yüklemli iktirânî kıyastır. Mizân-ı telazüm; klasik mantık ilminde bitişik şartlı kıyasa karşılık gelir. Bu kıyas şeklinin öncüllerinden biri bitişik şartlı diğeri ise yüklemli önermeden oluşur. Bu ölçüleri öğrenip iyice anlayan ilim yani nazar ehli, müteşâbihlerin te'vilinde yanılacak noktaları kolayca tesbit edip hatalara düşmekten de kurtulabilirler (Gazâlî, 2016, 56; 1992, 166-167). Gazâlî'nin te'vil yapacak kişi de belli bir yeterlilik, donanım ve liyakat istemesi tekfire yönelmeyi ve te'vilde aşırılıkları önlemeye yönelik olmalıdır.

3.4. Te'vilde Nakil ve Akıl

İslâmî literâtürde haberî sıfatlardaki müteşâbih lafızların te'vilinde akle ve nakle önem verip vermemeye göre farklı anlayışların olduğunu belirten Gazâlî, haber niteliği olan müteşâbihatın te'vilinde akıl-nakil dengesinin kurulmasını önerir (Gazâlî, 2004a, 184). Bu konuda akli, nakli, hem akli hem nakli öne alanlar olmak üzere temelde üç yaklaşımın olduğunu söyler.

Sonuncuyu da kendi içinde üç gruba ayırır. *Birincisi*; akli ön plana çıkarıp nakli aklın arkasına alanlar. *İkincisi*; nakli ön plana çıkarıp akli nakle göre şekillendirip geriye bırakanlar. *Üçüncüsü*; Akıl ve nakil arasında bir denge kurmaya, her ikisini birleştirme (cem) ve uzlaştırmaya (telfik) gayret edenlerdir. Gazâlî bu sonuncu yaklaşımın daha isabetli kendisinin de bu tutumu tercih ettiğini, bunun akıl-nakil arasında bir uyum ve bağdaşmayı esas aldığını da ifade eder. Bunlar takdir edilebilecek sağlam bir metot dosdoğru bir yol izleyenler, yüce bir iş ve meşakkatli yola girenlerdir. Gazâlî, hikmeti, hakikatı bulmaya en çok yaklaşanlar ilimde rusûh sahibi diye nitelenen âriflerin bu grubun içinde olduğu kanaatindedir (Gazâlî, 1992, 162-164; 2004a, 85-86; 2015, 138-139).

Akıl ile nakli uzlaştırmak problemlerin çözümü olabileceğini vurgulayan Gazâlî, konuyu açıklamak için akıl ile vahyi müşahhas benzetmelerle anlatır. Akıl göz, vahiy ise ışıklarıyla çevreyi aydınlatan güneş gibidir. Doğru ve sağlıklı görme için sağlam bir gözün yanında güneş ışığının da olması gerekir. Kur'ân'ın ışığıyla yetinip akıldan uzaklaşan, gözlerini yumarak çevreyi görmeye çalışan kör gibidir. Akıl ile vahyi cemedanlar iki nurdan da faydalanarak hidayeti ve hakikatı bulabilirler. Bunların herhangi birinden uzaklaşanlar aklını kullanmayanlar hüsrânda kalırlar. Selefi gruplardan çıktığı söylenen Haşviyye'nin yaptığı gibi akli dışlayarak dinin zâhirine uymanın akıl ve basiret zaafından, filozofların ve bazı aşırı Mu'tezile'nin yaptığı gibi akli tek ölçü zannederek dini nass ve haberleri red veya kuralsızca te'vil etmeye kalkışmanın kalp ve niyet bozukluğundan ileri geldiğidir. Gazâlî'ye göre bu iki yöneliştten biri ifrat, diğeri de tefrit olduğundan aşırılığa yol açar. Akıl göz vahiy de güneş gibidir. Bunlar birbirlerini kuvvetlendirip tamamlayan iki nurdurlar. Birlikte düşünmek, tıpkı iki gözle görmek gibi olur. Bu nurlardan biriyle akıl yürütmek, düşünmek tıpkı tek gözle görmeye çalışan veya şaşkınlıkla görenin iki gözle gören gibi net ve berrak gördüğünü iddia etmeye benzer. Gazâlî'de akıl ve vahiy nurlarından birisiyle gerçeklerin, hikmetlerin bulunacağını, iyi bir şekilde

bilineceğini düşünmek bile yanlıştır (Gazâlî, 2004a, 11-12).

3.5. Dilin Kullanımı

Gazâlî'de te'vil, lafızların anlaşılabilmesi için dilin kullanımını yani dilin nahiv, belagat yapısı, lafız ve mâna ilişkisinin bilinerek kullanılmasıdır. Dil bakımından lafızlar da zâhir ve mücmel olarak ayrılır. Zâhir, anlamı zihinde canlanan ilk mâna veya ilk görüşte anlaşılan şeydir. Mânasında bir karar verilemeyen de mücmeldir. Bu lafız, niteliği hakkında tereddüt edilen kapalı yani müphemdir. Mânalar bakımından lafızlar; 1-Müşterek/eşadlı, 2-Müşekkek/dereceli anlamdaş, 3-Mütevâtî/eşit anlamlı, 4-Müterâdif/eş anlamlı, 5-Mütezâyil/ayrı nisbetli ve 6-Müteşâbih lafızlar olmak üzere ayrılırlar. Müteşâbih lafızlar her iki anlama da delâlet ederler (Gazâlî, 2013a, 64). Te'vilde genel çerçeve bakımından muhkem âyetler zâhirî anlamıyla önemli bir temel dayanaktır diyen Gazâlî, Arapça'da lafızların hakikî ve mecazî şeklinde iki türlü anlamları olduğunu kelimedede te'vil, bir delilin desteklediği muhtemel delildir. Her te'vil, lafzı hakikat anlamından mecazî mânaya döndürmektir. Bu ihtimal yakın da olabilir bazen uzak da olabilir. Bu ihtimal yakın ise yeterli delille te'vil yapılır. Eğer bu ihtimal uzak ise, bu uzaklığını telafi edecek başka bir delile ihtiyaç duyulur ki; bu uzak ihtimali almak daha ağır basabilsin. İşte buna zann-ı galip denilir. Bu delil bazı durumlara göre karine, bazan de kıyas, bazı durumlarda da kendisinden daha kuvvetli başka bir görünen bir delil olabilir. Gazâlî'de te'vil, zihin, kavram ve ifadeler bağlamında beş duyuyla ilgili algıları içerdiğinden metafizik alana âit konuların anlaşılabilmesi için teşbihi, mecazî ifadeler yardımıyla insanın tasavvur ve algılama alanına çekilmesidir. Dolayısıyla bu tür lafızların aklî delille te'vili gerekir. Âhiret halleriyle ilgili hususlar Allah'ın kudreti bakımından muhâl olmadığından onu lafzın zâhirine göre açıklamak, anlama göre mânalandırmak lazımdır (Gazâlî, 1981, 201; 2004a, 77; 2006, 2: 35).

3.6. Te'vilde Varlık Mertebeleri

Müteşâbihlerin te'vilinde bu temel ilkeyi yani akıl ve nakil arasında bir denge kurmaya çalışma, her ikisini birleştirme (cem) ve uzlaştırmaya (telfik) gayret etmeyi metodik olarak ortaya koyduktan sonra Gazâlî, bildirilen müteşâbih lafızlarda beş varlık türü olduğunu; bu varlık türleri esas alınması durumunda lafızların te'vilinin yapılmasının daha iyi, isabetli ve tutarlı olacağını belirtir (Gazâlî, 1992, 157; Okumuş, 2017, 293). Gazâlî'nin metodolojisinde te'vilde varlık mertebeleri özetle şunlardır;

Zâtî Varlık/el-Vücûdu'z-Zâtî: Akıl ve duylardan bağımsız bir şekilde dış dünyada gerçekliğe sahip yani sabit, hakiki varlıktır. Herkes tarafından algılandığı için te'vile ihtiyaç olmaz. Gazâlî, zâtî varlık türü için, âyetlerdeki “arş” (Tâhâ 20/5), “kürsî” (Bakara 2/255) ve “yedi kat göğü” (Talak 65/12) örnek gösterir. Kur'an'da geçen duylarla ve akılla ister idrâk edilsin veya edilmesin bunların gerçekte var oldukları kabul edilir. Bu ifadeler zâhiri üzere sabit olduğundan te'vil edilmemeleri gerekir.

Hissî Varlık/el-Vücûdu'l-Hissî: Uyuyan veya hasta olan bir kişinin uyanırken gördüğü hayalî varlıklar gibi sadece hissen var olan duyu organına mahsus varlık türüdür. Hayalî varlığın dış dünyada bir gerçekliği bulunmadığından duyu organları bunları dış dünyada varmış gibi algılayabilir. Bu varlık türüne Gazâlî'nin verdiği misâl Hz. Peygamber'in “*cennet bana şu duvarın yüzeyinde gösterildi*” (Buharî, 1981, “Salat” 40; Müslim, 1981, “Kusuf” 3) şeklindeki ifadesidir. Cisimlerin birbirinin içine giremeyeceğine (tedâhul) ve büyük bir cismin küçük bir cismin içine sığamayacağına akıl yürütmeye ulaşanlar bu rivâyeti şöyle te'vil ederler: Cennetin kendisi duvara nakledilmiş değil, ancak onun sureti sanki gözle görülüyormuş gibi duvarda canlandırılır. Gazâlî'de küçük bir aynada koskoca gökyüzünün görülebilmesi gibi büyük bir nesnenin küçük bir nesnede görülmesi imkânsız değildir (Gazâlî, 1992, 156). Gazâlî'nin

hissi varlık türüne verdiği diğer bir örnek Hz. Peygamber'in "*Kıyamet gününde ölüm, güzel bir koç şeklinde getirilir ve cennetle cehennem arasında boğazlanır*" (Müslim, 1981, "Cennet" 40) ifadesidir. Gazâlî ölümün bir araz olduğunu ve cisme dönüştürülemeyeceğini bilenlerin bu haberî te'vil etmesi gerektiğini belirtir. Buna göre kıyamette insanlar bu koçu görecekler ve onun ölüm olduğuna inanacaklar, bu durumda aslında boğazlanan koç değil kendisinden ümit kesilen şey yani ölümdür. Kendi anlayışı ve kabiliyetine göre te'vil konusunda aklî burhanı getiremeyenler, muhtemeldir ki ölümün zâtında, kendisinin koça dönüşeceğini ve boğazlanacağına inanırlar (Gazâlî, 1992, 157).

Hayâlî Varlık/el-Vücûdu'l-Hayâlî: Gazâlî'de duyularla algılanan varlıkların, duyuların yokluğunda zihinde kalan suretleri yani imajlarıdır. İnsan zihninde bir fil veya at sureti canlandırabilir. An itibarıyla bunların zihnin dışında bir gerçeklikleri yoktur. Gazâlî buna Hz. Peygamberin: "*Ben Yunus b. Mettâ'yı üzerinde katvan işi bir aba olduğu halde telbiye edip dağlar da ona cevap veriyorken ve Allah da ona 'Lebheyk Ey Yunus!' derken görüyor gibiyim*" (Müslim, 1981, "İman" 268) ifadesini örnek verir. O, Hz. Peygamber'in hayalinde canlandırdığı bir olayı suret ve tasvirle anlattığı kanaatindedir. Bunu söylerken tam o anda böyle bir olay yok, Hz. Peygamber de gerçek anlamda bunu görmemişti, der. "Görüyor gibiyim" ifadesi de zaten bunu teyit eder. Maksat, örnek yoluyla anlaşılmasını sağlamak olup bu sûretin kendisi değildir. Gazâlî'de hayâl mahallinde temessül edilen her şeyin görme mahallinde temessül etmesi de tasavvur edilir ve bu hâl de müşâhede yani görme olur. Örneğin gözler kapalı haldeyken hariçte mevcut olmadığı halde sanki onları görüyormuşçasına "fil" ve "at" sûretini hayâlinde oluşturabilir.

Aklî Varlık/el-Vücûdu'l-Aklî: Bu varlık türü bir şeyin ruhu, hakikati ve anlamı olmasıdır. Aklî varlığın te'viliyle ilgili Gazâlî'nin verdiği örnek "*günahlarının cezasını çekip de cehennemden çıkan kimselere bu dünyanın on katı büyüklüğünde cennetten bir yer verilir*"

(Müslim, 1981, “İman” 83) rivâyetidir. Zâhirînden anlaşılan şey cennette verilecek yerin en, boy ve yüzölçümü bakımından dünyadan on kat daha büyük olmasıdır. Bu ise duysal ve hayalî bir farktır. Ancak cennetin gökte olduğunu bildiren hadisleri bilenler, bu rivâyetlere göre göğün dünyaya dâhil olduğunu, dünyanın on katı bir büyüklüğün dünyanın bir parçasına sığamayacağını düşünüp hayrete düşebilirler. Bu sorunu ancak te’vil yapmayı bilenler ortadan kaldıracaktır. O da burada kastedilen “on kat”ın manevî ve aklî olduğu şeklinde yapılacak bir te’vildir. Yani maddî ruhudur, mânası da his ve tahayyül yoluyla idrâk edilen alanı değil, aklen idrâk edilen alanıdır. Biri “mücevher” ile “atı” kıyaslayarak “bu mücevher bu atın on katıdır” diyebilir. Kastedilen boyut itibariyle bir kıyaslama değil değer itibariyle bir kıyaslamadır. Hadiste de burada yapılan değer bazlı kıyaslanmanın bir benzeri yapılmış, mü’minlerin cehennemde günahlarını çektikten sonra dünyadan daha değerli bir cennet bahçesine yerleştirileceğini anlatmak istenmiştir. Gazâlî’nin aklî varlık ile ilgili verdiği ikinci örnek haberlerde gelen Hz. Âdem’in çamurunu Allah’ın kırk gün boyunca elleriyle yoğurduğu rivâyetidir (Taberî, 1984, 3: 224-225). Burada zâhirînden Allah’ın eli olduğu algılanabilir. Gazâlî’de “el” kelimesinin Allah hakkında sûreti değil, ruhu ve mânası alınır, el; bir şeyi tutma ve kavrama gücü olur (Gazâlî, 1992, 157).

Şibhî Varlık/el-Vücûdu’ş-Şibhî: Gazâlî’de bu varlık türünün sûreti ve hakikatı yoktur. Histe, hayalde ve akılda da bulunmaz. Fakat var olan başka bir varlığa bir özelliği itibariyle benzediğinden şibhî yani varlığa benzeyen varlık adını almıştır. Örneğin âyetlerde Allah için kullanılan şevk, gadâb, sevinç ve sabır gibi kelimelerdir. İslâmî mezhep ve fırkalarından te’vil yapmak zorunda olmayan hiçbir anlayış yoktur diyen Gazâlî’nin naklettiğine göre Eş’arî bile amellerin tartılmasını te’ville “*amellerin yazıldığı sayfalar tartılır ve Allah onlarda amellerin dereceleri miktarınca ağırlıklar yaratır*” demiş ve bu te’vil şekli, meseleyi uzak bir yorum olan şibhî varlığa götürmüştür (Gazâlî, 1992, 157).

Gazâlî'ye göre nasstan veya lafızdan ilk anlaşılan mâna zâtî varlıktır. Bu mâna sabit olduğunda diğer mânaların hepsini içerir. Zâtî varlığın anlaşılması imkânsız olduğunda hissi varlık anlaşılır. O mâna sabit olduğunda kendinden sonrakileri içine alır. Hissî varlığın subûtu da mümkün olmadığında hayâlî veya aklî varlık üzerinde durulur. Onlar da mümkün olmadığı takdirde şibhî-mecâzî varlık mânası alınmalıdır. Bir varlık derecesinden ötekine geçmek için ihtiyaç duyulan delil konusunda da ihtilaf söz konusu olabilir. Gazâlî, bir mezhep diğer mezheplerin te'vile gerekçe delilleri kabul etmeyebilir, bunların aynı şekilde anlaşılması da mümkün değildir, der (Gazâlî, 1992, 157, 162). Gazâlî delil ve tartışmalarda bir metodoloji olmasını arzularken akademik objektif tavrı ve hoşgörü uslûbunu da önermektedir (Oral, 2019, 22).

3.7. Âyet ve Haberlerdeki Te'vil Şartları

Gazâlî, müteşâbihleri âyet ve haberlerde olmak üzere ikiye ayırır. Âyetlerdeki müteşâbihleri te'vil ile haberlerdeki müteşâbihleri te'vilin aynı olmadığını dile getirir. Kur'ân'ı te'vil yapacakların Arap dilini, dilin temel kurallarını, istiâre, mecâz ve darb-ı mesellerin dildeki kullanım biçimlerini incelikleriyle bilmesi gerektiğini savunur. Kur'ân dışındaki haberlerdeki müteşâbihlerin te'vildeki delillerin karışık olduğundan daha zor olduğunu beyan eden Gazâlî, onu da Arap dilini, darb-ı meselleri bilmenin ötesinde tarih kitaplarını, geçmiş asırların durumlarını, hadis kitaplarını ve hadisleri nakleden kimselerin hallerini ve sözlerini nakletmedeki maksatlarını iyice araştırıp inceleyenler idrâk edebilir, te'vil yapabilir, der (Gazâlî, 1992, 178). Gazâlî, âyetlerdeki müteşâbih ifadelerin te'vilinin haberlerdeki müteşâbih ifadelerden daha kolay olduğunu, âyetleri te'vil etmek için Arap dilini bu dilin temel kurallarını bütün incelikleriyle bilmesi gereğini söylerken, haberlerdeki müteşâbihlerin te'vili için de yukarıda şartlara ilaveten; "tarih kitaplarını, geçmiş asırların durumlarını, hadis kitaplarını, râvilerin hallerini ve sözlerini nakletmedeki maksatlarını iyice

araştırıp incelenmesi” gerekir demektedir. Gazâlî’ye göre te’vil de iki şekilde olur;

1-Te’vil edilen kelimeye mânanın Allah için subûtunun rütbe üstünlüğü gibi kesin olması.

2-Te’vil edilen kelimenin iki farklı mânaya gelmesi, birinin Allah hakkında subûtunun câiz olmaması nedeniyle diğersinin uygunluğunun ortaya çıkmasıdır. Eğer bir lafzın üç ayrı anlamı varsa ve bunlardan ikisi Allah hakkında câiz, diğeri bâtılsa Allah için uygun olan o iki anlamı teke düşürmek yalnız ihtimal ve zanla olur. Zân ve ihtimalle olan te’vil sonucu kesinlik ifade eden lafızlarla konuşulması da uygun değildir (Gazâlî, 1984, 50-51). Gazâlî, delilin (burhan) şartının tam olarak anlaşılması gerektiğini anlamaktan âciz kalılabileceğini delil kesin olduğunda te’vile ruhsat verilebileceğini, delil kesin olmadığında ise ancak akla yakın ve anlaşılır te’vile izin verilebileceğini söyler (Gazâlî, 1992, 178).

Gazâlî’nin te’vilde kaide, şart ve tavsiyelerde bulunması, te’vili yapacak kişi de ağır gelebilecek bazı şartları ileri sürmesi, Batınîlerin namaz, oruç, hac gibi dînî kavramların içini boşaltarak yapılan aşırı te’villerin toplumlarda meydana getirdiği muhtemelen psiko-sosyal infial endişesinden dolayıdır. Gazâlî’nin bir tespitine göre de bütün mezhepler, müteşâbihlerde lafzın zâhirî mânanın anlaşılmasının imkânsızlığı hakkında bir delil bulunmasına bağlı olduğunda te’vilin cevazına ittifak etmişlerdir. Yani te’vil yapmayan mezhep, fırka, anlayış ve gelenek neredeyse yok gibidir (Gazâlî, 1992, 165). O halde Gazâlî’nin düşünce sistemine göre te’vilde belli bir metodoloji, kanun ve mîzân olmalıdır ki olası hatalara düşülmesin.

3.8. Te'vil İçin Bazı Öneriler

3.8.1. Tenzîh Bilgisi

Ayrı ayrı yerlerde ve yerlerinde herhangi problem teşkil etmeyen birtakım müteşâbihleri Mücessime ve Müşebbihe anlayışına sahip kişilerin bir araya getirdiğini beyan eden Gazâlî, bu lafızların yerli yerinde dağınık ve teker teker söylendiklerine o kadar vehim ve tereddüt hâsıl olmayacağını belirtir. O'na göre âyetlerde müteşâbihler zaten çok azdır. Hz. Peygamber az sayıda olan bu lafızları farklı zamanlarda konuları açıklama sadedinde söylediğinden bu çeşit kelimeler kendilerine itimad câiz olmayan yani zayıf hadis çeşitlerinden dinî konularda delil kabul edilmeyen *şâz* ve *zayıf* rivâyetlerde çok bulunur. Âdil bir râviden nakli sahih olup da mütevâtir derecesindeki lafızlar birkaç sayıdan ibaret olduğunu söyleyen Gazâlî'ye göre teşbih vehmini gideren karine ve lafızlarla beraber söyleyen Hz. Peygamber, O karine ve işâretleri huzurunda bulunup bu konuşmalar dinleyenler anladıklarından sormamışlardı. Lafızlar, bu karinelere soyutlanarak nakledilince vehim ortaya çıkar. O'na göre bu zannı giderecek en büyük karine; kişileri vehme düşüren bu lafızların zâhirî mânalarından Allah'ın münezzehe olduğu *takdis* bilgisinin önceden bilinmesidir. Yani Rahmân'ın arşı, eli, sûreti, ayağı, nüzûlü ve istikrarı vb. gibi cisim ve cisim niteliklerinden münezzehe olduğunu daha önce tevhid temelinde öğrenen için bu bilgi, içine işlemiş bir sermaye gibi olur. Duyduğu mecaz, müteşâbih lafızda hiçbir şek ve şüpheyeye kapılmaz (Gazâlî, 1984, 93). Allah araz, cisim ve cevher olmadığı gibi kemiyet ve hacimden, basit ve birleşik olmaktan münezzehtir, sonlu değildir. Dolayısıyla tenzih, ulûhiyyet makamıyla bağdaşmayan anlam ve kavramları, nitelikleri yaratıcı'dan nefyetmek veya mekân, mesafe tasavvuru olmaksızın uzaklaştırmak, bir anlamda Allah'ın ne olmadığını bilmektir. Bu bağlamda Gazâlî, kişi de şüphe ve tereddüt olmaması için Allah'ın *tenzih* yani yaratılmışlık nitelikleri ve tüm noksanlıklardan münezzeheliği bilgisini önceden öğrenilmesini

önermektedir. Bununla onun aklın işlevselliği sürecinde istidlâl, fikir, tavır, tasavvur üretme, akletme, düşünme ve hıfzetme gibi tevhid eksenli kalbî irade, hal ve eylemlerine önem atfettiği de söylenebilir.

3.8.2. Usûlü'd-Dinde Te'vil

Müteşâbih lafızların te'vilini yaparken bunun dinin aslından mı yoksa fûrûundan mı diye bakılması gerektiği tezini savunan Gazâlî'de tekfire sebep olabilecek tek konu; muhkem âyetlerle ve Hz. Peygamber'den tevatürle geldiği kesin bilinen dini bir esası yani zarûrât-ı dîniyye veya usûlü'd-din itikadî-imânî hükümleri ve konularını yalanlama ile inkâr anlamına gelecek bir te'vilin yapılmasıdır. Bunun dışındaki konularda âlimlerin beşer olmaları sebebiyle hata yapmaları mümkündür. Te'vile konu müteşâbih kelimenin mütevâtir mi ahad mı olduğunu tespit etmenin de önemli olduğunu vurgulayan Gazâlî, tevâtür türü rivâyete konu bir şeyin şüphe götürmez bir şekilde bilinmesidir, der. Tevâtür haberin bilgisi zan değil bilgi kaynaklı, duyularla algılanan bilgiye dayalı zarûri bilgi olması, bu vasıf ve şartların haberin iki tarafının seleften halefe uygun olması gibi şartları da öne sürer. Bir rivâyetin mütevâtir olabilmesi için Rasulullah zamanına varıncaya kadar tüm asır ve zamanlarda mütevâtir olması gerektiğini belirten Gazâlî'de tevâtür öyle bir kesinlik derecesidir ki insan onu diliyle inkâr eder ama kalbin/vicdanın onu bilmemesi mümkün değildir. Her fırkadaki kişilerin mezhep taassubu ile kendi delillerini mütevâtir, muhalifinkini zayıf rivâyet saymasının mümkünlüğü Gazâlî'yi endişelendirir (Gazâlî, 2004a, 342-324; 1992, 174, 178; 2006, 1: 203-4). Te'vil için dilin düzgün kullanımı konusunda önemli bir kâideye de daha dikkat çeken Gazâlî, delile itiraz eden bazen kendisinin te'vil edici olduğunu ileri sürerek muhkem ve mütevâtir bir nassa aykırı davranabildiğini, fakat onun te'vil diye ileri sürdüğü düşüncenin dil kaideleriyle uzaktan ve yakından hiçbir ilgisi bulunmadığı da söyler. Gazâlî, aslında bu durum onun cehâletini gösterir, diyerek konuyu denize dalma örneğiyle açıklar (Gazâlî, 1984, 45-46; 1992, 176).

3.8.3. Zannî Delilden Sakınma

Gazâlî, te'vildeki delillerin "kat'î, şüpheli veya zann-ı galible" olduğunu, delil kesinse onunla te'vil yapılabileceğini, şüpheliyse ondan mümkün mertebe sakınılması gerektiğini belirtir. Ârif '*Allah ve Resûlünün murâdı budur*' diyerek aralarında tercih yapmadığı şüpheli mâna ile hüküm vermemelidir. Eğer te'vil zann-ı galib ile olursa zannın tealluk ettiği iki şey mümkündür. *Biri*, içine gelen o mâna Allah hakkında câiz mi, muhal mi? *Diğeri*, câiz olduğunu kesin bilir, ancak murâd bu mu, değil mi diye tereddütlü ise buna da özen göstermeli. Gazâlî böyle kişiye iki şeyi yapmasını tavsiye eder. *Biri*, o zann ile elde ettiği anlama kesinlikle inanarak şursuz bir şekilde kendini bırakmamalı ki hata yapma ihtimali olabilir. *İkincisi*, zannettiği mânayı kesin ifadelerle söylememeli, "Ben öyle zannediyorum" gibi sözlerle ifade etmelidir. Te'vilde bulunmanın mübahlığı ya nass, ya icma veya nassa kıyasla bilindiğinden Gazâlî bu görüşüne "*hakkında bilgin yoksa o şeyin peşine gitme*" (İsra 17/36) âyetini de delil getirir (Gazâlî, 1984, 35-36).

Yine Gazâlî, üç şeyin lafza zann ile anlamın cevâzına delâlet ettiğini de belirtir; *Birincisi*; doğruluğun mübahlığını gösteren delil olduğunda. Ârif bunları anlatma niyetinde sâdiktir fakat bir fitne, zarar olmasından korkulmayan doğruyu söylemenin mübah olmasından dolayı ârif kişi de zannettiğinden başkasını haber vermez, kendisi de o mânayı öyle zanneder. Halbuki müteşâbih lafızlar üzerinde zan ile söz söylemek zararlı olduğundan âriften o zannı işiten onu doğru bulur ve inanır. Bu gerekçeyi ileri süren Gazâlî işte ârif müteşâbihler hakkında bilmeden hüküm vermiş olduğundan bir başkası açısından tehlikeli bir durum söz konusu olabilir, der. *İkincisi*; Kur'ân'ı zan yani tahmin ile te'vil edenlerin görüşleridir. Gazâlî, onların her söylediği nebiden işitilmiş şeyler değil, bir âyetin te'vil ve tefsirinde farklı ve birbirine zıt icthadi görüşler de olabilir, der. O'na göre fikhî hükümler gibi büyük hata tehlikesi olmayan konularda zan ile te'vil olabilir, haberî sıfatlar gibi ulûhiyet

konularında ise zan ve tahmin tehlikelidir. *Üçüncüsü*; Tabiinin, sahabeden âhâd yollarla gelen ve tevâtür derecesine ulaşmayan müteşâbih haberlerin nakli konusunda icmasıdır. Gazâlî'nin te'vil metoduna göre müteşâbihlerle ilgili âhâd haberlere itimad edilmemesi esas olmalıdır. Bu tezinin gerekçesini de açıklayan Gazâlî, sözgelimi Selef, âdil kişilerin yaptığı âhâd rivayetleri kabul edip sahih gördüklerinden müteşâbihlerde onarılmaz yaralar açmıştır. “Adâletli bir râvi ne haber vermişse onu alın kalben tasdik edin, arkasından da nakledin” denilince “nefislerin söylediği heva, hevesleri ve zanları tasdik edin, onları düşünmeden rivâyet edin” demek olmadığını söyleyen Gazâlî, âdil olmayan bir râvinin rivâyet ettiği müteşâbihleri rivâyet etmemek esas olmalıdır, der. İtikadî konulardaki âhâd rivâyetlere meviza ve benzeri konularda gösterilmesi gereken ihtiyattan daha fazla önem ve itina gösterilmesi gerektiğini belirten Gazâlî muhtemelen burada Ehl-i Hadis veya Haşviyye türü anlayışlarının aşırılıklarından çekinmektedir. Bu tür anlayışlar rivâyetleri akletmeden, düşünmeden, kıyas yapmadan uygulayanlar, aklî-edebî ilimlerden daha çok naklî ilimlerle ilgilenenler, akâid ile ilgili hadis rivâyetlerini te'vil etmeden amel etmeye çalışanlardır (Gazâlî, 1974, 3: 17-8; Şehristanî, 1968, 2: 45-6).

Onlar müteşâbihleri delil alarak te'vil yapmadan sanki sahihmiş gibi ilah tasavvurunda bulunmuşlar, teşbih ve teccim türü anlayışlara zemin hazırlamışlardır diyen Gazâlî'nin bu endişesi kanaatimizce yerindedir. Sahabenin müteşâbih haberleri yakînen işittikleri için başka ilimlerde işlevi olması açısından rivâyet ettiğini, tabiin de bu rivayetleri “Hz. Peygamber şöyle dedi” demeyip “fülan sahabi, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini söyledi” dediklerini belirten Gazâlî'ye göre bu akademik uslûb ve inceliklidir. Her haber, müteşâbih lafzın dışında birçok hüküm ve hikmetleri de içerdiğinden sahabe ve tabiin bu tür hadis rivâyetlerini olduğu gibi rivâyet etmiştir. Gazâlî, bir yönüyle haberleri eksiksiz bir şekilde rivâyet eden sahabe ve tabiin âlimlerinin görevlerini yaptıklarını, akletme ve analiz etmeden bunları yanlış anlama sonucu teşbih ve teccime düşenler ise kulluk

görevlerini yapmadıkları için cehâlet ve karanlıklar içinde hem dünya hem de âhirette cezasını çekerler, demektedir (Gazâlî, 1974, 3: 17-18; 1984, 44-49). Gazâlî'nin te'vil yapmada akli kullanmanın yanında özgür irâde ve sorumluluğu da öne çıkartması uygun görülebilir.

3.8.4. Kişinin Durumuna Göre Açıklama

Gazâlî'ye göre müteşâbih lafzın hakikî mânasını, fayda ve hikmetini dili iyi bilen, akli tam ve keskin görüşe yani basirete sahip ârif, kendisine soranın ve dinleyenlerin durumuna bakarak haberî sıfatlarda açıklama yapmalıdır. Şayet zanna bağlı te'vilini zikrettiğinde soru soranın faydasına olacağını anlarsa açıklar; zarar göreceksa terkeder. Yoksa zann-ı galiple hareket eder. Gazâlî, birçok insan vardır ki içinde müteşâbihlerin mânasını anlamaya dâir bir isteği olmadığından ilgisini de çekmez, der. Yine O, müteşâbih lafızlarla bazıları inkâra gidebilirler. Bu gibilere bu lafızların zanna ve ihtimale dayalı te'villeri söylenirse kalben ve fikren faydalı olabilir, dini şüphe ve tereddütlerine ilaç gibi gelebilir, zan ifadelerin herkese alenen anlatılması doğru değildir, demektedir (Gazâlî, 1984, 44-49).

3.8.5. Lafızda Tasrif ve Tefri Yapılması

Gazâlî, haberî sıfat gibi müteşâbih lafızları *tasrif* etmemek yani kelimeyi masdar, mâzi lafız veya anlamla ilgili değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmemek gerektiğini söyler. Sözelimi "arşa istivâ etti" ifadesindeki "istivâ eden" lafzını; "istivâ eder" şeklinde kalıplara sokulması doğru değildir. Lafzın değişmesi ile mânanın değişmesi de câiz olduğundan teşbih ve tecsime ulaşabilecek mânalar da içerebilir. Veya lafız tasrif edildiğinde ifade ettiği mânanın içinde ziyade ve noksanlık anlamı da olabilir. Gazâlî'de müteşâbihlerde *tefri* yani genel mânaya bağlı yan niteliklerin türetilmesi ile nitelendirme denilen "bedî sanatı" da câiz değildir. Allah hakkında yed lafzı için gereklidir diyerek kol, bilek, avucu isbat etmek de uygun değildir. İsba lafzı vardır diye parmak ucu, parmak boğumu isbatı câiz değildir. Aynı şekilde Allah hakkında et, damar ve sinir, kulak, ağız vb. isbatı da

uygun değildir (Gazâlî, 1984, 51-52). Gazâlî'nin lafzın gelişigüzel te'vili önlemeye yönelik "tasrif" ve "tefri" câiz değildir ilkesi uygun ve tutarlıdır.

3.8.6. Te'vilde Âriflerin Zorlanabileceği Yerler

Ulûhiyyet meselelerindeki müteşâbihlerin te'villerinde hakikatı aramak isteyenlerin zorlanabileceği yerleri açıklayan Gazâlî, küfrün ve imanın hakikatını, mahiyetinin nefsin heva ve istekleri, makam, mal sevgisiyle kirlenmemiş kalplerde zuhur edebileceğini belirtir. Dünyaya ihtiras gösteren ve marifetin gerçek şeklini kavrayamayan te'vilcinin hakikate ulaşmasının zor olduğunu, eğer kavrasaydı aldanma yurdu dünyadan kesinlikle kaçınırdı, der (Gazâlî, 1992, 184). Gazâlî'ye göre ilimlerle ilgili araştırmalarında tafsilâta girip çok derine dalan ârifler, çoğunlukla basit ve te'villerde makul/akıl ile menkul/nakil arasını birleştirebilirler. Muhtemelen iki konuda ise zorlanabilirler. *Biri* isabetsiz, mânasız kaldığı anlaşılması zor olan uzak te'villere mecbur kalınan yerler. *Diğeri de* te'vilin bir türlü yapılamadığı Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında geçen, isimleriyle telaffuz edilen kesik ve ayrılmış harfler demek olan "Huruf-u Mukatta" gibi yerlerdir (Gazâlî, 2015, 140-142).

3.8.7. Haberlere Muttali Olma Hırsı

İlimlerle uzun zaman uğraşanların yani marifet denizinde yüzmesini bilenler ve derinlere inip değerli taşları çıkarabilen âriflerin te'vil yapabileceğini yine de akli ve nakli uzlaştırmada âciz kalındığında ya da lafza mânayı vermede zihin ve vicdan tatmin olmadığında Gazâlî, te'vil yapacak kişinin haberlerin hepsine muttali olma hırsına kapılmamasını da ister. İnsanın bütün haberlerin hepsini bilme gücüne sahip olmadığı tezini "Size pek az ilim verilmiş" (İsra 17/85) âyetine dayandıran Gazâlî, bu arzunun gerçekleşmeyecek bir istek olduğunu hakikatlerin büyük âlimlere bile gizli kaldığı gerçeğini ihtimâl dışı görülmemesi gereğini belirtir ve naslardaki her müteşâbih haberin muradına muttali olduğunu

iddia edenin bu iddiası akıl azlığının ispatıdır, der (Gazâlî, 2015, 141-142). Teknolojiden yararlanmak sûretiyle haberlerin çoğuna ulaşabilme imkânının olduğu söylenebilir ama lafzın hikmet ve muradına muttali olabilmede Gazâlî'ye hak verilebilir.

3.8.8. Aklî Delilin (Burhan) İnkârı

Gazâlî'ye göre burhan yani aklî delil oluşabilmesi için bulunması gereken asgari malzeme iki mukaddime/önermedir. Yani doğrulama ve yanlışlama yapılabilen iki bilgi/ilim kasdedilir (Gazâlî, 2006, 1: 38-39). Sözgelimi "Ameller tartılır" (A'râf 7/8-9; Enbiyâ 21/47) dendiğinde amellerin tartılamayacak bir araz olduğu burada bir te'vilin kaçınılmaz olması gibi. "Mü'min kalbi Rahman'ın Allah'ın iki parmağı arasında" (Tirmizi, 1981, "Kader" 7) haberinin zâhirî mânasının kasdedilmediği akılla bilinir. Kalbin etrafında parmak görülmez. Gazâlî, maksad parmakla kasdedilen kudret olmalıdır. Kudretten el kinayesi, iktidarı el daha iyi ifade ettiğinden dolayıdır, demektedir (Gazâlî, 1974, 1: 257; 2015, 142-143).

3.8.9. İhtimâller Çatıştığında Te'vil

Gazâlî'de kesinleşmemiş kanaat, tahmin ve zann bir bilgisizliktir. Bu tür bilgi ictihatla kavranabilen bir takım ibadet, amel ve taabbüdât alanında duyulan zorunlu ihtiyaç nedeniyle mazur sayılabilir. İtikâdi ulûhiyyet konularında ise büyük bir vebal ve sorumluluktur. Çoğu zan ve tahmin olan tev'illerde aklını kullanan kişi iki seçenekle karşılaştığında ya zanna dayalı hüküm verir ya da şöyle der: "Bu sözün zâhirînin kasdedilmediğini biliyor, gerçek muradı da bilemiyorum, bilmeme de ihtiyaç yok" (Gazâlî, 2015, 142-143)

3.8.10. Tekfir Yapılmamalı

İslâm'ın itikâdî unsurlarını inkâr etmeyip sadece yaptığı te'vilden dolayı bir müslümanın tekfir edilemeyeceğini belirten Gazâlî, te'vilde hata yapanların çoğunluğun aksi bir fikri savundukları için dalâlet (yanlışla düşme), selefın söylediğinden farklı bir şey söyledikleri için bid'at (sonradan ortaya atılan farklı bir görüş) denilebileceğini; dünyevi bir yaptırımın söz konusu olamayacağını, kalbî hal ve durumu Allah'tan başka kimsenin bilme durumu olmadığından mü'min veya kâfir diye bir hükmün ancak âhirette Allah tarafından verileceğini belirtir (Gazâlî, 1992, 165). O'nun düşüncesinde dinin özü ve ruhunu bozmadığı sürece nassların te'vili mümkündür. Bir mezhep veya fırkanın ictihâdî görüşünü kabul etmemenin küfrü gerektirmediğini belirten Gazâlî'de küfür, Allah ve Rasûlünü yalanlama (tekzip), kesin hükümleri kabul etmeme (inkâr), bozuk te'villerle zarûrat-ı diniyye veya usûlî'd-din denilen dini akîdeleri tahriptir. Gazâlî bunu tevhid, nübüvvet ve mead/âhiret olarak üçe indirir. Bunların dışındakiler küfre düşürmeyen teferruattır ve insanların bunlarda hata yapmaları mümkündür. Kişisel kin ve garazlarla, mezhep ve görüş taassubu, tarafgirliği yüzünden veya şahsî kini düşmanlığı sebebiyle Müslümanları tekfire kalkışma Allah'ın dinini kendi çıkar ve hesaplarına alet etmektir (Gazâlî, 1992, 173-4; 2004a, 343-344).

Gazâlî bunları söylerken kendisi birtakım İslam filozoflarını, âlemin ezeli oluşu, Allah'ın cüz'ileri bilmediği ve âhiretin cismanî değil ruhanî olacağı şeklindeki düşüncelerinden dolayı tekfir eder (Gazâlî, 1981, 14-6, 212, 307-313). Gazâlî'nin İslâm filozoflarını tekfiri kendi kuralıyla çeliştiği eleştirileri yapılır. Filozofların dinin aslını inkâr etmediklerini kesinlik bakımından onun tekfiri tutarsız ve yetersiz bulduklarını söyleyen bazı araştırmacılar da vardır (Esen, 2011, 97; Özdemir, 2012, 13). Sözelimi filozof, fakih ve hekim İbn Rüşd (ö.595/1198) "Tehafütü't-Tehafüt" adlı eseriyle Gazâlî'nin tekfir söylemlerinin kanıtlayıcılık bakımından tutarsızlığını açıklar

(İbn Rüşd, 1986, 29). Filozof, müfessir ve mütekellim Râzî ise filozofların bu tür düşüncelerini hoşgörüyü karşılar, asla inanıp fer'i konulardaki bu te'villeri sebebiyle onları tekfir etmez (Râzî, 1978, 127-8; 1981, 19: 17). Dinin asıl temel kavramları ve asılları denilen usûlü'd-din veya zarurât-ı diniyye dışındaki fer'i konulardaki yorumların hoşgörüyü karşılanması İslâm'ın özgür düşünceye verdiği önemi göstermesi açısından da önem arz edebilir.

4. Haberî Sıfatların Te'vilinde Bazı Örnekler

4.1. Rahmân'ın Arş'a İstivâsı

Müteşâbihlerin zâhirîni delil alan Haşviyye, Müşebbihe ve Mücessime türü grupların yanlış ilah tasavvurlarını eleştiren Gazâlî, istivâ kavramını te'vil eder. Kelimeye dildeki yaygın kullanımıyla "galebe ve hükmü altına alma" anlamını verir (Gazâlî, 2004a, 80). Allah'a nisbet edilen "istivâ" sözlükte; *oturup yerleşmek; yönelmek, karar kılmak, yukarı çıkmak; hâkim olma ve tahta oturma* gibi mânalardadır (İsfahânî, ts, "sve" mad). Arap dilinde örnekleri olduğu gibi Rahman olan Allah'ın arşa istivâ etmesinden anlaşılması gereken mâna, O'nun kâinata hükmetmesi ve kâinatın yönetimine hâkim olmasıdır (Gazâlî, 2004a, 80-1). İstivâ'ya istila, hükmü altına alma gibi anlamlar verilmesine karşı olan Eş'arî'de istivâ, Allah'ın bilâkeyf arşın üzerinde yaratıkları arasında bulunmaması veya arşta keyfiyeti bilinmeyen bir eylemde bulunmasıdır (Eş'arî, 2008, 51). Mensubu olduğu mezhep imamının aksine muhkem âyetler ışığında kelimenin te'vili gerektiğini belirten Gazâlî'de Allah'ın arşa istivâsının mânası; O'nun kâinata hükmetmesi ve kâinatın yönetimine hâkim sevk ve hâkimiyetidir. Arşa istiva eden Allah her varlığa o varlıktan daha yakındır. O, uzak ve yakın her şeye ve insana can damarından daha yakındır (Gazâlî, 1974, 1: 274; 2004a, 80; 2013c, 32-33). Allah'ın arşa istivâsı yaratıklara benzemesi şekline imkân tanımayan kâinatı yaratan ve yöneten anlamları şeklindeki te'vili ilah tasavvurunda tenzih ve teşbih türü görüşlere düşülmemesi açısından çoğu

mütekellimlerce de uygun ve tutarlıdır (Mâtürîdî, 2005a, 118-119, 167; Cüveynî, 2010, 136).

4.2. Allah'ın Beraberliği ve Yakınlığı

Allah'ın beraberliğinin (Hadid 57/4; Mücadele 58/7) zâhirî anlamıyla cisim yakınlığı anlamının mümkün olmadığını belirten Gazâlî'ye göre bu beraberlikten anlaşılması gereken mâna; O'nun kullarını her yerde görmesi, onları ilim ve kudretiyle ihata etmesi ve onlarda istediği şekilde tasarrufta bulunmasıdır (Gazâlî, 2004a, 80). Cenb ve kurban, "Allah'ın emri ve himayesi"; "Allah'ın rahmeti ve lütfunun yakınlığı" şeklinde teşbih ve tecsim ilah tasavvurları dışında te'vil edilebilir. Allah kuluna her zaman yakın hatta kuluna şah damarından daha yakındır. Allah'a yaklaşma, Allah'ın sevgisi ve rızâsını istemeyi arzulamadır. Diğer haberî sıfat "Cenbullah" (Zümer 39/56) ve vech/yüz kelimesi de bunun gibidir. "Allah'ın Vechi" (Bakara 2/115; Kehf 18/28; Rahmân 55/27), Allah'ın haberî sıfatlarından kabul edilir. Cenbullah lafzının "uzuv" anlamında yorumlanmasının bâtil olduğunu belirten Gazâlî'de onun te'vili, Allah'ın emri ve O'nun rahmet yönüne sığınmadır. "Allah'ın cenbinde" nin te'vili, "Allah'ın emir ve isteklerini ifade yaptığım aşırılıklardan dolayı bana yazıklar olsun" demektir (Gazâlî, 1974, 3: 180).

4.3. Nüzûl, İtyan ve Meci

Nüzûl, ityan ve meci kavramları Allah'ın gelmesi ve gitmesini çağrıştıran haberî sıfatlardandır (İsfehânî, ts, "eta", "cae" madd). Allah'ın nüzulünü ifade eden âyetlerle (Bakara 2/210; Haşr 59/2; Fecr 89/22), Berat gecesi ile ilgili rivâyetlerde Allah'ın nüzulünü (İbn Mâce, 1981, "İkametî's-Salah" 191) delil alan Haşviyye, Müşebbihe ve Mücessime türü anlayışlar Allah'a cisim ve yön izafe ederek Allah yukarılarda olmalı ki nüzûl eder, derler (Şehristânî, 1968, 1: 103). Zâhirî mânası ile bu kanaatleri tutarsız ve isabetsiz bulan müteşâbih kavramların te'vil edilmesi tezini savunan Gazâlî'de, Allah'ın her gece yarısından sonra yere en yakın gök tabakasına inmesinden

anlaşılması gereken mâna; Allah’ın o vakitte diğer zamanlardan daha çok rahmet ve merhamet etmesidir. Bunu bildiren haberde “Benden af dileyin sizi affedeyim. Benden rızık isteyin, size rızık vereyim. Sağlık dileyin, size şifa vereyim” gibi ilahi rahmetin çokluk ve coşkuluğunu ifade eden sözlerle biter. Günlük konuşmada da “sultan veya hükümetin halka inmesi” sözü çoğu zaman, bunların halkla daha fazla ilgilenmeleri ve onlara lütûf ve ihsanlarda bulunmaları mânâsındadır (Gazâlî, 2004a, 81). Nüzûl kelimesine cisim gibi inmesi anlamı verilmesinin teşbih ve teşcim türü fikirleri çağrıştıracığı endişesini taşıyan Gazâlî, Allah’ın lütûf ve keremiyle yakınlığın neden gecenin ikinci yarısına tahsis edildiğini de şöyle açıklar: Gecenin ikinci yarısında yapılan duâlar ve ibadetler daha ihlâslı, daha içten ve tam anlamıyla kalp huzuru halinde yaptıkları için, bu vakte özellikle dikkat çekilmesi içindir. Gecenin bu ilerlemiş vaktinde, insanlar ölümlerden farksız bir şekilde uykuya dalmışlar ve kendileriyle birlikte, akıl ve kalbi meşgul eden halleri de kesilmiştir. Böyle bir vakitte uyanıp duâ edenler, bu ölümlerden bütünüyle yüz çevirerek uykusu ve uyuklaması olmayan Rablerine dönerler ve bütün kalpleriyle O’nun azâmetini duyarlar. Böylece ibadet ve duâlarında diğer vakitlerden farklı bir içtenlik, huzur, sevgi, saygı ve iştihak hasıl olur. Bu mânalar da onların üzerine Allah’ın rahmet, lütûf ve rızâsını çeker. İbadetlerini daha çok sevaplı ve duâlarını daha çok kabul edilir hâle getirir. Gazâlî’ye göre bu haber, gece namaz kılmaya teşvik için en faziletli ibadet teheccüd ibadetini ifaya sevketmede büyük bir psikolojik katkısı da vardır. Eğer râvi bunu, “Allah’ın nüzûlünden bahsediyor. Sonraki nesiller yanlış anlarlar” diye rivâyet etmeseydi bundaki büyük fayda ve hikmetler yok olurdu (Gazâlî, 1984, 46-47; 2004a, 83-84).

Gazâlî, “Ve sizin için dört ayaklı hayvanlardan sekiz çift indirdi” (ez-Zümer, 39/6) ifadesindeki “nüzûl” kavramına hayvan türü canlıların gökten inmeleri düşünülmez. Bunların rahimlerde yaratıldığı doğumla çoğaldıkları bilinir. İmam Şafii’nin “Mısır’a gittiğimde oranın halkı sözlerimi anlamadılar, ben de nuzûl ettim,

sonra daha da nuzûl ettim” demesini delil getiren Gazâlî, Şafii'nin nuzûlüyle vücudunun aşağıya indiği anlaşılmadığı gibi Allah'ın nuzûlü ile de asla cisim düşünülmez, der (Gazâlî, 1984, 18). Kudsî hadiste Allah'ın “kulum, beni andıkça ben onunla beraberim. O, bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum...” (Buhârî, 1981, “Tevhid” 16, 35; Müslim, 1981, “Zikr” 2, “Tevbe” 1) türü ifadelerdeki Allah'ın kuluna doğru gelmesi ve koşmasından Gazâlî'ye göre anlaşılması gereken mâna; Allah'ın kuluna ihsan ve ikrâmda bulunması, sa'y ve gayretini değerlendirmesi, eylemleri sonucu onu bolca mükafatlandırmasıdır. Gazâlî bu te'viline Arap örf ve deyişindeki birine doğru gelmek sözü örfen de bu mânayı ifade ettiğini belirtir. Bu aynı zamanda ondan haberdâr olmak, onu korumak, gözetim altında tutmak, onunla barışmak, ondan râzı olmak, ona iyilik etmek gibi mânaları da içerir. Bu sebeple kudsî hadiste sözü edilen gelmekten, yaklaşmaktan ve koşmaktan mesafe yakınlığı ve adımları çabuklaştırarak gitme mânasını anlamak için bir zorunluluk yoktur. Gazâlî'ye göre Allah için bu tür bir eylem muhal olduğundan teşcim ve teşbih türü anlayışlardan uzak te'vil yapılması daha uygun görülür (Gazâlî, 2004a, 84). Allah'ın nuzûlünü, insanları duâya çağırması veya Allah'ın kuluna ihsan ve ikrâmda bulunması, sa'y ve gayretini değerlendirmesi, onu bolca mükafatlandırması, Allah'ın yapılan duâ ve istiğfârı rahmet, lütûf ve rızasıyla kabulü veya Allah'ın meleklerin inişi mânasında te'vilinin İslâm'ın tevhid ve tenzîh ilkesi açısından daha isabetli olduğu söylenilebilir.

4.4. Yed ve Isba

Âyetlerde yedullah (Allah'ın eli) geçer (Maide 5/64; Yasin 36/71; Fetih 48/10). Haberlerde nefsin Allah'ın elinde (Müslim, 1981, “Kader” 2), kalplerin Rahmân olan Allah'ın iki parmağı (isba) arasında olduğu, onu istediği gibi evirip çevirdiği, Allah'ın kulun gönülden ihlasla yaptığı infakı sağ eliyle kabul edeceği anlatılır (Buhârî, 1981, “Zekât” 8; Müslim, 1981, “Zekât” 63). Allah, kulun tövbe istiğfârını da elini açarak kabul eder (Müslim, 1981, “Tövbe”

32). Eş'arî'de Allah'ın eli zât ve diğer sıfatlar üzerine zâid iki subûtfı sıfat kabul edilir. Elin nimet ve kudret olarak te'vili icmaya, kıyasa, akla ve Arapça dil kurallarına da aykırıdır (Eş'arî, 2008, 51). Eş'arî'nin aksine Gazâlî'de ise el ve eller lafzı, asla cisim ile alâkalı olmayan bir anlama da gelebilir. Örneğin "ülke padişahın elindedir" ifadesinde hükümdarın eli kesik yani özürlü de olsa bile ülkenin onun hükmü ve yönetimi altında olduğu şeklinde te'vili dil açısından uygundur. Allah, cisim gibi şeylerle vasıflandırılmaktan münezzehtir. Parmaklar da kudret ve şereflendirme ile te'vil edilebilir. Gazâlî'ye göre müteşâbihler, Allah'ın rahmet ve lütuflarının bolluğu, fazlının çokluğu, rahmet ve affının genişliğini ifâde için kalbin ve aklın anlayabileceği, zihnin ve vicdanın kabul edebileceği maddî benzetme kalıplarına dökülmüştür. Allah'ın kalpleri istediği şekilde çevirmesi cibrî tavırların aksine kulun özgür irâde, niyet ve isteğine karşılık kalplere dilediği fitratta vicdan, duygu ve ilhamı vermesiyle de te'vil edilebilir (Gazâlî, 1974, 1: 257, 275; 2004a, 84).

4.5. Allah'ın Sevgisi, Sevmesi ve Gadâb

Bazı naslarda Allah'ın sevgisi, sevmesi (Buhârî, 1981, "Daavat" 3; Müslim, 1981, "Tevbe" 1-8) ve gadâbı geçer (Bakara 2/195, 205, 222, 276; Âl-i İmrân 3/32, 57, 76, 134; Nisa 4/93). Allah'ın isimlerinden el-Vedûd, gönüllerde merhamet ve sevgi yaratması, O'nun kullarını çok sevmesidir (Gazâlî, 2005a, 144). Güzel davranışlarda bulunanlar, Allah rızası niyetiyle yaptıklarından dolayı Allah da güzel hareket edenleri sever (Bakara 2/195; Mâide 5/54). Gazâlî'de bu sevginin beşerî olması Allah için muhaldir. Allah'ın kulu sevmesi, özgür irâdesiyle yaptığı güzel ve iyi eylemlerinden râzı olması, ona lütuf ve rahmetiyle muâmelesidir. Allah'ın sevmemesi, gadâbı ve nefreti, Allah'ın nehyettiği fiilleri yapan karakter ve yapıda olmayı sevmemesi, eylemlerden râzı olmamasıdır. İhlâs ile kullukta itaatli kullar (İnfitar 82/13; Mutaffifin 83/18) için Allah'ın: "*Ebrâr kullarımın bana sevgileri şiddetlidir. Benim onlara sevgim ise, onların beni sevmelerinden daha şiddetlidir*" (Bakara 2/165) ifadesindeki

beşerî sevgi te'vili Gazâlî'ye göre mümkün değildir. O halde Allah'ın sevmesi mecâzen olmalıdır ki Allah'ın sevgisi rıza ve alaka kastedilir. Allah'ın râzı olması, onların yaptıklarını beğenmesi, onlara dünya ve âhirette iyi ve güzel muâmele etmesidir (Gazâlî, 2004a, 84-85). Yine Allah emir ve yasaklarını dinlemeyenlere öfkelenir (Bakara 2/61; 90; A'raf 7/152). Gazâlî'de maddî öfkenin Allah'a nispet edilmesi mümkün olmadığına göre Allah'ın öfkesini yasakladığı fiilleri yapanlara ceza vermeyi "irâde etme" şeklinde te'vili mümkündür (Gazâlî, 1992, 161-162). Düzgün ilah tasavvuru ve kelâmî açıdan bu tür yorumların uygun ve tutarlı olduğu da söylenebilir.

4.6. Sûret, Ayn ve Fevk

Bazı haberlerde Allah'ın Âdem'i kendi sûreti veya Rahmân sûretinde yarattığı anlatılır (Buhâri, 1981, "İsti'zân" 1, "Itk" 20; Müslim, 1981, "Birr" 112, 115; "Cennet" 28). Bir şeyin duyularla algılanan dış görüntüsü, şekli ve varlığı demek olan sûret, Allah için zâhiriyle kullanımı ile mahluklara benzetildiğinde problem teşkil eder. Gazâlî'de "sûret" lafzı müşterek isimdir. Allah söz konusu olduğunda maddî bir vücut ve sûret tasavvuru düşünülemez. Cisimlerin ve heyetlerin yaratıcısı olan Allah, bunlara benzemekten münezzehtir (Gazâlî, 1984, 16-17; 2004a, 80). Gazâlî bu haberî, "*Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı. O hâlde, ey İnsan! Nefsini bil ve Rabbini tanı! İnsan, yaratılmışların en değerlisi, kâinatın özü, Allah'ın en güzel biçimde yarattığı, üstün vasıfları sebebiyle yücelttiği, lütfettiği akıl, idrâk, vicdan, okuma ve yazmayla içindeki duygu ve düşüncelerini beyan etme gibi üstün yetenekleriyle âlemlerden üstün tuttuğu seçkin bir varlık yani rahmân sûretinde yarattı*" şeklinde açıklar (Gazâlî, 2013b, 5, 21, 24).

Diğer bir haberî sıfat "ayn" kelimesi Kur'ân'da Allah hakkında "bir göz" ve "gözler" şeklinde geçer (Hûd 11/37; Tâhâ 20/39; Tur 52/48). Hz. Nuh'un gemisinin Allah'ın gözleri önünde akması (Kamer 54/14) te'vil yapılmazsa teşbih ve tecsim fikrine düşülebilir.

Farsçada karşılığı “çeşm”, Arapçada ayn, bilinen görme uzvu ile birlikte, su kaynağı, altın ve gümüş anlamlarına da gelen müşterek isimdir. Gazâlî’de aynullahın zâhirî yani cisim anlamı terk edilir. Sultanın inâyeti ve gözetimi altında olduğunda “sultan falanca kişiye göz kulak olur” denildiği gibi gözlerle kastedilen Allah’ın kudreti ile geminin meleklerle “korunması ve gözetim altında” bulunmasıdır (Gazâlî, 1984, 30-31).

Allah’a fevkiyeti cisimle açıklayanlara itiraz eden Gazâlî, “Allah’a muhal olan şeyleri kavrayamadığı için fevk gibi yön bildiren kelimeleri te’vile gerek görmeyenler, te’vile ihtiyaç olup olmadığının bile farkına varmayanlardır” der (Gazâlî, 2015, 138-139). O’na göre âyetlerde geçen “fevk” lafzı (En’am 6/18, 61; Nahl 16/50) iki mânada kullanılan müşterek bir isimdir. Biri, cisim üstünlüğü, diğeri de “ilim ilimden fevkindedir”, “halife sultanın fevkindedir” ve “sultan vezîrin fevkindedir” denildiği gibi rütbe için kullanılmasıdır. Gazâlî’ye göre Allah için takdis ve tenzih prensipleri gereği cisim olması muhal olduğuna göre haberî sıfat olarak Allah’a atfedilen “fevk” gibi mecâzî kelimeler, O’nun “azamet, yücelik ve üstünlük” gibi niteliklere sahip olduğunu anlatır (Gazâlî, 1984, 19). Allah’ı yaratılmış varlıklara benzeten bu ve benzeri mecazî, müteşabih kelimelerin aklî ve naklî deliller ışığında muhkem âyetlere ve kavramlara uygun belli kural ve esaslar çerçevesinde te’vilinin yapılması uygun olduğu söylenebilir.

5. Sonuç

Haberî sıfatların te’vilini câiz görmeyen ilk dönem Selef âlimlerinin aksine Gazâlî, bilinen mânaları ile Allah’ı yaratılmış varlıklara benzeten mecazî, müteşabih kavramların belli kural ve esaslar çerçevesinde, kafa karışıklığı, zihin bulanıklığı, halkı yanlışlara sevk etmeme, usûlî’-din’de bir takım şüphe ve tereddütlere yol açmama ve müteşâbihlerin asılsız zanlara maruz kalmaması için te’vilini savunur. O, “*el-Kanunu’l-küllî fi’t-te’vil*”, “*Faysalü’t-tefrika beyne’l-İslâm ve’z-zendeka*” ve “*İlcamü’l-avam an*

ilm-i kelâm” ve diğer çalışmalarında kuralsız te’villere karşı te’vil probleminin çözümüyle ilgili “te’vil metodolojisi” sunar. Gazâlî’ye göre haberî sıfat ve müteşâbihlerin te’vilinde özetle şu ilkeler gözetilmelidir;

1- Metafizik alana âit konuların anlaşılabilmesi ve akla yaklaştırılması için teşbih, mecazî ifade ve müteşâbih haberî sıfatların te’vilinde tevhid ilkesi ile Allah’ın herhangi bir varlığa benzemediği “tenzih ve takdis” bilgisi iyi bilinmelidir. Konu hakkında bilgisi olmayan avamın yanlış yapma riski yüksek olduğu için te’vil yapmaması esastır. Aksi takdirde yüzme bilmeyenin boyunu aşan denize girmesi gibi tehlikeli bir iş yapmaya kalkışmış olur. Avam, müteşâbih haberleri duyduğunda; *takdis, tasdik, aczini itiraf, sükût, imsak, keff ve marifet ehline teslim* gibi yedi aşamalı tavır sergilemeli, konusunda uzman ilim ve rusûh sahibi ârif de te’vilde üç aşamalı metodu takip etmelidir; a-Lafzın zâhirî anlamıyla ele alınmasının mümkün olmadığı aklın kullanımıyla ortaya konulmalı. b-Lafız, istiâre veya mecaz yoluyla te’vil edilmeye uygun olmalı. c-Lafzın te’vilinde varlık dereceleri (zâtî, hissî, hayâlî, aklî, şibhî) dikkate alınmalıdır.

2- Te’vil yapanın Arapça dili kurallarını; mecaz, istiâre, darb-ı mesel, örf ve âdet, belagat ve nahiv gibi ilimleri iyi bilmesi gerekir. Haberî sıfat ve müteşâbihlerin te’vilinde akıl-nakil dengesi kurulmalı, nakil ve akıl uzlaştırılmalıdır (cem ve telif).

3- Te’vil, muhkem âyet ve mütevâtir haberîn verdiği hükümle çelişmemeli. Allah’ın isim ve sıfatları, tevhid ilkesi, zarurât-ı diniyye ve usulü’-d-din gibi dinin itikâdî aslî temel konuları iyice bilinmelidir. Te’vilin câiz olabilmesi için müteşâbih lafızda bilinen anlamı kasdetmenin imkânsız olduğuna dâir bir delil ile ortaya konulmalı. Bu delil önce sem’î, değilse aklî delil olmalıdır. Aklî delil yani burhan da asla inkâr edilmemelidir. Delil kesin kat’î değilse zann-ı galiple karar verilmeli. Bu ifadeler de “ben öyle zannediyorum”, “Allahü

a’lem bu lafızdan ben böyle anlıyorum” gibi muhtemel ifadeler kullanılmalı, kesinlik anlama gelebilecek ifadelerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.

4- Haberî sıfatların te’vilinde “istivâ etti” ifadesine “istivâ eden” veya “istivâ eder” gibi *tasrif* yapılmamalı. Allah için “Yed” lafzı vardır diye kol, bilek de vardır, “İsba” vardır diye parmak ucu, boğumu vb. vardır ya da “Gadab” vardır diye et, damar, sinir vardır gibi *terfi* de yapılmamalıdır.

5- Lafızların te’vilinde *zâtî*, *hissî*, *hayalî*, *aklî* ve *şibhî* gibi beş varlık mertebesi esas alınmalı. Mertebeler arasında zarûret olmadıkça geçişler yapılmamalıdır. Bir âyet veya hadisteki lafzı söz konusu beş varlık türünden birinde kabul ederek bunlara uygun şekilde te’vil eden bir kimse hiçbir şekilde tekfir edilemediği gibi tek bir konu dışında fûrûata ilişkin te’villerinden dolayı hiç kimse tekfir edilememeli. Tekfire sebep olabilecek tek konu ise; Hz. Peygamber’den tevatürle geldiği kesin olarak bilinen dini bir esası (zarûrât-ı dîniyye veya usulu’d-din) inkâr anlamına gelecek esas, lafız ve kelimedede te’vile başvurmak, dinin özü ve ruhunu bozmaktır. Bunun dışındaki meselelerde insanların hata yapmaları mümkün olduğu varsayımı ile hareket etmek elzendir. Bir mezhep veya fırkanın ictihadî görüşünü kabul etmemek asla küfrü tekfir etmeyi gerektirmez. Dinin özü ve ruhunu bozmadığı sürece nassların te’vili mümkündür.

6- Te’vil yapanların birbirlerini hatalı burhan düşüncesiyle tekfir etmemeleri esastır. Burhan için ittifak ettikleri bir kanunu olmaları gerekir ki herkesin kabul edebileceği Kur’ân’ın ölçüleri de şunlardır; Teadülü ekber, teadülü evsat, teadülü asgar, teanüd ve telâzum olmak üzere beş tanedir. Bunları iyice anlayan, müteşâbihlerin te’vilinde yanılma noktalarını kolayca tesbit edip hatalara düşmekten kurtulabilir.

7- Te'vil yapan ârif haberlerin hepsini bilme, muttali olma hırsına da kapılmamalı. Müteşâbihlerin kurallarına göre te'vilinde cehd ve gayretle aklın verilerinin kullanımı kabul edilmeli, te'vil yapılamadığında (huruf-i mukatta gibi) acziyet ve noksanlığı kabul etmekle müteşâbihlere inanma durumunun sınama ve kulluk unsuru olduğu da bilinmelidir.

Gazâlî'de Allah'ın arşa istivâsı; *O'nun kâinata hükmetmesi ve kâinatın yönetimine hâkim olmasıdır*. Allah'ın kurbiyyeti ve beraberliği; *O'nun kullarını her yerde görmesi, onları ilim ve kudretiyle ihata etmesi ve onlarda istediği şekilde tasarrufta bulunmasıdır*. Allah'ın gece yarısından sonra yeryüzüne nüzûlü; *O'nun o vakitte diğer zamanlardan daha çok rahmet ve merhamet etmesi veya melekleri vasıtasıyla rahmet ve lütfunun immesidir*. Allah'ın kuluna doğru gelmesi ve koşması; *O'nun kuluna ihsan ve ikrâmda bulunması, sa'y ve gayretini değerlendirmesi, onu bolca mükafatlandırmasıdır*. Allah'ın sevmesi; *O'nun rızasına, gazâbı da karşılık olarak ceza vermesi şeklinde te'vil edilmelidir*. Bu ve benzeri görüşleriyle Gazâlî, Sünnî-Eş'arî kelâmında haberî sıfatlardaki müteşâbihlerin te'vili ile problemler karşısında ilk defa metodik ve sistemli bir şekilde öneriler sunduğu söylenebilir. O, kendisinden önceki ve dönemindeki farklı fırka ve ekollere mensup âlimlerin görüşlerini ve uyguladıkları yöntemleri iyi takip etmek suretiyle kendine özgü orijinal te'vil metodolojisi sunmuştur. Yaşadığı coğrafyada, müteşâbihlerin zâhirini esas alarak te'vile karşı olan Selefiyye, Haşviyye, Müşebbihe ve Mücessimme gibi fırkalarla birlikte, Bâtiniyye türü oluşumların da aşırı te'villeriyle dinî-siyâsî psiko sosyal infiallerinin yanında bâtil ilah tasavvurlarını da gözlemlemiş olmalıdır. Büyük bir düşünür, filozof ve mütekellim Gazâlî'nin anlayışı, düşünce sistemi ve metodları, bazı âlimlerce haklı olarak eleştirilse bile İslâm toplumunun dînî, kültürel, manevî değerlerini tesbitte, asrın idrâkine sunulması ve ihyasında esaslı rol oynayabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abdülcebâr, K. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İ. Çelebi, İstanbul: TYEK. Bşk.lığı Yayınları, 2013.
- Altıntaş, R. *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Buhâri, E.A. *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cürcânî, S.Ş. *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ö. Türker, İstanbul: TYEK. Bşk.lığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, E.M. *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, haz. A.S. en-Neşşâr, İskenderiye: el-Maarif, 1969.
- Cüveynî, İ.H. *Kitâbu'l-İrşâd*, çev.A.B. Baloğlu ve diğerleri, Ankara: TDV. Yayınları, 2010.
- Çelebi, İ. "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemmâ Meselesi", *İlam Araştırma Dergisi*, c. 3, sy: 1, (1998), 103-110.
- Çubukçu, İ. A. *Gazâlî ve Kelâm Felsefesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Ebû Hanife, İ.A. *el-Fıkhu'l-Ekber*, terc. M. Öz, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981.
- Ebû Ya'la, K.M. *İbtâlü't-Te'vîlât li-Ahbâri's-Sıfât*, tahk. M.en-Necdî, Kuveyt: Dâru'l-Îlâf, 1407.
- Esen, M. "Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 52, sy. 2, (2011), 97-110.
- Eş'arî, E.H. *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, çev. M. Kubat, İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.

Fârâbî, E.N. *İhsâu'l-Ulûm*, neşr. Osman M. Emîn, Kahire: y.y., 1931.

Gazâlî, E.H. *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, neşr. A. el-Bedevi, Kahire: Dârü'l-Kavmiyye, 1964.

Gazâlî, E.H. *İhyau Ulumi'd-Din*, terc. A. Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 1974.

Gazâlî, E.H. *Tehâfütü'l-felâsife*, çev. B. Karlığa, Filozofların Tutarsızlığı, İstanbul: y.y., 1981.

Gazâlî, E.H. *İlcâmü'l-Avam An İlm-i Kelâm*, çev. N. Yılmaz, İstanbul: Bedir Yayınları, 1984.

Gazâlî, E.H. *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*, çev. A. T. Arslan, İstanbul: Risale Yay, 1992.

Gazâlî, E.H. *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. A. Duran, İtikadda Orta Yol, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004a.

Gazâlî, E.H. *el-Münkiz mine'd-Dalâl*, çev. A. Kaya, Hakikate Giden Yol, İstanbul: y.y., 2004b.

Gazâlî, E.H. *Âriflerin Yolu*, çev. A. Duran, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004c.

Gazâlî, E.H. *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, çev. M. Ferşat, İstanbul: Ferşat Yayınları, 2005a.

Gazâlî, E.H. *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Düreruhû*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005b.

Gazâlî, E.H. *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, terc. H. Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.

Gazâlî, E.H. *Mi'yarü'l-Ulûm*, çev. A. Durusoy, İstanbul: TYEK. Bşk.lığı Yayınları, 2013a.

- Gazâlî, E.H. *Kimya-ı Saadet*, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul: Bedir Yayınları, 2013b.
- Gazâlî, E.H. *et-Tibru'l-Mesbûk fi Nasihati'l-Mülûk*, çev. H. Okur, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013c.
- Gazâlî, E.H. *el-Kanunu'l-Küllî fi't-Te'vil*, terc. H. Akpur, İstanbul: İlk harf Yayınları, 2015.
- Gazâlî, E.H. *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*, çev. İ. Çapak, İstanbul: TYEK Bşk.lığı Yayınları, 2016.
- Griffel, F. *Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı*, çev. İ. H. Güçer, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Heysemî, N. *Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Kâhire: Dâru li't-turâs, 1407.
- İsfehânî, R. (ts). *el-Müfredatı Elfazi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-fikr.
- İbn Hallikân, E.A.Ş. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Beyrut: Darü's-sadr, 1970.
- İbn Mâce, E.A.M. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzur, E.F.İ. (ts). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: y.y.
- İbn Rüşd, E.V.M. *Tehâfüt et-Tehâfüt*, çev. K. Işık-M. Dağ, Samsun: 19 Mayıs Üniv. Yayınları, 1986.
- İbnü'l-Cevzi, E.F. *Def'u Şübheti't-Teşbih*, Kahire: y.y., 1991.
- İzmirli, İ. H. *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul: y.y., 1341.
- Mâtürîdî, E.M. *Kitabu't-Tevhid*, neşr. B. Topaloğlu- M. Aruçî, Ankara: İSAM Yayınları, 2005a.

- Mâtürîdî, E.M. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, neşr. A. Vanlıoğlu-B. Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınları, 2005b.
- Müslim, E.H. *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, E.M. *Tabsîratü'l-Edille fî Usûli'd-Din*, tahk. H. Atay-Ş. A. Düzgün, Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Nesefî, E.M. *Bahru'l-Kelâm*, terc. R. Biçer, Mâtürîdî Akâidi, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Okumuş, M. *Kur'ân'ın Çok Boyutlu Okunuşu İmam Gazâlî Örneği*, Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Oral, O. "İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'de Haberî Sıfat Sorunu ve Te'vil Anlayışı", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 13, (2017a), 129-153.
- Oral, O. "Kelâmî Düşüncede Haberî Sıfat Problemi", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 14, (2017b), 197-221.
- Oral, O. *Cüveynî, Gazâlî ve Râzî'de Haberî Sıfat ve Te'vil Metodolojisi*, Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing, 2019.
- Özdemir, M. *Gazâlî'nin Tehâfütü'l-Felâsife Adlı Eserinde Üç Meselenin Ele Alınışı Ve İbn Sînâ'nın Görüşleriyle Mukayesesi*, İstanbul: Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, 2012.
- Râzî, F. *el-Muhassalu'l-Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l-Mütekellimîn*, çev. H. Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Râzî, F. *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1981.

- Râzî, F. *Esâsu't-Takdîs fi İlmi'l-Kelâm*, çev. İ. Coşkun, İstanbul: İz Yayınları, 2013.
- Sâbûnî, N. *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, çev. B. Topaloğlu, Matüridiyye Akaidi, Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Şehristani, A. *Kitabu'l Milel ve'n Nihal*, Kahire: y.y., 1968.
- Taberî, E.C. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Darü'l-Fikr., 1984.
- Tirmizi, E.İ. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Watt, W.M. *Müslüman Aydın; Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, çev. H. Özcan, İzmir: y.y., 1989.
- Wittinham, M. *Al-Ghazali and The Qur'an: One Book, Many Meanings*, New York: Routledge, 2007.
- Yurdagür, M. "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, (1983), 251-2.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Ömür AYDIN *

Öz

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 3 Mart 1924'te, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine kurulmuştur. Bu düzenleme ile dini konular, siyasal alanın dışına çıkarılıp idari bir işleve indirgenmek istenmiştir. Ancak bu tercihin aksine kurumun görev ve yetkilerinde ve teşkilatında artan ve büyüyen bir seyir ortaya çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na kurulduğundan bu yana birçok misyon yüklenmiştir. Dinin devlet tarafından kontrol edilmesi, daha çok kurucu iradenin ve militan laiklik taraftarlarının beklentilerini yansıtırken, dini nitelikli hizmetlerin karşılanması ise daha çok muhafazakâr kesimin beklentisi olmuştur. Her iki taraf da kurumu, Türkiye'nin sosyal, tarihsel ve siyasal dokusunun sui generis niteliğiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır. Özellikle 633 Sayılı Kanun'dan (1965) sonra Başkanlık, sosyal hayatın daha çok içinde olmaya başlamış ve 1980 sonrası dönemde sosyal ve milli dayanışmanın sağlanması için bir araç olarak görülmüştür. Bu durum, 1982 Anayasası'nın korporatist ve solidarist özelliklerinin bir yansımasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu şekilde araçsallaştırılması onun yıllar içinde bu derece büyümesinin temel itici gücü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Laiklik, Dini Hizmet, Hukuki Statü, Anayasa Mahkemesi

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi E mail:
omur.aydin@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-9144-3549

Discussions on the Legal Status and Representative Problems of the Presidency of Religious Affairs

Abstract

The Presidency of Religious Affairs was established on March 3, 1924, replacing the Ministry of Religious Affairs and Foundations. With this regulation, religious issues were removed from the political sphere and reduced to an administrative function. However, contrary to this preference, an increasing and growing course has emerged in the duties and authorities of the Presidency of Religious Affairs. Since its inception, the Presidency of Religious Affairs has been loaded with various missions. Supporters of militant secularism expected it to control the religion. The conservative people expected it to offer religious public services. Both sides try to explain the need for the Presidency as a product of the social, historical and political structure of Turkish. Especially after the Law No. 633, the Presidency started to be more within the social life. During the 1982 Constitution, the Presidency was seen as a means to ensure national solidarity. For these reasons, the Presidency of Religious Affairs has expanded over the years.

Keywords: Presidency of Religious Affairs, Secularism, Religious Service, Legal Status, Constitutional Court.

1. Giriş

Anayasal bir kurum olarak DİB, kuruluşundan itibaren varlığı en çok sorgulanan ve tartışılan kurumlardan biri olmuştur. Bu tartışmalar, genellikle kurumun statüsü, özerkliği ve temsil sorunları üzerinde şekillenmiştir. Çalışma DİB etrafında yürütülen bu üç temel tartışma alanından ilkinde odaklanmıştır. Temsil ve özerklik sorunu bu çalışmada derinlemesine ele alınmayacaktır. Kurulduğu günden bu yana, DİB mevzuatında yapılan değişiklikler değerlendirildiğinde, Kurumun yetkilerindeki artış ve teşkilatındaki büyüme dikkate değerdir. Bunca tartışmanın gölgesinde DİB, varlığını korumayı sürdürmüş ve yetkilerini artırmıştır. Kuruluş yıllarından, 1950'li yıllara kadar teşkilat yapısı oldukça zayıf kalan DİB, bu döneme kadar, yalnızca ibadet alanının düzenlenmesi ve işleyişi ilgili faaliyetleri olan, genel idare hiyerarşisi altında bir idari bir kurum

olarak çalışmıştır. Ancak 1950'li yıllardan itibaren Kuruma yüklenen misyonda değişiklikler yaşandığını ve özellikle, 1965'te çıkarılan 633 Sayılı Kanun'dan sonra görev ve yetki alanında önemli bir artış olduğunu bunun en son 2010 yılında çıkarılan 6002 Sayılı Kanun ile doruk noktaya çıktığını görebiliriz. Çalışma, bu kadar çok tartışmanın gölgesinde bu seyrin nasıl olabildiğini ele almaya çalışacaktır. Bu amaçla DİB'in kuruluş yıllarından başlayarak, TBMM tutanakları, Anayasa hazırlık komisyonu çalışmaları ve Anayasa Mahkemesi kararları ele alınarak Kurumun gerek statüsü ve gerekse laik bir devlet düzeninde meşrulaştırılması üzerinde şekillenen tartışmalar irdelenecektir.

2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş Sürecindeki Tartışmalar

Cumhuriyet döneminde oluşturulan kurumlar içerisinde DİB kadar meşruiyeti, yetkileri, teşkilatı, temsil sorunu, özerkliği, hukuki statüsü tartışılan başka bir kurum olmamıştır (Kara, 2000, 29). DİB, Cumhuriyet dönemine ait bir kurum olmakla beraber köken olarak Osmanlı'daki Şeyhülislâmlık kurumuna dayandırılabilir. Yeni kurulan Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Devleti'ndeki, Şeyhülislâmlık ve Evkaf Nezareti'nin yürüttüğü görevleri sürdürebilmek amacıyla 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan yeni İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) bünyesinde Şer'îye ve Evkaf Vekâleti adlı bir bakanlık oluşturmuştu. Bu bakanlık, 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliğinin kurulmasına dek de varlığını sürdürmüştü.

Cumhuriyet döneminde "Diyanet İşleri Reisliği" adı altında bir kurumun oluşturulması fikri, Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924 tarihinde, Meclis'te yasama yılı açılışı münasebetiyle yaptığı konuşma sonrasında şekillenmişti. Bu oturumda Mustafa Kemal, tedrisatın tevhidî (öğretimin birleştirilmesi) ile ordu ve dinin siyasetten tecrid edilmesi gerektiğini belirten bir konuşma yapmış ve bu sayede dinin yüceltileceğinin altını çizmişti (Türkiye Büyük Millet Meclisi/TBMM, 2011, 8). Bu konuşmadan hemen sonra 3 Mart 1924 tarihinde, Meclis

Başkanlığı'na üç adet kanun teklifi sunuldu. Bu teklifler, Şer'iyeye ve Evkaf ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin ve Hilâfetin İlğasını, Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılmasını ve Tevhid-i Tedrisat konularını içermekteydi. Bu teklifler, Meclis'in o günkü oturumunda, ivedilikle görüşülmüş ve hızlı bir şekilde kanunlaşmıştı. Meclis'te tekliflerin, ivedilikle görüşülmesi talebine, az sayıda itiraz gelmiş olsa da beş saat süren görüşmelerin neticesinde teklifler kanunlaşmıştı. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti, Meclis'te bu ivedi görüşmenin neticesinde kaldırıldı. Ancak hemen sonra Meclis Başkanlığı'na, Hoca Halil Hulki Efendi (Siirt mebusu) ve beraberindeki 50 mebusun imzasıyla 'Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasını öngören yeni bir kanun teklifi sunuldu. Bu teklif, bugünkü DİB'in temelini oluşturan ilk yasal düzenlemedir. Teklif sahipleri kaldırılan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti yerine 'Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasını öngören kanun teklifini sunmuşlardı. Gerekçesinde şu hususları dile getirmişlerdi (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 21):

“Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahaziridâidir. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düsturu esasi olarak kabul edilmiştir. Bu noktai nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhde eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasîyesinde zaten muhaddes olan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcudolması muvafık olamaz. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin ilğasına nazaran da bütün evkafın millete intikal etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabîî bir neticedir. Binaenaleyh berveçhiâtımevaddın derakap bugün ve müstacelen müzakere olunarak kanuniyet kesbetmesini teklif eyleriz.”

Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasına dair teklifin görüşmelerinde az da olsa bazı tartışmalar yaşandığını o günkü Meclis tutanaklarından görmek mümkün (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23). Görüşmelerin gerçekleştiği oturumda teklife ilişkin tartışmalar, kurumun gerekliliği ya da varlığı üzerinde

değil daha çok adı üzerinde şekillenmiş ve yoğunlaşmıştır. Kanun teklifinde, teşkilatın adı 'Umûru Diyâniye Riyaseti' olarak öngörülmekteydi. Ancak Meclis Başkanlığı'na verilen bir önerge (takrir) ile bunun 'Umuru diniye' suretinde yazılması teklif edilmiş ve Meclis Başkanı da bu teklifi tartışmaya açmıştı. Yükselen "hayır" sesleriyle beraber Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey söz almış ve "Diyanet işleri varken umuru diniye ne oluyor?" diye itirazını dile getirmişti. Konya Mebusu Mustafa Feyzi Bey bunun üzerine: "Eskiden mâruf ve meşhur olarak (umuru diniye, ulumu diniye, muamelâtı diniye) denilir. Diyanet mastardır, yeni bir tâbirdir, muvafık değildir. Umuru diniye demek de zaten bir beis yoktur" diyerek kurumun adının bu şekilde olmasını önermiş; Çanakkale milletvekili Samih Rifat Bey ise: "... din ile diyanet anasında fikhî bir fark vardır... kazaya dâhil olmıyan ahkâmı, üftayı, ibadâtı, itikadâtı kendi mâna ve mefhumu altında cemedden bir tabiri fikhî vardır ki o diyanettir... Efendim. Bütün kütübüfikihiye ve islâmiyede 'Kazaen ve diyaneten tâbiri müstameldir. İmarat ve Hükümet mânasını cemedden kelimedde iktisadiyat, içtimaiyat, inzibat, tedrisat cümlesi dâhildir. Bunların her biri Hükümetin münkasem olduğu şubata taksim edilmiştir. Meydanda kalan yalnız ibadât, itikadât, üftaye aidolan ahkâmıdır ki, Umuru Diyaniye Riyasetine aittir ve (Diyanet) kelimesi tamamiyle bu mânaya mevzudur... Binaenaleyh Meclisi Âlimiz diyanet işleri kelimesini kabul edebilir veyahut (Umuru diniye) tâbirini kabul eder, o başkadır. Yalnız Diyanet kelimesi kâsdettiğimiz mânayı bütün şumulüyle ifade ettiğinden bunun ipkasını rica ederim." diyerek Diyanet kelimesinin kapsayıcı bir anlamı olduğunu ve değiştirilmemesi gerektiğini belirtmişti. Yapılan tartışmalar neticesinde Meclis Başkanı bir oylama yaptırmış ve kurumun adı 'Diyanet İşleri Reisliği' olarak kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23).

Meclis oturumundaki bu tartışmalar büyük ölçüde kurumun adı üzerinde yoğunlaşmış gibi görünse de İsmail Kara'ya göre bu tartışmalar, bir kelime oyununun ötesinde; tarafların siyasi hedefleri,

beklentileri ve din-diyamet işlerinin ileride ne yöne doğru seyredeceği meselesiyle ilgili ciddi bir münazaraydı. Kara (2000, 38), yukarıda da sözü edilen Samih Rifat Bey'in değerlendirmelerinden bunun anlaşılabilceğini belirtmektedir. Gerçekten de Samih Rifat Bey'in yaptığı konuşmada altını çizmiş olduğu ayırım, laikleşme yolunda giden bir Devletin tercihini de yansıtıyordu. S.Rifat Bey'e göre gelen aşamada, ifta, ibadetler ve inanç haricindeki içtimai, iktisadi, inzibative eğitime dair işler, artık devlet müessesindeki farklı kurumlar tarafından yerine getirilecektir. Bunların haricinde inanç ve ibadetlere ait hükümler kalmaktadır ve bu mevzu 'Umûr-u Diyanıyye Riyaseti'ne ait olacaktır ve 'Diyanet' kelimesinin tercih edilmesi bu ayırımın vurgulanmasını hedeflemektedir (Bulut, 2018). Gerçekten de 429 Sayılı Kanun, yukarıda sözü edilen tartışmalara hukuksal bir kimlik kazandırmış ve Kanun'un 1. maddesine şu hüküm yazılmıştı:

"Türkiye Cumhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübini islâmın bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesailinin tedviri ve müessesatidiniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında (Bir Diyanet işleri reisliği) makamı tesis edilmiştir."

Görüldüğu gibi kanun, vatandaşların eylem ve işlemleri hakkında yani 'muamelât-ı nasa' dair konularda hüküm meydana getirmek ve bu konularla ilgili tasarruflarda bulunmak yetkisinin, Meclis'e ve Hükümete ait olduğu vurgularken; Diyanet İşleri Reisliği'nin görevini, dini kurumları idare etmek ve dinin ibadet ve itikat alanıyla ilgili işleri yürütmek şeklinde ifade etmiştir (Kodamanoğlu, 1991, 644). Dolayısıyla 429 Sayılı Kanun, getirdiği bu düzenleme ile din hizmetinin içeriğini, 'itikad, ibadet işleri ve dinî ibadet mekânlarının düzenlenmesi' şeklinde ele alarak bu alana alelade, teknik bir idari hizmet hüviyeti atfetmek istemiştir.

429 Sayılı Kanun, 14 maddeden oluşmaktaydı. Kanun adından da anlaşılacağı üzere iki bakanlığın varlığına son veriyordu. Bununla

beraber aynı kanun metninde Diyanet İşleri Reisliği kuruluyordu. Kanunun ilk 7 maddesi Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili hükümleri düzenlemekteydi. Kanun'daki düzenlemeler değerlendirildiğinde dikkate değer en önemli husus, daha önce hükümetin siyasi fonksiyonu içinde değerlendirilen bu iki alanın (ordu ve din işleri) artık idari ve teknik bir fonksiyona dönüştürülüyor; daha doğrusu indirgeniyor olmasıdır. Bu tercih, inşa edilmeye çalışılan laik devlet anlayışına da uygun düşüyordu. Böylelikle Devletin, yürütme ve yasamayla ilgili tasarruflarının dine uygunluğu artık aranmayacaktı.

Öğretide de 429 Sayılı Kanun'a bu yönüyle önemli bir değer ve misyon atfedilmiştir. Örneğin, M. Nuri Kodamanoğlu (1991, 643) bu düzenlemenin, Türkiye'de laik devlet düzeninin ilk yasal dayanağı olduğunu belirtmektedir.

Bahri Savcı, 429 Sayılı Kanun'un getirdiği düzenlemeleri, 1967 yılında yayınlanan 'Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri' adlı çalışmasında değerlendirmiş ve bu kanunla beraber din işleri makamının, hem görev hem de yetkileri bakımından sınırlandırılıp hükümet uzvu düzeyinden indirilerek tâbi bir idare cüzü haline getirildiğinin altını çizmiştir. Savcı 3 Mart 1924'te çıkarılan bu üç kanuna kadar din ile devlet arasında bir ayniyet olduğunu ancak bu kanunlarla beraber artık bundan bahsedilemeyeceğini vurgulamıştır. Savcı'ya (1967, 90-91) göre bu kanunlar yapıldıktan sonra hala Anayasa'da, Devletin dininin İslam olduğuna dair hükmün yer almasını ise muhafazakârları tatmin için bir edebiyattan ibaret kaldığını belirtmektedir.

Niyazi Berkes (2004, 535), 429 Sayılı Kanun'un asıl öneminin, Diyanet İşleri'nin dinsel yetkilerinin sınırlarını belirlemesi olarak görmektedir. Berkes'e göre bu kanun, Hıristiyanlıktaki gibi bir din topluluğunun en üst ruhani başkanlık kurumunu oluşturmadığı gibi gerek kurum ve gerekse başındaki makam, bir ilahiyat doktrini, dogma ya da mezhep benimseyerek inananları onlara uyma

mecburiyeti de koyamayacaktır. Dini yorumlama yetkisi bulunmadığı gibi Devletin mevzuatını da din açısından yorumlama yetkisi yoktur. Berkes'e göre Kurum, Müslüman topluluğun inanç ve ibadetlerini, mevzuatın sağladığı hürriyet içinde yapmalarını sağlayacak bir kamu hizmeti gören idaredir ve kanunun özü, diyanet işlerini siyasal ve hukuksal alandan ayırarak dinleri, kanunların sağladığı inanç ve vicdan özgürlüğü alanında korumaya bırakmasıdır.

Ali Fuat Başgil'e (2007, 189-190) göre 429 Sayılı Kanun, din ile dünya meselelerini, kesin ve kat'i surette birbirinden ayırmış ve dünya işlerini düzenleme, icra ve infazını devlete bırakmış ve din işlerini de itikad ve ibadet ahkâmıyla, cami, mescit, medrese gibi dini müesseselerin idaresinden ibaret kabul etmiş ve bu alanda da Diyanet'i yetkilendirmiştir. Başgil bu durumu, din ve devlet ilişkileri tarihimizin takip ettiği gidişatın normal ve mantıklı bir varış noktası olarak nitelermekte ve getirilen düzenlemeyi bu yönüyle övmektedir. Başgil'e göre Kanunun 1. maddesindeki düzenleme, devleti, dinin vesayetinden kurtarmakta, İçtimaî münasebetler hayatının icra ve teşri sahalarında ona mutlak bir karar ve hareket salâhiyeti temin ederek devlete tam bir istiklâl kazandırmaktadır. Ancak Başgil, Diyanet'in bütün teşkilat ve personeliyle hükümetin emrine verilmesini, Diyanet'e kendi görev alanında muhtariyet/ özerklik verilmemesini ise eleştirmekte ve bu şekilde 'devlete bağlı din sistemi' (Başgil, 2007,189) kurulduğunu söylemektedir.

İştar Gözaydın (2016, 61-62) ise 429 Sayılı Kanun'daki düzenlemeleri ve ortaya konan tercihi, Kemalist laiklik anlayışının bir yansıması olarak nitelendirmekte ve 1. madde düzenlemesiyle meşruiyetini dinsel kaynaktan alan hukuk sisteminin varlığına son verildiğini belirtmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarında yer alan karar vericilerin, din işlerini bakanlar kurulu içinde bir birim olarak tutmamalarını da bu yöndeki politikalarının doğal bir sonucu olarak nitelermektedir. Kurucu kadrolar bu sayede ibadete ilişkin dini hizmetleri teknik idare içine alarak dinin toplumsal yaşamdaki yerini gözeterek kontrolüne almış ve seküler bir yapı içinde tutarak da

dünyevi bir nitelikte kalmasını sağlamıştır. Gözaydın'a göre (2016, 15), Cumhuriyet'in kurucu egemen siyasi kadrosu, düşüncelerinde var olduğu anlaşılan laik hüviyete, getirdikleri hukuki düzenlemelerle toplumsal ve kültürel boyutlar katmak istemişlerdir.

Levent Köker'e (2004, 165) göre, bu dönemde, millet kavramının dinsel olmayan öğelerle temellendirilmesi ve dinin devletten ayrılması, milli devlet inşa etmenin ilk ve zorunlu adımı olarak görülüyordu. Şerif Mardin (2001, 65) ise bu dönem laiklik uygulamalarını Cumhuriyet rejiminin temel hedefleri açısından ele almaktadır. Mardin'e göre bu hedeflerden birisi toplum için sosyal bir pekiştirici ve toplum içinde sosyal şuuru yükseltmenin bir vasıtasını bulma ihtiyacı idi. Mardin'e göre İslam dini bu hedefin sağlanması için artık yetersiz görülüyordu bu nedenle de Türkler'in artık 'şahsi' bir vicdan meselesi olmuştu.

1924 Anayasası'nda, Devlet dininin İslam olduğunu belirten hüküm, 10 Nisan 1928 tarihli bir anayasa değişikliği ile anayasadan çıkarılmış, milletvekili yeminindeki 'vallahi' ifadesi kaldırılmış, laiklik ilkesi ise 1937'de Anayasaya dâhil edilmiştir. Ayrıca toplumsal alanın bu amaçlara uygun tesis edilmesine dönük birçok yasal düzenleme de bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Laik sistemin hukuki yapısını kurmayı amaçlayan bu düzenlemeler muhafazakâr çevrelerce çoğu zaman 'baskı politikaları' olarak nitelenmiştir (Gözaydın, 2016, 27).

Görüldüğü gibi DİB'in kuruluş dönemine ilişkin tartışmalar, genel olarak din ve devlet işlerinin düzenlenmesi, modernleşme, batılılaşma, laikleşme tartışmaları etrafında seyretilmiştir.

3. 1935-1960 Yılları Arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Tartışmalar

Diyanet İşleri Reisliği, 1935 yılına kadar 429 Sayılı Kanun'un çizdiği çerçevede görevini sürdürmüştür. Esasen 429 Sayılı Kanun oldukça kısa bir düzenleme içermekte ve Diyanet İşleri Reisliği

teşkilatını tam anlamıyla düzenlememekteydi. 08.06.1931 tarihli Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 Mali Yılı Bütçe Kanunu, Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde yer alan 'Dini Müesseseler Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü'nü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarmış ve Diyanet İşleri Reisliği'nin yetki ve görev sahası bu düzenlemeyle daha da daralmıştı. Bu süreçte Diyanet İşleri Reisliği, merkezde birkaç birim ile taşrada müftülüklerden ibaret kalmış merkez ve taşra teşkilatlarını tam olarak oluşturamamıştır. Mehmet Bulut (2014, 8-9), "Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş Yılları" adlı yazısında, Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşunun ilk birkaç yılındaki ulvî heyecanın bu yasal düzenlemeler etkisiyle kaybolduğunu belirtmekte ve sonrasındaki süreci, DİB açısından 'hüzün yılları' olarak nitelirmektedir.

Diyanet İşleri Reisliği ilk kez, 22 Haziran 1935 tarihinde tam anlamıyla bir teşkilat kanununa sahip olabilmıştır. 2800 Sayılı bu kanunla, Diyanet İşleri Reisliği'nin yapısı, kadroları, merkez ve taşra teşkilatının oluşumu belirlenmiştir.

Bahri Savcı (1967, 91-94) yukarıda sözü edilen çalışmasında, 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatı Kanunundaki düzenlemeleri, laik devlet düzeninin korunması açısından olumlu bulmuştur. Savcı'ya göre, din personelinin atama usullerinin, özlük işlerinin ve görevlerinin bu kanunla düzenlenmiş olması bu personelin Osmanlı dinci zihniyetini geri getirmesini engelleyecek nitelikte bir işleve hizmet ediyordu. Savcı'ya göre, Diyanet İşleri'nin görevinin itikat ve ibadet ile sınırlanması, teşkilatın bu alanın dışına çıkmasını engellemekte ve teşkilatın Başbakanlık hiyerarşisine tabi kılınması, teşkilatın temel unsurlarının memur statüsüne sokulması, camilerde çalışan diğer unsurlara devlet maaşı bağlanmayarak zayıflatılmaları, özlük işlerinin merkezi hükümetçe belirlenmesi, itikat ve ibadet alanı dışında vaaz verenlerin vaizlik vesikalarının iptal edilecek olması bu güvencelerin en önemlileriydi.

1940'lı yıllara gelindiğinde dini özgürlük alanında bir yandan kısıtlamalar devam ederken diğer yandan bu politikaların yumuşatılmasına dönük tartışmaların da başladığı görülür. Bu dönemde Diyanet İşleri'nin o tarihteki Reisi Rifat Börekçi'nin çabalarıyla Diyanet İşleri Reisliği'nin din eğitiminde rolünün artırılması ve personelinin özlük işlerinin düzeltilmesi konusunda girişimler olduğunu görüyoruz. 14 Nisan 1942'de hazırlanan bir kanun önerisi ile Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesinin iki kata kadar arttırılması önerilmiş dönemin Diyanet İşleri Reisi Şerafettin Yaltkaya'nın imzasıyla başlayan bu girişim, ekonomik zorluklar dönemine denk geldiği için kabul görmemiştir (Torun, 2002, 151-152).

1940'lı yıllarda Cumhuriyet Hak Partisi'nin (CHP) laiklik politikalarına dönük eleştiri ve şikâyetlerin arttığını ve özellikle 1946'dan itibaren çok partili siyasi hayata geçişle beraber bu tartışmaların hız kazandığı söylenebilir. Bu dönemde cılız da olsa yeni çıkan mecmualarda hükümetin laiklik politikalarına dönük eleştirel görüşler dile getirilmeye başlanmıştır (Torun, 2002, 154-155) Toplumsal ve siyasal alandaki bu eleştiriler zamanla CHP içinde de yankı bulmaya başlamıştır. CHP'nin 13 Kasım 1947 tarihli 7. Kurultay'ına bu tartışmaların damga vurduğu söylenebilir. Bu kurultayda CHP, devletçilik ve laiklik kavramlarını yeniden ele alma ihtiyacı duymuştur. CHP'nin 7. Kurultayı hem CHP delegelerinde hem basında hem de toplumda oldukça önemsenmiştir. Kurultaya yönelik en önemli toplumsal beklenti, CHP'nin yenilenmesi ve çok partili siyasal yaşamın kurumsallaşmasını sağlayacak kararları alması olarak belirginleşmiştir (Uzun, 2012, 115). 1945 sonrası liberalleşme eğilimlerinin artması, çok partili siyasi hayata geçiş gibi gelişmeler, CHP'yi doğal olarak böyle bir yöne itiyordu. Kurultay ayrıca yerli ve yabancı birçok basın kuruluşunun da ilgisini çekmiş ve geniş bir katılım ortaya çıkmıştır. Kurultay başkanlığına Şemsettin Günaltay ile Mehmet Orhun (İzmir delegesi) seçilmiştir. Toplantıda laikleşme politikalarının gözden geçirilip laiklik ilkesinin yeniden

yorumlanmasından, Diyanet İşleri Reisliğinin laik devlet düzeniyle bağdaşmazlığına, kaldırılmasına hatta özerkleşmesine, din eğitiminin yetersizliğine, ahlaki çöküntüye kadar birçok farklı konu tartışılmıştır (TBMM, 1948,440-470).

Kurultay'ın 9. Birleşiminde laiklik konusu özel bir başlık altında ele alınmış ve derin tartışmalara konu olmuştur. Katılımcılar partilerinin laiklik politikalarına eleştiriler yöneltmişlerdir. Örneğin Sinop delegeşi Vehbi Dayıbaş, din eğitiminin yetersizliğine vurgu yapmış ve hiç değilse haftada iki saat resmi mekteplerde ihtiyari bir din dersi konulmasının yararlı olacağını belirtmiştir (TBMM, 1948, 448). Çorum delegeşi Abdülkadir Güney ise Diyanet İşleri Reisliği'nin bir teşkilata sahip olmayışının yarattığı yetersizliği vurgulamış ve hem ilk mekteplerde din dersi (ipitidai mahiyette) hem de üniversitelerde ilahiyat fakültesi açılmasını önermiştir. Güney (TBMM, 1948,449-450) ayrıca bütün ahlaksızlık ve fenalıkların kaynağının dinin ihmalinden ileri geldiğini belirtmiştir. Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu ise laikliğin iki boyutu olduğunu bunlardan ilkinin din işi ile dünya ve siyaset işini birbirinden ayırmak; ikincisini ise memlekette hiçbir dine imtiyaz tanınmaması olarak gördüğünü belirtmiştir. Tekelioğlu'na göre CHP parti programına koyduğu hükümlerle ilk şartı yerine getirmekte ancak ikinci şart eksik kalmaktadır. Tekelioğlu'na göre bunun nedeni, Diyanet İşleri Reisliği'nin varlığı ve personelinin devletten maaş alıyor olmasıydı. Tekelioğlu Türk Hıristiyanlar ve Musevilerin, Diyanet İşleri Reisliği'nde âzâlarının ve mümessillerinin olmadığını onların vakıf idarelerinin de kendilerinde olduğunu buna karşılık İslama mensup cemaatin başına Diyanet İşleri Reisinin oturtulduğunu ve fakat hiçbir iş yapmayarak kollarının bağlı tutulduğunu ve boyuna tespih çekmesine müsaade edildiğini belirterek Diyanet İşleri Reisliği'nin misyonunu sorgulamıştır.

Tekelioğlu, (TBMM, 1948,450-452) Diyanet İşleri Reisliği'nin bütün kadrosuyla devlet idaresinden çıkarılarak vakıflar idaresinin başına geçirilmesini teklif etmiştir. Bu sayede Diyanet'in mektepler

açabileceğini, din adamı yetiştirebileceğini ileri sürmüştür. Kayseri delegesi Şükrü Nayman da (TBMM, 1948, 451-452) din anlayışında vatandaşlara tam bir vicdan serbestisi bahşetmenin bugünkü ihtiyacı karşılamadığını, bugün Türk milleti ve gençliğinin manevi gıda ihtiyacı olduğunu bunun da ancak din yoluyla olacağını, ruhî terbiye vermenin din dışında mümkün olamayacağını belirtmiştir. Konuşmasının devamında Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçe ve yetki yetersizliğine vurgu yaparak Vakıflar İdaresi ile Diyanet İşleri Reisliğinin yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Maraş delegesi Emin Karpuzoğlu (TBMM, 1948, 454) ise laiklik umdesiyle tezat halinde olduğunu düşündüğü Vakıflar İdaresi ile Diyanet İşleri'nin devlet teşkilatından çıkarılarak muhtar (özerk) bir kuruma dönüşmesini öneriyordu.

İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ise (TBMM, 1948, 454) "İnkılabımızı tamamen mahfuz tutmak ve Türk milletinin dini ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçların zaruri gösterdiği hizmetleri temin etmek mümkündür" diyerek laiklik ve din hizmetleri arasında bir uyum sağlanabileceğini belirtiyordu. Uzun konuşmasında Tanrıöver, laiklik uygulamasının Türk tarihindeki örneklerini, Amerika, Fransa, Rusya gibi ülkelerde ne şekilde uygulandığını anlattığı konuşmasında laiklik ve din hizmetlerinin bağdaşabilirliğine vurgu yapmıştı. Tanrıöver, (TBMM, 1948, 457) Türk inkılabının dini takibat yapmasında, son devirlerin acı tecrübelerinin tesirinin etkili olduğunu bu sebeple inkılabı yapanların bunun önüne geçmek için bir müddet bu işlerin hükümet murakabesi altında olması gerektiğini bu nedenle Diyanet İşleri Reisliği'nin devlet kadrosu içinde bırakıldığı söylemiştir. Diyanet İşleri'nin görevlerinin laik inkılapla tezat teşkil etmediğini savunan Tanrıöver, bu ihtiyacın karşılanması için karar alındığında bu hususta hassas olan toplumun minnettarlık duyacağını belirtmiştir. Gaziantep milletvekili Cemil Sait Barlas (TBMM, 1948, 460) ise sert bir üslupla bu konuşmalara katılmadığını, laiklik anlayışı konusunda Tanrıöver ile aynı fikirde olmadığını belirttiikten sonra eski laiklik anlayışında sabit kalınması gerektiğini

söylemiştir.

Yapılan tartışmalar neticesinde, Kurultay başkanlığını yürüten Şemsettin Günaltay'ın da etkisiyle CHP'nin bundan sonraki süreçte daha ılımlı, liberal bir laiklik çizgisine kaydığını görüyoruz. Bunu bu tarihten sonra çıkarılan yeni yasal düzenlemelerde de gözlemlemek mümkün. 1948 yılında imam hatip kurslarının açılması, 1949 yılında ilkokullara seçmeli din dersinin konulması buna örnek verilebilir. Bu gelişmeler Diyanet İşleri Reisliği'nin kurumsal kimliğine de yansımış ve 29.04.1950 yürürlük tarihli 5634 Sayılı Kanunla beraber DİB'in konumu ve kadrosu güçlendirilmiştir. Bu düzenlemeyle Diyanet İşleri Reisliği'nin ismi "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiş, Evkâf Umum Müdürlüğü'ne bırakılan cami görevlileri kadroları ile cami ve mescitlerin idaresi tekrar DİB'e bağlanmıştır. Bu çerçevede DİB, 1931'de kaybettiği yetkileri yeniden kazanmış oluyordu.

CHP 7. Büyük Kurultayı, parti içi yeni siyasal düzen açısından oldukça önemlidir. Bu Kurultayla, CHP'nin geleneksel bürokratik yapısı kırılmak istenmiş ve çok partili siyasal yaşama uyum sağlanmasına çalışılmıştır (Koçak, 2008, 189). 1947 Kurultay'ından sonra CHP'nin din işlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesi konusunda attığı bu yeni adımlarda siyasi sâiklerin etkisi göz ardı edilemez. Başta Demokrat Parti (DP) olmak üzere muhalefetin bu konuları sürekli siyaset gündemine taşıması CHP'yi bu değişime zorlamış ve attığı bu adımlarla muhalefetin bu alandaki öncü rolüne son vermek istemiştir (Uzun, 2012, 130). DP'nin 1946 seçimlerinde din alanında ileri sürdüğü vaatler ve 2. Dünya Savaşı sonrasında din olgusunun, yayılan Komünizm ideolojisine karşı, bir fren olarak araçsallaştırılmak istenmesi, CHP'yi bu değişime yönelten nedenlerdendir (Bozan, 2007, 13).

Cem Eroğul'a göre (1990, 81) çok partili hayata geçene dek laiklik politikalarını kararlılıkla uygulayan ve bir nevi militan laiklik görüntüsü sergileyen CHP, çok partili hayata geçiş ve iktidar olmak için ihtiyaç duyulan halk desteği nedeniyle bu yönde bir değişime

kendini zorlamıştır. Benzer bir görüşü savunan Çetin Özek'e göre de (1968, 164) çok partili siyasi hayata geçiş ile beraber kurulan yeni partilerin programlarında din ve gelenek konularına özel önem vermesi ve 1946 seçimlerindeki oy kaybı, CHP'yi bu politika değişikliğine yöneltmiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonraki 10 yıllık DP iktidar döneminde de dînî özgürlükler alanında birçok gelişme yaşanmıştır. 16 Haziran 1950 tarihinde, Arapça ezan yasağının kaldırılması, Devlet Radyosunda Kur'an yayınlarının başlatılması, yeni imam ve hatip okullarının açılması, 19 Kasım 1959'da bir Yüksek İslam Enstitüsünün açılması bu icraatlardan bazılarıdır. DP iktidarı, seçimlerde dayandığı muhafazakâr tabanın beklentilerini karşılayan açılımlar ortaya koymuş ve bu kesimler tarafından adeta 'dini kurtaran parti' olarak algılanmıştır (Nal, 2005, 168). Ancak bütün bu açılımların yanı sıra DP, laikliğe karşı olarak gördüğü faaliyetlere katı ve sert önlemler almaktan da geri durmamıştır (Nal, 2005, 161-167 ; Bozan, 2007, 55).

DP iktidarı döneminin (1950-1960) laiklik uygulamalarına ilişkin öğretilerde, temelde iki farklı bakış açısının ortaya çıktığı söylenebilir. Bir yanda, bu dönem, cumhuriyet devrimlerinin gerilediğini, dinci kesimlere tavizler verildiğini ileri süren görüşler; diğer yanda ise baskıların azaldığını, din ve vicdan özgürlüğü alanının genişlediğini ileri süren görüşler olagelmıştır (Bozan, 2007, 56). Bütün bu tartışmalara rağmen özünde DP'nin, CHP'nin 1947'deki 7. Kurultay sonrası gelişen laiklik anlayışından çok da kopuk olmadığı söylenebilir. CHP döneminde geçerli olan devlet kontrollü din eğitimi ve hizmeti yaklaşımı, DP iktidarında da sürmüştür. 'Milan laiklik' anlayışından, 1947 sonrası meydana gelen sapmanın CHP ile başladığı; DP'nin bu mirası devralarak ileriye götürdüğü söylenebilir (Nal, 2005, 169).

4. 1961 Anayasası Dönemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı

1950'li yıllardan itibaren başlayan süreç, DİB'in statüsünde iyileşme, görev ve yetki alanında ise artan bir ivme ortaya koymuştur. Bu eğilimin artarak günümüze dek sürdüğünü ve 2010 yılında çıkarılan 6002 Sayılı Kanun ile de doruk noktaya ulaştığını söyleyebiliriz.

DİB, 1961 Anayasası ile beraber anayasal bir statüye erişmeyi başarmıştır. Anayasa'nın 154. maddesinde, DİB'e yer verilmiş ve statüsünü şu şekilde açıklamıştır:

“Genel idare içinde yer alan DİB, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”

DİB'in Anayasa'ya dâhil edilmesi de birçok tartışma ve görüş farklılığının gölgesinde gerçekleşmiştir. Anayasa hazırlık sürecinde, DİB'in hukuki statüsü, laik devlet düzenindeki konumu, Anayasa'da yer almasının yaratacağı sakıncalar tartışılmış; hatta DİB'in kapatılarak vakıflara devredilmesi gibi öneriler ortaya atılmıştır. Temsilciler Meclisi'nin 42. ve 43. Birleşiminde bu tartışmaları görmek mümkün. Üyelerden Bahri Savcı, laiklikle ilgili uzun ve genel bir değerlendirme yaptıktan sonra DİB'in Anayasa'da yer almasına ilişkin üyelerden gelen eleştirilere cevap vermiştir. Savcı şu hususların altını çizmiştir (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 112-113):

“Lâiklik devlet organlarının dinî karakteri olmamasıdır. Devlet teşkilâtı arasında dinî bir makam olmamasıdır... Bizim Anayasamız tümü ile, mezkûr 19 ncu madde kendi ferdî muhtevası ile, Devlet mekanizması arasında böyle bir mercie yer vermemektedir. Buna imkân vermemektedir. Bu itibarla Anayasamızda, lâiklik tamamen sahih ifadesi içindedir.”

Savcı, bu değerlendirmeleri yapmakla beraber DİB'in Anayasa'da yer almasına ilişkin eleştirilere cevap vermek istemiştir (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 114):

“Gerek Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilâtta yer alması gerekse dinî eğitim, basit bir zabıtan ibarettir. Çünkü, Diyanet İşleri Reisiği bir Devlet dininin teşkilâtı veya bir siyasi teşkilâtın içinde bu dinin teşkilâtı mahiyetinde değildir... Diyanet İşleri Reisiği Teşkilâtı; ancak ve ancak, toplumun dinî vasfındaki bâzı işlerini, dağınıklıktan ve düzensizlikten kurtarmak için bu işleri bir merkeze bağliyerek kanalize etmekten ibarettir. Diyanet İşleri Başkanlığının mânası, hikmeti vücudu ancak ve ancak bundan ibarettir. Yani bu iş bir âmme hizmeti tesisi değil, ancak bir düzenin temin edilmesi işidir.”

Görüldüğü gibi Savcı, DİB'in misyonunu oldukça teknik bir boyuta indirgemekte ve dini alandaki toplumsal bazı işlerin dağınıklıktan kurtarılması için bu kuruma gereksinim olduğunu belirtmektedir.

Komisyon üyelerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Muammer Aksoy, Enver Ziya Karal, Kenan Esengin de söz alarak bu tartışmalara dâhil olmuşlardır. Türkiye'de laikliğin önemi, dinin siyasi ve sosyal hayatı kontrol etmesinin sakıncalarından ve batılı ülkelerdeki laiklik anlayışı ile Türkiye'deki laiklik anlayışının aynı olamayacağı gibi hususlara temas eden konuşmalar yapmışlardı (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 114-122). Örneğin Aksoy (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 125) yaptığı bir konuşmada laikliğin, Avrupa ile Türkiye'de farklı yorumlanması gerektiğini söylemiştir. Aksoy, dinin devlet tarafından kontrol edilememesi anlamında bir lâikliğin Türkiye şartlarında uygun olmadığını ve Komisyonun da tasarıda bu çerçevede bir lâikliği kabul etmediğini beyan etmiştir.

Komisyonunda, din alanının kontrolünün devlette olması gerektiğini söyleyen bu görüşler sıkça ortaya atılmıştır. Örneğin üyelerden Kenan Esengin, (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 138) Devletin dini kontrol etmesi gerektiğini, ilim adamlarının yetiştirilmesine dikkat edileceğini ve bu alan tamamıyla tekâmül

edinceye kadar başboş bırakılmayacağını söylemektedir.

Bir başka üye Cevdet Aydın da (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 42/3, 95) Anayasa'nın genel olarak kabul ettiği sistemin; idari bakımdan, Devlete bağlı bir din sistemi olduğunu bu sebeple Devlet yapısında bir Diyanet İşleri Reisliği'nin bulunduğunu, bunun bu şekilde kabul edilmesi halinde, meselenin kolaylıkla incelenebileceğini beyan ederek benzer görüşler ileri sürmüştür.

Anayasa hazırlık komisyonunda yapılan bu tartışmalarda, DİB'in varlığı, laikliğin Türkiye şartlarına özgü koşullarıyla izah edilmeye çalışılmış ve Diyanet'in göreceği hizmetin basit ve teknik nitelikte bir kamu hizmeti olduğuna özel bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca 'dinin devlet tarafından kontrol edilmesi'nin gerekliliği altı sıkça çizilen bir husus olmuştur. Anayasa'da laiklik ilkesinin ve diğer yandan dine ait bir kurumun bir arada olması Türk toplumunun geçirdiği tarihsel sürecin '*sui generis*' niteliğiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu tartışmalar nihayetinde, DİB, Anayasal bir statüye ulaşmıştır. 1961 Anayasası 154. maddesinin, DİB'in görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceğine ilişkin hükmü uyarınca, 22.06. 1965 tarihinde 633 Sayılı Kanun çıkarılmış ve bu kanunla DİB'e ilişkin mevzuat tek elde toplanmıştır. 633 sayılı Kanun, 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun yapıncaya kadar yürürlükte kalmış ve DİB'in görev ve teşkilat alanını düzenleyen bir kanun olarak uzun süre uygulanmıştır.

633 Sayılı Kanunda birçok tartışmanın gölgesinde hazırlanmıştır. 1963'te hazırlanan tasarı, muhafazakâr kesim tarafından yetersiz bulunurken; laiklik hassasiyeti olan kesimlerce ise sakıncalı bulunmuştur. Tasarıda dikkat çekici ayrıntılardan biri, DİB bünyesinde, 'Mezhepler Müdürlüğü' adı altında bir birimin öngörülmesiydi. Bu öneri toplumda oldukça hararetli tartışmalara neden olmuştur. Böyle bir düzenlemenin milli ve dini birliği bozacağı,

“resmen tefrika yollarını açmış” (Bilimer, 1963, 4-5) olacağını ileri süren görüşler ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler DİB etrafında yeni bir tartışmanın doğmasına neden olmuştur. O güne dek daha çok laik bir devlet düzeninde yeri ve statüsü üzerinde yürütülen tartışmalara bu kez temsil sorunu eklenmiştir. Buna ayrıca 1980’li yılların ortalarından itibaren özerklik tartışmalarının da eklendiğini söyleyebiliriz (Turan, 2011). Her ne kadar Türk yargı mercileri, DİB’in, dini değil idari bir kurum olduğu yönünde bir içtihat geliştirmiş olsalar da reel politikada ve toplumda DİB, çoğu zaman dini bir kurum olarak algılanmıştır (Bozan, 2007, 68-73). DİB’in temsil sorununa ilişkin tartışmalar birkaç ana başlıkta toplanabilir. Buna göre, DİB dini bir kurum mudur yoksa idari bir kurum mudur? DİB’in değişik cemaat, tarikat ve mezhepleri temsil etmesi gerekmekte midir ve hukuksal statüsü buna imkân vermekte midir? Kuşkusuz bu soruların cevabı, farklı nitelikteki siyasal ve sosyal çevrelere göre değişkenlik göstermektedir (Kutlu, 2009; Fendoğlu, 2013).

1963’te hazırlanan tasarı, yoğun eleştiriler nedeniyle kanunlaştırılamamış; 1965’te tadil edilerek tekrar Meclis’e sunulmuş ve bu gecikmeyle yürürlüğe girmiştir. 633 Sayılı Kanun’un birinci maddesinde Başkanlık şu şekilde düzenlenmiştir:

“İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık’a bağlı DİB kurulmuştur.”

Kanun, yukarıdaki üç grup görev alanına ilaveten DİB’e, dini konularda ilmi incelemeler, araştırmalar ve yayınlar yapmak, hutbe ve vaazları hazırlamak, din hususunda toplumu aydınlatmak, din derslerinin müfredat, kitap ve programları hususunda rapor hazırlamak gibi birçok alanda görevler vermiştir. Ayrıca kanun, daha önce merkezde iki heyet ve iki müdürlükten ibaret olan kuruma 11 dairesel bir merkez örgütü ve taşra örgütü kurma imkânı tanımıştır.

Sonraki yıllarda çokça tartışmalara konu olacak Din İşleri Yüksek Kurulu da ilk kez bu kanunla kurulmuştur.

1947 CHP Kurultayı'nda, Türk toplumunun içinde olduğu siyasal ve sosyal çözümlenin engellenebilmesi için dinin ve ahlakın öne çıkarılmasının gerekliliği tartışılmış ve bazı üyeler bu doğrultuda DİB'in güçlendirilmesini savunmuşlardı (Kara, 2000, 40). Gerçekten de bu süreçte İslam adeta "komünizmin panzehiri" (Ahmad, 1996, 374) olarak kabul ediliyor bu yöndeki tehditlere karşı bir araç olarak da düşünülüyordu. 633 Sayılı Kanun, görüldüğü gibi DİB'e bu perspektifte birçok rol biçmektedir. Gözaydın'a göre (2016, 252) Diyanet'e 'ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek' şeklinde muhtevası hukuki olarak belirlenemeyecek böyle bir işlevin yüklenmesi devletin, dini, bir ideoloji olarak kabullendiği anlamına gelmektedir.

1961 Anayasası hazırlık komisyonunda, DİB'in Anayasa'da yer bulmasını savunan üyelerden Bahri Savcı, kurumun görev alanını düzenleyen 633 Sayılı Kanun ile ilgili oldukça eleştirel bir tavır ortaya koymuştur. Savcı'ya göre (1967, 100-102), 633 Sayılı Kanun ile DİB artık Mustafa Kemal'in istediği biçimin oldukça dışına taşıyordu. Artık DİB, genel idare içinde kendine mahsus bir idare cüzü ve din politikası tespitine yetkili bir idare olmuştur. Bundan böyle DİB, itikat ve ibadet alanını aşan, kültürel, sosyal, eğitimsel, ahlaksal alanlarda tasarruflar ortaya koyabilen yetkilere sahiptir. Yani Başkanlık artık beşerî ilişkiler alanına da müdahil olmuş vetâli ve tâbi bir idare olmaktan çıkmıştır. Savcı (1967, 93-94), Mustafa Kemal'in nötralize etmeye çalıştığı din etkisinin 1960'lı yıllardan sonra artmaya başlamasını koalisyon hükümetlerinin, toplumun din duygusunu tatmin etmeyi amaçlayan politikalarına bağlıyordu.

DİB gerek statüsü gerekse görev ve yetkileri açısından zaman zaman Anayasa Mahkemesi önünde de dava konusu edilmiştir. Anayasa hükümlerini nihai olarak yorumlama, uygulama ve anayasal denetim yapma konusunda yetkili Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin bakış açısını ve içtihadını ortaya koymak, çalışmamız

açısından önem arz etmektedir. DİB'e ilişkin düzenlemelerin Anayasa Mahkemesi tarafından yorumlanması ilk kez Mahkeme'nin 21.10.1971 tarihli kararıyla olmuştur. Bu tarihten sonra birçok kez DİB'in görev alanıyla ve statüsüyle ilgili başvuru, Mahkeme'ye taşınmış ve bu davalarda Anayasa Mahkemesi, DİB'in statüsü ve laiklik tartışmalarına ilişkin bir bakış açısı ortaya koymuştur. Bu kararlar incelendiğinde Anayasa Mahkemesi'nin DİB'e özel bir önem atfettiğini ve kurumun varlığını laikliğin bir güvencesi olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

Anayasa Mahkemesi önünde davaya konu ilk olay (Anayasa Mahkemesi/AYM, 21 Ekim 1971, K. 1971/76), Devlet Memurları Kanunu (657 sayılı) 9. maddesinde 31.07.1970 tarihinde yapılan bir değişiklikle ilgiliydi. Söz konusu değişiklikle Kanun'a Devlet Memurları sınıfı içine "Din Hizmetleri Sınıfı" eklenmişti. Birlik Partisi, bu düzenlemenin Anayasa'ya aykırılığını ileri sürerek iptal davası açmıştı. Parti dava dilekçesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik bir Devlet olduğunu, din hizmetlerinin bir kamu hizmeti niteliği taşıyamayacağını ve din adamlarının memur sayılmasının lâik devlet ilkesi ile bağdaşmayacağını ileri sürmekte ve dâvaya konu edilen ile Din Hizmetleri Sınıfını kurarak Devleti, din konularıyla meşgul teokratik bir hüvyete dönüştüreceğini iddia etmekteydi.

Anayasa Mahkemesi bu davada laiklik ilkesinin anlamını ve Türkiye'ye özgü niteliğini ve DİB'in varlığını zorunlu kılan nedenleri değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi, İslâm'da Hıristiyanlıktan farklı olarak bir ruhban sınıfı bulunmadığını, İslam ve Hıristiyan dinine mensup milletlerin kurdukları devletlerdeki lâiklik anlayışında bir ayrımın var olmasının gerektiğini, DİB'in, dinî bir teşkilât değil genel idare içinde yer yapılandırılmış idarî bir teşkilât olduğunu ve bu teşkilâtın mensuplarının da memur niteliğinde sayıldığını, DİB'in Anayasa'da yer bulmasının ve mensuplarının memur statüsünde sayılmasının, tarihsel nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarının ve ihtiyaçların gerektirdiği bir zorunluluk olduğunu

belirterek düzenlemede, Anayasa'ya aykırılık görmemiştir. Mahkeme, aynı zamanda dinin, Devletçe denetiminin yürütülmesi, dinin toplum açısından manevi bir disiplin olmasının sağlanması, dinsel taassubun önlenmesi, dini ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gibi nedenleri de kararına gerekçe olarak saymıştır.

Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, laikliği Türkiye'ye özgü '*sui generis*' koşullarla açıklarken yapılan değişikliğin yalnızca kamu personel rejimi açısından basit bir sınıflama olduğunu belirtmiş ve DİB'in laik bir devlette varlığını yerel koşullar nedeniyle zorunlu görmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ve DİB'in statüsüne ilişkin bu yaklaşımının sonraki kararlarda da sürdüğünü ve bu kararın bu anlamda bir içtihat oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Dava konusu bir başka olay, 26.03.1976 tarihli 1982 Sayılı Kanun'un, 633 Sayılı Kanun'da getirdiği değişikliklerle ilgiliydi. Değişiklikler, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarihli kararıyla (AYM, 18 Aralık 1979, K.1979/46) usul yönünden iptal edilmiştir. Kanun'da öngörülen değişiklikler, büyük ölçüde Diyanet Teşkilatı'nın örgütlenme ve personel rejimine ilişkindi. Bu düzenlemelerden bazıları, dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Anayasa'ya şekil ve esas yönünden aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştü. Kanun'un 22. madde düzenlemesi, DİB'de istihdam edilecek olan bütün personelin, tavır ve hareketlerinin, itikadı, ibadeti, İslâm törelerine uygunluğunun çevresinde bilinir olmasını ortak bir nitelik olarak arıyordu. Korutürk'e göre bu türde bir düzenlemeyle, Diyanet İşleri teşkilatlarında istihdam edilen teknik hizmetler, sağlık hizmetleri, avukatlık hizmetleri ve yardımcı hizmetler görevlileri de bu kapsama dâhil edilmiş oluyordu. Korutürk, bu durumda bulunan görevliler için Memurlar Kanununda aranan niteliklerin yeterli görülmesi gerektiğini aksi halde, Anayasaca öngörülen lâiklik ilkesine aykırı bir durumun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi, yukarıda bahsi geçen hüküm de dâhil olmak üzere 1982 Sayılı Kanun hakkında esas yönünden bir inceleme yapmaksızın yasayı şekil

bakımından iptal etmiştir. Meydana gelen hukukî boşluk ancak otuz bir yıl sonra, 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun ile giderilebilmiştir.

5. 1982 Anayasası Dönemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi DİB'e, Anayasa'da yer vermiştir. Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu'nun Gerekçe Bölümü'nde Cumhuriyetin başlangıcı itibarıyla genel idare içinde yer verilen DİB'in aynı statüde kalmasının yerinde görüldüğü belirtilmektedir (Millî Güvenlik Konseyi Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu, 1982, 64). 1982 Anayasası 1961 Anayasası'ndan farklı olarak Diyanet'in örgütlenme ve görev alanına ilişkin bazı temel ilkeleri de bizzat Anayasa metninde düzenlemeyi tercih etmiştir. Anayasa'nın 136. maddesi hükmü şöyledir:

“Genel idare içinde yer alan DİB, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”

Hükümden de anlaşılacağı gibi 1982 Anayasası, DİB'e milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama misyonu çerçevesinde görevler yüklemektedir. Bu durum 1982 Anayasası'nın ruhundaki devletçi, dayanışmacı anlayışın, DİB'in örgütlenme esaslarına yansıtılmak istendiğini gösteriyor. Mustafa Erdoğan'a göre (2000, 230) bu düzenleme, Devletin İslam'ı bir din olmaktan daha çok, ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak görmesinin bir sonucudur. Anayasa yapıcı, İslam'ı ilkin laikleştirmekte sonra da onu açıkça Türkiye'nin milli 'ethos'unun bir parçası haline getirmekte, adeta 'millîleştirmektedir'. Erdoğan'a göre burada gerçek bir devlet ve din ayrılığı değil aksine alışılmadık bir kaynaşım öngörülmektedir. Gerçekten de 1980 öncesi toplumsal olayların etkisiyle 1982 Anayasası, dayandığı felsefe açısından değerlendirildiğinde 'devletçi, milliyetçi, otoriter ve dayanışmacı,

katılımı azaltıcı bir özelliğe' sahip olarak ortaya çıkmıştır (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2002, 49). Bu felsefenin, DİB'i düzenleyen Anayasa hükmüne yansıtıldığı açıktır.

1961 Anayasası döneminde olduğu gibi 1982 Anayasası da DİB'in genel idare bünyesinde yer almasına, özel önem vermeye devam etmiştir. Hatta Siyasi Partiler Kanunu 89. maddesinde, siyasi partilere, DİB'in Anayasa'daki statüsünü tartışma ya da değiştirmeyi amaç yasağı kapsamında ele almıştır.

Bu sayede, DİB'in merkezi yönetim/genel idare içinde yer alan statüsünün asla tartışılmaması, laik devlet örgütlenmesinin bir koşulu olarak görülmüştür. Bilindiği gibi idari teşkilat yapısında, bazı kamu hizmetlerine verilen özel önem nedeniyle hizmet yerinden yönetim kuruluşları oluşturulmuş ve bunlar kamu tüzel kişiliği ayrıcalığıyla donatılarak merkezi yönetim içinde değil yerinden yönetim teşkilatında ve merkezin hiyerarşisi dışında örgütlenmişlerdir. DİB'in, bu şekilde kamu tüzel kişiliği ayrıcalığıyla donatılması, gördüğü hizmete özerklik tanınması anlamına geleceğinden bu durum da laiklik ilkesi ile çelişeceğinden yasa koyucu bu türde bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim bu kurala aykırı davranan kimi siyasi partiler hakkında kapatma davası açılmıştır. Bunlara biraz ileride değinilecektir.

DİB'in 1982 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesi önünde tartışma konusu yapıldığı ilk olay, 1987 yılında "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununun (1117 sayılı) Bazı Maddeleri" hakkında Anamuhalefet Partisinin (SHP) açtığı iptal davasıyla olmuştur (AYM, 11 Şubat 1987, K. 1987/4). Dava konusu olayda Parti, kanundaki birçok hükme içeriğindeki belirsizlikler nedeniyle dava açmıştı. Kanun, eserlerin küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir yapıp yapmayacağını değerlendirecek ve karar verecek olan kurulda, Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan bir üyenin de yer almasını öngörmüştü. Ana muhalefet partisi, siyasal iktidarın emrindeki bu kurulun 'bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında' kalamayacağını ve Kurul

üyesinin 'muzır tesir' konusunda din esaslarına göre görüş bildireceğini bunun da laik devlet olmanın gerekleriyle bağdaşmayacağını belirtmekteydi. Ancak Anayasa Mahkemesi bu savlara katılmamıştır. Mahkeme, Din İşleri Yüksek Kurulu üyesinin siyasi iktidarın politikaları ve anlayışı ve doğrultusunda hareket edeceği iddiasının bir varsayımdan öteye geçmediğini vurgulamıştır. Ancak bu davada bütün üyeler bu görüşe katılmamış, Üyelerden, Yılmaz Aliefendioğlu, Yekta Güngör Özden, Mahmut Cuhruk ve Muammer Turan'ın yazdıkları karşıoylarda bu karara kimi yönleriyle katılmamışlardır.

Anayasa Mahkemesi 1989'da, yükseköğrenim kurumlarında başörtüsü serbestisi ile ilgili gördüğü bir başka davada (AYM, 07 Mart 1989, K. 1989/12) gerek laiklik gerekse DİB'in statüsüne ilişkin yerleşik içtihadını tekrarlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu 89. maddesi siyasal partilere DİB'in statüsünü tartışmayı yasaklamıştı. Bu hüküm ilk kez 1993 yılında Özgürlük ve Demokrasi Partisi'ne (ÖZDEP) karşı açılan kapatma davasında (AYM, 23 Kasım 1993, K. 1993/2) gündeme gelmiştir. ÖZDEP'in programında Devlet'in din işlerine karışmayacağı, din konusunun cemaatlere bırakılacağı ifade edilmiş ve bu ifadeler, açılan kapatma davasının dayanakları arasında gösterilmiştir. Anayasa Mahkemesi, benzer şekilde 1999'da karara bağladığı Demokratik Kitle Partisi kapatma davasında da (AYM, 26 Şubat 1999, K. 1999/1) parti programında yer alan benzer ifadelerin, Siyasi Partiler Kanunu 89. madde hükümlerine aykırılığını tespit etmiştir.

Anayasa Mahkemesi, sonraki yıllarda gördüğü, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi kapatma davalarında da konuya ilişkin tespitler yapmıştır. Her üç parti de laikliğe aykırı eylemler nedeniyle kapatma davasıyla karşılaşmışlardır. Bu davalarda laikliğin birçok boyutu Anayasa Mahkemesi tarafından ele alınmıştır.

Konumuz açısından bakıldığında bu davalarda da kaçınılmaz olarak DİB'in konumunun tartışıldığını görüyoruz.

Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi kapatma davasında (AYM, 16 Ocak 1998, K. 1998/) Başbakanlık Konutunda, DİB ve ilahiyat fakültesi mensuplarına verilen iftar yemeğine bazı tarikat ve cemaat liderlerinin katılmış olmasını lâik hukuk düzeniyle bağdaşmaz bulmuştur.

Fazilet Partisi kapatma davası (AYM, 22 Haziran 2001, K. 2001/2), büyük ölçüde başörtüsü tartışmaları üzerinde şekillenmişti. Parti mensupları, verdikleri beyanlarında, DİB teşkilatındaki Din İşleri Yüksek Kurulu'nun başörtüsü ile ilgili değerlendirmeleri ile Yüksek Öğrenim Kurumu'nun (YÖK) değerlendirmelerinin çeliştiğini vurgulamış ve bu durumun Anayasa'nın idarenin kuruluş ve örgütlenmesine dayanak olan 'idarenin bütünlüğü' ilkesine tezat teşkil ettiğini ve vatandaşların iki idari kurumun çelişkili kararları karşısında bir açmaza düştüklerini iddia etmişlerdi. Burada sözü edilen çelişki, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 77 sayılı, 30.12. 1980 tarihli ve 6 sayılı 03.12. 1993 tarih ve kararında başörtüsünü sonradan ortaya çıkan bir âdet değil dinin bir hükmü olarak değerlendiren görüşüydü (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı /DİYKB, 30.12.1980, K. 77; 3 Aralık 1993, K. 6).

O tarihlerde YÖK karar ve uygulamalarında ise başörtüsü 'siyasi bir simge' olarak kabul edilmekteydi. Anayasa Mahkemesi partinin ileri sürdüğü çelişkiyi dikkate almamış; öğrencilerin, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği bu mütalaaya dayanarak yani dinî inançları sebebiyle başlarını örttükleri savını kabul etmemiştir (AYM, 07 Mart 1989, K. 1989/12).

Adalet ve Kalkınma Partisi kapatma davasında da (AYM, 30 Temmuz 2008, K. 2008/2) yukarıda sözü edilen çelişki parti tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Ayrıca parti mensuplarının, başörtüsünün dini bir konu olduğu bu konuda karar verme yetkisinin

Diyanet'e ait olduğu ve "Hâkimler Diyanetten görüş alacak", "Söz söyleme hakkı din ulemasındır" gibi ifadeleri kapatma davası iddianamesinde yer almıştır. Anayasa Mahkemesi bu davada doğrudan Din İşleri Yüksek Kurulu ve YÖK'ün yaklaşımında var olduğu iddia edilen çelişkiye değinmemiş konuyu laiklik ilkesinin bütünlüğü içinde ve yerleşik içtihadı çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, ÖZDEP ve Demokratik Kitle Partisi kapatma kararında DİB'in statüsünün tartışılmasını bir kapatma sebebi olarak görmüşken daha sonra bu içtihadını değiştirmiş ve bunu doğrudan bir kapatma sebebi olarak ele almamıştır. Kuşkusuz bu içtihat değişikliğinde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin partilerin başvurusu üzerine verdiği hak ihlali kararlarının da etkisi bulunmaktadır.

Anayasa Mahkemesi yukarıda özetlendiği gibi laiklik ve DİB'in statüsüne ilişkin bir içtihat geliştirmiş; neredeyse 1970'li yıllardan itibaren önüne gelen bütün davalarda bu yaklaşımını korumaya özen göstermiştir. Anayasa Mahkemesi, laikliği, Türkiye'nin kendine özgü tarihsel koşulları içinde ele alırken, DİB'in varlığını da çoğu zaman kamusal hayatın düzenlenmesinin gerektirdiği zorunluluklar çerçevesinde meşrulaştırma gayretinde olmuştur. Anayasa Mahkemesi, DİB'e ilişkin içtihadını temelde korumakla beraber 2012'de verdiği bir kararla laiklik ilkesinin yorumunda yeni bir yaklaşım sergilemiştir. Bu tarihe kadar büyük ölçüde militan bir laiklik anlayışı, Anayasa Mahkemesi içtihadına hâkim iken bu tarihten sonra daha ılımlı ve liberal bir laiklik yorumunun gündeme geldiğini söyleyebiliriz.

Anayasa Mahkemesi'nin 20.9.2012 tarihli bu kararı, (AYM, 20 Eylül 2012, K. 2012/128) 4+4+4 eğitim sistemine geçişi öngören yasal düzenlemeye açılan iptal davası ile ilgilidir. Davacılar, 'Hz. Peygamberimizin Hayatı', 'Kur'an-ı Kerim'adlı derslerin seçmeli ders olarak ortaokul ve liselerde konmasını, Anayasa'da korunan laiklik, din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik ilkeleri ile bağdaşmadığını iddia

etmişlerdi. Anayasa Mahkemesi bu davada ilkin laiklik ilkesinin yorumlanmasında yeni bir metot ortaya koymuştur. Mahkeme, Laiklik ilkesinin 1937 yılından itibaren anayasalarımızda yer aldığını kavramın tanımlanmasında ve unsurlarının belirlenmesinde, sistematik yorum yöntemini kullanarak Anayasa'nın konuyla ilgili hükümlerini bütüncül bir tarzda değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir. Mahkeme'ye göre laiklik, bireyin veya toplumun değil, Devletin bir niteliğidir. Laikliğin tarihsel seyri dikkate alındığında iki farklı yorum ve uygulama bulunmaktadır. Mahkeme'ye göre katı laiklik anlayışına göre din, bireyin yalnızca vicdanında yer bulan, kamusal alana yansıtılmaması gereken bir olgudur. Laikliğin esnek ve özgürlükçü anlayışındaysa din, bireysel boyutunun yanı sıra toplumsal bir olgu olarak kabul edilir. Bu laiklik anlayışında din, bireyin yalnızca iç dünyasına hapsedilmemekte, din aynı zamanda şahsi ve kolektif kimliğin de bir unsuru olarak görülmektedir.

Bu sınıflandırma ekseninde, Mahkeme'nin, ikinci yoruma artık daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, laik ve demokratik bir devletin amaçlarından birini, toplumsal çeşitliliği koruyarak, bireylerin inançlarıyla barış içinde bir arada yaşayabilecekleri siyasal düzeni inşa etmek olarak görmektedir. Buna göre laiklik, devlete hem negatif hem de pozitif yükümlülükler getirmektedir. Negatif yükümlülük uyarınca devlet, bir din ya da inancı resmi olarak benimsememeli ve bireylerin vicdan ve din hürriyetine zorlayıcı nedenler hariç müdahale etmemelidir. Pozitif yükümlülük uyarınca ise devlet, din ve vicdan hürriyeti önündeki engelleri kaldırmalı, bireylerin inançları gereğince yaşayabileceği uygun ortamı ve gerekli imkânları sağlamalıdır. Mahkeme'ye göre, öğrencilere Devlet okullarında ve özel okullarda din eğitim ve öğretiminin sunulması bu politikaların başında gelir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi, devletin din eğitimi alanında üstlendiği görevleri, pozitif yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, bu kararıyla laiklik ilkesinin yorumu ve DİB'in statüsü konusunda farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin geleneksel yaklaşımında DİB'in varlığı, dinin Devletçe denetiminin yürütülmesi, dinî taassubun önlenmesi gibi nedenlerle meşrulaştırılmışken yukarıdaki kararı yeni bir içtihat ortaya koymuştur. Buna göre artık Anayasa Mahkemesi, dinî nitelikli hizmetleri toplumsal bir gereksinim olarak görmekte ve bunun karşılanmasına ilişkin gerekli ortamın ve kurumların hazırlanmasını, Devletin pozitif yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin, DİB ile ilgili yakın tarihli bir başka kararının (AYM, 13 Aralık 2017, K. 2017/171) konusu ise kurum bünyesinde istihdam edilen memurların siyasetle ilgilenme yasağına ilişkindir. Anayasa mahkemesi bu davada, 633 sayılı Kanun'un 25. maddesinin Anayasa'ya aykırılığı yönünde yapılan bir itiraz başvurusunu ele almıştı. Eskişehir 2. İdare Mahkemesi'nin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itiraz başvurusunda DİB personeli hakkında işe son verme yaptırımına neden olan "... her ne suretle olursa olsun siyasi partileri övme ve yerme" eyleminin ne şekilde gerçekleşeceğinin kanunda açık bir şekilde ifade edilmediği, eylemin ağırlığı dikkate alınarak herhangi bir kademelendirme yapılmadan personelin işine doğrudan son verilmesinin ölçsüz bir yaptırım olduğu belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi, DİB'in üstlendiği misyon ve konumu dikkate alındığında, Başkanlık personelinin tarafsızlıkları konusunda kuşku uyandıracak her türlü siyasi faaliyetten uzak kalmalarını sağlamak amacıyla ihdas edilen bu kuralın zorunlu bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığını düşünmekte ve ilgili kuralla ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamanın ölçülü olduğunu, demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaştığını belirtmektedir.

Görüldüğü gibi Mahkeme, DİB'in statüsünü her yönüyle adeta Anayasal bir korumaya almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin 1970'li

yıllardan bu yana kurumun varlığı ve gerekliliği konusunda özen gösteren bir tutum sergilediği açıkça ortadadır. Başkanlığın bugünkü teşkilatı, 633 Sayılı Kanun'da oldukça kapsamlı değişiklikler getiren 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun ile yeniden düzenlenmiştir. Kanun ile Başkanlık, genel müdürlük düzeyinden müsteşarlık seviyesine çıkarılmış, hizmet birimi sayısı artırılarak 14 hizmet birimi oluşturulmuştur. Bu düzenlemelerle beraber kurum uluslararası alanda da din hizmeti sunmanın yasal alt yapısına kavuşmuş, cami dışı alanda din hizmetleri yapabilmesi, radyo ve televizyon kurabilmesi gibi imkânlarla ulaşmıştır. Bu değişikliklerle Kurum, tarihi boyunca en büyük görev ve yetki alanına sahip olmuştur. Sosyal hayat ile teması artmış ve sosyal hayatı şekillendirme yönünde birçok yeni araca sahip olmuştur. 6002 sayılı kanun, Bakanlar Kurulu'nca tasarı olarak TBMM'ye sunulmuş ve ardından yasalaşmıştır. Tasarının Genel Gerekçesi'nde, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarihli kararı ile DİB mevzuatında bir boşluk olduğu, bu durumun Başkanlığın üstlenmekle yükümlü olduğu hizmetleri düzenli ve verimli bir şekilde yürütmesine engel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'de ve dünyada meydana gelen toplumsal gelişme ve değişimlerin 21. yy 'da Başkanlığın önem ve değerini daha da artırdığı söylenmektedir. Oluşturulan yeni birimlerle beraber daha kaliteli ve etkin bir din hizmeti sunulabileceği vurgulanmaktadır. 6002 Sayılı Kanun, DİB'in teşkilat yapısında ve yetki alanında doruk noktayı temsil etmektedir. Kurulduğu yıllarda oldukça dar bir görev alanı içinde tutulmaya çalışılan Başkanlık, günümüzde sosyal hayatın her alanında etkinlik sergilemektedir. Bu aynı zamanda siyasal iktidarların DİB'i kendi tercihleri doğrultusunda araçsallaştırma arzusunun da bir sonucu olarak görülebilir. 2010 yılındaki yasal düzenlemeden sonra DİB'e yüklenen misyon değişikliğini, sahip olduğu kadrolar ve bütçe üzerinden de okuyabilmek mümkündür (Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, İstatistikler, 2018). Örneğin 2008 yılında 83.033 olan personel sayısı 2018 yılı itibarıyla 107.206'ya ulaşmıştır. 2008 yılında 1.998413 (milyar) olan bütçesi 2018'de

7.774183 (milyar) TL'ye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi Kurumun teşkilat ile görev ve yetki alanındaki büyüme istikrarlı bir seyir izlemektedir. DİB son olarak 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine uyum sağlamak amacıyla 10 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Teşkilatına bağlanmıştır.

6. Sonuç

Çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, genel idare hiyerarşisi altında teknik bir idari hizmet yapmak amacıyla kurulan DİB, bugün artık kuruluş misyonun çok ötesinde görev ve yetkilere sahiptir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, laiklik hassasiyeti nedeniyle kurumu, genel idare hiyerarşisi altında bırakmaya özen göstermişler ve kuruma verilen görev ve yetkilerin dinî değil; basit bir idari hizmet olduğunu özellikle vurgulamışlardır. DİB, bu yaklaşımda, dinin, devlet tarafından kontrol edilmesinin bir aracı olarak görülmüş ve bu beklenti gerek Meclis gerekse Anayasa hazırlık komisyonlarında yapılan tartışmalarda açıkça ifade edilmiştir. Militan laiklik anlayışı yanlıları, öteden beri, Diyanet'in varlığını bu çerçevede meşrulaştırmaya gayret etmişlerdir. CHP'nin 1947 yılındaki 7. Kurultay'ından sonra laikliğin yorumu ve uygulamasında hissedilir bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim DİB'in teşkilat ve görev alanına da sirayet etmiştir. Toplumdaki sosyal ve kültürel bozulmanın tamiri ve komünizm tehlikesinin önlenmesi için dinin ve ahlakın öne çıkarılması gerektiğine dair fikirler, bu tarihlerden sonra sıkça dillendirilir olmuştur. 1965'te yürürlüğe giren 633 Sayılı Kanun, bu eğilime uygun olarak DİB'e, önceki görevlerine ilaveten, ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak misyonu da yüklemiştir. Dahası 1982 Anayasası, 136. maddede, DİB'e 'milletçe dayanışma ve bütünleşme' amacı çerçevesinde görevler yüklemektedir. Bu, 1982 Anayasası'nın korporatist ve solidarist yaklaşımının bir ürünüdür. Nihayetinde, Türkiye'de, ibadet alanlarının düzenlenmesi ve

yönetimi, dinin devletçe kontrolünün sağlanması, milli dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama gibi misyonlar, DİB'in varlığını her dönemde meşrulaştıran ana faktörler olagelmıştır. Diyanet'e ilişkin bakış açısı farklılıkları daha çok bu misyonlardan hangisinin öne çıkarılacağı ile ilgili olmuştur. İlk iki misyonu, militan laiklik anlayışı taraftarları sahiplenirken, diğerleri daha çok ılımlı, muhafazakâr kesimlerce sahiplenilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu yaklaşımlardan her ikisine uygun düşecek şekilde kararlarında, DİB'i laikliği zayıflatan değil; tam aksine koruyan bir kurum olarak ele almıştır. Laik bir devlet düzeninde DİB'in varlığı, Türkiye'nin toplumsal, sosyal ve siyasal yapısının '*sui generis*' niteliğiyle izah edilmeye çalışılmıştır. Sözü edilen *sui generis* nitelik, DİB'i, kuruluşundan bu yana en çok tartışılan ama buna rağmen en çok büyüyen kurum haline getirmiştir. Dahası çalışmada sözü edilen 2012 yılına ait Anayasa Mahkemesi kararı, DİB'in sistem içindeki önemini daha da pekiştirmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi bu kararıyla laiklik ilkesine ilişkin geleneksel içtihadından önemli bir sapma ortaya koymuş ve dinî hizmetler vermeyi, Devletin pozitif yükümlülüğünün zorunlu bir sonucu olarak değerlendirmiştir. DİB, bunca eleştiri ve tartışmaya rağmen, din ile devlet arasındaki 'karşılıklı bağımlılık' ilişkisinin bir ürünü olarak büyümüş ve her zaman korunagelmıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. 2. Baskı. İstanbul: Hil Yayın, 1996.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü. 6002 Sayılı Kanun Tasarı Metni ve Gerekçesi. 16.03.2010. <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0833.pdf>. erişim: 13.06.2019.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik*. 8. Baskı. İstanbul: Yağmur yayınları, 2007.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. 7. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2004.

Bilimer, Vehbi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

Bozan, İrfan. *Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. 1. Baskı. İstanbul: Tesev Yayınları, Mart 2007.

Bulut, Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş Yılları". *Diyanet Aylık Dergi- Diyanet Özel Sayısı*, (Mart 2014): 6-11.

Bulut, Mehmet. "Teşkilatımıza 'Diyanet' Adı Nasıl Verildi?". *Diyanet Aylık Dergi* 325 (22.01.2018). Erişim: 15.09.2018.
<http://www.diyandergi.com/diyanet-arsivi/item/2351-teskilatimiza-diyandet-adi-nasil-verildi>.

Din İşleri Yüksek Kurulu. 30.12.1980 tarihli ve 77 sayılı ve 3 Aralık 1993 tarih ve 6 sayılı Kararı. Erişim: 28.10.2018.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=400542>.

Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. İstatistikler. <https://stratejigelistirme.diyandet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>. Erişim: 13. 06. 2019.

Erdoğan, Mustafa. "1982 Anayasasında Din Özgürlüğü". *Liberal Düşünce* 18 (2000). Erişim: 30.10.2018.
http://www.libertedownload.com/ldt/din%20hurriyeti/Mustafa_Erdogan_Anayasa.pdf.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

- Fendoğlu, Hasan Tahsin. "Alevilik ve Yeni Anayasa (Anayasal Perspektif)". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1 (2013): 1-34.
- Gözyaydın, İştar. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000): 29-55.
- Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. 10. Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi, 2008.
- Kodamanoğlu, M. Nuri. "Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8 (1991):643-646.
- Köker, Levent. *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kutlu, Sönmez. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri" *Dini Araştırmalar* 12/33 (Ocak-Nisan 2009): 107-127.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Nal, Sabahattin. "Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 60/3 (2005): 137-171.
- Özek, Çetin. *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1968.

- Savcı, Bahri. "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/22 (1967): 85-102.
- Tanör, Bülent & Yüzbaşıoğlu, Necmi. *1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku*.4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2002.
- Torun, Esmâ. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 29-30 (Mayıs-Kasım 2002):143-158.
- Turan, İbrahim. "AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı: Özerklik ve Temsil Sorunu Bağlamında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011): 127-156.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi Kırk İkinci Birleşim*. 11.04.1961. Cilt: 3. Erişim: 30.09.2018, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_00003042.pdf.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "TBMM Zabıt Ceridesi Devre 2 İkinci içtima 1.Cilt :7". Erişim: 10.08.2018. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>:21.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, (Ankara 1948). Erişim: 14.10.2018.https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Millî Güvenlik Konseyi Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu 1/463 M.G. Konseyi 1/397*. S. Sayısı: 450. 24 Eylül 1982/64. Erişim: 10.12.2018.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c007/mgk_01007118ss0450.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi Kırk Üçüncü Birleşim*. 12.04.1961. Cilt: 3. Erişim:30.09.2018.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_00003043.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Tarihe Düşülen Notlar-1:Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları – 1*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Aralık 2011.

Uzun, Hakan. “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”.*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12/25 (Güz 2012):101-139.

Yıllara Göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi.
<https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-diyamet-isleri-baskanligi-butcesi/> . Erişim: 13. 06. 2019.

Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi. 21.10.1971 tarih ve E. 1970/53, K. 1971/76 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı:15.6.1972/14216.

Anayasa Mahkemesi. 18.12.1979 tarih ve E.1979/25, K.1979/46 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı:11.5.1980/16985.

Anayasa Mahkemesi. 11.02.1987 tarih ve E. 1986/12, K. 1987/4 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 21.11.1987.

Anayasa Mahkemesi. 7.3.1989 tarih ve E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 05.07.1989-20216.

Anayasa Mahkemesi. 23.11.1993 tarih ve E. 1993/1, K. 1993/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 14.02.1994-21849.

Anayasa Mahkemesi. 16.1.1998 tarih ve E. 1997/1, K. 1998/1 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete* tarih/sayı: 22.02.1998 22.11.2001-23266.

Anayasa Mahkemesi. 26.2.1999 tarih ve E. 1997/2, K. 1999/1 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete* tarih/sayı: 22.11.2001-24591.

Anayasa Mahkemesi. 22.6.2001 tarih ve E. 1999/2, K. 2001/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 05.01.2002-24631.

Anayasa Mahkemesi. 30.7.2008 tarih ve E. 2008/, K. 2008/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 24.10.2008-27034.

Anayasa Mahkemesi. 20.9.2012 tarih ve E. 2012/65/, K. 2012/128 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 18.04.2013-28622.

Anayasa Mahkemesi. 13.12.2017 tarih ve E. 2016/7/, K. 2017/171 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 17.1.2018 – 30304.

ÖRME GİYSİ TASARIMINDA POSTMODERN SANATA YÖNELİK EĞİLİMLER

Nazan OSKAY*

Öz

Sanat, doğası gereği sürekli değişmek zorundadır. Herhangi bir değişiklik, başlangıçta tepki karşılaşırsa bile, kısa sürede bir alternatif oluşturma potansiyeline sahip olarak kabul görmektedir. Sanatın sürekliliği değişim olgusuna bağlıdır. Sanatın değişim ve dönüşümleri eş zamanlı olmasa bile ayrı zamanlarda kültürleri, bu bağlamda da insanın günlük yaşantılarını ve beğenilerini dönüştürmektedir. Tekstil, teknolojik üretim anlamında da sanayi devriminin ardından, meta değeri yüksek, işlevsel, endüstri tasarımı boyutunda algılanır hale gelmiştir. İşlevsel oluşunun yanı sıra, kültürel kimliklerin, toplumsal statülerin, cinsel yansımaların ve gündelik hayatın beğeni dilini oluşturmuştur. Bu süreçte tekstil tasarımcısı üst başlığı altında yer alan örme tasarımcısı, sanatçı kimliğini benimsemiştir. Örme tasarımı; postmodern yaşam tarzı içinde, artık işlevsel ve ekonomik değer nesnesi olarak ürün vermekle sorumlu değildir; aynı zamanda çağın estetik seçkilerinin arasında yer alabilecek tasarımlar gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada postmodern sürecin örme tasarımının üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın materyalini, 1960'lerden günümüze tartışmalara neden olmuş, postmodernizm kavramı ve örme giysi tasarımı üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Çalışma, veri toplama ve analiz sürecinden oluşmaktadır. Çalışmada, konuya ilişkin kitap, tez, makale bildiri vb. yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Sanat, Tekstil, Örme

---

* Dr.Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3704-5945

Inclinations Towards Postmodern Art in Knitwear Design

Abstract

Art is bound to be in continuous change by its nature. Even if any change encounters the reaction initially, it is accepted due to bearing the potential to create an alternative within a short period of time. The continuity of art is connected to the change factor. Even if the changes and transformations of art are not simultaneous, they transform their cultures and their daily lives and tastes in this context. Textile has turned into having higher meta-value, while being functional and comprehensible in industrial design scale, following industrial revolution within the scope of technological production. In addition to being functional, it created an appreciation language for cultural identities, social statutes, sexual reflections and daily lives. Since 1960s particular, textile or fiber art, taking a new shape in post-modern atmosphere, experienced a number of transformations. During this process, knit-designer artist identity, under the roof of textile designer, has been adopted, as well. Knitting design is not responsible for presenting products anymore, as an economic and functional value object, in postmodern lifestyle; it has the potential to provide aesthetical designs, which may be recognized within the aesthetical selections of our era, as well. In this study, the effects of postmodern process on knitting design are planned to be examined. The research material comprises of the concept postmodernism, leading to many arguments since 1960 to date, as well as its effects on knitwear design. The study involves data collection and analysis processes. In the study, such written sources like books, dissertations, articles, declarations, etc., which are related to the research subject, were used.

Keywords: Postmodernism, Art, Textile, Knitting

1.Giriş

İnsanın biçimlendiği uygarlık sürecinde, kendisi ve çevresi için ihtiyaç duyduğu tekstil ürünlerini, içinde bulunduğu teknolojik dönemin olanakları ile üretmiş, 18. ve 19. yüzyıllara kadar yaptığı üretimlerde benzer yöntemlerin kullanıldığı geleneksel teknikler küçük farklarla uygulanmıştır. Bu teknikler her topluluğun kendi yetenekleri içinde şekillenmiş, üreticilerin duygularını, düşüncelerini,

inançlarını ve geleneklerini farklı şekillerde ifade etmelerini sağlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte geleneksel yöntemlerle üretilen birçok ürün kaybolmaya yüz tutmuştur. Ancak geleneksel tekstil teknikleri arasında yer alan örme, dokuma, baskı ve keçe gibi uygulamalar, günümüzde üretim biçimleri değişmiş olsa da el sanatlarının ince işçiliği ve estetik anlayışı ile varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 1960'lara kadar elle yapılan tekstil teknikleri, günümüzde görsel sanatların bir parçası olarak kabul edilen lif sanatı haline gelmiştir. Lif sanatı, malzeme veya renk ne olursa olsun her tekstil tekniğinde üretilebilen bir sanat çalışmasıdır (Sakalauskaite, 2012, 36). Lif sanatı içerisinde kendini gösteren örme, *Giyilebilir Sanat* anlayışıyla geleneksel kalıpların dışına çıkarak, farklı biçimlerde üretilmeye başlanmıştır.

Tanınmış gelenekleri kıran, kültürel farklılıkların zenginlik olduğu görüşünü savunan postmodernizm hareketi (Gürcüm ve Aytacı, 2015, 248), sanatın yeniden biçim almasını sağlamıştır. 1990'lı yıllarından günümüze postmodern atmosfer içinde yeniden biçim alan sanat, görsel beğenide tüketim pazarını etkileyecek ölçüde dönüşümler yaratmıştır. Tüm eleştirel yaklaşımlara karşı, sanat uygarlık tarihinin biriktirdiği estetik teorilerinin çoğunu sorgulamaya yada görmezden gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda sanat giderek günlük yaşam seçkilerine yaklaşmış; günlük yaşamın da hızla estetik bir seçkiye dönüşmesini sağlamıştır.

Bu süreçte örme tasarımcısı sanatçı kimliğini de benimsemiştir. Örme tasarımı, postmodern yaşam tarzı içinde, artık işlevsel ve ekonomik değer nesnesi olarak ürün vermekle sorumlu değil; aynı zamanda çağın estetik seçkilerinin arasında yer alabilecek tasarımlar gerçekleştirmektedir. Postmodern sanatın yöntemleri pastiş, ironi, alay, çelişki, uyumsuzluk, alıntı gibi modernizmin asla kabul edemeyeceği yöntemlerdir.

2. Postmodernizmin Doğuşu

Modernlik düşüncesi, 18. yüzyılda aydınlanma felsefecileri tarafından formüle edilmiştir.

Günümüzde yaygın olarak kullanılmaya başlayan bu sözcük, Latince “modo” ve ondan türetilen “modus” sözcüğünden gelmektedir. İlk kez 5. yüzyılda kullanılmaya başlanan bu sözcük; içeriği sürekli değişmekle birlikte, gerek antik çağla kendisi arasında bir ilişki kuran dönemlerin, gerekse kendini eski’den yeni’ye bir geçişin sonucu olarak görenlerin bilincini dile getirmiştir (Akt. İlbeyi Demir, 2009, 48).

Bilinen gerçekleri ve kuralları ortaya çıkaran modernizmin canlı netliği 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Milliyetçi hareketlerin geliştiği Endüstri Devrimi'nden önce başlayan Aydınlanma Çağı, modernitenin temel özelliklerini tanımlamaya başlamıştır. Aydınlanma döneminde ortaya çıkan ve değerlerinin çoğunu eskiden devralmış olan bu felsefe, geçmişle olan ilişkisini sonlandırmıştır (Şahin, 2013, 237). Bununla birlikte Modernite bilimsel, politik, ekonomik ve kültürel değişikliklerle eşgüdümlü hareketler sergilemiştir.

Geleneksel ve feodal toplumların sanayileşme ve buna bağlı olarak da sürekli ilerlemesini öngören modernizmle birlikte düşünce sistemine ilişkin farklılıklar ve değişimler ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmalar sanat üzerinde de etkisini göstermiştir. Sanatçı, ortaçağın skolâstik düşüncesinden, feodalizmin etkinliklerinden sıyrılarak, ilk defa, modernite ile özgürlüğünü kazanmış ve kendi duygularını ve yaratıcılığını ortaya koyma fırsatı bulmuştur. Kedik’e göre (1999, 112);

Sanatta yeni, modern anlayışların ortaya çıkışının önemli nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Çünkü süreç içerisinde Söz konusu gelişmelere bağlı olarak aklın ve bilginin ilerlemesi,

tecrübenin artması bu dönem insanının doğayı/nesnelere ve kendisini ele alışı, algılayış ve yorumlayışında, nesnelere yaklaşımında birtakım farklılıklara, değişimlere yol açmış ve dolayısıyla yeni sanat anlayışlarının doğmasına neden olmuştur.

Temelinde insana ve insan aklına duyulan sınırsız güven olarak bilinen modernizm, akıl evrenselliği, birlik ve bütünlüğü aynı kuralların her yerde geçerli olduğu görüşünü benimsemiştir. Ancak bu görüş eleştirilmeye başlanmış ve kodlanmış insanlık tarihini gösteren, kültürel ve bireysel davranışları gözlemleyen modernist ve teknolojik yaklaşımların kademeli olarak ortadan kalkmasına yol açmıştır (Şahin, 2013, 239). Krauss'a göre (1994);

Her ne kadar avant-gardizm ve modernizm sürekli olarak özgürlük ve orjinallik üzerine kurulu bir sözcüğü, üstleniyorsa da aslında her şey sürekli olarak bir tekrardan ibarettir. Örneğin, kareleri Malevich, Mondrian, Leger, Cornell ve Reinhardt da kullanmıştır; başı, sonu belli olmayan bu tekrarlar hiçbir şekilde önlenemez (Akt. Jameson vd., 1994, 53-56).

20. yüzyıla gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı, gelişen dünya ekonomisi, kapitalizm ve teknolojik gelişmeler yeni bir dünya düzenini de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak sanat alanında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Değişimlerin düşünce alanındaki yansıması postmodern dünya görüşünün ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Anti modernist olarak değerlendirilen postmodernizme dair iki ayrı yaklaşım vardır. Ortaya koyduğu söylemler modernizme tezat oluşturacak düzeyde olduğundan birinci yaklaşımı benimseyenler postmodernizmi, modernizme karşı geliştirilmiş bir eleştiri ve sanat gibi birçok alanda modernizmden kopuşu ifade ettiğini kabul ederken (Giddens, 1998, 28), ikinci yaklaşımı benimseyenler ise postmodernizmi modernizmin bir devamı ve sonucu olarak değerlendirmişlerdir.

Postmodernizmin ve postmodern felsefenin öncülerinden olan çağdaş Fransız düşünürü Lyotard *Moderniteyi Yeniden Yazmak* isimli makalesinde, "Postmodernite yeni bir çağ değil, modernliğin öne çıkardığı bazı çizgileri yeniden yazmanın kendisi." şeklinde ifade etmektedir (Akt. Akay, 2005, 33). Lyotard, bu durumda postmodernizmi modernizmin reddi değil, devamı ve yeniden yorumlama eylemi olarak tanımlamaktadır.

Kelime anlamı olarak modern sonrası anlamına gelen postmodernizm; ilk defa ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, 1939'de yazdığı *Bir Tarih İncelmesi* adlı kitabının 5. Cildinde; modern dönemin Birinci Dünya Savaşı ile son bulduğunu belirtmiştir. "Bundan sonraki dönem postmodern dönemdir ve İkinci Dünya Savaşı bu dönemin başlangıcı olmuştur" (Erinç, 2004, 161). Şeklinde ifade ederek, postmodern ve postmodernizm terimlerinin literatüre girmesini sağlamıştır. Toynbee, postmodernizm kavramını ilk olarak 1939'da kullanmış olsa da 1970'lerden sonra yaygınlık kazanmıştır. Özellikle Jean-François Lyotard'ın 1979'da yazdığı *Postmodern Durum* adlı kitabın etkisi büyük olmuştur (Yılmaz, 2006, 339).

Modernizme karşı bir duruş veya devamı olarak ortaya çıkan postmodernizmin, gerek edebiyat, gerek siyaset gerekse toplumlara özgü tüm değerler düşünüldüğünde sanatı etkilememesi de olanaksızdır.

Postmodernizm, özgünlük, stil ve kalite gibi elitist niteliklere sahip olmayan eklektik bir yapı içeren yaklaşımlar sunmaktadır. Kellner, kitle kültürü ve postmodernizm ile "yüksek" sanat ve popüler sanat arasında doğrudan ilişkiler kurmuştur.

Modernliğin katı kurallarını akıl ve bilime dayalı olarak kıran postmodern sanatın en önemli noktası, kullanılan malzemelerin ve yöntemlerin sonsuzluğudur. Günlük yaşamda kullanılan her nesne bir sanat eseri veya aracı olabilmektedir. Modern sanatın "meta"laşması sorunu ve "yücelik estetiği", Marcel Duchamp'ın hazır

nesne kullanımıyla birlikte önceden üretilmiş objeleri kullanmasıyla eleştirilmiştir.

Bu yeni bakış açısı sanatta köklü değişimlere neden olmuştur. Nesnenin yeniden incelenmesini ve estetik davranışların değerlerine karşı isyancıların anarşist yaklaşımı, tüketiciliğin seri üretim nesnelere odaklanan neo-dini bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Popüler sanat ve önlenemez eklektik yönü, sıradan nesnelere sanata girmesine yol açmıştır (Şahin, 2013, 239).

3. Popüler Kültürün Postmodern Özellikleri

1950'lerden başlayarak modern sanatın özellikleri kabul edilen saflık, kesinlik gibi ilkeler değişmeye başlamış, melezlik ve belirsizlik öne plana geçmiştir. 1960 sonrası birbirleri ile yöntem ve estetik seçki olarak ayrılan ancak ortak özellikleri günümüz sanatını ve anlayışını temsil eden çok sayıda ekol, postmodern çatının altında yer almaya başlamıştır. "Yeni dadacılık, yeni gerçeklik, yeni dışavurumculuk, pop, kavramsal, gösteri, dijital, süreç, canlandırma sanatlarının tamamı postmodern tanım içinde yer alan ekollerdir" (Yılmaz, 2012, 54).

Postmodernizm kavramını tek bir çerçevede sınırlayarak tanımlamak olası değildir. Dolayısıyla gerçek bir postmodern tanım belki de durumun tamamlanmasından sonra gerçekleşebilecektir. Günümüz için kesinlik taşıyan tanım ise; Postmodernizmi genel olarak modernizmin temel kavramlarına karşı çıkan ya da hiç değilse dikkate almayan bir eğilim olmasıdır. Diğer kesinlik ise postmodernizmin kapitalizmin ileri bir aşaması olan küresel kapitalizmin içinde, sermayenin dünyada serbest dolaşımını sağlayan ulus ötesi bir ekonomik sistemde güçlü olduğudur.

Postmodern toplumun kitle kültürü içerisinde moda farklılık işlevinin belki en canlı biçimde görüldüğü toplumsal iletişim aracıdır. Benzerlik olgusuyla kaybolduğunu hisseden burjuvazi kendisini

moda ile farklılaştırır. Modern dönemde moda zenginliğin ifadesi iken günümüzde farklı olmanın ifadesidir. Bu nedenle varlıklı olanın görünümü kaliteyi değil farkı vurgulamak zorundadır. “Sosyal sınıfımızın beklentilerinin dışında giyindiğimiz her şey modadır” (Mosdelski, 1998, 153). Moda aynı zamanda mekânla ilişkilidir. Mekânla tasarım arasında uyum sıradan olarak görüldüğü için moda aykırılıkları kullanmak zorundadır.

Postmodern durum; yaşantının bütün alanlarında olduğu gibi sanatta ve tüm tasarım alanlarında da gözlenebilir modernist karşıtı bir fark yaratmıştır. Bu fark bütünüyle popüler kültürle bağlantılıdır. Moda bu kültürün en göze çarpan nesnesi durumundadır. Bir metropol yaşantısının kozmopolit alaycı ve eklektik karakterinin tasarımlara (Foto. 1-2) postmodern yansımasını görmek şaşırtıcı değildir.

Fotoğraf 1-2. Alexandra Zaharova & Ilya Plotnikov, S. 2009

Rus tasarımcılar Alexandra Zaharova ve Ilya Plotnikov sanat, reklamcılık, moda, fotoğrafçılık gibi sıra dışı alanları bir araya getirerek tasarımlar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar, moda anlayışlı kentlilerin kozmopolit yaşamlarında postmodern bir eğlence yaratmaktadır.

Aklı reddeden postmodernizm sezgiyi, coşkuyu ve hayal gücünün özgür oyununu zaman zaman idealist zaman zaman metafizik eğilimlerle algılanabilir nesneye dönüştürmüştür (Res. 3).

Fotoğraf 3. Jum Nakao, S. 2005

Postmodernizmin önemli analistlerinden biri olan Jean Baudrillard; günümüz insanını katı söylemler ile betimlediği bir dünya ile tanımlamıştır. Bu tanımın içinde, modanın nasıl yerleştiğini görmek olasıdır: “İmge artık uyum ve güzelliği yansıtmak zorunda değildir. Çünkü uyum ve güzellik demodedir. Moda olan ise şiddetin, çirkinliğin, korkunun, sıradanlığın (Foto. 4) gözlenebilir hale gelmesidir. İmgenin benliklerimizi nasıl ele geçirdiğini T-Shirt koleksiyonlarında kolayca gözlenebilir” (Baudrillard, 2005, 98).

Fotoğraf 4. <http://ejriehl-320.ejriehl.net/bony-lisa-teeshirt.html>

Tasarımın birincil amacı işlevsel olması, bununla birlikte bir ilizyon yaratmasıdır. Tasarlanan şeyin şaşırtıcı ve fark edilir olması tüketim politikasının birincil talebidir. Kitle kültürü içindeki seçki, tüketime yönelik olmak zorundadır. Bu nedenle tüketiciyi tüketim için uygun hale getirmek gerektirir. Bu uygunluk bir yaşam ütopyası yaratılarak gerçekleştirilir. Kişisel yaşamlar dramatiktir. Oysa birey mutluluk kavrayışıyla sunulan gösterişli yaşamları seçmeye eğilimlidir.

Dünya tarihinin rastgele kullanımı ile bir yerde yaratıcılık görünüşte bitti ve her şey, önceki gibi görüldü. Bu gün moda ile şok olmak artık mümkün değildir. Jeremy Scott (Foto. 5-6) mevcut postmodernizme fantastik bir örnektir. Kendisi, hepimizin tanıdığı sembollerini kullanarak bugünün Pop-art akımının en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Andy Warhol'u olarak tanınmıştır.

Fotoğraf 5-6. Jeremy Scott, Enjoy-God, 2011

4. Örme Giysi Tasarımı Üzerine Postmodern Sürecin Etkileri

İnsanoğlu, antik çağlardan beri hayatlarının her anında vazgeçilmez olan tekstil ürünlerini korumak için dokuma, keçe ve örme gibi çeşitli üretim teknikleri geliştirmiştir. Bu teknikler her

topluluğun kendi yetenekleri içinde şekillenmiştir. Üreticilerin duygularını, düşüncelerini, inançlarını, geleneklerini farklı şekillerde ifade etmelerini sağlamıştır. Yüzyıllardır iletişim aracı olan geleneksel tekstil ürünleri de sanatta ifade aracı olarak kullanılmıştır.

Günümüzde örme giysi formuna yeni anlamlar kazandıran postmodern sanat, sanatçının yaratıcılık sürecini etkileyerek katkı sağlamıştır. İnsanın olduğu her yerde var olan giysi ve sıklıkla yer alan örme, estetik içerik yüklemeleri veya düşünsel, yaratıcı, özgün değerleri ifade eden sanatsal içerik yaşamın alanına taşınmıştır. Belirli plastik değerlere sahip duyuşsal içerikli bir giysi günlük yaşamda kullanılabilir olduğunda, yalnız müzelerde ve galerilerde değil, tüm yaşam alanlarda yer alarak, sunulma olanağına sahip olmuştur. Bu bağlamda örmeye ait estetik giysiler üzerinden, sanatın alanına buradan da yaşamın içine karışan, yaşama dair duyuşsal etkiler yaratan, düşündüren, şaşırtan, gülümseten, heyecanlandıran, sıcaklık, yumuşaklık gibi birçok duyuş durumu yaşatan etkilere sahip olabilmektedir (Bayburtlu, 2015, 104).

Örme giysi tasarımcısı, eserini tasarlarken sınırsız malzeme seçimine sahiptir. Bu sanat anlayışı içerisinde üretilen eserler, gelenekten, kültürden, doğadan esinlenerek sanat eseri ile insanın kendisini bütünleşmesini hedeflemektedir (Dale, 1992, 8).

Örmeyi giysi olarak sanatsal bir boyutta üreten tasarımcıların başında Sandra Backlund gelmektedir. Dünyaca ünlü birçok editör tarafından desteklenen Backlund, geleneksel örme tasarımlarının dışına çıkarak, örme giysilere mimari formlar (Foto. 7-8-9-10) kazandırmıştır.

Fotoğraf 7-8-9-10. Sandra Backlund, Last Breath Bruises, 2008-9

1960'larda insan vücudunun yeni bir farkındalığı geliştirilmiştir. 1970'lerin başında, sanatçılar eserleri bir ifade aracı olarak görüp, bu eserleri özgürleştirmek istemişlerdir. Günümüzde giyilebilir sanat formları giderek heykel (Foto. 11) biçimini almıştır. Elde edilen sanat eserlerinin birçoğu giyilmemelerini, sanat eserleri olarak görüp ve anlaşılmaları için çaba harcamışlardır (Dale, 1992, 18).

Fotoğraf 11. Sandra Backlund, Do Not Walk, 2006

Backlund, "Do not walk" koleksiyonunda tamamen kırmızıya yer vermiştir. Her koleksiyonu titizlikle gerçekleştiren Backlund, sanatsal becerisini en yüksek düzeyde tutmak ve göz alıcı heykelsi formları korumaya çalıştığı görülmektedir. Bütün işlerinde yün ve alpaka kullanan sanatçı bu koleksiyonunda da çizgiyi bozmadan

devem etmiştir.

1960'lı yıllardan sonra sanatsal bir anlayışla yapılan giysiler, farklı materyalleri birlikte kullanma imkânı sunmuştur. Bu anlamda, Irina Shaposhnikova'nın eserleri postmodernizm için yapılan sanatsal araştırmanın önemli örneklerindedir. Kristallerin ve minerallerin jeolojik oluşumu sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Hassas kumaşlar, ipek, organze, plastik ve ileri teknoloji kumaşlarla (Foto. 12) çalışmayı tercih etmektedir.

Fotoğraf 12. Irina Shaposhnikova, Avant-Garde Knit, 2009

Giysi ve sanat arasındaki sınırları aşma fikrine dayanarak, yeni malzemelerden ilham alan Johan Ku'nun tasarımlarını (Foto. 13) farklı kılan, heykel benzeri silüetler ile örme kumaşın eşsiz dokuları arasında dinamik ifadeler yaratıyor olmasıdır.

Fotoğraf 13. Johan Ku, Emotional Sculpture, 2010

Çağdaş sanatın estetik değerleriyle beslenen örme tasarımcısı, tasarımsal süreçleri içerisinde farklı olanı bulma, yeniyi ifade etme, hiç deneyimlenmemişi deneyimleme gibi tasarımsal yaklaşımlarını teknolojinin imkânlarından da yararlanarak özgün giysi tasarımları sergilemiştir (Sarı, 2017, 84).

Julia Ramsey farklı olan çizgisiyle tasarıma yepyeni bir boyut kazandırmıştır. El örgüsü ile yaptığı çalışmalarını (Foto. 14-15) organize kumaşlarla bütünleştirmektedir.

Fotoğraf 14-15. Julia Ramsey, Pelt, 2012

Tekstil tasarımcısı Nanna Van Blaaderen el ve makine örme teknikleriyle (Foto. 16-17-18) tasarım ve sanatı bir araya getirmeyi

başarmıştır. Çağın imkânlarından yararlanan sanatçı, geleneksel örme tekniklerini farklı bir biçimde yorumlayarak, giysiyi bedenle bütünleşen sanata dönüştürmeyi başarmıştır. İnsanın doğayla dengede kalması gerektiği düşüncesini benimseyen sanatçı, doğanın çeşitliliğinden görsel olarak ilham almaktadır.

Fotoğraf 16. Nanna Van Blaaderen, More or Less, 2011

Fotoğraf 17-18. Nanna Van Blaaderen, Dense, 2013

Örme tasarımı Stine Ladefoged, postmodern sanat akımının sağladığı sınırsız olanaklarla tasarımları (Foto. 19-20) gerçekleştirmektedir. Mimari yapıları kendisine ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca insanoğlunun taşıdığı farklı duygular da tasarımlarında kendini somut bir şekilde göstermiştir. Özellikle sanatla bütünleştirdiği göze çarpan *Narcissism is Calling* koleksiyonu; insanın kendisine olan beğenisini örme tekniğini kullanarak somut bir formda insanlara sunmuştur.

Fotoğraf 19-20. StineLadefoged, Narcissismis Calling, 2009

Postmodern sanat akımları arasında yer alan pop – art; sanatın temel işlevinin yaşamın yansıması olması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle popüler kültür ürünleri, kolay tüketilen ve anlaşılabilen nesnelere olması itibari ile hızla kabul görmüştür. Çok renkliliğin hâkim olduğu bu sanat anlayışıyla yapılan ürünler eğlenceli renkli ve kolay anlaşılır yapılara sahip olmaktadır.

Giyilebilir Sanat anlayışıyla, Nathaniel Lyles'in yaptığı tasarımlarda (Foto. 21-22-23) çok renklilik hâkimdir. Kitsch'likten ilham alan Lyles'in koleksiyonu, emaye bakır tellerle optik yanılsamalar yaratmak için çok sayıda yığılmış şeffaf kumaş şeridi ile kuralları yıkan postmodernist yaklaşımı anlatmaktadır.

Fotoğraf 21-22-23. Nathaniel Lyles, A Prism of Enamelled Copper Wires in Crazy Colour, Mezuniyet Koleksiyonu, 2013

5. Sonuç

Postmodernizm kavramı kullanıldığı 1960'lı yıllardan bu yana, birçok disiplinde etkileşime geçilen bir kavram olmuştur. Modernizmin eleştirisi ya da devamı olarak görülen bu kavram, kuralsızlığın getirmiş olduğu çoğulcu bir anlayışla yapılan eserlerin belirli bir birikim üzerine gelişen süreci ifade etmekte kullanılmaktadır. Postmodernizm, belirli bir kuramın bağıntısında olmaksızın, kuralsızlığın getirmiş olduğu çoğulcu (eklektik) bir anlayışa sahiptir.

Sanatın her alanında etkisi görülen postmodernizm, plastik sanatlar içerisinde disiplinlerarası bir çalışma ortamı yaratmıştır. 1960'lardan bu yana plastik sanatlarda bir ifade aracı olarak kullanılan tekstil sanatları da postmodernizmden etkilenmiştir. Örme giysi tasarımında gelenekleri yıkan, kuralsız, uyum aramayan karmaşıklığa göz yuman tasarımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, Haute Couture kurallarını yıkarak, tasarım – sanat buluşmasını sağlamıştır. Bir diğer söylemle, tasarımcı artık sanatçı olma ve kendini özgürce ifade etme imkânı bulmuştur.

Çalışmada ele alınan giysiler irdelendiğinde, geçmişte belirli kurallar çerçevesinde yapılan geleneksel örme tasarımların yerini, daha özgür ve tasarlayan kişilerin duygularını yansıttığı görülmektedir. Estetik ve kültürel çeşitliliğe yer veren, pop- art teknikleri kullanılmaktan kaçınmayan, eski ve yeninin iç içe geçtiği, çözüm dayatılmayan, engelleri yıkılmış giysiler yaratılmıştır. Bu açıdan bakıldığında postmodernizmin, insanlara kendini var etme yolunu açtığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Akay, A. *Sanatın Durumları*. Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2005.

Akça Tokatlı, Ü., Erzurumlu, Ö. "Tekstilde Yapı Oluşturma Yöntemlerinin Sanat Alanında İfade Aracı Olarak Kullanımı", *Yıldız Journal of Art and Design*, Sayı: 3 (2), (2016), 193-213.

Baudrillard, J. *Şeytana Satılan Ruh*. (Çev: Oğuz Adanır). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2005.

Bayburtlu, I. *Giyilebilir Sanatta Örme ve Dokuma Yapıların Estetik Yeri*. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul, 2015.

Dale, J. S. *Art to Wear*. England: Abbeville Press, 1992.

Erinç, M. S. *Kültür Sanat, Sanat Kültür*. İstanbul: Ütopya Yayınları, 2004.

Giddens, A. *Modernliğin Sonuçları*. (Çev: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Gürcüm, B. H., Aytaç, A. "Geleneksel ve Kültürel Unsurların Postmodernizm İle Birlikte Tekstil Tasarımında Yükselişi", *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Sayı:16, (2015), 247-270.

İlbeyi Demir, F.G. *Kiç ve Plastik Sanatlar Üzerine*. İstanbul: Ütopya Yayınları, 2009.

- Jameson, F. vd., *Postmodernizm*. (Çev: Necmi Zekâ). İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994.
- Kedik, A. S. "Modernleşme Süreci ve 20. yy Sanatı", *Anadolu Sanat- Süreli Sanat ve Kültür Dergisi (Anadolu Üniv. G.S.F)*, Sayı:9, 1, (1999), 12-121.
- Modelski, T. *Eğlence İncelemeleri*. (Çev: Nurdan Gürbilek). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Sakalauskaite J. "Lif Sanatı'nın Kavramsal Sanatla İlişkisi", *Akdeniz Sanat Dergisi I. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı-I, Cilt 4, Sayı 7 (4)*, (2012).
- Sarı, S. "Giyilebilir Sanat ve Beden Sanatında Dijital Tekstil Tasarım Uygulamaları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 38, (2017), 69-85.
- Şahin, H. "Postmodern Sanatta Eklektik Nesnelere", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 36, (2013), 235-255.
- Şahin, H. "Postmodern Sanat", *İdil Dergisi*, Sayı: 5, (2012), 90-111.
- Yılmaz, M. *Sanatın Günceli Güncelin Sanatı*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2012.
- Yılmaz, M. *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2006.

Görsel Kaynaklar

- Zaharova, A. & Plotnikov, I. *Designer Dresses Made of Paper* (Fotoğraf 1-2, 2009), Dornob, Erişim 20 Mayıs 2018. <https://dornob.com/paper-thin-prom-extreme-black-white-designer-dresses/>
- Nakao, Jum, (Fotoğraf 3, 2005), Revestir, Erişim 20 Mayıs 2018. http://www.revestir.com.br/tema_livre/tema_livre_Out08_2_/Jum_Nakao_nov08_1_/jum_nakao_nov08_1_.html

<http://ejriehl-320.ejriehl.net/bony-lisa-teeshirt.html>,(Fotoğraf 4,)Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2018.¹

Scott, Jeremy, *Enjoy-God* (Fotoğraf 5-6, 2011), Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2018. confessionsofaglamaholic.com/2011/09/jeremy-scott-candy-flip-fall-2011-collection/jeremy-scott-enjoy-god/

Backlund, Sandra, *Last Breath Bruises* (Fotoğraf 7-8-9-10, 2008-9), Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2018. <http://sandrabacklund.com/>

Backlund, Sandra, *Do Not Walk*, (Fotoğraf 11, 2006), Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2018. <http://sandrabacklund.com/>

Shaposhnikova, Irina, *Avant-Garde Knit* (Fotoğraf 12, 2009), Enteresan, Erişim 30 Mayıs 2018. <https://www.enteresan.com/irina-shaposhnikova-kazaklari?page=3>.

Ku, Johan, *Emotional Sculpture* (Fotoğraf 13, 2010), Erişim Tarihi: 01 Haziran 2018. <https://www.notjustalabel.com/designer/johan-ku?collection=129635>

Ramsey, Julia, *Pelt* (Fotoğraf 14 - 15, 2012), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018. <http://www.juliaramseyknitwear.com/pelt/>

Van, Nanna, *More or Less* (Fotoğraf 16, 2011), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018. <http://thedarkerhorse.blogspot.com/2013/02/nanna-van-blaaderen.html>

Van, Nanna, *Dense* (Fotoğraf 17 - 18, 2013), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018. <http://thedarkerhorse.blogspot.com/2013/02/nanna-van-blaaderen.html>

Ladefoged, Stine, *Narcissismis Calling* (Fotoğraf 19-20, 2009), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018. <https://spotontextiles.wordpress.com/2009/07/10/stine-ladefoged/>

---

¹ Abonelik isteyen websayfası olduğu için, açık erişime kapalıdır.

Lyles, Nathaniel *A Prism of Enamelled Copper Wires in Crazy Colour* (Fotoğraf 21-22-23 2013), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018.
<http://wunderknit.tumblr.com/post/52232503531/nathaniel-lyles-central-saint-martins>

ASSESSING CAPACITY OF URBAN CLIMATE GOVERNANCE: A CASE FROM TURKISH METROPOLITAN MUNICIPALITIES

Korkmaz YILDIRIM *

Abstract

Emission control and reduction initiatives required to achieve low carbon society necessitate collaboration and capacity building vertically and horizontally between the public and non-public authorities at the international, national and local level. In particular, measures taken at local level are important on the issue of climate change. To this end, this paper examines local climate protection initiatives of the metropolitan municipalities in the framework of modes of governance including self-governance, provision, enabling and regulation in Turkey. In metropolitan cities, content analysis was conducted to the Municipalities' Annual Action Reports and Strategic Plans including different urban policy sectors in order to determine the achievement level of local climate protection actions. The study concludes that the local climate change mitigation activities are frequently implemented by provision modes in the sector of urban infrastructure and transportation in the Turkish metropolitan municipalities.

Keywords: Urban Climate Governance, Local Governments, Metropolitan Municipalities, Mitigation, Adaptation

---

* Dr, Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5427-507

Kentsel İklim Yönetişim Kapasitesinin Değerlendirmesi: Türkiye Büyükşehir Belediyeler Örneği

Öz

Düşük karbonlu topluma ulaşmak için gerekli emisyon kontrol ve azaltım girişimleri yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde dikey ve yatay olarak kamu ve kamu dışı otoriteler arasında işbirliği ve kapasite oluşturmayı gerektirmektedir. Özellikle, iklim değişikliği konusunda yerel düzeyde alınan önlemler önem arz etmektedir. Bu amaçla makale, Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin kendi kendini yönetme (self-governance), tedarik (provision), etkinleştirme (enabling) ve düzenleme (regulation) dahil olmak üzere yönetim biçimleri çerçevesinde yerel iklim koruma girişimlerini incelemektedir. Yerel iklim koruma eylemlerinin başarı düzeyini belirlemek amacıyla belediyelerin yıllık faaliyet raporları ve stratejik planları için azaltma (mitigation) ve adaptasyon (uyum) dahil olmak üzere farklı kentsel politika sektörleri ile içerik analizi uygulanmıştır. Çalışma, Türkiye büyükşehir belediyelerindeki yerel iklim değişikliği azaltma faaliyetlerinin sıklıkla kentsel altyapı ve ulaşım sektörlerinde tedarik biçimi ile gerçekleştirildiği sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel İklim Yönetişimi, Yerel Yönetimler, Büyükşehir Belediyeleri, Azaltım, Uyum

1. Introduction

The increasing body of research and scientific evidence demonstrates that the world's climate system is noticeably changing due to mainly rise of GHGs in the atmosphere (IPCC, 2013, 15). Today, scholars and policy practitioners in urban governance are no longer denied reality of anthropogenic climate change. Similarly, comprehensive scientific evidence based on the reports carried out by Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) and UN-Habitat argues that increasing rate of GHGs concentration in the atmosphere and alteration of the world climate systems has adverse impacts on physical, chemical and biological, and socio-political environment in the urban areas. Hence, the increasing deviation on

world climate systems requires urgent reduction of GHGs emission through instruments of political, social and economic responses at all administrative level. Local governments as policy practitioner are considered as being on the front line of the efforts to address climate change impacts and align their resources and services at the urban areas.

Earlier social science studies argued tacitly or explicitly that issue of climate change necessitates immediate response from international and national institutions with traditional policies and strategies. United Nations Framework Convention on Climate Change by 1992, Kyoto Protocol by 1997, and Paris Agreement by 2015 were just three of international agreements that constitute the general framework of commitments and targets for emission reduction and adaptation. However, scholars have now began to argue classical administrative approaches and instruments on international and national regulations due to recognizing GHGs emission resulted from a bunch of initiatives at the local, regional, national and international level (Bulkeley & Kern, 2006; Betsill & Bulkeley, 2007; Granberg & Elander, 2007; Holgate, 2007; Bulkeley et al., 2009). Furthermore, Paris Agreement that was a significant outcome of the a 21st conference of the parties (COP) by 2015 in France offered important implication for concrete mitigation goals and target, development of the transparent and accounting system to review achievement of states` adaptation and mitigation actions, resilient future, the necessity of the key financial support mechanisms, in particluar in the urban areas (UNFCCC, 2015). With regard to urban climate governance, Advocacy Base of Local Governments and Municipal Authorities (LGMA), Constituency including Climate Summit for Local Leaders, Cities and Regions Pavilion – TAP 2015, Special meetings of LGMA, UNFCCC Blue Zone Activities could be evaluated as significant progress (LGCRS, 2016). Consequently, all of these progresses have demonstrated that structural reorganization, the functions and the deregulation must be assigned to local authorities in climate change

governance.

Today, it has been acknowledged that comprehensive political and regulative response to climate change that has specific characteristics such as complexity, uncertainty, transboundary, temporal and spatial variability seriously necessitates local authorities` engagement including public and non-public organizations. To bring clarity to this argument, it has been asserted by scholars and practitioners that urban areas have included significant player on policy areas including energy, transport, land-use etc. (Collier, 1997; Bulkeley & Betsill, 2003; Bulkeley & Kern, 2006; Betsill & Bulkeley, 2006; Gustavsson, 2009; De Oliveira, 2009; Bulkeley, 2010; Broto & Bulkeley, 2012; Bulkeley & Betsill, 2013; Jiang et al., 2017).

In academic circle, growing number of studies have now spoke of local authorities` role in coordination and cooperation among actors on urban policies in developing countries, in particular since the 2000s. Metropolitan municipalities in developing countries particularly have not achieved their policy commitments for climate change. While municipalities have faced a variety of challenges including financial and technical constrains, some metropolitan municipalities employed successful policy and programs in terms of mitigation and adaptation activities. For instance, local governments in Turkey have significant duties and responsibilities to ensure local goods and services delivery for metropolitan cities due to the establishment of economies of scale and providing more effective, economic and qualified service. In this regard, the engagement of local governments in urban climate governance is expected to ensure international and national climate and energy policies and commitments in Turkey as well (Karabag, 2011; Sahin, 2011; Balaban & Balaban, 2015; Demirci, 2015)

As previous studies implied, there have not been comprehensive discussion and implication in terms of theoretical perspectives of governing capacity of local authorities on urban climate change (Betsill, 2001; Burton & Dredge, 2010; Balaban & Balaban, 2015). However, the study of Alber & Kern (2008) still provide a useful framework to compare, analyze and classify urban climate protection initiatives and measures in their study. It mainly refers to distinct modes of urban governance that vary from soft to the traditional form of governing for climate protection as *self-governance, provision, enabling and regulation* (p.5). Similarly, the works of UN-Habitat (2011), and comprehensive reports published by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD, 2010) also present significant guidelines and implications for urban climate change governance. These comprehensive studies present important contributions and guidelines for academic works on the subject.

In this regard, the aim of this study is to comprehend governance capacity of local administrations through modes of the climate change governance in Turkey. To this end, it explores initiatives of both mitigation and adaptation operated by municipalities, and assesses collaborative capacity through modes of urban climate governance. The main research question of the study is *how local administrations in metropolitan cities in Turkey engage in climate change protection actions comprising of both mitigation and adaptation measures*. In general, the study is structured with five distinct sections. Besides introduction, the framework of the conceptual, theoretical background that forms the basis for the research question is discussed in the section of the urban climate change governance. Then, the research design section presents the analytical framework and methodological approaches used in the study. It mainly provides a significant explanation concerning data sources, data collection, and data analyzing techniques. The next section evaluates local climate protection initiatives by metropolitan

municipalities and collaborative capacity with the other actors through governance modes. The conclusion section harmonizes theoretical explanation with empirical findings and provides recommendations for future research on the subject.

2. Urban Climate Change Governance

While projections, impacts and necessary political and executive breakthroughs on climate change were initially evaluated at the global and national level, it is often emphasized that local actors should take an active role in the policy-making and implementation in comprehensive and science-based reports. For instance, the importance of the local authorities' involvement and social-economic and political responses to achieve goals and target was firstly underlined in the Brundtland report in 1987. It addressed the significance of local authorities, city-level actions, initiatives, and their problems to reach sustainable development principles, rather than directly to climate change issue (the Brundtland Commission, 1987; Collier & Lofstedt, 1997). Afterward, further emphases and recognition of the necessity and role of local actions in achieving sustainable development targets were taken at the Rio conference of the United Nations Environment and Development in 1992 (UNCED, 1992). Then, a significant contribution and assessment regarding urban-level climate initiatives were highlighted in the reports and projects led by several intergovernmental organizations such as UN-Habitat and the World Bank (Czako, 2011, 36). The establishment of the International Institute for Environment and Development (IIED) in 1971, Local Governments for Sustainability found as International Council for Environmental Initiatives (ICLEI) in 1990, The Global Report on United Nation Human Settlements Program (UN-Habitat) in 2011 titled as the Fifth Urban Research Symposium, and several reports by OECD also significantly contributed to the climate governance literature in terms of institutionalization and regulation of the climate change at the local context. (Rosenzweig, *et al.*, 2011,

xvi, Czako, 2011, 36). The importance of local-level initiatives regarding climate change has once again referred in 2015 with sustainable development targets announced by the United Nations. Similarly, in a report published in 2018, the Second Assessment Report on Climate Change and Cities (ARC3.2) provides advice to public and non-governmental actors responsible for city management on the subject of the climate change (Rosenzweig et al., 2015).

The necessity of local authorities' engagement for GHGs reduction is always bound up with several premises. First, it is associated with arguments that urban are places in which over half of the world's population lives, and social, economic and technologic development activities have been mainly held, which is accounted for the majority part of global GHGs emissions (United Nations, 2014; OECD, 2010, 30; Czako, 2011, 4; Loftus et. al., 2011; OECD, 2015; Koop & Leeuwen, 2017). The second ground is closely linked with premises that local authorities have partially independent power, duty and responsibility compared to central administrations in several sectors such as energy, transportation, building, infrastructure, water and waste management, land use planning (Collier & Lofstedt, 1997, 27; Rayner & Malone, 1997, 333; Dodman 2009, 198; Sippel & Jenssen, 2009, 3; Koop & Leuwen, 2017; Hoekstra et al., 2018). Another premise is that local government is the most appropriate political jurisdiction to ensure cooperation between civil society and private sector, citizen participation for reducing GHGs emissions in the cities, and providing support for mobilization and engagement of all actors in climate change policies and locally tailored response, which varies based on the nature of each community such as demography, geographic position, culture, socio-economic condition, etc. (Coenen & Menkveld, 2002, 111; Betsill & Bulkeley, 2006, 141; Sippel & Jenssen, 2009, 3; UN-Habitat 2011, 58). Furthermore, the threshold level of the vulnerability in the metropolitan cities is so low that their infrastructure, water, and

building systems would be affected by the devastating impacts of climate change (Corfee-Morlot et al. 2009, 17, and as cited in Sippel & Jenssen, 2009, 3-4). Finally, climate change protection actions at the local level would be appropriate based on subsidiarity, democratization, participation, efficient and effective public services delivery, principle proposed in the international negotiation of the European Union such as Maastricht Treaty in 1992, which necessitates political action at the lowest authority level and much more close to the individual as completely as possible (Czako, 2011, 4).

In addition to the importance of local actors, it was often emphasized that there should be a serious change in the administration approaches to deal with such global environmental problems. Against previous theoretical background, a proper strategic and political response to climate change that necessitates interrelationship and social coordination among all actors at each level of government could be embodied in the concept of “governance” (Fröhlich & Knielingen, 2013, 9). Approaches to “governance” rather than “government” and good public policy are regarded as a necessity for metropolitan cities to ensure proper infrastructure, land-use planning, energy and transportation systems, and all social and economic sectors to be much more competitive and sustainable (Anand & Kallidaikurich, 2011, 33). Consequently, it is acknowledged that the governance is also relevant to global climate change regime that requires multiple modes of governance, process, and institutionalization across a variety of administrative scale (Betsill & Bulkeley, 2006, 144).

Holistically and theoretically, “climate change governance” has been referred to as a management process involving cooperation at a certain level between stakeholders with some participatory principles concerning causes and results of climate change (Pohlmann, 2011, 5). A bunch of features stand out in

conceptualizing and analyzing the concept of the “climate change governance” such as being normative and practical problems/solutions, social bases, scientific uncertainty, justice and equity concerns, multi-level/actor/sectorial, extended time period, global implications, while some of those are similar to other public policy areas (Meadowcroft, 2009, 5). Meadowcroft (2009) clearly indicates that the most famous controversy concerning “climate change governance” is an association with the notion which distinct administrative level would be the most appropriate for climate change protection initiatives, as called “politics of scale”. Scholars, in particular international scientists and economists, argue that it should be accepted as global problems and scale-up approaches are required, and the most suitable unit is international level. According to them, these are rational arguments due to the fact that it requires global orchestrated and competitive movement process in a global era. However, Gupta (2007, 132) argues that it needs to be addressed at the local level with scale-down approaches because international level actions are weak and ill-suited level for mobilizing the entire society.

In addition to all these clarifications, another theoretical background of local actions and strategies for GHGs emission reduction is associated with “modes of climate governance”. Modes of climate governance are a useful framework for a better analysis of urban climate protection initiatives, and collaborative capacity of municipalities with other actors on the subject. In practice, there are a number of different mitigation and adaptation strategies, mechanisms and policy tools that can be divided into different management modes for each of the policy sectors, such as energy, transport, land use planning, urban infrastructure, and waste. The forms of climate change mitigation or adaptation of local actors, especially municipalities, depend mainly on the degree of each actor's cooperative attitude and tendency (UN-Habitat 2011, 107).

In the studies carried out to date, different classifications methods have been established in terms of the status and action mode of each actor in the local climate change activities. For example, in addition to the extensive work of the UN and Habitat and the OECD, Alber & Kern (2008, 5) and Bulkeley & Kern (2006) have suggested four different governance styles including *self-governing, enabling, provision and regulation* for local climate protection initiatives. Likewise, the report carried out by Un-Habitat in 2011 (p.107) argued that different modes of governance emerged as a result of the transition in the perception of the states' intervention on policy domain such as transformation from formal government, hierarchical relation to the involvement of non- governmental and private actors, flexible form of partnership, cooperation, networking, sharing responsibility, service provision and decentralization. In terms of municipalities as actors, main modes of climate governance can be summarized as follows;

- **Self-governing** demonstrates the capacity and competence level that local government applies climate change principle in their organizations, institution, strategic and innovative operations, mainly driven by both environmental and economic concerns. Concentration on energy efficiency, and renewable energy and behavior change and demand reduction mechanism in their actions are just some of the initiatives adopted by municipal authorities with respect to self-governance modes (UN-Habitat, 2011, 108).

- **Governing through enabling** is used to explain the capacity of local authorities' endorsement for the community and non-public actors to pursue climate change principles in their actions and organizations using convincing, encouragement and volunteer methods. This mode of governance has different dimensions including education, awareness campaign and supporting activities, local government policies and strategies with respect to climate change protection (Alber & Kern, 2008, 8).

• **Governing by provision** indicates capacity of local authorities to provide the necessary infrastructure and services by using financial and resource mechanisms to enable other actors to follow the principle of climate change in their actions. Low carbon infrastructure, changing carbon intensity for household and business actors in the reduction of GHG in the municipal border are just some of the advantages of this governance mode, while the lack of financial constraints and dependency on capital condition are among the limitations (UN-Habitat, 2011, 108).

• **Governing authority (regulation)** demonstrates necessary perception or setting out capacity for the emergence of urban climate governance principle by using direct authority, compulsory and legal measures, in particular on urban transportation and development policy. That is, local governments have a broad legal authority and executive power on implementation, limitation and obligation of common principle in all actors' strategies and actions in sectors such as energy, transport, building and land-using (UN-Habitat, 2011, 108).

Governance modes vary from cities to cities depending on the economic, political and socio-cultural structures of the countries. In practice local authorities have deployed one of four modes of governance in their policies and strategies separately or simultaneously at given time for their mitigation and adaptation initiatives (UN-Habitat, 2011, 108). Furthermore, self-governing is the most common and dominant approach adopted by local authorities, as regulation is the least for urban climate governance initiatives. Self-governing and enabling are dominant approaches, particularly in developed countries to demonstrate visible and short-term scale climate change commitment, while provision mode is more common in developing countries as the infrastructure and services are provided to protect the city against potential impacts against climate change. In addition, regulation mode is one

commonly deployed in municipal climate initiatives compared to others. It is also possible to notice different versions or combinations of each mode of governance, quasi-modes, on local climate actions such as *voluntary: public-private provision and mobilizations* (UN-Habitat, 2011, 107-108).

3. Research Design and Methods

Strategic Plans (SPs) and Annual Action Reports (AARs) of corresponding metropolitan municipalities concerning reference years were investigated with document analysis. The official web pages of the metropolitan municipality were scanned to obtain essential documents, and officers in municipalities also were directly contacted by phone or email not to miss good sources of information. There are a variety of reasons behind the use of the AAR and SP as a data source in the research. For instance, AAPs provide significant information concerning metropolitan municipality's annual actions based on public finance management and control law (No: 5018). Each metropolitan municipality is required to submit accurate and reliable AAR within the framework of the principle of fiscal transparency and accountability. In addition, a significant explanation for the data collection process in the study is associated with `inferences` from LCC actions. As Krause (2011) argues, LCC actions could be evaluated in two different ways; explicitly or implicitly. `Implicit LCC initiatives` were taken into account once conducting content analysis to figure out the cumulative impact of local climate either with actual or potential initiatives in metropolitan municipalities in Turkey.

In first stage of the research, several categories of themes and phenomena based on the science-based and comprehensive reports and studies (mainly from UN-Habitat) concerning local climate change initiatives for each urban sector such as urban development and design, built environment, urban infrastructure, transportation

and carbon sequestration, and adaptation were formed on the subject (see Table 1). For instance, in the study as a coding process, many different codes that consist of words or short phrases such as transport/ation, tree/planting, energy and water efficiency, CO₂, renewable/energy, public transport and so on, have been created based. The combination, frequency and classification of these codes under the specific thematic categories presented in Table 1 is formed on the excel program. Consequently, forty-one distinct local climate change actions (consists of different codes) associated with six different urban policy sectors (includes thematic categories) and two main climate protection approaches, mitigation and adaptation, were recorded on the excel sheet by taking into account of UN-Habitat (2011), OECD report (2010) and Krause (2011) studies.

For data analysis in the study, selective coding method consisted of coded categories and subcategories have been employed for annual action reports-AAR (regarding reference years range from 2011 to 2014) of metropolitan municipalities and their strategic plans-SP (2015 - 2019). During data analysis, each local climate protection initiatives was also evaluated and recorded in terms of modes of climate change governance framework as *self-governing, provision, enabling and regulation*. For instance, it was recorded in the self-governing category in the event that metropolitan municipality performed action for energy or water efficiency in their infrastructure or institutional buildings, or in the enabling categories if carried out an educational campaign for other actors to be further energy or water saving, or in the regulation categories if tax, standardization was applied, or in the provision categories if public transportation service expanded in the city.

All metropolitan municipalities in Turkey (except for Mardin because of unavailable data) were selected as a sample in the research (n=29, *İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Tekirdağ, Eskişehir, Antalya, Bursa, Samsun, Sakarya, Mersin (İçel), Denizli, Muğla, Kayseri,*

Adana, Hatay, Aydın, Balıkesir, K. Maraş, Konya, Manisa, Trabzon, Ordu, G.Antep, Erzurum, Malatya, Diyarbakır, Şanlıurfa, Van). The main reason for selection of the metropolitan municipalities as research units can be associated with the notion that climate change issue requires actions, the solidarity of sufficient social and economic capacity, large geographic and administrative areas. For instance, metropolitan municipalities in Turkey have more potential regarding populations, social networks and economic competence, environmental integration, and cooperation in their provincial borders. Furthermore, the main focus was given to metropolitan municipalities in Turkey due to providing major local service for around 93.3 % of total population in Turkey based on Turkish Statistical Institution (TSI). In addition to these points, the municipal boundaries in metropolitan cities hereafter cover provincial and administrative borders with new Metropolitan Municipality law “The Establishment of Fourteen Metropolitan Municipalities And Twenty-Seven Districts and Amendments at Certain Law and Decree Laws” enacted in 2012 (No 6360). Law of 6360 aims at economies of scale and ensure the optimization of efficient and effective resources usage. For instance, it has frequently been argued that overlapping the metropolitan municipality and administrative boundaries in Istanbul and Kocaeli selected as pilot study improved the integrity and effectiveness of the local services delivery. Hence, metropolitan municipalities have become the most prominent local public actors in the province with the new legislation in Turkey compared to others.

As a research method, document analysis was used in the study. AAR and SP of corresponding metropolitan municipalities concerning reference years including the second period of the Kyoto Protocol (since 2012) were investigated with document analysis due to several grounds. It is considered important to identify the current trends and capacity level of local administrations before established a new climate regime and its applications such as Paris Agreement in the international arena though there has not been any obligation for

Turkey in the second period of the Kyoto protocol. Also, the strategic planning is a process which helps for improvement of organizational learning, determining suitable long-term strategies, goals, and target, determining their priority in an appropriate manner, establishing a link between the organization and its environment, goals and existing resource capacity, ensuring effective resource usage (Gürer, 2006, 103). Moreover, strategic plans provide harmonization between organizations' environmental conditions, objectives, and resources, which ensure to have a strong vision and contributing positive competitiveness for sustainable development (Demir & Yılmaz, 2010, 84). In a similar vein, AAR provides significant data concerning metropolitan municipality's annual performance and initiatives in the reference year. Furthermore, each local government in metropolitan municipalities is required to submit their annual accurate and reliable action information within the framework of the principle of fiscal transparency and accountability in the reference year since 2005.

As Krause (2011) points out in her study, a significant explanation for the data collection process in the study is also associated with `inference` from local climate change actions. A blend of initiatives could be evaluated in two different ways explicitly and implicitly. First one is especially associated with actions or implementations which aim for explicitly carbon emission reduction and adaptation. Another one is linked with local climate actions (which do not aim to deal with carbon reduction) could be evaluated tacitly as local climates are related to policies such as energy and water savings, and air pollution (p.200). In this regard, "implicit local climate change initiatives" were taken into account in coding and thematic systems to determine cumulative impact of local climate on either actual or potential initiatives for the majority of municipalities in Turkey which have not joined any climate change networks. In doing so, it was possible to overcome undercounting of total GHGs emissions at the local level in the study.

Table 1. Municipal GHGs emission reduction initiatives

No	Approaches	Sectors	Actions or strategies adopted by municipal authorities in Turkey
Z1			Municipality has GHG reduction plans, inventory, target or strategies
Z2			Land-use and zoning planning for urban sprawl,
Z3		Urban Development and Design	Urban expansion and new residential areas for Energy efficiency activities
Z4			Informal settlement and suburban development,
Z5			Mixed-use zoning to shorten trip distance
Z6			Zoning to promote multi-family and connected housing
Z7			Reuse of Brownfield land
Z8			Energy-efficient material and energy star purchase usage for equipment, appliance, and building design,
Z9			Efficient lighting installed in city buildings
Z10			Efficient lighting installed in city streetlights
Z11	Mitigation	Built Environment	Alternative clean energy and water technologies and supply in its operations, building and for commercial and industrial building and operations,
Z12			Energy demand reduction program and obligatory requirements for public and private building
Z13			Alternative and renewable energy sources,
Z14			Landfill sites for energy recovery,
Z15			Provision of alternative water resources,
Z16		Urban Infrastructure	Incentives for less water and energy usage
Z17			Waste management and recycling for communities
Z18			More energy efficient systems usage in urban infrastructure
Z19			Energy and water demand reduction campaign
Z20			Adequate public transportation and intensives (expand mass transit)
Z21		Transportation	Low carbon transport infrastructure such as community-wide hike and bike trails, bicycle lanes
Z22			Fleet replacement and fuel switching (efficient, alternative and hybrid fuel vehicles)

Assessing Capacity of Urban Climate Governance: A Case from Turkish Metropolitan Municipalities

Z23		Non-motorized transportation (bike lines)
Z24		Public awareness campaign
Z25		Clean technology implementation
Z26		Limitation of mobilization (employee transport plan, Traffic calming, driving and parking restriction)
Z27		Carbon capture and storage technologies
Z28	Carbon	Tree-planting program
Z29	Capture and	Restoration for preservation of carbon sink,
Z30	Storage	Carbon-offset scheme
Z31		Education awareness campaign
Z32		Heating and cooling services and designs in building
Z33		Energy and water saving and efficiency
Z34		Storm and flood protection management
Z35		Freshwater and groundwater treatment and design
Z36	Adaptation	Reducing Urban Heat Island effect and vulnerability to extreme heat (mass transit systems, building codes, tree planting, etc.)
Z37		Land using planning(open space as buffer zone for flooding)
Z38		Blue and green infrastructure
Z39		Early warning systems
Z40		Healthcare systems
Z41		Education awareness campaign and behavior-based changing

After content analysis at the first stage of the study, the local climate change actions of each metropolitan municipality have been saved and classified in excel on a sectoral basis. After weighting score (frequency of each metropolitan municipalities on each urban climate initiatives divided by all actions, *Municipal Climate Change Action Score (MCCAS)* was summed up with 41 distinct climate protection activities as presented in Table 1. The weighted score of local climate change activities could also provide a comparison among metropolitan municipalities on a sectoral base in Turkey. The reason for the fact that the actions implemented by the municipalities in the climate change governance is assumed as weighted score in their own category is that the capacity of municipalities should be evaluated in terms of each action and the distribution and extensiveness of 41 different efforts rather than density or sole frequency. Otherwise, score value for the municipal which often performed a particular group of

activities with high frequency, especially with respect to waste treatment, building greenery areas etc., will be high, but the MCCAS score for municipal that which conducted a good deal of the actions covering a whole range of actions, but with less frequency, will be low, which may lead to misestimation of prediction accuracy of the capacity of municipalities on the subject of the climate change governance.

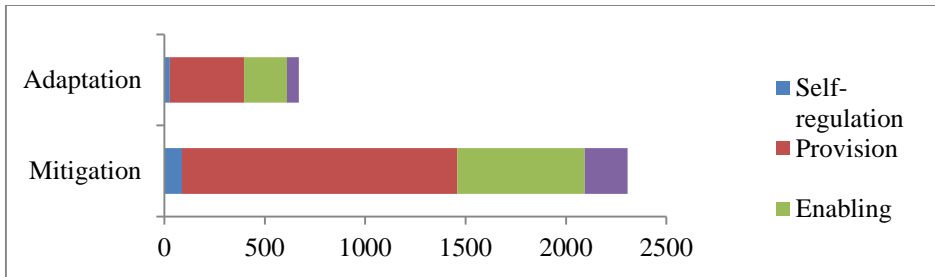
4. Local Climate Change Initiatives and Modes of Climate Governance in Turkey

As a developing country, Turkey does not have any commitment to carbon reduction based on UN international climate negotiations (no historical and financial responsibility) so far. However, the increasing rate of total GHGs emission necessitate engagement of local administrations for dealing with the climate change issue due to nation`s demand for energy consumption and having growing economy leading more GHGs emission (Orhan, 2014, 131). Furthermore, this condition causes serious problems in the field of international diplomacy for Turkey. For instance, scholars argue that the lack of science –based and comprehensive commitments on international climate change negotiation is one of barriers to European negation process for Turkey. However, despite absence of the commitment to GHGs reduction based on the international negotiations, Turkey has still prepared a variety of national and local mitigation-adaptation regulations in terms of institutionalization and capacity buildings projects, particularly since the 2000s (Gedikli & Balaban, 2017). for instance, *National Climate Change Strategy Paper 2010-2023*, *National Climate Change Action Plan 2011-2023*, *Climate Change Adaptation Strategy and Action Plan-2011* are some of the regulation on the subject.

Considering all discussion in the literature above, metropolitan municipalities in Turkey mainly perform local climate change actions through different governance mechanisms and instruments such as particular subvention, codes, tax etc. to endorse coordination and cooperation among public and private actors including community itself for emission reduction (Gedikli & Balaban, 2017). In the study, when taken into account of all local climate change actions observed with content analysis of AAR of the Turkish metropolitan

municipalities as seen in Figure 1, it is found that municipalities have mainly carried out their initiatives for mitigation aiming at the tacitly or explicitly GHGs emission reductions in their administrative border, while adaptation actions are few.

Figure 1. Local climate change actions with major modes of climate governance based on AAR (f = 2977) of metropolitan municipalities in Turkey.

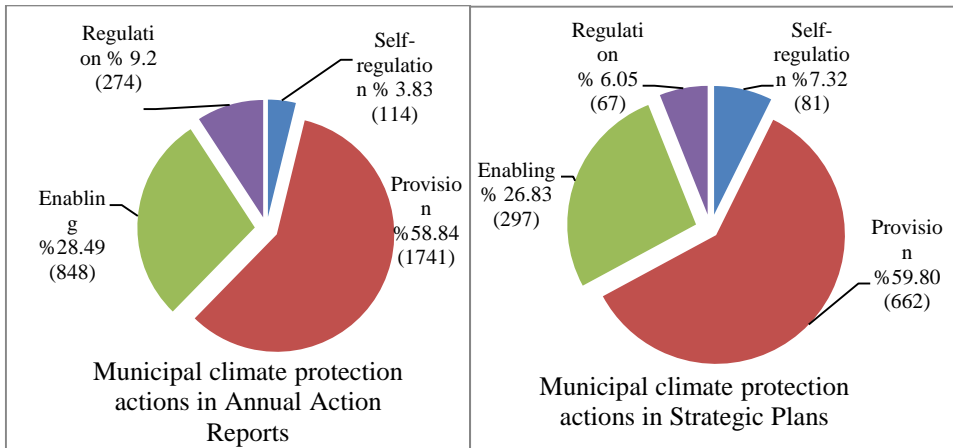

Comprehensive reports such as UN-Habitat (2011) frankly indicate that self-governance (mainly focusing on municipalities' own local climate activities and operation within the framework of climate protection principles) provides a short-term and visible commitment for municipalities. In addition, when developed and developing countries are compared, it is argued that self-governing and enabling forms are widespread in developed countries, while provision is a more commonly used approach in developing countries. That is, it is expected to be that regulation is the most common form for Turkish metropolitan municipalities in the sector of transportation that is highly complex by virtue of large number of origin, destination, amount and variety of traffic systems. Similarly, provision in the sector of urban infrastructure and urban development and design, enabling in the built environment and carbon sequestration among mitigating initiatives are common form adopted in Turkey (UN-Habitat, 2011).

Against this background, the study demonstrates that provision mode (mainly focusing on goods and services delivery by municipalities such as waste treatment, wastewater management,

greenary areas, public transportation etc.) is the most prevalent approach respectively based on AAR and SP, while enabling mode (focusing on encouragement and subsidy for other stakeholders on GHGs emission reduction) is the second one adopted by metropolitan municipalities in Turkey (see Figure 2). Particularly, corresponding metropolitan municipalities in Turkey continues their initiatives to ensure the reduction of GHGs emission with provision mode in the urban infrastructure. Metropolitan municipalities in Turkey provide goods and service delivered in the sectors of the waste and transportation through provision modes. To this end, it is possible to assert that despite the fact that local goods and services are delivered by private authorities besides public institutions because of neoliberal market regulation in the country, Turkish metropolitan municipalities still have a crucial role in providing local needs of the society. Likewise, it is found that the second most prevalent governance mode adopted by corresponding municipalities in metropolitan areas is enabling, that means significant collaborative capacity to endorse other actors. Finally, self-governance is the least adopted governance form based on analysis of the annual action reports, while regulation is the least one based on strategic plans.

Figure 2. Local climate change actions with major modes of governance based on AAR (f=2977) and SP, (f=1107) in 29 Metropolitan Municipalities in Turkey.

If we take into account of all activities carried out by the metropolitan municipality based on AAR, SP in Turkey (including mitigation and adaptation), it is found that the waste management and recycling for communities (coded as Z17), adequate public transportation and intensives for mass-transportation (Z20), restoration or preservation of carbon sink areas (Z29), storm and flood protection management (Z34), tree-planting programs (Z28), and low carbon transport infrastructure such as a community-wide hike, bike trails and bicycle lanes (Z21) are frequent initiatives adopted by municipalities regarding local climate change governance in Turkey.

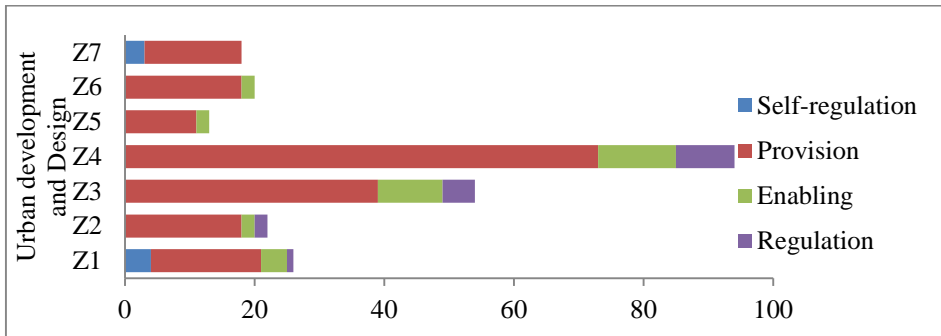
A number of metropolitan municipalities mainly do activities because of environmental protection concerns such as waste management and recycling, rather than climate protections. Similarly, support for a low-carbon motorized vehicle, technological progress in the transport sector, encouragement of public transport usage, further service delivery with new vehicle fleets could be evaluated as similar aims such as energy saving and environmental concerns. Moreover, the preservation of urban greenery provides significant political and social output because of not only mitigating GHGs emissions but also public health and aesthetic concerns. However, despite the fact that all these actions are not aimed to climate change concerns, it still provides significant contribution to emission reduction and evaluation of the local climate governance initiatives in Turkey.

Energy consumptions and GHGs emissions are closely associated with the sector of *urban development and design*. In particular, the rate of urban sprawl, unplanned urbanization, and population density leads to raising energy consumption per capita and GHGs emissions. Similarly, households have trouble to access reliable and sustainable sources of energy and water in urban areas which have an unplanned urbanization and informal settlement. In this regard, finding of the study demonstrates that the corresponding municipalities in the metropolitan cities in Turkey have implemented a variety of measures, standards, and instruments in land-use zoning, master planning, and a mixed-use urban development, which can be attributed to GHGs emission reduction.

The finding of the study illustrates that initiatives for energy and water efficiency in informal settlement and suburban development (Z4 and Z3 in the figure 3) respectively are leading actions adopted by municipalities in the sector of *urban development and design*. That is, any initiatives for energy and water efficiency implemented by the corresponding municipalities for dealing with unplanned urbanization, informal settlement and urban transformation are some of the local climate change initiatives in Turkey. When the modes of governance are considered, provision and enabling forms are widespread governance modes in the sector of urban development and design. Indeed, it is expected that metropolitan municipalities have performed their local actions associated with urban development and design through regulation modes due to high power and responsibility on urban policies, but it is not possible due to fact that such emission reduction initiatives are implemented in a voluntary manner, not compulsory in the metropolitan cities in Turkey.

Figure 3. Local climate change actions in the sector of urban development and design with major modes of governance based on AAR (f = 247) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

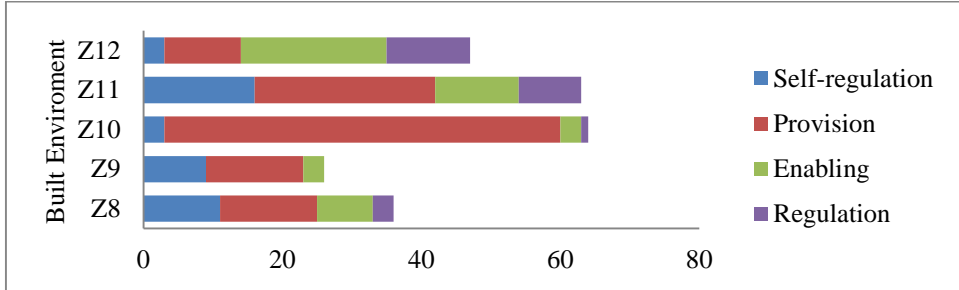

Another sector analyzed in the study is the *built environment*. With regard to built environment, science based reports (such as UN-Habitat, 2011; Loftus & et. al., 2011; OECD, 2010; OECD 2015, OECD 2018) clearly indicate that any policies and strategies conducted by the corresponding municipalities to ensure energy efficient systems and technology to support energy usage from alternative energy sources, energy demand reduction programs have played significant role in local GHGs emission reduction. In this context, findings of this study demonstrate that the metropolitan municipalities in Turkey have maintained a variety of actions such as

energy efficient lighting installed in city streetlights and alternative clean energy and water technologies, and supply in their commercial and industrial building and operations (as coded as Z10 and Z11 in the Figure 4). Furthermore, the energy reduction campaign in public and commercial building (Z12), and energy-efficient material and energy-star purchase for equipment, appliance in building design (Z8) are another important initiatives that can be considered within the scope of the local climate governance on the subject of the built environment for Turkish metropolitan municipalities.

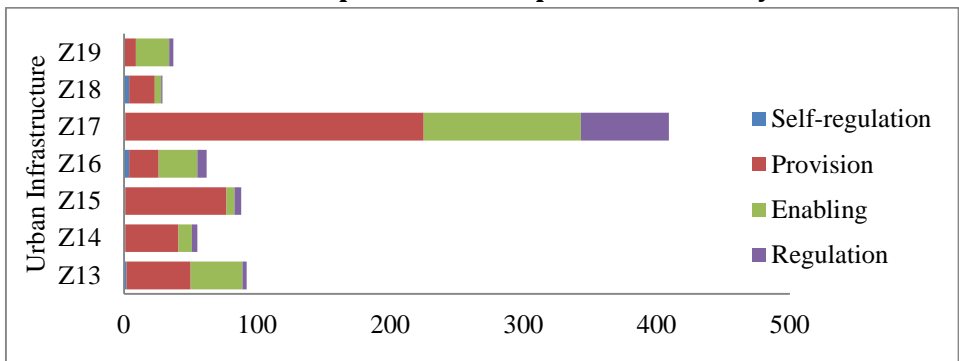
To illustrate capacity of the metropolitan municipalities for emission reduction, it is found that the most frequent governance modes in municipalities' activities in the sector of the built environment are provision, while regulation is the least one. There could be several reasons for these arguments. Firstly, metropolitan municipalities in Turkey have significant executive responsibility and duties on the policies of the energy, water, transport and waste management. They have, therefore, a crucial position to steer several urban policies and strategies. What is more, metropolitan municipalities have provided certain local services that enable other local stakeholders to follow energy and water efficient infrastructure for GHGs emission reduction in their operations. Finally, enabling mode requires cooperative actions with other local actors for climate protection. That could be possible in the industrialized countries that have a further neo-liberal market for energy, transport or other related political sectors. However, all actors including public and private organizations have mutual responsibilities and control power on these sectors for developed countries, while the local mutual services are provided mainly through local public authorities, in particular municipalities, in developing countries such as Turkey.

Figure 4. Local climate change actions in the sector of built environment with major modes of governance based on AAR (f= 236) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

Another significant sector which has played a crucial role in reducing and shaping future trajectories of GHGs emissions is *urban infrastructure*. In Turkey, metropolitan municipalities together with other civil and private actors have tried to maintain a variety of mechanisms for reducing GHGs emission through the development of urban infrastructure systems. In particular, waste management, and recycling are the main initiatives that municipalities perform with high rate of (Z17 as seen in Figure 5). Provision of waste services, recycling, and reuse programs enable Turkish metropolitan municipalities to address climate change in their administrative border as well.

Figure 5. Local climate change actions in sector of urban infrastructure with major modes of governance based on AAR (f= 772) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

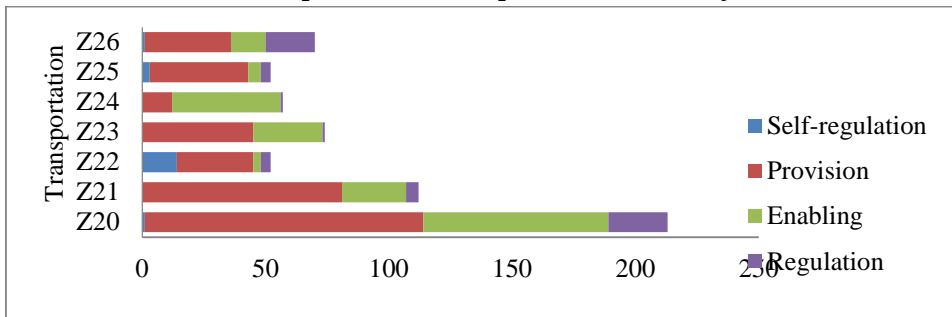
Another important sector that has a significant contribution to GHGs and amount of CO₂ emissions from combustion of fossil fuel is *transportation*. Although the rate of GHGs emissions from transportation is low in developing countries compared to other sectors, it is still important due to increasing trajectory in household income and increasing personal transportation, economic development and growth. In particular, a variety of actions adopted by a municipality such as the provision of adequate public transportation and low carbon transportation infrastructure, vehicle fleet replacement and fuel switching, implementation of the clean technology, limitation of mobilization, public awareness campaign are some of carbon saving initiatives that have a crucial place for the future trajectory of GHGs emission in cities. In this regard, the findings of the study indicate that the most critical urban policy sector focused by metropolitan municipalities in Turkey regarding GHGs emission is *transportation* with high rate. In the transport sector, demand enhancement measures such as incentives for public transportation, alternative transportation methods are the most common initiatives adopted by metropolitan municipalities for reduction of GHGs emission in Turkey (Z20 and Z21 as seen in Figure 6). Promotion of non-motorized transportation, public awareness campaign, and limitation of mobilization are some other actions in the transport sector for Turkish metropolitan municipalities.

The development of new public transportation systems implemented by metropolitan municipalities in Turkey is the most common initiatives compared to other actions such as trams, rail, and trains. For instance, Bus Rapid System (BRT) implemented in a few cities such as Istanbul has played a crucial role in decreasing GHGs emission because of being low cost, speed, high capacity, and easy to implement. Furthermore, another set of initiatives in transport sectors adopted by municipalities in Turkey is associated with the demand reduction program. For instance, bicycle networks led by a wide range of actors and work-related mobility reduction projects in the cities are some of those implemented by municipalities in Turkey.

Main governance modes for local climate mitigation actions implemented by metropolitan municipalities in the transportation sector are provision, while self-governance are few. Even if mass transportation is

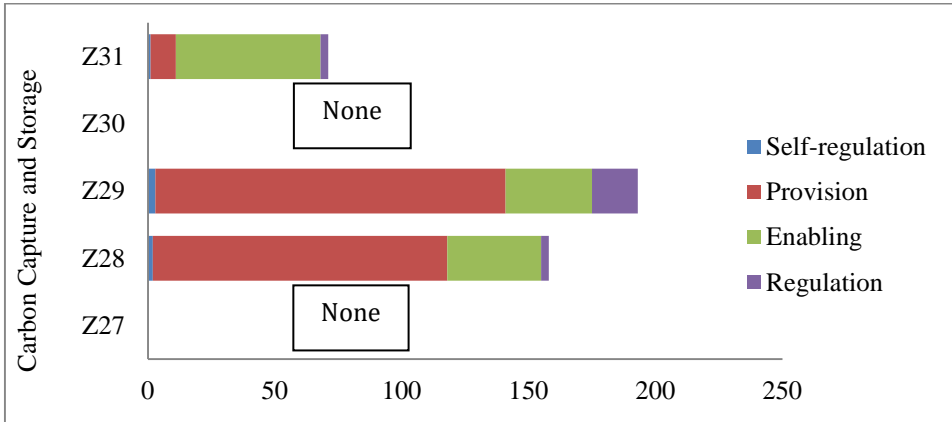
partly privatized in Turkey, it is considered that municipalities as public authorities in metropolitan cities still have an influence on regulation or plans of the urban transportation systems, and allocate their own vehicles for public transportation. To this end, it is expected to be that enabling mode is the second common form of governance in the transportation sector for addressing climate change in metropolitan cities in Turkey. Even though metropolitan municipalities in Turkey have a variety of regulation tools, financial incentives for low-carbon transportation, a regulatory mechanism such as physical and parking restraint, low emission zone, congestion charge, speed control, and construction of cycle path for a reduction in GHGs emission from transportation are still limited.

Figure 6. Local climate change actions in the sector of transportation with major modes of governance based on AAR(f= 630) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

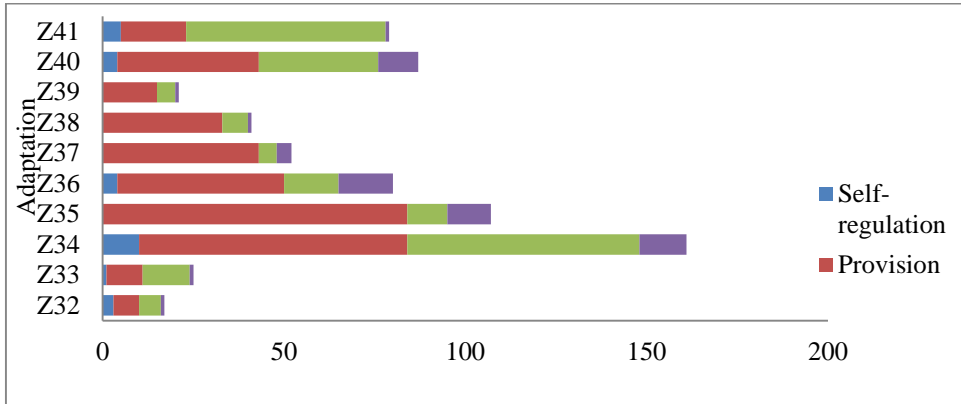
Another urban policy sector that is essential for reducing GHGs emissions is *carbon capture and storage* which is regarded as *carbon sequestration*. The study found that local climate actions adopted by metropolitan municipalities regarding carbon sequestration rank third compared to others. For instance, carbon sequestration action including restoration and preservation of carbon sink and tree-planting program are unsatisfying level (Z29 and Z28 as seen in Figure 7), as in the the promotion of the environmental awareness activities and campaigns adopted by Turkish metroplotian municipalities. Moreover, no municipal actions regarding carbon capture and storage technology and carbon-offset scheme were observed on the AAR and SP. It is also found that corresponding municipalities perform their sequestration action mainly through provision modes with high rate of, while self-governance is few as seen Figure 7.

Figure 7. Local climate change actions in the sector of carbon capture and storage with major modes of governance based on AAR (f= 422) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

Another major approach (assumed as distinct urban policy sector in the study) for GHGs reduction is the *adaptation*. It is found that storm and flood protection management, freshwater and groundwater treatment are common actions adopted by municipalities in terms of adaptation (Z34 and Z35 as seen in Figure 8). In particular, metropolitan municipalities in Turkey continues mainly their operations to increase capacity for storm and water collection systems, to ensure landscape requirement for water runoff reduction , and to create buffer zones. In addition, they have implemented early warning systems to reduce property damage from storm and flooding in the cities. At the same time, municipalities have performed a variety of services through fresh and groundwater management in the cities. Similarly, they have persuaded actions through wastewater treatment for water reuse, increasing water consumption price , promotion of the water efficiency measures, and education awareness-raising programs, that can be attributed as enabling modes in the urban climate governance (Z41 as in Figure 8).

Figure 8. Local climate change actions in adaptation with major modes of governance based on AAR (f = 670) in 29 metropolitan municipalities in Turkey.

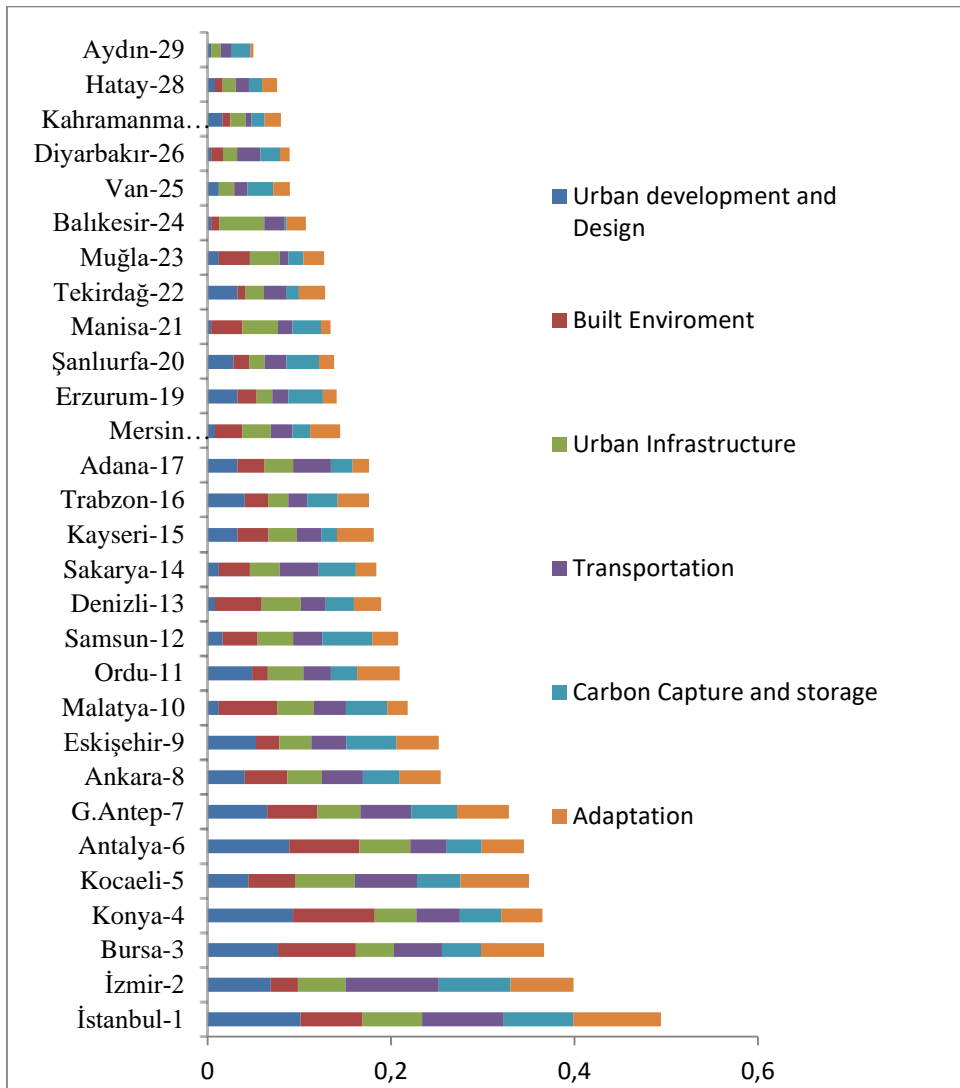

Main finding of the study is that metropolitan municipalities in Turkey have not provided local service for adaptation objectives, but some of these initiatives could be still attributed to urban adaptation governance. For instance, some of those adaptation initiatives have been carried out by municipalities for disaster risk reduction measures, not for climate change adaptation objectives, but it still provides significant to eliminate or decrease vulnerability of the cities towards climate change. However, it could be argued that metropolitan municipalities in Turkey have a limited capacity, knowledge, and willingness to address the risk of climate change, disaster, and other adaptation policies. Finally, it is observed that among adaptation actions, municipalities have performed their local policies mainly through provision modes, while self-governance is few.

All in all, among local climate protection activities adopted by metropolitan municipalities in Turkey, waste management and recycling is widespread actions in the urban infrastructure sector. Similarly, in the transport sector, adequate promotion for public transportation, incentives to mass transportation and low carbon transport infrastructure such as community-wide hike and bike trails, bicycle lanes are very frequently encountered actions among other local level climate actions in Turkey. In addition, the restoration and preservation of carbon sink, the tree-planting programs are the most common operations in carbon capture and storage sector. Finally, storm and flood protection management, freshwater and

groundwater treatment and design and healthcare systems are the most prevalent actions adopted by responsible metropolitan municipalities in Turkey. Consequently, when considered all metropolitan cities with MCCAS scores- calculated based on local climate initiatives, it is found that *İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, and Kocaeli* are pioneering cities for local climate protection actions in Turkey as presented in the Figure 9.

Figure 9. Local climate change initiatives adopted by metropolitan municipalities in Turkey

5. Conclusion

Today, global climate change governance necessitates the involvement of each authority in various administrative levels. In particular, local initiatives of local governments enhance national and international actions for emission reduction. Science-based reports indicate that political and economic respond at the local level in developing countries is significant based on GHGs emission trajectory or models. In this regard, metropolitan municipalities are regarded as important actors for local climate protection initiatives since they have a crucial influence on urban policies such as land-use and settlement planning, the creation of living spaces and use of energy and water, etc. In particular, planning of urban forms and settlements are urban policy sector which municipalities continues their operations, and closely associated with urban characteristics such as residential buildings, population density, spatial structure, urban forest, and landscape.

Metropolitan municipalities in Turkey have significant responsibility and duties on urban policies with regard to the provision of local shared services and goods. To this end, climate protection initiatives including mitigation and adaptation adopted by metropolitan municipalities are considered as important. In addition, forms of governance are significant to demonstrate collaborative capacity of metropolitan municipalities on the subject. To this end, our study illustrate that mitigation activities are more common than adaptation efforts for dealing with climate change by metropolitan municipalities in Turkey. Considering all strategies and activities, metropolitan municipalities in Turkey mostly perform climate protection activities through provision mode. When a sectoral base is considered, urban infrastructure and transportation were considered as precursor sectors based on AAR and SP that are official documents prepared as a result of many expert opinions and evaluations with comprehensive and reliable data by metropolitan municipalities. Metropolitan municipalities in Turkey adopt provisioning mode due to the lack of institutionalization and knowledge of the other local authorities including non-public and private actors in their administrative borders. Although adaptation is a relatively new approach compared to mitigation, municipalities perform, albeit tacitly, several adaptation actions in

metropolitan municipalities.

The activities performed by metropolitan municipalities for climate change protection mainly include waste management and recycling in the field of urban infrastructure and widespread use of public transport and provision of necessary incentives and support in the field of transportation. In metropolitan cities, low-carbon transportation initiatives such as bicycle paths and ropeways are still limited as well. Moreover, it is possible to suggest that the lack of financial capacity, knowledge and technical know-how, existing geographical conditions, rapid and unplanned urbanization lead challenge for metropolitan municipalities to reach low carbon society. Similarly, tree planting and urban greenery built by municipalities, protection and maintenance activities for existing green areas can be considered among climate change protection activities adopted by municipalities in Turkey.

In addition to mitigation activities, adaptation activities are performed particularly in stream bed rehabilitation measures are taken against flood and other natural disasters in Turkish metropolitan cities. Another remarkable adaptation initiative is wastewater management and treatment for municipalities. Finally, education and awareness-raising campaign aiming at community health and protection of natural environment carried out at the local level are some of the adaptation activities adopted by metropolitan municipalities. In this regard, İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, and Kocaeli metropolitan municipalities are pioneer metropolitan municipalities within the scope of climate protection activities in Turkey.

The important inference from the result of the analysis for decision makers, politicians, practitioners, and researchers are financial and technical capacities of municipalities need to be developed for effective and comprehensive urban climate change governance. Furthermore, necessity of municipal climate change mitigation and adaptation guidelines, development of consistent GHGs inventory on city-scale, analyses of climate change impacts on cities could be essential for emission reduction in Turkey. Considering the limited studies on the subject for Turkey, organizing a range of activities such as conferences, workshops and panels

to raise awareness on climate change at local level, establishment of a separate department in municipalities with regard to climate change, raise awareness of energy efficiency and sustainable energy alternatives through media, establishment of the organization that constitutes information on climate change and energy efficiency in the city for each actors and citizens, enhancement of enabling mechanism for non-governmental organizations and business to participate in policy process of sustainability and climate change, increasing technical and knowledge capacity throughout participating in the academic inertia, more participation in international climate and energy networks, and sharing experiences with other city governments could be some of the suggestion for municipalities to reach zero-carbon society.

Acknowledgements

This study was derived from unpublished Ph. D. dissertation titled as “Local Climate Change Governance: The Case of Turkish Metropolitan Municipalities” submitted by corresponding author to Institute of Social Science in Ankara Yildirim Beyazit University on February 2017. The authors are grateful to editor of the journal and two anonymous referees for peer review of the study. The authors would like to declare no conflicts of interests.

References

- Alber, G. & Kern, K. “Governing climate change in cities: modes of urban climate governance in multi-level systems”. *Sustainable energy, and climate policy. Competitive Cities and Climate Change OECD Conference Proceedings*, Milan, Italy. 2008.
- Anand, P. & Kallidaikurichi S. “Climate change and living cities: global problems with a local solution”. *Climate change and sustainable urban development in Africa and Asia*, (ed.) Yuen, B., & Kumssa, A. 21–35. New York: Springer, 2011.

- Balaban, O. & Balaban, M. Ş. "Adaptation to climate change: barriers in the Turkish local context". *TEMA Journal of Land Use, Mobility, and Environment*, (2015), 7-22.
- Betsill, M. M. "Mitigating climate change in US cities: opportunities and obstacles". *Local Environment*. 6, (2001), 393-406
- Betsill, M. M., & Bulkeley, H. "Cities and the multilevel governance of global climate change. Global Governance". *A Review of Multilateralism and International Organizations*, 12(2), (2006), 141-159.
- Betsill M. M. & Bulkeley H. "Looking back and thinking ahead: a decade of cities and climate change research". *Local Environment*, 12:5, (2007), 447-456, DOI: 10.1080/13549830701659683
- Broto, V., C., & Bulkeley, H. "A survey of urban climate change experiments in 100 cities". *Global Environmental Change*, 23 (2013), (2012), 92-102.
- Bulkeley, H. & Betsill, M.M. *Cities and Climate Urban Sustainability and Global Environmental Governance*, Routledge, London, 2003.
- Bulkeley, H. & Betsill, M. M. "Revisiting the urban politics of climate change". *Environmental Politics*, 22:1, (2013), 136-154, DOI: 10.1080/09644016.2013.755797
- Bulkeley, H., & Kern, K. "Local government and the governing of climate change in Germany and the UK". *Urban Studies*, 43(12), (2006), 2237-2259.

- Bulkeley H. et al. "Cities and climate change: the role of institutions, governance, and urban planning". *Presented at 5th Urban Res. Symp. Cities Climate Change: Responding to Urgent Agenda*, Marseille, 2009.
- Bulkeley, H. "Cities and the governing of climate change". *Annual Review of Environment and Resources*, 35, (2010), 229-253.
- Burton, D. & Dredge, D. *Framing climate: implications for local government policy response capacity*. In Proceedings of the State of Australian Cities National Conference United Nations Population Fund, 2007.
- Brundtland Commission. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, United Nation, 1987.
- Coenen, F., & Menkveld, M. "The role of local authorities in a transition towards a climate-neutral society". *Global warming and social innovation. The challenge of a climate-neutral society*, (2002), 107-126.
- Collier, U. "Local authorities and climate protection in the European Union: Putting subsidiarity into practice?" *Local Environment*, (1997), 39-56
- Collier, U. & Lofstedt, R. "Think globally, act locally". *Global Environmental Change*, 7 (1). (1997), 25-40
- Corfee-Morlot, J. et al *Cities, climate change, and multilevel governance*. OECD Environmental Working Papers, 14, OECD Publishing, 2009.

- Czakó, V. *Multilevel governance of climate change action: a comparative case-study of front-runner cities in the UK and Hungary*, Budapest, Doctoral Dissertation, Doctoral thesis, 2011.
- De Oliveira, J. A. P. "The implementation of climate change related policies at the subnational level: An analysis of three countries". *Habitat International*, 33(3), (2009), 253-259.
- Demir, C. & Yılmaz, M. K. "Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi". *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), (2010), 69-88
- Demirci, M. "Kentsel iklim değişikliği yönetimi". *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No;46, (2015), 75-100.
- Dodman, D. "Blaming cities for climate change? An analysis of urban greenhouse gas emissions inventories". *Environment and Urbanization*, 21(1), (2009), 185-201.
- Fröhlich J. & Knieling, J. *Conceptualizing Climate Change Governance, in Climate Change Governance. Series: Climate Change Management*. Knieling, Jörg, Leal Filho, Walter (Eds.) 2013, VIII, 320 p. Springer, 2013.
- Gedikli, B., & Balaban, O. "An evaluation of local policies and actions that address climate change in Turkish metropolitan cities". *European Planning Studies*, (2017), 1-22.
- Granberg, M. & Elander, I. "Local governance and climate change: reflections on the Swedish experience". *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 12:5, (2007), 537-548, DOI: 10.1080/13549830701656911

- Gupta, J. "The multi-level governance challenge of climate change". *Environmental Sciences*, 4:3, (2007), 131-137, DOI: 10.1080/15693430701742669
- Gürer, H. "Stratejik planlamanın temelleri ve Türk kamu yönetiminde uygulanmasına yönelik öneriler". *Sayıştay Dergisi*, (63), (2006), 91-105.
- Gustavsson, E. Elander, I., & Lundmark, M. "Multilevel governance, networking cities, and the geography of climate change mitigation: two Swedish examples". *Environment, and Planning C: Government and Policy*, Volume 27, (2009), 59-74, DOI:10.1068/c07109j
- Hoekstra, A. Y., Buurman, J., & van Ginkel, K. C. "Urban water security: A review". *Environmental Research Letters*, 13(5), (2018), 053002.
- Holgate, C. "Factors and actors in climate change mitigation: a tale of two South African cities". *Local Environment*, 12(5), (2007), 471-484.
- IPCC, *Summary for Policymakers. In: Climate Change (2013). The Physical Science Basis*. The contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Stocker, T.F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P.M. Midgley (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013.
- Jiang, Y. et al "A Review of Urban Planning Research for Climate Change". *Sustainability*, 9(12), (2017), 2224.
- Karabag, F., S. "Climate change management approaches of cities: a comparative study between globally leading and Turkish

cities”. *European Journal of Economic and Political Studies*, 4(1), (2011), 113-141.

Koop SHA & Van Leeuwen CJ. “The challenges of water, waste and climate change in cities”. *Environ. Dev. Sustain.* 19: (2017), 385-418. DOI 10.1007/s10668-016-9760-4

Krause, R., M. “An assessment of the greenhouse gas reducing activities being implemented in US cities. Local Environment”, *The International Journal of Justice and Sustainability*, 16:2, (2011), 193-211, DOI: 10.1080/13549839.2011.562491

Local Government Climate Roadmap Secretariat (LGCRS), COP 8: Meeting of Municipal Leaders, 26-27 October 2002, New Delhi, India, 2006-a.

Loftus, A. C. et al. *Adapting urban water systems to climate change: a handbook for decision makers at the local level*. Adapting urban water systems to climate change: a handbook for decision makers at the local level, 2011.

Meadowcroft, J. *Climate change governance*. Background paper for the 2010 World Development Report. Washington, DC: World Bank, Development Economics, World Development Report Team, 2009.

Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD. *Cities and Climate Change*, OECD Publishing, 2015a. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091375-en>

Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD *Water and cities: ensuring sustainable futures, OECD Studies on Water*, OECD Publishing, Paris, 2015b. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264230149-en>.

- Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD. *Implementing the OECD principles on water governance. Indicator Framework and Evolving Practices*. Paris, 2018. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264292659-en>.
- Orhan, G. *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Çevre, Küresel Sorunlar, Yerel Çözümler ve Yeniden Merkezileşme Tartışmaları*, Ezgi Kitapevi. Bursa, 173, 2014.
- Pohlmann, A. *Local climate change governance*. Global Transformations towards a low carbon society, working paper series, University of Hamburg, Germany, 2011.
- Rayner, S. & Malone, E. L. "Zen and the art of climate maintenance". *Nature*, 390, (1997), 332-334.
- Rosenzweig, C. et al *Climate Change and Cities: First Assessment Report of the Urban Climate Change Research Network*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011.
- Rosenzweig, C., et al. *ARC3. 2 Summary for City Leaders Climate Change and Cities: Second Assessment Report of the Urban Climate Change Research Network*, 2015.
- Şahin, Ü. *Türkiye'nin iklim politikalarında aktör haritası*. İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi, 2014.
- Sippel M. & T. Jenssen. *What about local governance? A review of promise and problems*. MPRA Paper No. 20987. 2009. Retrieved from <https://mpra.ub.unimuenchen.de/20987>
- UN-Habitat *Cities and climate change: global report on human settlements*, / United Nations Human Settlements Programme, 2011. Retrieved from <http://unhabitat.org/cities-and-climate-change-global-report-on-human-settlements-2011/>

United Nation *The world population situation in 2014, a concise report*. Department of Economic and Social Affairs Population Division, 2014.

United Nation Conference on Environment and Development-UNCED *Agenda 21*. 1992. Retrieved from <http://habitat.igc.org/agenda21/>

United Nations Framework Convention on Climate-UNFCCC Historic Paris Agreement on Climate Change, 2015. Retrieved from <http://newsroom.unfccc.int/unfccc-newsroom/finale-cop21/>

Erman, Tahire & Özaloğlu, Serpil. *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân Ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: KÜY Yayınları, 2017, 334.sf

Sercan EKLEMEZLER *

Mekân çalışmaları ve bellek çalışmaları, 1960'lardan bu yana benzer bir eğilimle sosyolojiden edebiyata, psikolojiden kent bilimlerine kadar birçok disipline konu olmuştur. Bu süreçte, çeşitli kuramsal bakış açılarının ilgi alanına giren bellek ve mekân, kimliği kuran unsurlar olarak birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Erman ve Özaloğlu'nun derledikleri bu çalışma da söz konusu unsurlara ve bu unsurlar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bellek ve mekâna dair çalışmaların çok sayıda disiplinin ortak ilgisi olduğu burada da göze çarpmaktadır, zira yazarlar arasında iki araştırmacı, bir küratör ve üç doktora öğrencisinin dışında çok sayıda akademisyen yer almaktadır. Akademisyenlerin alanlarına bakıldığında felsefeden antropolojiye, tarihten dil ve iletişim bilimlerine, siyaset bilimi ve kamu yönetiminden sosyoloji ve sosyal hizmete kadar geniş bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Ancak, şehir ve bölge planlama, iç mimarlık ve çevre tasarımı ile mimarlık gibi mekânı temel alan disiplinlerden akademisyenler (13 akademisyen) bu çalışmanın yazarları arasında çoğunluğu oluşturmaktadır.

Bellek ve mekân ilişkisine odaklanan bu derleme kitap, sekiz bölümden ve 28 makaleden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel hatlarıyla bellek, mekân ve tarih ilişkisiyle ilgili kuramsal tartışmaların yanı sıra belleğin bir edebi eserdeki yansımalarına yer

---

* Araştırma Görevlisi, Bursa Teknik Üniversitesi, sercan.eklemeszler@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3198-8413

verilmektedir. İkinci bölüm bellek ve mekân ilişkisini yakın geçmişe ait mekânlar (İkramiye evleri, Büyük Efes Oteli, Petkim-Aliğa konut yerleşkesi gibi) ve bu mekânlarda gerçekleşen dönüşümler üzerinden ele almaktadır. Mekânsal değişme ve dönüşüm konularını ele alan çalışmalar, ikinci bölümden başlayıp, dördüncü bölüme kadar devam etmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölüm özellikle kentsel mekânda gerçekleşen ve gecekondulu olgusunu da içeren dönüşüm projeleri ve toplumsal yansımalarına eğilmektedir. Beşinci bölüm, özellikle hafıza mekânlarına ayrılmıştır. Altıncı bölüm, toplumsal çeşitlilik vurgusuyla farklı toplumsal grupların mekâna dair deneyimlerine yer verirken Neo-liberal Dönüşümler başlıklı yedinci bölüm, bir anlamda kitabın alt metnini başlığa taşımış durumdadır. Sonuncu bölüm ise mekân, kimlik ve aidiyet konularına eğilmektedir.

1. Bellek Üzerine Düşünsel Denemeler

Kitabın ve bu bölümün ilk makalesi, hafıza ve mekân ilişkisine dair kuramsal alt yapıyı sunmaktadır. Bu makalenin ana fikri, yazarın Lefebvre'den alıntılıdığı “gündelik yaşamımıza ilişkin her türlü deneyim, mekânı içerir” cümlesinden beslenir. Yazara göre, bellek aynı zamanda bir toplumsal güç/iktidar sorunudur. Çalışmasında yazar ayrıca geçmişin korunamayıp, şimdiki zamana göre yeniden kurgulandığını belirtir. Bu nedenle, tarih ve hatıra arasındaki ilişkide ise anıların tarihin kendisi değil, ancak nesnelere olabileceğini ifade etmektedir (s.19). Özaloğlu'nun değindiği bellek, tarih ve iktidar ilişkisini daha ayrıntılı bir biçimde ele alan Tunçel'e göre (bkz. II. makale), iktidarın edimleri yalnızca bellekte tutulanları değil, aynı zamanda unutulması gerekenleri de belirlediğinden “Belleğin kendisi kurgulanan bir yapıya dönüşmüştür.” (s.23) Yazar, Ricoeur'den hareketle bellek ve iktidar sorunu hakkında bir öneride bulunmaktadır: “Özgürlüğün olanağını gerçekleştirmek için gereken, belleğin ezberini bozma, [...] egemen söylem yüzünden çoğu zaman sözden yoksun bırakılmış; ama tarih aracılığıyla söze kavuşan gündelik yaşamın insanını söze kavuşturma cesaretidir” (s.25). Birinci

bölümdeki son makalede Kılıçkaya, Mehmet Eroğlu'nun 2006 senesinde yayımladığı Belleğin Kış Uykusu isimli eserini bellek kavramı etrafında incelemektedir. Dolayısıyla birinci bölüm belleğin edebiyattaki yansımalarından birinin üzerinde duran bu yazıyla sona ermektedir.

2. Kent, Mekân ve Hatırlama/Unutma: Yakın Geçmişimizden Bugüne Dönüşüm

Mekânsal değişim ve dönüşümlerin toplumsal hafızayla ilişkisini ele alan bu bölüm üçüncü ve dördüncü bölümün aksine, mekânsal dönüşüm olgusunu gecekondulu ve kentsel dönüşüm ikilisinin dışında tartışmaktadır. Rouen yazısında, 1945-60 yılları arasındaki Teşvikiye-Nişantaşı'nı mekânsal açıdan ele almaktadır. Makale "apartman yaşamı" bağlamında geleneksel aileden çekirdek aileye geçişi irdelemektedir. Demokrat Parti'nin "çekirdek aile"yi destekleyici politikalarına karşın bu yeni ortamda geleneksel geniş ailenin sürdürüldüğü, makalenin çarpıcı tespitidir (s.33). Rouen 1945 ile 1960 yılları arasında Nişantaşı'nda gerçekleşen mekânsal dönüşümü ve buna karşın toplumsal yaşamdaki dönüşümün hızının mekânsala göre daha yavaş gerçekleştiğini ileri sürerken Şumnu da (bkz. V. makale) tarih aralığı olarak çokça farklılaşmayan bir dönemi incelemektedir. 1940 ile 1970 yılları arasında Türkiye'de konut kültürünün oluşmasında önemli bir üretim olarak karşımıza çıkan ikramiye evleri Şumnu'nun yazısında ele alınmaktadır. 1975 yılında ise bankaların ikramiyelerini kaldıran bir karar alınmıştır. Çalışmada ortaya konduğu üzere, tasarruf alışkanlığının yaygınlaştırılması isteğinden liberal politikaların benimsenmesi ile vazgeçilmesi, bu kararın gerekçesidir. Konut politikaları ve makro sosyoekonomik değişimlerin ilişkisi ise bu makalenin başlıca kuramsal dayanağıdır (s.57). Diğer bir makalede Yılmaz ve İnceköse ise daha spesifik olarak tek bir simgesel yapı ve kent hafızası ilişkisine odaklanmışlardır. Efes Otelinin, inşa süreci ve sonrasında İzmirliilerin hafızalarında nasıl bir

karşılık bulduğu, bu makalenin konusudur. Uzun yıllar fiziksel varlığıyla ön plana çıkan Efes Otelinin, bugün küresel sermayenin temsil ettiği bir isimle (bir marka olarak) öne çıkıyor olması, makalenin başlıca tespiti olmanın yanında neoliberal değişimlerin mekândaki yansımalarının vurgulanması itibariyle diğer makalelerle ortaklaşan yönüdür (s.75). Korkmaz'ın çalışmasında 1975-78 arasında planlanan ve 1984'e kadar inşa edilen Petkim-İliyağa Konut Yerleşkesi KİT'lerin ve toplumsal bellekte yer edinen iş yerinde barınma pratiğinin son örneği olarak ele alınmıştır. Planlama ve inşası devletçi ekonomiden vazgeçilen ve neoliberal dönüşümlerin yaşandığı bir döneme rast gelse de cumhuriyetçi kentsel gelişme ideallerinin devam ettirildiğinin bir örneği olarak bu makalede konu alınan Petkim-İliyağa Konut Yerleşkesi dikkate değerdir.

3. Kentsel/Kırsal Müdahaleler ve Mekândan Silinme

Bu bölümde kentsel mekânda gerçekleşen değişimler ele alınmıştır. Artvin-Çoruh Vadisi'ndeki HES'lerin çevre köylerde sebep olduğu yok oluşlar, ilk makalenin başlıca konusudur. Belleğin, insanın tarihinin bilgi deposu olduğu iddiası ise bu makalenin tartışmalı noktasıdır (s.87). Augustinus, hafıza ve mekân ilişkisine, "kiler", "depo" gibi bir dizi görsel mecazla birlikte değinmiştir (akt. Ricoeur, 2012, 117). Ancak, Augustinus'un ve bu makalenin yazarlarının "bellek" ve "depo" arasında kurduğu analoginin ötesinde Özaloğlu (s.18) ile Özmen ve Çetin'in (s.107) de ifade ettikleri gibi, bellek daha canlı, dinamik ve bugünden geriye doğru yeniden kurgulanan bir olgu olarak ele alınır olmuştur. Bu bölümde yer alan diğer iki makalenin konusu da kentsel dönüşüm çalışmalarıdır. Bunlardan, Çetken'in kaleme aldığı çalışma, Memento ve Eternal Sunshine of the Spotless Mind filmleri üzerinden hafızanın kayb olduğu ortamda yaşananlar ve kentsel dönüşüm pratikleri arasında bir ilişki kurmaktadır. Çalışmanın değindiği 1980'ler ve neoliberal dönüşüm konusu, bu makalenin kitaptaki diğer birçok makale ile benzerlik gösteren noktasıdır (s.94). Çalışmalarında kentsel mekâna dair bir başka "yeni"

ve “yenileme” arayışını ele alan Özmen ve Çetin’e göre, Tarlabası Yenileme Projesi yıllar boyunca birikerek gelmiş olan belleği geri dönülemez şekilde yeniden kurgulamaya yöneliktir. Dahası yazarların da üzerinde durduğu gibi bu proje yaratmak istediği yeni toplumsal sınıfla beraber tarihi çevreyi bir dekor olarak kullanmaktadır (s.107).

4. “Bir Varmış Bir Yokmuş Gecekondu”: Gecekondu Dönüşüm Projeleri Masal Değildir

Bu bölüm özellikle “gecekondu” olgusuna eğilen dört makaleden oluşmaktadır. İlk çalışmada, belleklerde kalan gecekondu araştırılmaktadır. Aktaş Mahallesi örneğinden hareketle kaleme alınan ikinci çalışmada, yoksul kadınların gündelik yaşamlarında gecekondu dönüşüm projesiyle meydana gelen değişimler aktarılmaktadır. Neoliberal politikaların yönetsel olarak da benimsenmesi, bölümün üçüncü makalesinde ele alınan Küçükçekmece Ayazma mevkiindeki kentsel dönüşüm için bir meşruiyet zemini oluşturmuştur. Bu projenin diğer kentsel dönüşüm projelerinden ayırt edici yönü, “sosyo-ekonomik çöküntü bölgesi” olarak nitelendirilen Ayazma’da yaşayan Kürt nüfusun “ötekiler” olarak nitelendirilmesi ve yeniden iskân edildikleri yerde karşılaştıkları problemlerdir (s.138-145). Bölümde yer alan son çalışmanın iddiası ise, kentsel dönüşümün var olanı sağlıklılaştırmak yerine tamamen yıkmak üzerine olduğu ve bu olgu üzerinden rant elde edilmenin amaçlandığıdır (s.148).

5. Kentin “Hafıza Depoları”

Bu bölümün Nora (2006) tarafından kavramsallaştırılan “hafıza mekânları”na ayrıldığı görülmektedir. Keskin’in kaleme aldığı makalede (bkz. XV. makale), Diyarbakır Kent Müzesi, bir “hafıza mekânı” olarak ele alınmaktadır (s.155-161). Çalışmanın temel iddiası, genel olarak hafıza mekânlarının özel olarak da müzelerin birinci işlevinin ideolojik olduğudur. Yazara göre, Diyarbakır Kent

Müzesi, bu ideolojik işlevini, mekân seçiminden başlayarak yerine getirmektedir. Balkanay ise “Kolektif Belleğin Yeniden İnşası: Ulucanlar Cezaevi Müzesi’nde Özne-Mekân İlişkisi” isimli çalışmasında, biyoiktidar kuramlarından azca etkilenererek kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Bu çalışma da iktidar, ideoloji ve mekân kavramları etrafında şekillenmiştir. Yazar, Ulucanlar Cezaevi’nin, hem şiddetin hem de direnişin mekânı olduğunu öne sürmektedir (s.165). Ona göre, müzeleştirilen mekân, izletilen objelerin birer gösteri nesnesine dönüştüğü ve aura’sını kaybettiği bir yer haline gelmiştir. Ancak, müze ve müzenin temsil potansiyeli birçok başka çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Bölümün son çalışması ise “hafıza mekânı” kavramının içeriğinin genişliğine uygun düşen şekilde, müzeler dışında bir mekâna (mezarlıklara) eğilen yanılla farklılaşmaktadır. Yazar, burada Anadolu’daki cemaatler arasındaki ilişkileri, mezarlıklar üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Çalışma, Gayrimüslim-Müslüman ikiliğinden farklılaşarak, aynı dinsel yapılar içindeki farklı etnisite ve mezheplere eğilmesi ile de dikkat çekmektedir.

6. Toplumsal Çeşitlilik İçin Hatırla(t)ma

Bu bölümde yer alan dört çalışmadan ilki Alevilere, ikincisi Yezidilere, üçüncüsü mübadillere ve dördüncüsü önceden farklı toplumsal grupların bir arada yaşadığı bir mekâna (Yayla Mahallesi) odaklanmaktadır. Kısacası bu bölüm farklı toplumsal grupların hafıza ve mekânla ilişkisine eğilmektedir. İlk makalede kısaca, ocak kavramı ve Aleviliğe dair kültürel pratikler, bellek aktarımı açısından irdelenmektedir. İkinci çalışmada Cengiz, Yaşar Kemal’in Bir Ada Hikâyesi dörtlemesi üzerinden Yezidiler’in öyküsünü değerlendirmektedir (s.193-198). Karakılıç’ın kaleme aldığı çalışmanın temel iddiası ise, “hem mübadeleden önce Yunanistan’da, hem de mübadeleden sonra Türkiye’de tütün ticareti ve tarımı ile geçinen insanların mübadele çevresinde şekillenen hatıralarını tütün tarımı pratikleri üzerinden paylaşıp sonraki kuşaklara

aktarabildikleridir.” (s.199-209). Üretim pratikleri ve toplumsal hafıza ilişkisini ele alması bakımından makale dikkate değerdir.

7. Neoliberal Dönüşümler

Bu bölüm kitabın tümündeki ortak izleği yani neoliberal dönüşümlerin mekândaki ve toplumsal bellekteki etkilerinin araştırılmasını doğrudan başlığına taşımıştır. Önkâl'a göre (bkz. XXII. makale) butik kimliklerin ortaya çıkması söz konusu neoliberal değişimlerin sonuçlarından birisidir. Bölümün ikinci çalışmasındaysa yazarlar, neoliberal belleğin “şimdi”ye sıkıştırılmasını ve belleğin metalaşmasını ele almaktadır. Bu çalışmada da “Kolektif Belleğin Yeniden İnşası: Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nde Özne-Mekân İlişkisi” makalesi gibi iktidar ilişkileri ele alınırken biyopolitika kavramlarından faydalanmıştır (s.229-239). Bölümün üçüncü makalesinde Yardımcı, ODTÜ'de çalışan taşeron temizlik işçileri ile görüşmeler gerçekleştirerek, neoliberal dönüşümle birlikte sınıf ilişkilerindeki değişimi anlamaya çalışmaktadır. Can Gündüz tarafından kaleme alınan çalışma ise neoliberal dönüşümlerin mekândaki yansımalarına karşı bir direniş mekânının imkânını tartışmaktadır. Ancak, yazar Seferihisar örneği üzerinden ele aldığı Cittaslow modelinin gerçekleştirilen fuarlar, kongreler gibi etkinliklerle neoliberal kapitalizme eklemlendiğini ileri sürerek bir direniş mekânına dair umutsuzlukla yazısını noktalamaktadır (s.265).

8. Öncesi ve Sonrasıyla 1980 Darbesi: Temsiliyet ve Hatırlama

Son bölüm kitabın başlığında yer alan üç kavram (toplumsal bellek, mekân ve kimlik) arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan oluşmaktadır. Çavuş çalışmasında ülkenin yakın tarihini işleyen dört popüler film üzerinden toplumsal belleğin inşasını ele almıştır. Yazar, aynı zamanda filmlerin 12 Eylül dönemini aktarışlarına odaklanmaktadır. Çavuş sinemaya odaklanırken Vural ise edebiyatı ele aldığı, çalışmasında 1983-2010 arasında yayımlanan 32

romandaki temsilleri çözümleyerek, 78 kuşağı bağlamında kuşak-bellek ve tecrübe ilişkisini incelemiştir. Yazar, 78 kuşağı içinde toplumsal cinsiyetin yerini irdelemiş ve bu kuşak içerisinde kadının, bir kadın kimliğinden ziyade kolektif bir yapının parçası olarak var olabildiği sonucuna ulaşmıştır. Önce Çocuklar Öldü romanındaki Mukaddes karakterinin 78 kuşağına ait yatkınlıklarını kadın hareketi ile birleştirmeyi başarabilmesi, diğer kuşak üyeleri tarafından genellikle benimsenmeyen bir aykırı durum olarak çarpıcıdır (s.290). Kitabın son çalışması, “mekân ve aidiyet ilişkisine “ev” üzerinden yaklaşmaktadır. Bu çalışma dışında bellek ve mekân ilişkisini kuran başka bazı çalışmalar da (örn., Dovey, 1985; Öymen Özak ve Pulat Gökmen, 2009), “ev” mekânı üzerine yoğunlaşmıştır. Etnografik yöntemle yürüttüğü çalışmasını Kılıçkırın, Bourdieu’nun habitus kavramı ve Massey’in mekân ve yer kavramları üzerine kurmuştur. Yazarın iddiası, evin mülteci Kürt kadınlar tarafından göçün yarattığı kayıp ve kopma hissine karşı bir kimlik ve direniş mekânı olarak kurulduğudur.

9. Sonuç

Mekânla birlikte toplumsal bellek ve kimlik gibi sosyal bilimlerin konusu olan olguların irdelendiği bu çalışma, mekânı konu alan disiplinlerden gelen yazarların ekseriyetinde yapılandırılmıştır. Bu çalışmanın ekseni, ekonomi-politikte meydana gelen neoliberal dönüşümlerin mekâna ve toplumsal yapıya olan etkisi ve bu etkinin incelenmesidir. Bu derlemedeki makaleler göstermektedir ki, makroekonomik değişiklikler, aynı hızda olmasa da mekânı ve toplumsal yapıyı doğrudan etkilemektedir.

İktidarın bellek üzerindeki gücü, derlemedeki birçok makalenin odaklandığı mevzudur. Bu güce karşın direniş imkânının gündelik yaşamdaki insana söz hakkı tanımaktan geçtiği ifade edilmektedir. Bahse konu olan iddia ise sözde kalmayıp çok sayıda sözlü tarih çalışması, derinlemesine görüşme gibi birçok çalışmayla da pratiğe

dökülmüştür. Neoliberal dönemde toplumsal belleğin şu ana sıkıştırılmış olması ve bir meta haline gelmesi de çalışmanın çarpıcı iddialarından birisini oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle 28 farklı makaleyi bir araya getiren bu çalışma, mekân ve bellek konusuyla ilgilenen çok sayıda disiplin için kaynak niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Dovey, Kimberly, "Home and Homelessness", Home Environments: Human Behaviour and Environment, haz. I. Altman ve C. Werner, New York: Plenum, 1985.

Nora, Pierre. *Hafıza Mekânları*, çev. M. Özcan. İstanbul: Dost Kitapevi, 2006.

Öymen Özak, Nilüfer & Pulat Gökmen, Gülçin, "Bellek ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi". *İtüdergisi/a*, 2009, 145-155.

Ricoeur, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ (AİD)

Yayın İlkeleri

- 1) Akademik İncelemeler Dergisi (AİD), sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanında yapılan çalışmaları yayımlayan hakemli ve akademik bir dergidir.
- 2) Akademik İncelemeler Dergisi, yılda iki kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan çift taraflı kör hakemlik uygulayan bir dergidir.
- 3) Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.
- 4) Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
- 5) Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, benzerlik kontrol yazılımı olan i-Thenticate ile kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı % 45'ten yüksek tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir. %20 - %45 arası benzerlik oranları ise yazara tekrar gözden geçirip, %20 benzerlik oranının altına düşürülmesi talep edilir.
- 6) Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
- 7) Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.

- 8) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. İki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
- 9) Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında “düzeltmelerden sonra yayımlanabilir” görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.
- 10) Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayınlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir
- 11) Bir sayıda aynı yazara ait (telif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
- 12) Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.
- 13) Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazarına ya da yazarlarına aittir.

JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Editorial Principles

- 1) The Journal of Academic Investigations (AID) is a peer-reviewed academic journal that publishes studies on social, human and administrative sciences.
- 2) The Journal of Academic Investigations is a double-blind peer reviewed journal which is published twice a year (April and October).
- 3) The publication language of the journal is Turkish and English.
- 4) The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods related to their fields. In addition, translations, book reviews, critiques and evaluations that contribute to the academic field are also acceptable.
- 5) The articles submitted for publication in our journal are controlled by a plagiarism software called i-Thenticate. Articles with a similarity rate higher than 45% are rejected without being processed into evaluation. Similarity rates between %20 and %45 are required to be reviewed by the author and should be reduced below 20%.
- 6) The articles submitted to the journal should not be published before or sent for publication anywhere else at the same time.
- 7) The submitted articles are first examined in terms of formal requirements. The article which do not comply with the publication and writing principles would be returned to the author in order to make the necessary corrections without subject to the content review.

- 8) The articles submitted to the journal for publication are sent to the related reviewers by the editorial board after the preliminary examination. With the report of two positive reviews, it is decided to publish the article and publishable issue of the journal is notified to the author. In case of two reviews give negative result, the article is not published. When positive and negative reviews are available for the same article, the decision on the article is given by the Editorial Board, with the consideration of the content of the reviews.
- 9) If the articles that are decided to be published after revisions by the reviews, the article returned to the author for the necessary corrections. The author makes corrections in a different colour. After the revisions, the reviewer's warnings are taken into account and checked again.
- 10) It is decided within three months that the articles sent to the journal will be published and the author is informed.
- 11) A maximum of two studies of the same author (copyright and translation) can be published in an issue.
- 12) No copyright fee is paid to the author for the published articles.
- 13) The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors.

Etik Kurallar

Yazarlar

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır. Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır. Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır. Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler. Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi

etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir. Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Ethical Principles

Authors

It is the responsibility of the author to contribute to academic field. The articles must be original and based on academic research. Although the plagiarism scan will be conducted by AID, authors will be responsible for academic consequences of plagiarism. Papers should not be sent to different journals at the same time, and must be previously unpublished. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It

is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution. It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles. Citations and bibliography should be complete and organized. Authors should take into account the Scientific Research and Publication Ethics Directive specified by the Higher Education Council.

Reviewers

Reviewers should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality. Reviewers should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential. Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way. Reviewers should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academical criterias. The opinion put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation. Reviews should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided. Reviewers should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely. Reviewers must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

Editors

Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process. Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them. Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission. It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential. Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty. It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner. Editors should give priority to academic concerns and criterias when accepting the article to the journal.